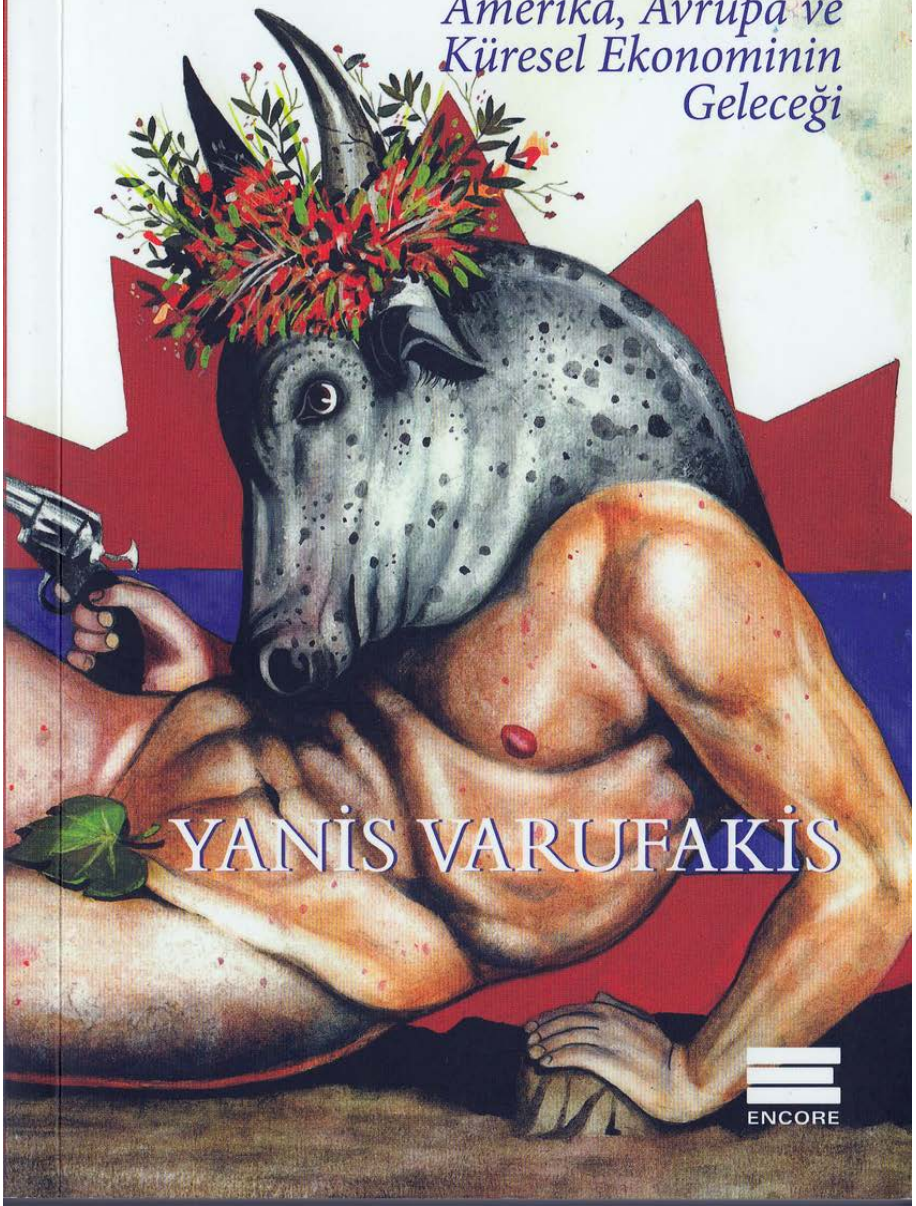
TAM ZAMANINDA YAZILMIŞ, ACİLEN VE MUHAKKAK OKUNMALI
TERRY EAGLETON

Küresel Minotauros

Amerika, Avrupa ve Küresel Ekonominin Geleceği

YANİS VARUFAKİS

ENCORE

KÜRESEL MiNOTAUROS

Yanis Varufakis, ortaöğrenimini Yunanistan'da tamamladıktan sonra İngiltere'de Essex ve Birmingham üniversitelerinde matematik ve iktisat eğitimi aldı. Britanya'daki çeşitli üniversitelerde (Essex, East Anglia, Cambridge, Glasgow) ders verdi ve ayrıca Avustralya'daki Sidney Üniversitesi'nde on iki yıl boyunca hocalık yaptı. Entelektüel üretimini akademi çevresiyle sınırlamayan bir kamusal entelektüel olarak ekonomik meselelere dair çeşitli müdahalelerde bulundu. Ocak 2015'te Yunanistan genel seçimlerinde SYRIZA partisini temsilen meclise seçildi ve ardından Aleksis Çipras'ın başbakanlığında kurulan hükümetin Maliye Bakanı oldu.

YANiS VARUFAKiS

KÜRESEL MiNOTAUROS

Çeviren: Ferhat Kohen

ENCORE

İngilizce orijinali *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy* © 2014 Yanis Varufakis

Küresel Minotauros: Amerika, Avrupa ve Küresel Ekonominin Geleceği
© Encore, Birinci Basım Mayıs 2015
Bu kitabın tüm hakları Encore Yayınları'na aittir.
Telif hakları Anatolialit Ajans aracılığıyla Zed Books'tan alınmıştır.

Encore Yayınları
Tekrar Yayıncılık Bilişim ve Tic. Ltd. Şti. Sertifika No: 29423
Zambak Sokak, No:13/3 34435 Beyoğlu İstanbul
iletisim@encorekitap.com
www.encorekitap.com

ISBN 978-605-9949-22-4
Yayına Hazırlayan: Müge Karahan, Erkal Ünal
Kapak Resmi: Burak Dak
Kapak Tasarımı: Cemal Gürsel Soyel
Baskı: Pasifik Ofset, Sertifika No: 12027
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat:2 34310 Haramidere, İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

içindekiler

Kısaltmalar 7

Yeni baskıya önsöz 11

Teşekkür 15

1. Giriş 17
2. Gelecek laboratuvarları 43
3. Küresel Plan 74
4. Küresel Minotauros 109
5. Canavarın hizmetçileri 133
6. Çöküş 166
7. Hizmetçilerin misillemesi 188
8. Minotauros'un küresel mirası: kararan güneş, yaralı kaplanlar, uçarı Avrupa ve kaygılı bir ejderha 204
9. Minotauros'suz bir dünya 239

Yeni baskıya ek 263

Kaynakça 273

Dizin 276

KISALTMALAR[1]

AA	Alternatif Akım
AB	Avrupa Birliği
AEİÖ	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
AFİD	Avrupa Finansal İstikrar Düzeneği
AIG	American Insurance Group
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AMB	Avrupa Merkez Bankası
ASN	Askeri Sınai Nizam
ATM	Automated Telling Machine [Otomatik Vezne Makinesi]
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
CEO	Chief Executive Officer [İcra Kurulu Başkanı]
DA	Doğrudan Akım
EPH	Etkin Piyasa Hipotezi
ETDK	Ekonomik Toparlanma ve Danışma Kurulu
FMSK	Federal Mevduat Sigorta Kuruluşu
GM	General Motor
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HBEK	Havacılık Bilgisayar Elektronik Kompleksi
IMF	International Monetary Fund [Uluslararası Para Fonu]
KFAM	Küresel Fazla Aktarım Mekanizması
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KTT	Kredi Temerrüt Takası
NAFTA	North American Free Trade Agreement [Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması]
NATO	North Atlantic Treaty Organization [Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü]
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development [Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü]

1 Metinde geçen İngilizce kısaltmaları, Türkçede yerleşmiş kullanımlarsa orijinal halleriyle bırakıp Türkçe karşılıklarını köşeli parantez içinde vermeyi tercih ettik.

OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries [Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü]
ÖAV	Özel Amaçlı Vasıta
RBH	Rasyonel Beklentiler Hipotezi
RBS	Royal Bank of Scotland
RİÇK	Reel İş Çevrim Kuramı
RMB	renminbi – Çin para birimi
SVKP	Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı
TBS	Teminatlı Borç Senedi
UPBB	Uluslararası Para Birimi Birliği
UVSY	Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi
UYKB	Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası

Küresel partnerim
Danae Stratou'ya

Bu kitabın başlangıçtaki hedefi, sıkıntı içindeki bir dünyaya fikir açıklığı sağlayabilecek yararlı bir metafor sunmaktı. Bu dünya artık, 2008 Çöküşü'nden önce düşünüşümüze hakim olan paradigmalarla, tam olarak anlaşılamazdı. Sözünü ettiğim metaforun, işin uzmanı olmayan okura hitap etmesini ve çok karmaşık bir küresel trajedinin üstündeki örtüyü basit bir dille ama kesinlikle basite kaçmadan kaldırmasını amaçladım. Buradaki anafikir, diğer bütün düşünceleri bertaraf etmek değil, her biri kendince geçerli ve farklı birçok açıklamayı birleştirecek bir platform sağlamaktı; böylece 2008de çöküp yanarak dünyamızı sersemlemiş ve düş kırıklığına uğramış bir hale getiren küresel "düzenlemenin" kapsamlı bir analizi çıkacaktı ortaya.

Küresel Minotauros metaforu 2002'de, birlikte kitap yazdığım dostum ve meslektaşım Joseph Halevi ile yaptığım sayısız görüşme sayesinde yavaşça aklımda belirdi. 1970'lerdeki ekonomik krizlerden sonra dünyayı neyin nasıl çalıştırdığına dair tartışmalarımız, bizi karmaşık ama tutarlı bir bakışa ulaştırdı. Buna göre, Amerika'nın verdiği açıklar, Wall Street ve sürekli düşmekte olan reel ücretler global ekonomik sistemde belirleyici ve –paradoksal bir şekilde– hegemonik bir rol oynamaktadır.

Argümanımızın temel fikri şuydu: 1971 sonrasının belirleyici özelliği, ABD ile dünyanın geri kalanı arasındaki ticaret ve sermaye akışının tersine dönmüş olmasıdır. Dünya tarihinde ilk defa hegemon ülke, açıklarını isteyerek büyütüyor ve bu yolla hegemonyasını güçlendiriyordu. Önemli olan, ABD'nin bunu nasıl başardığını anlamak ve bu başarının trajik bir şekilde onun hem hakimiyetini güçlendirip hem de potansiyel çöküşünün tohumlarını atan finansallaşmaya yol açtığını kavramaktı. Bu oyunun bir parçası da, argümanın karmaşıklığını hafifletme çabasından doğan Küresel Minotauros anlatısını yerleştirip

yaymak oldu. (Birlikte yazdığımız makaleye bakılabilir: "The Global Minotaur", *Monthly Review* 55, Temmuz–Ağustos 2003, s. 56–74.)

Beş yıl sonra 2008'de, finans sistemi patlayıp çökünce, her anlamda, her konuda partnerim olan Danae Stratou, temel metaforun benim karmaşık hikayemi okurlara aktarma kapasitesinden güç alarak bu kitabı yazmam için beni teşvik etti. Onun bunu yapabileceğime olan inancı, böyle bir çaba için bana esin ve destek sağladı. Atina'daki evimizde kitabı yazmaya başladım; o sıralarda ülkemizin üstündeki kara bulutlar henüz çok etkin değildi, dost ve akrabaların çoğu Yunanistan'ın bitmek bilmez bir kargaşaya sürükleneceğine inanmıyordu. Kötü belirtilere karşı direnç vardı ve kitabın ilk taslağını kaleme aldığım sıralarda hem Yunan medyasında hem de uluslararası medyada adım kötüye, felaket tellalına çıkmaya başlamıştı. Sadece Yunanistan'ın iflasa sürüklendiğine inanmakla kalmıyor, bir de bunu euro bölgesindeki çözülmenin habercisi sayıyordum ne de olsa. Ancak o zaman, en ağır darbeyi alan kurbanın Yunanistan olacağı uluslararası bir felaketi anlatmak için bir Yunan metaforunu (Minos Minotauros'unu) kullanmanın ironik yanını fark edebildim.

Yine de, kendimi yazma işine kaptırmış çalışırken, Yunanistan'ı öne çıkarmaya hiç niyetim yoktu. Çok geçmeden günlük programımda bir bölünme baş gösterdi: Radyo ve televizyon stüdyolarında saatlerce Yunanistan'daki sürekli kötüye gidişi tartışıyor, sonra Minotauros yazılarıma dönüp daha da büyük bir kararlılıkla Yunanistan'ı o sayfalara katmamaya çalışıyordum. Çünkü eğer Yunanistan'ın uğradığı talihsizlikle ilgili tespitim doğruysa (yani ortada bir Yunan krizi olmayıp Yunanistan'daki durum küresel ekonomik tarihteki geniş çaplı bir değişikliğin semptomuysa), kitabımın mutlaka bunu yansıtıyor olması gerekirdi. Dolayısıyla analizin odağı ABD oldu ve bu yeni, güncellenmiş baskıda da öyle kaldı.

Entelektüel ve analitik gelişme süreci bakımından, euro krizinin geniş çerçevesiyle ilgilenmiş olmak, Küresel Minotauros'un 2008 sonrası durumumuza ışık tutma ve politik öneri üretme kapasitesini

sınamamı mümkün kıldı. Bu kitabın ilk baskısını kaleme alırken, bir yandan da Stuart Holland'la ortak ürünümüz olan "A Modest Proposal for Resolving the Euro Crisis" [Euro Krizinin Çözümü İçin Mütevazı Bir Öneri] adlı makaleyi yazmak ve düzeltip değiştirmek için bir hayli uğraşıyordum. Stuart'la birlikte "Mütevazı Önerimizi" tüm Avrupa'da (ve hatta Kuzey Amerika ve Avustralya'da) tanıtıp savunmak üzere yürüttüğümüz kampanya, bu kitaptaki alt-hipotezler için gözümü açan bir ilham kaynağı ve test ortamı oldu.

Güçlü metaforlarda hep olduğu gibi, analizimin ve öngörülerimin alttan alta Küresel Minotauros'un alegorik gücünden etkilenme tehlikesi vardı. Özellikle kitap tamamlanmaktayken (Ocak 2011'de) dünya ekonomisinin geleceği hakkındaki öngörümü belirtme gereği duyduğumda, seçtiğim metafora bağlı kalma saplantısının vardığım sonuçları esir almış olabileceği endişesi iyice arttı. Kendi yarattığım alegorinin rahat kucağına sığınıp analizime yanlış bir güven duymuş olabilir miydim? Krizin korkutucu bir hızla biçim değiştiriyor, renkten renge giriyor olması, kaygımı daha da yoğunlaştırdı ve kendimi kuşağımızın jet hızıyla ilerleyen tarihinin aşırılıklarına özellikle açık hissettim.

Son taslağın tamamlanması ile basılmış kitabı elimde tutmam arasında geçen birkaç ay içinde sinirlerim oldukça yatışmıştı: Dünya kitabın metaforunu sıkıntıya sokacak hiçbir şey yapmış gibi görünmüyordu. Dünyanın birçok farklı köşesinde kitabın gördüğü sıcak ilgi de, zengin bir damar yakalamış olduğuma işaret etmekteydi. Yine de, bir yıl sonra yayıncılarım metni gözden geçirmemi ve yeni baskı için güncellememi teklif edince fırsatı kaçırmadım, yeni araştırmalar yaparak "Küresel Minotauros Hipotezi"min küresel ölçekte zamanın sınavına dayanıp dayanamadığını –en başta kendim için– görmek istedim. Bütün bir yeni bölüm çıktı ortaya: 9. bölüm, söylediklerimi hangi olguların yanlış çıkaracağını belirterek başlıyor ve ancak bundan sonra yayınlanmış resmi istatistiklerin ardında yatan gerçek olguları inceliyor. Neyse ki "Küresel Minotauros Hipotezi"nin ampirik testleri başarıyla geçtiğini artık söyleyebiliyorum.

Son olarak, kişisel bir not: Yeni edisyon şu sırada Danae ile birlikte yaşadığımız ABDde tamamlandı. Ülkemin yitirdiklerini biraz da suçluluk duygusuyla, buradan dikkatle izliyor, sık sık çeşitli bağlantılarla tuhaf röportajlar veriyorum – soruları hep aynı: Yunanistan kendi Büyük Bunalım'ından kurtulmak için ne yapmalı? İspanya ve İtalya, mantığın bize, durumu daha kötüye götüreceklerini söylediği taleplere nasıl karşılık vermeli? Cevabım gittikçe monotonlaşıyor, diyorum ki, şüpheli nedenlerini ancak Küresel Minotauros'un mirasını dikkatle inceleyerek ortaya çıkaracağımız, asıl amacı depresyonu derinleştirmek olan anlamsız politikalara karşı onurlu ülkelerimizin yapabileceği tek şey "Hayır!" demek.

Teşekkür

Joseph Halevi'den yukarıda söz ettiğime göre, şimdi de büyük dostum ve Atina Üniversitesi'nden meslektaşım Nicholas Theocarakis'i anmam gerekiyor. Biz üçümüz, ilk olarak Joseph ile benim 2003'te *Monthly Review*'daki yazıda tartıştığımız Küresel Minotarurus yaklaşımını birlikte ele aldık ve *Modern Political Economics: Making Sense of the Post-2008 World* (Routledge, 2011) adlı hacimli bir akademik kitapta geliştirip çok daha ilerilere taşıdık. Şimdi elinizde bulunan kitabın temeli bu çalışmalardır. Benimle, ileriki sayfalara yansıyan düşüncelerini paylaşmış olan Joseph ve Nicholas'ın yanı sıra, böyle bir kitap yapma düşüncemi memnuniyetle ve verimli bir çalışmayla karşılayan Ken Barlow'a ve Zed Books ekibine de teşekkür borçluyum. Ayrıca, dünyanın her tarafında kitap hakkında konuşmam için beni davet eden ve böylece bu görüşleri sunarak, bunları çok kültürlü ve son derece dik kafalı olabilen her türlü meslek ve çevreden insanın sınamasına imkan tanıyan birçok kişiye teşekkür etmek isterim. Son olarak, ilginç bir soruyla beni 9. bölümü yazmaya yönelten Michael Abrash ve Gabe Newell'e de teşekkür ediyorum. (Soru şuydu: 2009'dan sonra ABD'nin ticaret ve bütçe açıklarında toparlanma olduğuna göre, Küresel Minotauros'un ikili ABD açığına dayanarak dünyanın geri kalanından kaynaklanan fazlaları aktarma kapasitesini kaybetmiş olduğunu neden iddia ediyordum?) Keşke verilen her açıklayıcı cevap için böyle heyecanlandırıcı daha çok soru soruluyor olsa! Dünya daha iyi bir yer olurdu…

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

2008 momenti

Bizleri *aporia* kadar, kesin saydığımız şeyler paramparça olduğunda yaşadığımız o şaşkınlık kadar insancıllaştıran başka hiçbir şey yoktur. Birden açmaza düştüğümüz, gözümüzün gördüğünü, kulağımızın işittiğini açıklayamaz olduğumuz bir andır bu. Aklımızın duyulardan gelen verileri kavramak için yiğitçe savaştığı böyle nadir durumlarda, *aporia* alçakgönüllü olmaya yöneltir bizi, evvelce katlanılamaz addedilen gerçeklere zihni hazırlar. Ve *aporia*, bütün insanlığı saracak kadar geniş ağını ördüğünde, tarihin çok özel bir anında bulunduğumuzu biliriz. Eylül 2008 böyle bir andı işte.

Dünya 1929'dan beri görülmemiş bir şaşkınlığa kapılmıştı. Onlarca yıl boyunca oluşmuş koşullanmalara dayanan kesinlikler birdenbire silinivermişti. Aynı zamanda dünya ölçeğinde 40 trilyon dolarlık bir kayıp oldu. Sırf ABD ekonomisindeki zarar 14 trilyon dolardı ve bu ülkede her ay 700.000 kişi işini kaybediyordu, evini elden çıkarmak zorunda kalanlar sayılamayacak kadar çoktu. Bu liste sonu hiç gelmeyecekmiş gibi uzayıp gider.

Daha önce, mali tutuculuğa yirminci yüzyılın hayatta kalmış son kitlesel ideolojisi olarak yapışan hükümetlerin tepkisi de kolektif *aporia*'yı yoğunlaştırmıştı: Birkaç ay öncesine kadar çığ gibi büyüyen, inanılmaz kârlar sağlayan ve küresel gökkuşağının bittiği yerde altın döküm kabı yarattıkları tarzında kışkırtıcı iddialarda bulunan bir finans

sistemine, ülke yönetimleri trilyonlarca dolar, euro, yen yağdırdı. Bütün bunların hiç de yeterli olmadığı görüldüğündeyse başkanlarımız ve başbakanlarımız, devletçilik karşıtlığına ve neoliberal zihniyete en ufak şüphe duymadan bağlı kalmış kadınlar ya da erkekler, Lenin'in 1917 sonrasındaki maceracı girişimlerini bile aratacak bir heyecanla bankaları, sigorta şirketlerini ve otomobil üreticisi kuruluşları kamulaştırmaya koyuldular.

Bu kriz daha öncekilere benzemiyordu; örneğin 2001'de internet şirketlerinin çökmesinden, 1991 resesyonundan, Kara Pazartesi'den, 1980'lerdeki Güney Amerika felaketinden, Üçüncü Dünya'nın korkunç bir borçlanma tuzağına sıkışmasından ve hatta 1980'lerde Britanyada ve ABD'nin bazı bölgelerinde yaşanan feci çöküşten farklı olarak, belli bir coğrafyayla, bir toplumsal sınıfla ya da belli sektörlerle sınırlı değildi. 2008'den önceki tüm bu krizler bir bakıma bölgeseldi. Uzun vadede etkilenen mağdurlar gerçek iktidar sahiplerinin gözünde pek önemli sayılmazdı ve güç odakları şoku hissettiğinde (örneğin Kara Pazartesi olayında, serbest fonlarla çalışan Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi'nin (UVSY) 1998'deki fiyaskosunda ve iki yıl sonraki internet şirketleri balonu patladığında) yetkililer hızlı ve etkili şekilde yardıma yetişmeyi başarmıştı.

Oysa 2008'deki çöküntünün yıkıcı etkileri hem küresel çapta hem de neoliberal dünyanın kalbinde hissedilmiştir. Üstelik söz konusu etkiler çok daha uzun bir süre peşimizi bırakmayacak. Britanyada güneyin zengin bölgelerinin hatırladığı belki de ilk krizdir bu. Çok büyük bir ülke olan ABD'de düşük kredi notuyla ilişkili kriz her ne kadar refah düzeyi görece düşük çevrelerde başlamış olsa da, ayrıcalıklı orta sınıfların her köşesine, güvenlikli sitelere, yemyeşil banliyölere, yüksek sosyoekonomik pozisyonlar için sıraya girmiş tuzu kuru kişilerin bulunduğu Ivy League üniversitelerine de yayılmıştır. Tüm Avrupa kıtasında, gitmeye niyetli olmayan ve altmış yıldır sağ salim ayakta kalmayı başarmış yanılsamaları tehdit eden bir kriz yankılan-

makta.[2] Göçmen akınları tersine döndü artık: Polonyalı ve İrlandalı işçiler Dublin'i de, Londra'yı da terk edip Varşova ve Melbourne'e gidiyor. Hatta küresel daralma döneminde sağlıklı bir büyüme oranı yakalayarak resesyondan kaçınabilen Çin bile zor durumda, çünkü toplam gelirdeki tüketim payı düşüyor ve fazlasıyla bağımlı olduğu devlet projeleri endişe verici şekilde fokurduyor. Dünyanın geri kalanının ülkenin ticari fazlasını uzun vadede ne kadar massedebileceği şüpheliyken, bu iki gösterge de hayra alamet değil.

Genel *aporia*'yı besleyen bir diğer şey de, en zengin ve güçlü odakların bu yeni çalkantıyla kendilerinin de baş edemediğini açıklıyor olması. Ekim 2008'de çağımızın Merlin'i kabul edilen Federal Reserve (Fed) eski başkanı Alan Greenspan şunu itiraf etti: "Modelde fark ettiğim bir kusur, dünyanın işleyişini belirleyen yapının işlevindeki kritik durumdur."[3] Bundan iki ay sonra da Başkan Clinton döneminin maliye bakanı ve şimdi de yeni seçilmiş bulunan Obama'nın ekonomi başdanışmanı (Ulusal Ekonomi Konseyi Başkanı) olan Larry Summers şöyle dedi: "Bu krizde çok az şey yapmak, çok fazla şey yapmaktan daha tehlikeli..." Baş Sihirbaz büyülerini dünyaya ilişkin kusurlu bir modele dayandırdığını itiraf ettiğinde ve başkanın ekonomi danışmanlarının duayeni, temkinin bir kenara bırakılmasını teklif ettiğinde kamuoyu bundan bir "sonuç çıkaracaktır": Gemimiz haritası bile olmayan güvenilmez sulara yelken açmış, mürettebatın bir şeyden haberi yok, süvari ise dehşet içinde.

Böylece herkesin paylaştığı, somut olarak hissedilen bir *aporia* durumuna vardık. Zihinsel tembelliğin yerini kaygılı inançsızlık almıştı. Yetki sahipleri yetkisiz kalmış görünüyordu artık. Politika açıkça hazırlıksız bir şekilde, alelacele yapılmaktaydı. Şaşırmış kamuoyu hiç gecikmeden antenlerini akla gelebilecek her yöne çevirdi, umutsuzca

2 19 Ekim 1987, Pazartesi; dünya borsaları, tarihlerindeki bir gün içinde gerçekleşen en büyük kaybı yaşadı.

3 Greenspan 23 Ekim 2008'de Demokrat Parti California senatörü Henry Waxman'ın başkanlık ettiği Kongre Gözetim ve Kamu Reformu Komitesi'ne hitap ediyordu.

başına gelen şeyin nedenleri ve doğası hakkında açıklamalar aradı. Sanki talep çok bol olunca arzın desteğe ihtiyacı olmadığını kanıtlarcasına, çarklar dönmeye başlamıştı: Kitaplar, makaleler, uzun denemeler –ve hatta filmler– birbiri ardınca boru hatlarından akarak neyin yanlış yapıldığına dair bir açıklamalar seli yarattı. Ne var ki, şoka girmiş bir dünya her zaman başındaki belaya ilişkin kuramlara gebe olsa da, açıklamaların bolluğu *aporia*'nın dağılacağını garanti edemez.

Neden böyle olduğuna dair altı açıklama

1. "Esas itibariyle parlak zekaya sahip pek çok insanın kolektif tasavvurunun düştüğü bir hata... sistemin bütününe yönelik riskleri anlama hususunda düşülen bir hata"[4]

Yukarıdaki ifade 22 Temmuz 2009'da British Academy tarafından Kraliçe'ye gönderilmiş mektubun anafikridir. Kraliçe, London School of Economics'in kıpkırmızı kesilmiş profesörlerine şunu sormuştu: "Bunun olacağını neden göremediniz?" Britanya'nın en önemli otuz beş iktisatçısının mektuptaki cevabını şöyle aktarabiliriz: "Tüh! Bir Kocaman Sabun Köpüğünü, Cesur Yeni Dünya sanmışız." Yanıtın özeti, parmakları dünyanın nabzında, gözleri verilerde bulunduğu halde, birbiriyle bağlantılı iki teşhis hatası yapmış olduklarıdır: dışarıdan bakarak tahminde bulunma hatası ve –daha da netameli olan– kendi söylemlerine kapılıp gitme hatası.

Sayıların, başını alıp gitmekte olduğunu herkes görebiliyordu aslında. ABDde finans sektörünün borç toplamı 1981'de milli gelirin (GSYH, yani Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) yüzde 22'si gibi zaten hatırı sayılır bir düzeydeyken, 2008 yazında yüzde 117'ye fırladı. Amerikan

4 Bu başlık, London School of Economics'teki akademisyenlerden Tim Besley'in (aynı zamanda İngiltere Merkez Bankası'nın para politikaları komitesi üyesiydi) başarısızlığın açıklamasını yapmak için Kraliçe'ye yazdığı mektubun son satırlarından alınmıştır. -e.n.

ailelerinin milli gelirdeki borç payı 1997'de yüzde 66'ydı, on yıl sonra ise yüzde 100'e çıktı. Dolayısıyla daha 1980de bile yüzde 160'a varan ABDdeki toplam borçlanma, 2008de GSYH'nin yüzde 350'sini aşmış oldu. Britanya'da ise (1980'lerin başında sanayi faaliyetlerinin hızla ortadan kalkmasının ardından bütün yumurtalar finans sektörünün sepetine doldurulduğunda) Londra Finans Merkezi'ndeki kolektif borç miktarı GSYH'nin neredeyse iki buçuk katıydı; İngiliz ailelerinin toplam borcu ise bir yıllık GSYH'yi aşıyordu.

Eğer aşırı borçlanma dünyanın taşıyamayacağı kadar büyük bir risk halini almışsa, giderek yaklaşan çöküşü nasıl hiç kimse görememiş olabilir? Zaten Kraliçe de bu makul soruyu sormuştu. British Academy gönülsüzce verdiği cevapta, kendini beğenmiş bir dil kullanımının ve doğrusal tahminde bulunmanın birlikte neden olduğu bu kusuru itiraf ediyordu. Bu iki kusur birleşerek kendinden hoşnut bir kanaati besledi: Bir paradigma değişikliği olduğuna, finans dünyasının sınırsız, zararsız ve tehlikesizce borç olanakları yaratabildiğine inanılıyordu.

Matematiksel bir söylem biçimini alan ilk kusur, otoriteleri ve akademisyenleri finans alanındaki yeniliklerin sistemde risk bırakmayacak düzenlemeler gerçekleştirdiği şeklinde bir yanlış inanca sürükledi. Buna göre, yeni geliştirilen araçlar borca adeta cıva özelliği kazandırmıştı. Verilen krediler küçücük parçalara bölünüyor, farklı risk derecelerine sahip paketlerin içine karıştırılıyor[5] ve tüm dünyada satışa çıkıyordu. Böylece mali riskin yayılıp dağıldığı ve bazı borçlular batacak olsa bile kimsenin ciddi bir tehlikeyle karşılaşmayacağı söylenmekteydi. Finans sektörünün "risksiz risk" yaratma gücüne sahip olduğuna dair bir New Age inanışıydı bu ve gezegenimizin artık gerçek küresel gelirden kat kat fazla miktarda borcu (ayrıca, bu borçlar üzerinde bahisler de oynanıyordu) kaldırabileceği inancına yol açtı.

Kaba ampirizm de bu tür mistik inançlara destek olmuştur:

5 Bu paketler gizemli bir adlandırmayla teminatlı borç senetleri ya da kısaca TBS olarak anılmıştır.

örneğin 2001'de "yeni ekonomi" denen şey çöküp internet şirketleri balonunun ortaya koyduğu kağıt üzerindeki zenginliği yıktığında ya da Enron skandalı yaşandığında, sistemin yine de ayakta kalabildiği görüldü. Aslında 2001'de yeni ekonomi balonunun patlaması altı yıl sonraki benzerinden, düşük kredibiliteye rağmen ipotekli borç vermeye bağlı krizden daha da kötüydü. Yine de olumsuz etkiler yetkililerce sınırlı tutulabilmişti (her ne kadar istihdam sorunu 2004-2005'e kadar sürmüş olsa da). Böyle büyük bir şok bu kadar kolay atlatılabiliyorsa, sistem 2007-2008deki 500 milyar dolarlık düşük kredibilite kayıpları gibi daha küçük şokların da altından kolayca kalkabilecek demekti.

British Academy'nin açıklamasına göre (ki bunun yaygın kabul gördüğünü eklemeliyiz) 2008 Çöküşü'nün nedeni, o dönemde –işleri böyle şeyleri herkesten iyi bilmek olan akıllı kişiler ordusunun da bihaber kaldığı bir şekilde– risksiz olduğu varsayılan risklerin hiç de öyle olmamasıydı. Tam 4.000 "risk yöneticisi" çalıştıran Royal Bank of Scotland gibi bankalar "acı riskten" oluşan bir kara deliğe kapılıp gitmişti. Bu yaklaşıma göre dünya, kendi söylemine inanmanın ve geleceğin yakın geçmişten farksız olacağını varsaymanın bedelini ödüyordu. Riski başarıyla yaydığını düşünen finansallaşmış dünyamız, kendini tüketecek kadar çok şey yarattı.

2. Düzenleme tuzağı

Limon fiyatlarını piyasalar belirler. Kurumsal etkilerin rolü son derece küçüktür, çünkü alıcılar kendilerine satılan limonun iyi olup olmadığını bilir. Ama aynı şeyi bonolar, tahviller ve hele sentetik finansal araçlar için söylemek mümkün değildir. Bunları alan kişiler "ürünü" tadamaz, olgunlaşmış mı diye sıkarak yoklayamaz, kokusuna bakamaz. Ancak dışsal ve kurumsal bilgilere sahiptirler, tarafsız ve dürüst yetkililerin enine boyuna düzenleyip denetlediği kurallara göre hareket ederler. Ve güya böyle bir yetkiyi kullanması gerekenler de, kredi derecelendirme kuruluşları ile devletin düzenleyici organlarıydı. Şüphesiz bu iki düzenleme türü de sırf hata yapsın diye oluşturulmamıştı.

Örneğin, bir *teminatlı borç senedi* (TBS) –farklı borçlanma tiplerine[6] ait çok sayıda dilimi birleştiren kıymetli kağıt– AAA derecesine sahipse ve ABD hazine bonolarına[7] kıyasla yüzde 1 yüksek getiri sunuyorsa, bu iki bakımdan önemliydi: Yatırımcı parasının batmayacağına güvenebilirdi ve eğer alıcı, bir bankaysa aldığı kağıdı onu almak için kullandığı paradan farksız sayabilirdi (ve paradan bir nebze olsun daha riskli bulması gerekmezdi). Bu uydurma, iki nedenden dolayı bankaların nefes kesici kârlar elde etmesine yardımcı olmuştur.

1. Yeni alınan TBS'leri tuttuklarında (yetkililerin AAA derecesine sahip bir TBS'yi aynı nominal değerdeki ABD bonoları kadar iyi kabul ettiğini hatırlayalım), bunları sermayelendirme hesaplarına dahil etmeleri bile gerekmiyordu.[8] Yani kendi müşterilerinin mevduatlarını, AAA dereceli TBS almak için çekinmeden ve başka müşterilere veya bankalara yeni borçlar yapma imkanları azalmaksızın kullanabilirlerdi. Ödediğinden daha fazla faiz elde edebildiği sürece, AAA dereceli TBS satın almak bankanın kârlılığını, borçlanma kapasitesini sınırlandırmadan arttırıyordu. Kısacası TBS'ler, bankacılık sistemini, sistemin kendisine karşı koruyan kuralları esnetmenin bir aracıydı.

2. TBS'leri banka kasalarında saklamak yerine bir merkez banka-

6 TBS'lerde yoğunlaşmamın nedeni, yapılandırılmış finans araçları denilen şeylerin en yaygın biçimi olmalarıdır. Tabii böyle toksik kağıtların birçok başka çeşidi vardı.

7 ABD Hazine Bonoları, ABD Hazinesi'nin çıkardığı IOU'lardır [I owe you]. ABD hükümeti tarafından desteklendikleri için genellikle en güvenli borç biçimi kabul edilirler. Bu nedenle piyasadaki en düşük faiz oranlarına sahiptirler.

8 Yasa gereği, bankalar borç yapma işlemlerini topladıkları mevduatın belli bir yüzdesiyle sınırlamak zorundadır; böylece bazı alacaklarının geri dönmemesi ve/veya beklenenden çok hesap sahibinin parasını çekmek istemesi durumunda kasalarının yeterince dolu olması amaçlanmıştır. Ama bankalar mudilerinin parasıyla TBS satın aldıklarında, bu para sanki bankada kalmış gibi kaydediliyordu; başka bir deyişle, sanki o TBS'ler hiç satın alınmamış gibi yapılıyordu!

sına (örneğin Fed'e) borç teminatı olarak rehin vermek de mümkündü. Banka bu şekilde aldığı krediyi istediği gibi kullanabilirdi: Müşterilerine veya başka bankalara borç verebilir, hatta kendine yeni TBS'ler satın alabilirdi. Buradaki önemli ayrıntı, AAA dereceli TBS'lerin teminat gösterilmesiyle alınan kredilere, merkez bankasının son derece düşük bir faiz uyguluyor olmasıdır. Daha sonra TBS'nin vadesi geldiğinde, merkez bankası faizinin yüzde 1 üstündeki getiri farkı bankaya kalmaktaydı.

Bu iki etkenin bir araya gelmesi, piyasaya TBS süren kuruluşları şunlara teşvik ediyordu:

(a) fiziksel anlamda olabildiğince çok TBS çıkarmak;
(b) diğer kuruluşlardan TBS satın almak için olabildiğince borç para sağlamak; ve
(c) defterlerde çok büyük miktarlarda TBS bulundurmak.[9]

Ne var ki, bu açıkça herkese kendi parasını basması için davetiye çıkarmak demekti! Öyleyse Warren Buffet'ın bu efsanevi TBS'lere bakıp onları KİS (kitle imha silahları) olarak nitelemesine şaşmamak gerek. Teşvikler patlayıcılardan farksızdı: Finans kuruluşları AAA'lı TBS almak için ne kadar borç yaparsa, o kadar para kazanıyordu. Oturma odasında ATM rüyası gerçek olmuştu sonunda – en azından özel finans kuruluşları ve onların yöneticileri için.

Bu olgulara baktığımızda, 2008 Çöküşü'nün, kuzuyu kurda emanet etmenin kaçınılmaz sonucu olduğunu görmek zor değildir. Bu kurtlar kaba ve yaygaracı bir güce sahipti, yeni zenginlikler yaratıveren postmodern sihirbazlar gibi görünüyorlardı ve yeni paradigmalara karşı çıkan yoktu. Bankerler piyasaya çıkardıkları TBS'lere AAA statüsü versinler diye kredi derecelendirme kuruluşlarına para

9 Bu durum Eylül 2008'deki o uğursuz günde Lehman Brothers'ın, kayıtlarında dağ gibi yığılmış TBS'lerle yakalanmasının nedenini açıklıyor.

ödemekteydi; yetkililer (merkez bankası dahil) bu derecelendirmeleri geçerli kabul ediyordu; ve yetkili organlarda düşük ücretli bir iş bulabilmiş açıkgöz gençler kariyerlerini Lehman Brothers veya Moody's'te sürdürmek peşindeydi. Üstelik bütün bunları denetleyen hazine ve maliye bakanları da ya zaten Goldman Sachs, Bear Stearns vb. kuruluşlarda çalışmıştı ya da politikayı bıraktıktan sonra bu tılsımlı ortama katılmayı umuyordu.

Şampanyaların patladığı, yüksek devirli Porsche ve Ferrarilerin pırıldadığı bir ortamdı bu; zaten çok zengin olan yerlere banka primlerinin yağdığı bir çevreydi (böylece gayrimenkul patlaması daha da körüklenmiş, Long Islanddan Londra'daki East End'e, Sydney'in banliyölerine ve Şanghay'daki gökdelenlere kadar yeni sabun köpükleri yaratılmıştı); kağıt üzerindeki zenginliğin kendi kendini üretip çoğalttığı böyle bir ekolojik düzende tehlike çanları çalmak, münasebetsiz sorular sormak, AAA dereceli TBS'lerin risksiz olduğu yalanına şüphe düşürmek, kahramanca –ve hesapsızca– bir tutum olacaktı. İflah olmaz bir romantik görevli, bir borsacı ya da eski bir banker çanı çalacak olsa bile, hemen tamamen hakkından gelinirdi ve trajik ve çökmüş bir kişi olarak tarihin çöplüğünü boylardı.

Grimm Kardeşler'in bir öyküsünde sanayileşmenin erken dönem hayallerini adeta cisimleştiren bir çanak vardır – arzularımızı hiç durmadan, durdurulamadan gerçekleştiren bir tür otomatik kornikopyadır bu.[10] Aynı zamanda kasvetli ve eğitici olan masal, sanayi hayallerinin nasıl bir kabusa dönüşebileceğine işaret etmektedir. Çünkü öykünün sonunda bu harika çanak, gemi azıya alır ve bütün köyü basan bir yulaf lapası seliyle öykü biter. Teknoloji berbat bir şey olmuştur şimdi; Mary Shelley'nin becerikli Dr. Frankenstein'ının can verdiği yaratığın sonradan onun acımasız düşmanı haline gelmesi gibi. Benzer şekilde, Wall Street'in icadı olan otomatik vezne makineleri (ATM'ler), kredi derecelendirme kuruluşları ve onlarla birlikte dolap

10 Bereket boynuzu olarak anılır. Bolluk ve bereketi temsil eder. Zeus'un, Kronos'tan sakladığı çocuğunu beslemek için çanak olarak kullandığı boynuzdur. -e.n.

çeviren yetkililer de finans sitemini bütün gezegene bulaşan modern bir yulaf lapasına boğmuştur. 2008 sonbaharında ATM'ler çalışmaz olduğunda bütün dünya, titreye ezile katılaşan yapay bir lapanın bağımlısı halindeydi.

3. Gemlenemeyen açgözlülük

"Canavarın doğası böyle" diye devam ediyor açıklama: İnsanlar kibarmış gibi yapan doymak bilmez yaratıklardır. Buldukları ilk fırsatta çalar, yağmalar, haydutluk ederler. Türümüze yönelik bu karanlık bakış, zeki haydutların, haydutluğu yasaklayan kurallara razı olacağına dair en ufak bir umut bırakmıyor. Zaten kim zorlayacak ki onları buna? Haydutların gözünü korkutmak için, olağanüstü erk sahibi bir Leviathan gerek. Ama o zaman da Leviathan'ı kim dizginleyecek?

Neoliberal kafa işte böyle çalışır ve krizlerin gerekli olabilecek kötülükler olduğunu, insanların tasarladığı hiçbir şeyin ekonomik erimeyi engelleyemeyeceğini kabul eder. 1932 sonrasında, Başkan Roosevelt'in bankaları düzenleme girişimleriyle başlayan yirmi otuz yıl boyunca Leviathan çözümü yaygın olarak kabul görmüştü. Devlet, Hobbes'un betimlediği bu rolü üstlenip açgözlülüğü düzene koymayı, uygun bir dengeye oturtmayı başarabilirdi ve bunu yapması da gerekirdi. Herhalde bu düzenleme çabasının en sık değinilen örneği 1933 Glass-Steagall yasasıdır.[11]

Ancak, 1970'lerde bu düzenleyici çerçeveden sürekli uzaklaşılmaya başlandı ve insan doğasının daima kendi iyi niyetlerini alt etmenin yollarını bulacağı şeklindeki yazgıcı bakış yeniden oluştu. "Yazgıcılığa geri dönüş", neoliberalizmin ve finansallaşmanın çirkin doruklarına vardığı dönemle örtüşmüştü. Bu aynı zamanda eski yazgıcılığa bir

11 Yeni bir 1929'u önlemek amacıyla bu yasa (a) sıradan insanlardan mevduat toplayan tasarruf bankaları ile (b) hisse senetleri, vadeli işlem sözleşmeleri, emtia vb. ile spekülasyon yapmasına izin verilen ama mevduat toplaması yasak olan yatırım bankalarını birbirinden ayırmıştı. Böylece normal bankaların başkalarının parasıyla kumar oynaması engellenirken, yatırım bankaları bir yüksek risk okyanusunda yüzüyor veya batıyordu.

tepki anlamı taşıyordu: Gerçi Leviathan'ın üstün gücü haydutlara haddini bildiriyordu ama büyümeyi de aksatıyor, yenileşmeyi engelliyor, hayal gücüne dayanan finans oluşumlarını frenliyor ve böylece, tam da teknolojik yenilikler bize gelişim ve refahın daha üst düzeylerine çıkma potansiyeli sağlamaktayken, dünyayı düşük viteste hareket etmek zorunda bırakıyordu.

1987de Reagan –Carter yönetiminceatanmış olan– Fed başkanı Paul Volcker'i görevden aldı. Onun yerine getirdiği kişi Alan Greenspan'dı. Birkaç ay sonra para piyasaları, tarihindeki en kötü günü yaşayacaktı: o uğursuz "Kara Pazartesi" olayını. Greenspan bunun doğurduğu sonuçları ustaca ele almayı başarınca, para piyasasındaki çöküşleri temizlemeyi bilen biri olarak tanındı.[12] 2006'da emekli olana kadar aynı "mucizeyi" daha pek çok kez tekrarlaması gerekecekti.[13]

Yeni Fed başkanı düzenlemenin yarar ve etkilerinin abartıldığına dair kesin bir görüşe sahipti ve Reagan'la çalışan imanlı neoliberaller onu *buna rağmen* değil, tersine asıl *bu nedenle* seçmişti. Greenspan Fed dahil herhangi bir devlet kurumunun yaratıcılığı, yeniliği ve dolayısıyla büyümeyi boğmadan insan doğasını dizginleyebileceğinden ve açgözlülüğü etkili bir şekilde sınırlayacağından tam anlamıyla şüphe duymaktaydı. Bu inancı, dünyayı tam on dokuz yıl boyunca biçimlendiren basit bir reçeteye yöneltti onu: İnsanın açgözlülüğünü hiçbir şey katı tutumlu öğretmenler olan arz ve talep kadar terbiye edemeyeceğine göre, bırak piyasalar istedikleri gibi çalışsın, ama devlet de kaçınılmaz felaket gelip çattığında ortaya çıkacak pisliği temizlemeye hazır olsun. Çocuklarının her türlü haylazlığına göz yuman liberal ebeveynler gibi, o da sıkıntı çıkacağını biliyor, ama karışmadan izlemeyi daha doğru buluyordu. Ve müdahale etmeye, şamatacı

12 Piyasaların böyle büyük bir şoktan sonra tam anlamıyla toparlanması birkaç ay sürünce, pek çok kişi yeni bir Büyük Bunalım yaşanacağından korkmuştu.

13 1991'de konut piyasasındaki çöküşten sonra; 1990'ların sonunda, bir dizi krizin ardından (örneğin Rusya'nın borçlarını ödeyemez hale gelmesini izleyen UVSY'nin çöküşü ve Doğu Asya Krizi); 2001'de internet satışları balonu patladığında; son olarak da 9/11 trajedisinin ardından o yıl yaşanan borsaya hücum olayıyla.

partinin ardından ortalığı toplamaya veya yaraları, kırılmış kolları sarmaya hazır bekliyordu.

Greenspan kendi reçetesine ve onun dayandığı dünya tasavvuruna yapışıp kalmıştı, yaşanan tüm çöküş ve gerilemeler hep gözlerinin önünde gerçekleşti. Yükselme dönemlerinde, arada sırada bir kahin üslubuyla cesaret verici bir şekilde konuşmak dışında neredeyse hiçbir şey yapmadan, öylece duruyordu. Sonra, sabun köpüklerinden biri patladığında hızla ve saldırganca atılarak faiz oranlarında sert bir düşüş kararı alıyor, piyasalara nakit para yağdırıyor ve batmakta olan gemiyi tekrar yüzdürmek için genel olarak ne lazımsa yapıyordu. Reçete yararlı olur gibiydi – en azından 2008'e, Greenspan'ın emekliye ayrılmasından bir buçuk yıl sonrasına kadar. Ama sonra işe yaramaz oldu.

Greenspan'ın hakkını verelim: Kendisi kapitalizmi yanlış anladığını itiraf etmiştir. Sırf bu *mea culpa* [benim suçum] tavrı için bile tarih ona iyi davranmalıdır, çünkü güç sahibi insanlar arasında suçunu kabule yanaşmaya razı olup bunu yapabilenler kıymetli taşlar gibi azdır – özellikle onların hizmetkarı olanların bile inkarcılığı sürdürdüğü düşünülürse. Aslında Greenspan'ın bizzat vazgeçtiği bu dünya modeli hâlâ hayattadır, sağlıklıdır ve geri dönüş yapma sürecindedir. Yeniden dirilen ve 2008 sonrasındaki her türlü düzenleme girişimini yoldan çıkarmak isteyen bir Wall Street tavrının işbirliği ve yardımıyla, insan doğasının özgürlüğümüzü ve uzun vadeli refahımızı tehlikeye atmadan dizginlenemeyeceği görüşü geri dönmüştür. Hastaları şans eseri hayatta kalmış ama gerçekte görevi ihmal suçu işleyen bir hekim gibi, 2008 öncesinin düzeni, kapitalizmin her şeye rağmen ayakta kaldığı için aklanmış olduğunu savunup durur. Ve eğer kimileri 2008 Çöküşü'nün sorumluluğunu paylaştırmaya devam ediyorsa, neden suçu insan doğasına atmayalım? Elbette dürüst bir içgözlem, her birimize suçlanması gereken kendi karanlık yanını gösterecektir. Wall Street'in itiraf ettiği tek günah, bu karanlık yanı büyük bir perdeye yansıtmış olmaktır.

4. Kültürel kökenler

Eylül 2008'de Avrupalılar kendilerinden emin bir tavırla Anglo-Kelt dünyasına küçümseyerek bakıyor, uzun vadede hak ettikleri cezayı çekeceklerini düşünüyorlardı. Yıllarca Anglo-Kelt modelinin, esnek işgücü pazarlarının üstünlüğü anlatılmıştı onlara, küreselleşme çağında Avrupa'da cömert bir sosyal refah düzenini sürdürmeyi düşünmenin ne kadar budalaca olduğu söylenmişti; saldırganca rekabetçi bir girişimcilik kültürünün mucizelerinden, Wall Sreet'in ve Büyük Patlama sonrası Londra'sının sihirbazlıklarından dem vurulmuştu. Bütün bunlardan sonra görüntüler ve seslerle gelen Çöküş haberleri, Avrupalılarda *Schadenfreude* [başkasının kötü durumuna sevinme] ile korku ve kaygının birbirine karıştığı belirsiz duygular uyandırmıştır.

Tabii krizin Avrupa'ya sıçraması çok sürmedi, üstelik zamanla değişim geçirmiş, Avrupalıların beklediğinden çok daha kötü ve tehlikeli bir hal almıştı. Yine de çoğu Avrupalı, Çöküş'ün köklerinin Anglo-Kelt kültüründe yattığına inanıyor, İngilizce konuşan halklardaki ev sahibi olma merakını kınıyordu. Ev sahibi olmayıp kira ödeyenleri damgalayarak (mal sahiplerinin kölesi oldukları için) ve sözümona ev sahibi olanları (bunlar aslında bankalara daha da ağır borcu olanlardı) kutlayarak saçma sapan konut fiyatlarına yol açan bir ekonomik modele akıl erdirmekte zorlanıyorlardı.

Hem Avrupalılar hem de Asyalılar, Anglo-Kelt finans sektörünün on yıllardır sanayi pahasına büyüyerek edindiği nispi boyutu uygunsuz bulmaktaydı, kapitalizmin artık akıl hastalarının eline geçmiş olduğuna kanaat getirmişlerdi. Dolayısıyla, erime tam da bu yerlerde (ABD, Britanya, İrlanda, konut piyasası ve Wall Street) başlayınca, haklı çıktıklarını düşünmeleri kaçınılmazdı. Avrupalıların haklılık duygusu bir sonraki euro kriziyle ağır bir darbe yerken, Asyalılar aşırı doz bir kendini beğenmişliğe güç yetirebilecekti. Nitekim Asya'nın büyük kısmında 2008 Çöküşü ve sonrası "Kuzey Atlantik Krizi" olarak adlandırılmaktadır.

5. Toksik teori

1997 Nobel İktisat Ödülü, "hisse senedi opsiyonlarına önceden değer biçmeyi sağlayan bir formül" geliştirdikleri için Robert Merton ve Myron Scholes'a verilmişti. Ödül komitesinin açıklamasına göre, "Metodolojileri birçok alanda ekonomik değer biçmenin yolunu açmıştır. Aynı zamanda yeni tip finans araçları oluşmasını sağlamış ve toplumda daha verimli bir risk yönetimine katkıda bulunmuştur." Zavallı Nobel komitesi! Bu çok övülen "öncü formülün" sadece birkaç ay içinde, kefaleti doğal olarak ABD'nin güvenli vergi mükelleflerince ödenecek milyarlarca dolarlık muazzam bir yıkıma, büyük bir serbest fonun çöküşüne (Merton ve Scholes'un bütün şan ve şöhretlerini yatırdığı, kötü üne sahip UVSY) neden olacağını bir bilseydi!

2008 Çöküşü'nün ancak bir ön yoklaması sayılacak UVSY felaketinin gerçek nedeni gayet basittir: test edilemez bir varsayıma, bizzat *kendi* modelimizin ihtimal dışı, hatta kuramsallaştırılamaz diye bir kenara bıraktığı olayların sonuçlarını tahmin edilebileceği varsayımına dayanarak çok büyük yatırımlar yapılması. Teoriye mantıken tutarsız varsayımlar katılması yeterince kötüdür. Ama böyle bir varsayımdan yola çıkarak dünya kapitalizminin geleceğiyle kumar oynamak, neredeyse suça girer. Peki iktisatçılar bunu nasıl becerdi? Dünyayı ve Nobel komitesini, kendi modellerinin tahmin edilemez kabul ettiği olayla ilgili öngörüde bulunabileceklerine (örneğin borçluların peş peşe yükümlüğünü yerine getirmemesi) nasıl inandırdılar?

Cevap ekonomiden çok kitle psikolojisi alanında yatmaktadır. İktisatçılar *bilgisizliği* yeniden adlandırmış ve bunu *koşula bağlı bir bilgi biçimi* olarak başarılı bir şekilde piyasaya sürmüştür. Finansçılar da adı değiştirilmiş bu cehaletten hareketle yeni borçlanma biçimleri oluşturdu ve riskin ortadan kalktığı varsayımına dayanan bir piramit inşa etti. Ne kadar çok yatırımcı ikna edilip ne kadar çok kişi bu işlerden para kazanırsa, iktisatçıların eli o kadar rahatlıyordu ve temel aldıkları varsayımlardan şüphe duymaya kalkışanları kolayca susturuyorlardı. Böylece *toksik finans* ve *toksik ekonomi teorileri* birbirini

besleyen bir şekilde yoluna devam etti.

Merton ve diğerleri bir solukta hem Nobel ödüllerini toplayıp hem de efsanevi kazançlar sağlarken, önemli ekonomi kürsülerinde kalmayı sürdüren meslektaşları da iktisat teorisinin "paradigmasını" değiştirmekle meşguldü. Bir zamanların önde gelen iktisatçıları açıklama getirmeye çalışırdı, oysa şimdikiler yeniden adlandırma eğilimindeydi. Bilgisizliği koşula bağlı bilgi, belirsizliği de risksiz risk diyerek kılıfına uyduran finansçıları taklit eden bu iktisatçılar, açıklanmayan işsizliği (örneğin bir türlü kımıldamadığı gözlemlenen yüzde 5'lik işsizlik oranı) *doğal işsizlik oranı* olarak yeniden adlandırdılar. Yeni tanımın hoş yanı, işsizliğin birdenbire doğal görünmeye başlaması ve dolayısıyla açıklanmasına artık ihtiyaç kalmamasıydı.

Bu noktada, ekonomistlerin çevirdiği ayrıntılı dolapların biraz daha derinine inmekte yarar var. Ne zaman insan davranışlarının kendi öngörülerine uymadığını gözlemleyip buna bir açıklama bulamasalar, (a) bu davranışları "denge dışı" olarak etiketlemişler ve sonra da (b) bunun rastlantısal ve o haliyle en iyi şekilde modellenmiş olduğunu varsaymışlardır. "Sapmalar" böyle bastırıldığı sürece, modeller işledi ve finansçılar kâr yaptı. Ama panik başlayıp herkes finans sisteminin başına üşüştüğünde, "sapmaların" hiç de rastlantısal olmadığı ortaya çıktı. Ve tabii modeller de, yaratılmasına yardımcı oldukları piyasalarla birlikte çöktü.

Çoğumuz şundan emin: Söz konusu dönemleri ele alacak dürüst bir araştırmacı, zamanın en etkili kişilerinin (bankacılık sektöründe, serbest fonlarda, Fedde, Avrupa Merkez Bankası'nda – her yerde) düşünüşüne egemen olmuş ekonomik teorilerin, zihinsel dolandırıcılığın üstünkörü gizlenmiş biçimlerinden başka bir şey olmadığı sonucuna varacaktır. Bu teoriler Wall Street'in, "finans yeniliklerini" ardında saklamaya çalıştığı "bilimsel" incir yapraklarıydı ve gözalıcı isimlerle ortaya atılıyorlardı: örneğin Etkin Piyasa Hipotezi (EPH), Rasyonel Beklentiler Hipotezi (RBH) ve Reel İş Çevrim Kuramı (RİÇK). Aslında karışık matematik hesapların fazla uzun bir süre zaaflarını saklayabildiği, etkili şekilde pazarlanmış bir takım kuramlardan ibaretti bunlar.

2008 öncesinin yerleşik düşünüşüne dayanak olmuş üç toksik teori

EPH: Hiç kimse ikincil tahminlerle sistematik olarak kazanç elde edemez. Neden? Çünkü finansal piyasalar cari fiyatların kişisel olarak sahip olunan tüm bilgileri açığa çıkaracağı şekilde hareket eder. Bazı aktörler yeni bilgiye aşırı ölçüde tepki verirken, bazıları da bunun tersini yapar. Böylece herkes yanlış davrandığında bile piyasa doğru yolu bulacak, "hakkını alacaktır." Tam Pangloss'a göre bir teori!

RBH: Kimse insan davranışlarına ilişkin herhangi bir kuramın, eğer bu kuram insanların onu sistematik olarak yanlış anlayacağını veya tamamen göz ardı edeceğini varsayıyorsa, uzun vadede tam doğru tahminler yapmasını beklememelidir. Mesela parlak bir matematikçinin pokerde blöf yapma üzerine bir kuram geliştirdiğini ve size bunu öğrettiğini düşünelim. Böyle bir şeyin işinize yaraması için rakipleriniz kuramı hiç bilmiyor ya da onu yanlış anlıyor olmalıdır. Çünkü bilirlerse onlar da kuramı kullanacak ve blöf amacına ulaşamayacaktır. Sonunda siz de kuramı bir kenara atarsınız. RBH böyle teorilerin davranışları tahmin edemeyeceğini kabul eder, çünkü insanlar bunu görüp fark edecek ve er ya da geç yargılarım ve öngörülerini geçersiz kılacaklardır. Kuşkusuz burada buyurganlığa karşı sanki radikal bir ses duyar gibiyiz. Toplumun onu Loe Bloggs'tan daha iyi anladığını sanan teorisyenlerce de pek öyle aydınlatılamayacağı kabul edilmiş. Ama iyi başlayıp kötü bitiriliyor: Bu kuramın ayakta kalabilmesi için insanların –ekonomik bir tahminde bulunurken, örneğin enflasyonu, buğday fiyatlarını, bir finansal ürünün veya hisse senedinin fiyatını tahmin ederken– yaptığı hataların gerçekten de *daima* tesadüfi olması, yani bir örüntüsünün, korelasyonunun bulunmaması ve kuramsallaştırılamaz olması gerek. Bir an durup düşününce, RBH'nin özellikle EPH ile birlikte alındığında –krizler şöyle dursun– asla resesyon beklememekle aynı anlama geldiğini görürüz. Neden? Çünkü resesyonlar tanım gereği sistematik, örüntülü olaylardır. Ortaya çıkması ne kadar sürpriz etkisi yaratsa

da, resesyon düzenli bir gelişmedir, her aşaması bir öncekiyle yüksek derecede korelasyon gösterir. Öyleyse, EPH-RBH görüşüne inanan biri, gözleri ve kulakları beynine açıkça "resesyon, çöküş, erime" diye bağırdığında nasıl bir tepki verecektir? Cevap, rahatlatıcı açıklamalar için yüzünü RİÇK'e çevirerek.

RİÇK: EPH ve RBH'yi başlangıç noktası yapan bu teori, kapitalizmi iyi işleyen bir *Gaia* olarak sunar: Kapitalizm kendi haline bırakılsa uyumlu şekilde sürüp gidecek, sıkıntılar (2008'deki gibi) yaşamayacaktır. Ama "dış kaynaklı" (mesela müdahaleci hükümetler, Fed'in inatçılığı, Arap petrol üreticileri, uzaylılar, vb.) şokların "saldırısına" uğrayabilir ve bunlara tepki göstermesi, uyum sağlaması gerekir. İyiliksever bir *Gaia* kendisine çarpan büyük bir göktaşına nasıl tepki verirse, kapitalizm de dışsal şokları etkin olarak karşılar. Belki şok dalgalarının soğurulması biraz zaman alacak ve bu sürecin pek çok kurbanı olabilecektir. Ama yine de krizi yönetmenin en iyi yolu, kapitalizmi kendi çıkarını düşünen hükümet yetkilileri ve işbirlikçilerinin (bu kişiler genellikle kendi planlarını yürütmek için kamu çıkarını savunuyor gibi yapar) yol açabileceği yeni şoklara maruz kalmadan uyum sağlaması için rahat bırakmaktır.

Özetlersek, *toksik ekonomiye* dayanan *toksik türevler* de, teorik meşrulaştırma arayışı içinde motive edilmiş kuruntu ve uydurmalardan ibaretti; sadece kazanç sağlayan inançlarla bağdaştırılabilen olguları tanıyan aşırı tutucu aygıtlardı. Çok etkileyici isimler taşımalarına ve çok teknik bir görüntü sunmalarına rağmen bütün bu ekonomik modeller, piyasanın hem istikrar hem de çalkantı dönemlerinde her şeyin en iyisini bildiği şeklindeki acınası hurafenin matematikleştirilmiş halinden başka bir şey değildi.

6. Sistemik bozukluk

Çöküş için insan doğası da, ekonomik teori de suçlanamıyorsa, ne olacak şimdi? Krizin nedeni bankacıların açgözlülüğü değilse (çoğu

gerçekten açgözlü olsa bile) ya da toksik kuramları kullanmalarından kaynaklanmıyorsa (her ne kadar kullanmış olsalar da), asıl neden kapitalizmin kendi kendine kurduğu tuzak olduğuna göre, ne yapacağız? Ya kapitalizm "doğal" bir sistem değil de, sistemik bozukluğa yatkın herhangi bir sistemse?

Asıl peygamberi Marx olan Sol, bir sistem olarak kapitalizmin bizleri otomatlara ve piyasa toplumunu *Matrix* benzeri bir distopyaya dönüştürdüğünü her zaman anlatmaya çalışmıştır. Tıpkı mitolojideki İkaros gibi, kapitalist sistem de hedefine yaklaştıkça yıkım anına da yaklaşmaktadır. Ama Çöküş sonrasında (İkaros'tan farklı olarak) kendini toparlar, tozlarını silkeler ve bir kez daha aynı yolculuğa çıkar.

Listemdeki bu son açıklamaya göre, kapitalizm adeta periyodik krizler üretmeye mahkumdur; insan emeğini üretim sürecinden, eleştirel düşünceyi kamuoyu tartışmalarından her defasında biraz daha uzaklaştıran bu krizler giderek kötüleşecek, ağırlaşacaktır. Marx suçu insanların para hırsına, açgözlülüğüne ve bencilliğine yükleyenleri yanıtlarken, doğru bir sezgiyle hareket ettiklerini ama yanlış yere baktıklarını söylemiş, kapitalizmin sırrının çelişkiye yatkınlık olduğunu belirtmiştir: bu sistem aynı zamanda hem büyük zenginlikler hem de katlanılamaz bir yoksulluk yaratma, hem gözalıcı yeni özgürlükler hem de köleliğin en kötü biçimlerini üretme, parlak mekanik köleler ile bozulmaya uğramış insan emeğini bir araya getirme kapasitesine sahiptir.

Böyle bir yorumda, insan iradesi karanlık ve gizemli görünür; ama zaten Sermaye Çağı'nda birincil bir güçten çok bir türev haline gelmiştir. Çünkü irademiz de dahil dünyamızı biçimlendiren birincil güç rolü, artık sermayenin elindedir. Sermayenin kendine gönderme yapan ivmesi hem insan iradesini hem girişimcileri hem de emekçileri gülünç düşürmektedir. Canlı ve bilinçli bir şey olmamasına rağmen *sermaye* (makineler, para, teminatlı finans türevleri ve her türlü zenginliği özetleyen bir kavram olarak), sanki bizzat ticaret yapıyormuşçasma hızla gelişir ve faaliyet halindeki insanları (işçiler kadar bankacıları ve patronları da) kendi oyununda piyon olarak kullanır.

Bilinçdışına da benzetebiliriz onu: zihinlerimize yanılsamalar aşılar – en önemlisi de, kendisine hizmet ettiğimizde değerli, müstesna ve kudretli olacağımız yanılsamasını. Onunla ilişkimizden dolayı gurur duyarız (ya bir tek günde milyonlar "yaratan" finansçılar, ya çok sayıda işçi ailesinin eline baktığı işverenler ya da ışıltılı makineleri kullanma ayrıcalığına sahip veya yasadışı göçmenlere tanınmayan ufak tefek hizmetlerden yararlanan çalışanlar olarak). Ve trajik gerçeğe, aslında *sermayenin* bize sahip olduğu ve *bizim ona* hizmet ettiğimiz gerçeğine gözlerimizi kaparız.

Alman filozof Schopenhauer biz modern insanları, inançlarımızın ve yaptıklarımızın bilincimize bağlı olduğunu düşünerek kendimizi kandırdığımız için paylamıştı. Nietzsche de buna katılıyor, herhangi bir zamanda inandığımız her türlü şeyin doğruyu değil, başka birinin üzerimizdeki hakimiyetini yansıttığını söylüyordu. Marx bu tabloya ekonomiyi de kattı, düşüncelerimizin sermaye ve onun birikme dürtüsü tarafından kaçırılıp rehin alındığı gerçeğini görmezden geliyoruz diye azarladı hepimizi. Tabii sermaye ne kadar kendi çelik mantığını izlese de, aslında akla göre hareket edip gelişmez. Kapitalizmi hiç kimse tasarlamış değildir ve hiç kimse –şimdi başını almış gitmekteyken– onu uygarlaştıramaz.

Kimsenin onayını almadan öylece evrilen kapitalizm bizi hızla, daha ilkel sosyal ve ekonomik örgütlenme biçimlerinden kurtardı. Gezegeni ele geçirmemizi sağlayan (hem maddi hem de finansal) makineler ve araçlar üretti. Yoksulluğun olmadığı, yaşamlarımızın düşman bir *doğanın* insafına kalmadığı bir gelecek tasavvur etme olanağı sundu bize. Ne var ki, doğa nasıl aynı aldırışsız mekanizmaları kullanarak hem Mozart'ı hem de HIV'yi dünyaya getirmişse, sermaye de uyumsuzluk, eşitsizlik, endüstriyel savaş, çevresel bozulma ve tabii bir de finansal çöküşler yaratma eğilimi taşıyan yıkıcı kuvvetler üretir aynı zamanda. Nitekim bir hamlede –hiçbir düzene veya plana uymaksızın– zenginlik ve krizler, gelişme ve yoksunluk, ilerleme ve geri kalmışlık çıkarmıştır ortaya.

Öyleyse, 2008 Çöküşü düzenli aralıklarla karşımıza çıkan bir fırsattan, *irademizin, sermayenin* hükmü altına girmesine ne denli izin verdiğimizi kavrama şansından öte bir şey olamaz mı? Bizi sermayenin "tabi olmak zorunda bulunduğumuz" bir kuvvet, "her türlü sınırı ve bağı kırarak kendini tek politika, tek evrensellik, tek sınır ve tek bağ olarak ortaya koyan kozmopolit ve evrensel bir güç"[14] haline geldiği konusunda uyaran bir şok muydu bu kriz?

Paralaks meselesi

Yarısı nehre batırılmış bir çubuk, bükülmüş gibi görünür. Etrafında dönecek olursak, açı değişir ve her konumda başka bir perspektif elde ederiz. Ayrıca bir de nehir suları yumuşak bir akışla çubuğu kendi etrafında döndürüyorsa, hem "bükülmüş" çubuğun "gerçekliği" hem de bizim onu anlayışımız sürekli değişiyor demektir. Fizikçiler bu olguya *paralaks* adını veriyor. Benim kavramı burada anmamın amacı ise basit bir hususa, 2008 Çöküşü'ne ilişkin birçok farklı gözlemin *hem* doğru *hem de* yanıltıcı olabileceğine işaret etmek.

Bunu söylemek, çubuğun aslında bükük olmadığını ya da Çöküş'ü ve sonuçlarını, yani *Kriz*'i inkar etmek anlamına gelmez. Basitçe şunu kastediyoruz: Farklı bakış açılarının tümü de "doğru" gözlemlerde bulunabilir, ama yine de incelenen olgunun altında yatan temel *doğruyu* ortaya çıkaramayabilirler. Bize –olası açıklamaların ve perspektiflerin ötesinde– çubuğa ait gerçekliği kavramamızı sağlayacak bir şey lazım. Fizikçilerin yaptığı gibi bir kuramsal sıçramaya ihtiyacımız var, böylece bütünü anlamlı kılabilecek kavramsal bir konuma ulaşmak üzere, kıyaslanamaz ve bağdaştırılamaz gözlemlerin üstüne çıkabiliriz. İşte bu "sıçramaya" *paralaks meselesi* diyorum.

2008 Çöküşü'nü kavramak, en zor haliyle paralaks meselesini ele almaya benzer. İktisatçıların ve risk yöneticilerinin sistemik riski çok yanlış hesaplamış olduğu inkar edilebilir mi? Wall Street'in ve genel

14 Karl Marx bunları 1844'te, *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* başlıklı metinde yazmıştı.

olarak finans sektörünün sinsi bir oburlukla, hemen hemen kriminal uygulamalarla ve aklı başında toplumların yasaklaması gereken finansal ürünlerle palazlandığından kim kuşku duyar? Kredi derecelendirme kuruluşları hareket halindeki çıkar çatışmasının tipik örnekleri değil miydi? Açgözlülük bir erdem gibi alkışlanmadı mı? Yöneticiler bankacılarla birlikte aynı "doğru" tarafta durmanın cazibesine kapılmama konusunda akıllara durgunluk veren bir başarısızlık sergilemedi mi? Anglo-Kelt toplumlar diğerlerine kıyasla neoliberalizmin kültürel hilelerine daha yatkın değil miydi, "vicdani endişenin" bir anlam taşımadığı, tek yolun ve tek güdünün çıkarcılık olduğu anlayışını dünyaya yayan bir köprübaşı olmadılar mı? 2008 Çöküşü'nün gelişmiş dünyayı, sözde gelişmekte olan ekonomilerden daha şiddetli etkilediği doğru değil mi? Bir sistem olarak kapitalizmin kendi ayağına çelme takmak konusunda esrarengiz bir kapasiteye sahip olduğu şeklindeki basit önermeyi reddedebilecek kimse çıkar mı?

Kişinin durduğu yere bağlı olarak tüm perspektiflerin aynı derecede akla uygun olduğu optik paralakstaki gibi, yukarıda saydığımız açıklamaların her biri de 2008'de olanların önemli yanlarına ışık tutmaktadır. Yine de bizi tatmin edemez, önemli bir şeyin eksik olduğu hissine yol açarlar; Çöküş'ün pek çok önemli özelliğini görmüş olsak da, asıl özü hâlâ yoktur elimizde. *Gerçek* nedeni neydi bu olayın? Büyük gayret ve hevesle çalışan, en üst seviyede teknik donanıma sahip yığınla piyasa gözlemcisi bunun olacağını nasıl da bilemedi? Çöküş'ün ve onun doğurduğu Kriz'in nedeni açgözlülük ve savurganlık, ahlaki gevşeklik ve daha da gevşek düzenlemeler değilse, neydi peki? Eğer kapitalizmin iç çelişkilerinin daima misilleme yapacağı şeklindeki Marksist öngörü 2008'e götüren olayların fazla basit bir açıklamasıysa, eksik olan bağlantı nedir?

Buna şöyle simgesel bir yanıtım var: 2008 Çöküşü *Küresel Minotauros* dediğim canavar tehlikeli şekilde yaralanınca oluşan durumdur. Gezegenimizi yönetirken demirden yumruğu acımasızdı, duygusuz bir hükümdardı. Yine de, gürbüz ve sağlığı yerindeyken küresel

ekonomiyi bir dengeli dengesizlik durumunda tutmayı başarıyor, belli bir istikrar sağlıyordu. Ama 2008de kaçınılmaz olana yenik düşüp bir tür komaya girince, dünyayı fokurdayan bir krize sürükledi. Biz bu canavar olmadan yaşamanın yolunu bulmadıkça, kökten belirsizlik, sürüp giden ekonomik durgunluk ve yüksek derecede güvensizliğin yeniden canlanıvermesi gündemden düşmeyecek.

Küresel Minotauros: bir ön bakış

1991 de komünizmin çöküşü, devrimci sosyalistlerin soylu amaçlarının iktidar düşkünü bağnazlar tarafından zorla kendi emellerine dönüştürülmesiyle başlayan, klasik vurgulara sahip bir trajedinin, ölümcül bir tersyüz oluşun (Aristoteles'in deyişiyle bir *peripeteia*'nın) sona ermesiydi; bunu sadece mağdurların ve kabadayıların bulunduğu sürdürülemez bir endüstriyel feodalizm izledi. 2008 Çöküşü ise tersine, klasik öncesine özgü daha mitolojik bir hava yaymış ve dolayısıyla daha kaba bir olaylar dizisine yol açmıştır. İşte bu yüzden, kitap için trajedinin henüz icat edilmediği dönemleri çağrıştıran bir başlık seçtik.

Kitabın adını *Küresel Elektrik Süpürgesi* de koyabilirdim. Böyle bir terim, savaş sonrasındaki ikinci evrenin temel özelliğini oldukça iyi ifade ederdi. Söz konusu evre 1971'de ABD yetkililerinin gözüpek bir kararıyla başlamıştır: Ülke politikasını belirleyen en üst düzeydeki kişi ve merciler 1960'ların sonlarından itibaren oluşan ikili açığı (ABD hükümetinin bütçe açığı ve Amerikan ekonomisinin ticaret açığı) azaltmak yerine, her ikisini de liberal bir tavırla ve bilerek arttırma kararı almıştı. Kırmızı sayıların karşılığını kim ödeyecekti o zaman? Basit: dünyanın geri kalanı! Nasıl? Amerika'nın ikili açığını finanse etmek için hiç durmadan iki büyük okyanusta aceleyle akıp giden sürekli bir sermaye tsunamisiyle.

Böylece, ABD ekonomisinin ikili açığı onlarca yıl boyunca dev bir elektrik süpürgesi gibi çalışarak başkalarının mal ve sermaye fazlasını emdi. Bu "düzenleme" bir yandan dünya çapında düşünülebilecek en büyük dengesizliğin somutlaşmasıydı ve Paul Volcker'in etkili

bir ifadeyle "dünya ekonomisinde kontrollü parçalanma" dediği şeyi gerektiriyordu, ama bir yandan da *küresel denge* benzeri bir şey çıkarmıştı ortaya: Hızla ivmelenen, uluslararası ve asimetrik bir finansal ve ticari akış sistemiydi bu; istikrar ve sürekli büyüme görüntüsü yaratmayı başarıyordu.

Dünyanın fazla veren belli başlı ekonomileri (Almanya, Japonya ve daha sonra Çin) Amerika'nın ikili açığından güç alarak Amerikalıların yalayıp yuttuğu malların seri üretimini sürdürdü. Bu ülkelerin dünya çapında sağladığı kârın neredeyse yüzde 70'i, Wall Street'e sermaye akışı halinde ABD'ye geri dönmekteydi. Ya Wall Street ne yaptı bu paralarla? Bu sermaye girişlerini derhal doğrudan yatırımlara, hisse senetlerine, yeni finansal araçlara, eski ve yeni biçimleriyle kredilere ve –son ama bir o kadar da önemli olarak– doğruca bankalar için "çok kârlı işlere" dönüştürdü. Bu prizmadan bakınca her şey daha anlaşılır oluyor: finans sektörünün yükselişi, açgözlülüğün zaferi, düzenlemelerin ve bu konudaki yetkililerin geri çekilişi, Anglo-Kelt modelinin egemenlik kurması. Dönemin bütün bu tipik olguları birdenbire ABD'nin ikili açığını karşılamak için gerekli muazzam sermaye akışının yan ürünleri olarak beliriyor.

"Küresel elektrik süpürgesi" bu kitabın konusunu tam olarak yansıtan bir tabir olabilirdi kesinlikle. Ev aletlerine gönderme yapan sıradan bir başlık muhakkak ki bir pazarlama hatası oluştursa da, bu isimden vazgeçmenin nedeni tek başına bu değildi. Ne var ki, daha sembolik bir düzeyde, o uğursuz 2008'e kadar hepimiz için geçerli çalışma koşullarının uluslararası düzeninin dramatik, hatta neredeyse mitolojik yanlarıyla bağlantı kurulmamış olacaktı. Söz konusu düzen daimi olamayacak kadar istikrardan uzaktı, ama aynı zamanda onlarca yıl boyunca çevreden emperyal merkeze doğru sürekli para akışına dayanan küresel bir huzura yardımcı olmuştu. Bir tür vergiye benzeyen bu para akışı, ABD'nin ikili açığı ile fazlası olan ülkelerin mal ve hizmetlerine yönelik her taraftan gelen taleplerin birbirini karşılıklı desteklemesi anlamına geliyordu.

1970'lerden çok yakın döneme kadar kükreyip duran küresel canavar böyle bir şeydi işte. Sanırım bu gibi özellikler için ev işleriyle ilişkili bir benzetmeden çok Minotauros metaforunu kullanmak daha isabetli olur.

Kutu 1.1
Girit Minotauros'u

Minotauros trajik bir mitsel figürdür. Öyküsü hırs, ilahi cezalandırma, intikam ve pek çok acıyla örülmüştür. Aynı zamanda alabildiğine farklı ve uzak ülkeler arasında köprü gibi duran belli bir politik ve ekonomik dengeyi simgeler; canavar öldürülünce nazik jeopolitik denge yıkılır ve yeni bir çağ başlar.

Mitin yaygın bilinen bir biçimine göre, döneminin en güçlü hükümdarı olan Girit Kralı Minos, ilahi onayın işareti olarak Poseidon'dan güzel bir boğa dilemiş. Onu tanrının onuruna kurban edeceğine dair de söz vermiş. Ama Poseidon sözünü tutmasını istediğinde, umursamaz bir karar alarak güzelliğine ve orantılı yapısına hayran kaldığı hayvanı yanında tutmuş. Korkunç bir öç alma vesilesi olduğunda hiçbir mazeret tanımayan tanrıların Minos'a biçtiği ceza oldukça değişik: Afrodit'in becerilerinden yararlanarak Minos'un eşi Kraliçe Pasiphaë'nin boğaya şehvetle tutulmasını sağlamışlar. Kraliçe, efsanevi mühendis Daidalos'un yaptığı araçlardan yararlanarak boğadan hamile kalmayı başarmış. İşte yarı insan yarı boğa olan Minotauros, bu birleşmenin ürünü (Minotauros Yunanca boğa demek olan *taurus* sözcüğünden türetilmiştir ve Minos'un boğası anlamına gelir).

Minotauros büyüyüp giderek zapt edilemez olunca, Kral Minos Daidalos'a bir labirent yapmasını buyurmuş. Minotauros muazzam bir

yeraltı labirentine kapatılmış böylece. Ama normal insan yiyecekleriyle beslenemeyen canavara insan eti vermek gerekiyormuş. Minos'un Atinalılardan, öldürülen oğlunun öcünü alması için mükemmel bir fırsatmış bu. Çünkü delikanlı Pan-Atina Oyunları'nda tüm yarış ve karşılaşmaları kazanınca, yenilgiyi hazmedemeyen Atina kralı Aegeus öldürmüş onu. Kısa bir savaşın ardından, Aegeus her yıl (mitin başka bir versiyonuna göre dokuz yılda bir) yedi genç erkeğin ve yedi bakire kızın Minotauros tarafından parçalanmak üzere gönderilmesini kabul etmek zorunda kalmış. Bu öykü, o zamanlar bilinen kara ve denizlerde, diğer ülkelerden Minotauros'u doyuracak düzenli haraçlar gelmesine dayanan bir *Pax Cretana*'nın oluştuğunu söylüyor bize.

Tarihçilere göre de mitin ardında yatan gerçek, Minos çağında Girit'in Ege bölgesinde kurduğu ekonomik ve politik hegemonya. Atina gibi daha zayıf kent-devletleri, boyun eğişlerinin göstergesi olarak Girit'e düzenli vergi ödemek zorundaydı. Gönderilenler arasında boğa maskesi takan rahiplerin kurban edeceği gençlerin de bulunmuş olması mümkündür.

Mite geri dönersek, Minotauros'un Atina Kralı Aegeus'un oğlu Theseus tarafından öldürülmesi, Atina'nın Girit boyunduruğundan kurtulmasına ve yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder.
Aegeus oğlunun bu tehlikeli işi üstlenip Girit'e gitmesine gönülsüzce izin vermiş. Pire limanına geri dönerken gemisinin hüzün verici siyah yelkenlerini beyaz yelkenlerle değiştirmesini istemiş Theseus'tan; bunu görerek işin başarıldığını ve oğlunun Girit'ten zaferle döndüğünü anlamakmış amacı. Ama Minotauros'u öldürmenin sevinciyle coşan Theseus, beyaz yelkenleri çekmeyi unutmuş. Uzaktan siyah yelkenleri görünce oğlunun Minotauros'un pençelerinde can verdiğini sanan Aegeus da kendini uçurumdan denize atmış. Ege Denizi'nin adı da buradan geliyor.

Bu antik miti hızlıca incelediğimizde (Kutu 1.1), onun, güçler arasındaki dengesizliğin tek yanlı ödemeler aracılığıyla nasıl dengelenip sürdürülebileceğini ifade etmeye uygun bir anlatı olduğunu görüyoruz. Hegemonik güç, otoritesini denizaşırı ülkelere yaymış, geniş bir bölgede barışın ve uluslararası ticaretin muhafızlığını üstlenmiştir; karşılık olarak da kendi içindeki canavarı besleyecek düzenli vergiler almaktadır.

Girit mitinin bulanık dünyasında, canavar mahzun, sevilmeyen, kötücül bir yaratıktır; ödenen haraç ise, güçlükle elde edilmiş bir barışı sürdürmek için kurban verilen genç insanlardır. Bu saltanatı sona erdirmek için cesur bir prensin, yani Theseus'un iğrenç bir görevi, Minotauros'u katletme işini üstlenmesi ve Girit sonrası yeni bir dönemin habercisi olması gerekmiştir. Bizim daha karmaşık dünyamızda ise böyle kahramanlıklara gerek olmadı. Canavarın yerini ABD'nin ikili açığı dolduruyor, haraçlar da bu ülkeye giren mallar ve sermayeden oluşuyordu. Bizim Küresel Minotauros'umuzun sonu aniden ve herhangi bir somut failin amaçlı darbesi olmadan geldi. Öldürücü potansiyele sahip yarayı bankacılık sisteminin namertçe ve kendiliğinden çöküşü açtı. Gerçi darbe yeterince etkileyiciydi ve küresel kapitalizmin savaş sonrası ikinci evresini şüpheye yer bırakmayacak şekilde sona erdirmişti; ama yeni dönem, yüzünü göstermeyi inatla reddediyordu. Gösterene kadar da, hepimiz 2008'in getirdiği *aporia* durumunda kalacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

Gelecek laboratuvarları

İleriye doğru iki büyük sıçramamız

İnsanlık ilk büyük atılışını bir krize borçludur. Gerçekten de sağlam bir bilgiye sahibiz bu konuda: Tarım devrimini tetikleyen, nüfusun doğal kaynakların kaldıramayacağı ölçüde artmasıyla ortaya çıkan ciddi besin darlıklarıydı.[15] Genellikle ilerlemeyi aletlerle, türlü çeşitli makinelerle bir tutarız; ama en gurur verici endüstriyel başarılarımız bile, tarihöncesi avcı-toplayıcıların doğanın kapasitesi yetersizleşince karınlarını doyurmak için kendi yiyeceğini yetiştirmeye başladığında gösterdiği gözüpeklikle karşılaştırılamaz. Işıltılı cihazlarımızın ardındaki buluş ve yeniliklerin hiçbiri, çok eskiden yaşamış birtakım insanların her sabah sütünü içmek için bir memeli hayvanı (ki çoğu kez kendisinden daha güçlü ve iriydi bu hayvan) köle ederken ortaya koyduğu cüretkar dehayla eşdeğer değildir.

Sık sık kıtlık boyutlarına ulaşan yiyecek sıkıntıları, doğal süreçlere gözalıcı müdahalelerin yolunu açmıştır. Böylece, yaklaşık 12.000 yıl önce *toplumsallaşmış tarımsal üretim* kulvarına girmiş olduk. Toprak, tohumlar ve suyla yapılan bu toplumsal nitelikli çalışma, *üretim fazlası* çıkardı ortaya – yani belli bir mevsimde üretilen yiyecek, giyecek ve diğer malzemelerin miktarı, o mevsim için gerekli olan ve kullanılıp

15 Bkz. Jared Diamond (2006) *Guns, Germs and Steel, New York: Norton.* [Türkçesi, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ü. İnce, İstanbul Tübitak Yayınları, 2002].

tüketilen yiyecek, giyecek ve diğer malzemelerin miktarını aşıyordu. İşte birbirini izleyen bu üretim fazlalıkları, bugün bildiğimiz anlamıyla "uygarlığın" temelini ve kayda geçmiş tarihin belkemiğini oluşturdu.

Aslında üretim fazlası, daha pek çok gelişmede rol oynamıştır: bürokrasilerin ve örgütlenmiş dinin doğmasında (büyükçe bir azınlığa besin üretiminden sistematik olarak uzak durma ayrıcalığı tanıyarak), sözün yazıya geçirilmesinde (başlangıçta bunun amacı bir tür muhasebeydi, hangi kabile veya aileden kimin ne kadar ürettiği kaydediliyordu), gelişkin metal aletlerin geliştirilmesinde (toprağı sürmek, inekleri gütmek ve ayrıca artı ürünün muhafızlarını silahlandırmak üzere), biyolojik kitle imha silahlarının yapılmasında (böylesine büyümüş biyokütlede yeni ölümcül bakteriler türemişti zira) ve tarımcı toplumların tarım yapılmayan vadilerde, adalarda ve hatta kıtlarda yenilmez koloniciler haline gelmesini sağlayan farklı bağışıklık seviyelerinin oluşmasında (Amerika ve Avustralya yerlileri ile vücutları bakteri yüklü Avrupalı göçmenlerin o uğursuz karşılaşmasında olduğu gibi).

Türümüzün ikinci büyük atılımı sanayileşmedir. Bu da yine başka bir krizin vesilesiyle kaotik ve berbat bir olay halinde gerçekleşti – ama bu kez doğanın bir rolü olmadan. Kökleri on beşinci yüzyıla, hatta belki de daha eskilere gider. O zamanlar navigasyon ve gemi inşası alanında gerçekleşen ilerlemeler gerçekten küresel denebilecek ilk ticaret ağlarının kurulmasını sağladı. İspanyol, Hollandalı, İngiliz ve Portekizli tüccarlar İngiliz yününü Çin ipeğiyle, ipeği Japon kılıçlarıyla, kılıçları Hint baharatıyla mübadele ediyor ve sonunda baharat yerine ilk baştakinden çok daha fazla yün alıyordu artık. Böylece söz konusu malzemeler *ticari meta* niteliği kazandı ve sonunda *küresel geçerliliğe sahip dolaşım araçları* oldular.

Zenginlikleri köylülerden temellük edilen ya da mağlup edip yağmaladıkları komşularından kaynaklanan aristokratlardan farklı olarak, yükselen tüccar sınıfı uzun mesafe arbitrajından kazanç sağlamaktaydı: Bir pazarda değerinin altında satılan malları alıp uzak

bir pazarda yüksek fiyattan satıyorlardı. Ne yazık ki mallarla yapılan ticarete çok geçmeden başka tür bir ticaret eklendi: köle ticareti. Yürek yakıcı bir gerçek olan köle emeği ücretsizdi ve sözünü ettiğimiz küresel metaların (örneğin Kuzey ve Güney Amerika'da pamuk) daha bol miktarda üretilmesi için kullanılıyordu. Bir aşamada İngiliz büyük toprak sahipleri de bu bol kazançlı küresel ticaret ağına ellerindeki tek imkânı kullanarak katıldı: O dönemde Britanya Adalarının üretebildiği yegane küresel meta olan yünü sürüyorlardı pazara. Ama bunu yaparken, köylüleri kuşaklar boyunca yaşayıp işledikleri topraklardan atmış (koyunlara yer açmak uğruna), geri dönemesinler diye arazileri büyük çitlerle çevirmişlerdi.

Bir anda, hem toprak hem de emek meta halini almıştı: Bir İngiliz dönümü toprağın, buradan bir mevsimde çıkacak yünün küresel fiyatına bağlı bir kira bedeli olmuştu. Emeğin fiyatı ise mülksüzleştirilmiş –eski– köylülerin ufak tefek işlerde çalışarak kazanabileceği paranın cılız toplamı kadardı. Tüccarların servetleri (bunlar daha fazla para yapma amacıyla Londrada istifleniyordu), potansiyel halindeki bir işçi sınıfı (topraklarından kovulmuş, bir parça ekmek parası karşılığında iş için yalvaran eski köylüler), çok bol miktarda ve yüzeye yakın yataklarda bulunan kömür rezervleri (İngilterede) ve devam eden küreselleşmenin mümkün kıldığı ticaret olanaklarının hızlandırdığı yüksek teknolojik gelişmeler (buhar makinesi, mekanik dokuma tezgahı, vb.), sonunda yeni bir üretim ortamının, fabrikanın oluşturulmasına yol açmıştı. Bunu takip eden şey ise bir sanayileşme çılgınlığıydı.

Tarih demokratik yollarda ilerlemiş olsaydı, ne tarım olurdu ne de sanayi devrimi. Geleceğe doğru bu iki büyük sıçrama, çoğu insana keşke geçmişe geri dönebilseydik dedirten, dayanılmaz acılarla dolu krizler yoluyla gerçekleşmiştir. Şimdi *bizim* içinde bulunduğumuz Kriz ânında, krizlerin tarihte geleceğin laboratuvarları gibi işlemiş olduğunu hatırlamak, belki biraz yatıştırıcı olabilir.

Sermaye Çağı'nda Condorcet'nin sakladığı sır

Kriz tarihin laboratuvarıysa, rıza da onun temel hareket ettirici gücüdür. Gerçi şiddet hiç öyle derinlere saklanmamıştı, ama diğer yandan, büyük gerilimlerin çözümlerinin ne kadar da uzlaşmaya dayalı olduğunu görmek şaşırtıcıdır – en azından, bugünkü piyasa toplumlarına uzanan ikinci büyük sıçramadan sonrakilerin. Örgütlü katliam taşkınlıklarına (bunlara savaş da deniyor), ünlü devrimlere ve halkların bütün olarak köleleştirildiği şiddet uygulamalarına rağmen, doğrudan kaba kuvvete başvurulması –her ne kadar çok yıkıcı ölçülerde olsa da– çok sık görülmez ve genellikle çökmekte olan iktidarların işidir.

Mecbur etme gücü, kolektif olarak üretilen fazlanın büyük kısmını ele geçirme gücü ve gündemi belirleme yetkisi, kaba kuvvete dayanarak uzun zaman sürdürülebilecek kudret biçimleri değildir kesinlikle. Fransız düşünür Marquis de Condorcet bu hususu 1794'te, yani tarihin başka bir büyük sarsıntı döneminin yaşandığı, Fransız Devrimi'nin yerini yeni bir despotizme bırakmaya hazırlandığı sırada ustaca ifade etmişti. Condorcet'nin söylediği şuydu: "kanaatin aksine, zor kullanımı uzun süre devam edemez; etmesinin tek yoluysa, tiranın bölüp yönetmekte olduğu halktan gerçek gücün ezenlerde değil ezilenlerde olduğu gerçeğini saklamak için imparatorluğunu yeterince uzaklara kadar genişletmesidir." Williame Blake'in deyişiyle "zihnin dövdüğü demir kelepçeler" elle dövülmüş olanlar kadar gerçektir.

Condorcet'nin sırrı diye söz etmeyi sevdiğim bu dikkat çekici kavrayış, toplumların işleyişi hakkında çok şey anlatıyor. Firavunların yönetimine temel sağlayan verimli tarım topraklarından And Dağları'ndaki üretim fazlasıyla finanse edilmiş şaşırtıcı kentlere, görkemli Babil bahçelerinden Atina'nın altın çağına, Roma'nın ihtişamından büyük katedralleri diken feodal ekonomiye kadar, günümüzde "uygarlık" olarak nitelenen ne varsa hepsinde, hükmedenlerin artı ürünü ve bunun kullanımını kontrol edebilmesi belli etkenlerin bir kombinasyonuna dayanmıştır: itaati bireysel düzeyde kaçınılmaz (hatta cazip) gösterebilmeleri, yaratıcı böl-ve-yönet taktikleri, statükonun korunmasına yönelik ahlaki bir

coşku (özellikle toplumun dezavantajlı kesimlerinde) ve sonraki bir hayatta seçkin bir yer edinileceği vaadi. Kaba kuvvete dayanması ise ancak nadir görülen bir durumdu.

Tüm dinamik toplumlar, birbirine paralel gelişen iki üretim süreci sayesinde başarılı olmuştur: *bir fazlanın imalatı* ve –bu fazlanın nasıl dağıtılacağına ilişkin– *rızanın imalatı*. Yine de, bu iki süreç arasındaki etkileşim Sermaye Çağı'nda yeni doruklara ulaştı. *Metalaşmanın* ivmelenmesi ve böylece *finansın* da tırmanması, daha ince ve güçlü bir rıza biçimiyle bir araya geldi. Gerçekten dikkate değer bir paradoks bu: Ekonomik yaşamda finansallaşma arttıkça, rıza güçlendi. Ve finansın rolü büyüdükçe, toplumlarımızda ekonomik kriz eğilimi de arttı. Böylece modern toplumların hem daha fazla rıza hem de daha şiddetli krizler üretmesi gibi ilginç bir durumla karşı karşıya kaldık.

Peki neden? Feodalizm koşullarında fazlanın üretimi ve dağıtımı oldukça saydam bir süreçti. Köylüler *kendi* ürettikleri tahılı istifledikten sonra, üretime hiç katılmamış olan efendinin payının yetkililerce alınıp götürülüşünü izliyordu. Yani dağıtım hasattan *sonra* gerçekleşmekteydi. Kimin hangi parçayı alacağı, herkes tarafından kolayca anlaşılan, görünür bir iktidara ve teamüllere bağlıydı. Ama pazar ekonomisi hükümranlığını tarlalara ve atölyelere yayınca her şey çarpıcı şekilde değişti. Belirmekte olan ticaret toplumlarının üstünü bir örtü kapladı, böylece yeni rıza ve kriz biçimleri (örneğin salt ekonomik nitelikte talihsizlikler) çıktı ortaya.

Tam olarak nasıl bir farklılık söz konusuydu peki? Piyasa toplumları neden ekonomik çözülmeye daha yatkın oluyordu? Temel fark bundan birkaç yüzyıl önce meydana geldi; toprak da emek de artık sadece üretimle ilgili girdiler olmaktan çıkmış, (fiyatların serbestçe dalgalandığı uzmanlaşmış pazarlarda alınıp satılan) metalara dönüşmüşlerdi. Bu noktada büyük bir tersyüz oluş gerçekleşti: dağıtım üretimden *sonra* gelmiyordu, artan şekilde onun önüne geçmişti artık. Kısaca söylersek, işçiler hasattan önce ücretlerini alır olmuştu. Peki kimden? "İşverenlerden" tabii. Emeğe kumanda etmek yerine

onu ücretle tutanlardan. On dokuzuncu yüzyılda *kapitalist* diye anılacak kişilerden.

İşin ilginci, ilk kapitalistler aslında kapitalist olmayı seçmiş değildi. Nasıl ki insanlığın ilk büyük sıçramasında avcı-toplayıcılar çiftçi olmayı *seçmemiş*, açlık sebebiyle tarıma yönelmek zorunda kalmışsa, eski köylü ve zanaatkarların pek çoğunun da –özellikle çitlemelerden sonra– toprak sahiplerinden arazi kiralamak ve parasını çıkarmaya çalışmaktan başka bir alternatifi olmuyordu. Bu minvalde, toprağın kirası, satın alacakları tohumlar ve tabii ödeyecekleri ücretler için tefecilerden borç alıyorlardı. Tefeciler giderek bankerlere dönüştü ve bütün bir finans araçları donanımı gelişerek fazlanın üretimi ve dağıtımı işinin önemli bir parçası haline geldi. *Finans* sektörü artık "endüstrinin bir ayağı", ekonomik faaliyetin "gres yağı" ve toplumun ekonomik fazlayı üretmesine katkı sağlayan bir unsur olarak mitsel bir role büründü.

Toprak sahibi soyluların tersine, hepsi de zengin olmayan yeni kapitalist işverenler her gece uykuya dalarken ve her sabah uyanırken amansız bir endişeye kapılmışlardı: Alacakları mahsul toprak sahibine kirayı, sarraflara borçlarını ödemeye yetecek miydi acaba? Ürün satıldıktan sonra geriye kendi aileleri için bir şey kalacak mıydı? Havalar uygun gider miydi? Müşteriler onların malını alır mıydı? Kısacası, risk alıyorlardı. Ve bu riskler, fazla ürünün işveren, toprak sahibi, sarraf ve işçiler arasında dağıtımının belirlenmesinde toplumsal iktidarın nasıl bir rol oynadığına dair herkesin bakışını bulandırmaktaydı.

Feodal efendi başkalarının ürettiği fazladan bir kısmını politik ve askeri gücüne dayanarak çekip aldığını biliyordu. Kaygılı kapitalist ise doğal olarak, uykusuz geçirdiği gecelerin artı ürüne gerçek bir katkı olduğu duygusuna sahipti, elde edilecek herhangi bir kârı çektiği sıkıntılarla ve üretim sürecini yönetişiyle hak ettiği bir ödül addediyordu. Sarraf da kapitaliste sağladığı kredi sınırına dayanarak gerçekleşen ekonomi mucizesine yaptığı katkıyla övünüyordu. Shakespeare'in *Venedik*

Taciri'nde sergilediği gibi, borç para verme en azından başlangıçta öyle tehlikesiz bir iş değildi. Shylock'un trajedisi başkalarına ait girişimlerin finansörü olmak için üstlenmek zorunda kalınan riskleri ifade eder. Ama Sermaye Çağı ilerledikçe, finansın yeri hem pratikte hem de yerleşik ideoloji çerçevesinde giderek sağlamlaştı.

Bu arada emekçiler, ilk kez olarak biçimsel bir özgürlük yaşamaktaydı; ama yeni edindikleri bu serbestlik başka bir yeni özgürlükle, açlık yüzünden tamamen kişisel bir ölüme sürüklenme özgürlüğüyle bir arada bulunduğu için, bu bir aradalığı anlamakta zorlanmışlardı. Ücretli bir iş bulabilenler (ki kesinlikle çoğunlukta değillerdi) emeklerinin tarlalardan alınıp atölyelere ve fabrikalara taşındığı gerçeğiyle karşılaştı. Atalarının yaşadığı kırlardan uzakta, gürültülü ve duman kaplı gri sanayi binalarının yüksek duvarları arasında, kendi insani çaba ve çalışmaları buhar makinesi ve mekanik dokuma tezgahı gibi teknolojik harikaların mekanik işleyişine karışıp gitmekteydi. Kontrol edemedikleri ve birçoğuna asla sahip olamayacakları çeşitli ürünler üreten dev bir makinedeki küçük dişlilermiş gibi muamele gördükleri üretim süreçlerine katılmak zorundaydılar.

On dokuzuncu yüzyıl Manchester'ından yirmi birinci yüzyıl Shenzhen'ine uzanan bu ışıltılı ve zorlu dünyada, Condorcet'nin sırrı çözülemez bir bulmaca gibi duruyor. Toplumsal iktidar pratiği, akıl ve düşüncenin ne kadar uğraşsa da ardına kolayca geçemeyeceği kat kat örtülerin gerisine çekilmiş durumda. İşveren ve çalışan, tefeci ve zanaatkar, yoksul köylü ve aklı karışmış yerel güç sahipleri – bunların hepsi de değişimin hızı karşısında serseme dönmüştür. Her biri kendilerini kontrol edemedikleri ve anlayamadıkları kuvvetlerin elindeki çaresiz oyuncaklar gibi hissetmektedirler.

2008 Çöküşü de dünyamızı bir zihin karışıklığı havuzunda rastgele yüzer duruma getirdi. Kökleri piyasa ekonomisinin işlediği sanayi toplumlarının doğum evresinde bulunabilir. Bugünkü *aporia*'mız, aynı anda ilerleyen metalaşma ve finansallaşma süreçleri ile bunların kaçınılmaz olarak yol açtığı krizlerle ortaya çıkmış şaşkınlığın bir çeşitlemesidir.

Başarı paradoksu ve kurtarıcı krizler

Krizlerin dinamiği henüz piyasalar hakimiyet kurmaya ve salt ekonomik krizler yaratmaya başlamadan çok önce anlaşılmıştı. Hevesli doğa gözlemcileri, av hayvanları bol bulunduğunda yırtıcıların da arttığını ve bunun av hayvanı nüfusuna baskı yaptığını görmüştü. Tersine, av hayvanları azalınca, yırtıcı nüfusu da geriler. Ama uzun süre değil. Çünkü azalma bir kriz halini aldığında, av hayvanlarının sayısı yeniden artışa geçer ve bütün döngüsel süreç yeniden başlar.

On dördüncü yüzyıla dönelim: İbn-i Haldun (1332-1406), muhtemelen av-avcı dinamiğini politik topluma titizce yansıtmış ilk âlimdir. İspanya ve Kuzey Afrikadaki Arap devletlerinim tarihini inceleyen İbn-i Haldun, siyasi rejimlerin yükseliş ve düşüşünü açıklamaya girişmişti. Buna göre, yöneticiler yırtıcı hayvan rolü oynamakta ve av hayvanı rolünde de *asabiye* denen bir şey bulunmaktadır.[16] Küçük gruplar içinde ortaya çıkan ve bir tür dayanışma, grup duygusu ya da birliktelik biçimi olarak tanımlanan *asabiye*, ihtiyaçlar ve tehlikelere karşı mücadelede işbirliği yapma mecburiyetinin sonucudur. İçinde kök saldığı gruplara güç ve başarı getirir. Böyle gruplar kentsel merkezlerde iktidarı ele geçirmiş ve büyük kent-devletler kurmuştur. Ne var ki, tıpkı yırtıcı hayvanlarda olduğu gibi, başarı kendi yıkımının tohumlarını da taşımaktadır.

İbn-i Haldun, yöneticilerin çok geçmeden tebaasıyla irtibatı kaybettiğini ve asabiyenin gerilemeye başladığını ileri sürer. İktidar ritüelleri, mutlak otorite sahibi olmanın verdiği kibir ve yığılmış zenginliklerin sağladığı hoşnutluk, hükümdarın zindeliğini çürüten bir işbirliğine girer. Asabiye böylece giderek sönükleşir ve bir noktada, yöneticiler otorite ve iktidarlarının zayıflamış olduğunu fark eder. Çekişme ve anarşi izler bunu, umut azalır, iyimserlik silinir. Sonra başka bir yerde asabiye geliştirmiş diğer bir grup yönetimi alır ve

16 Ibn Khaldun (1967) *The Muqaddimah: An introduction to history*, çev. Franz Rosenthal, Bolingen Series XLIII, Princeton, NJ: Princeton University Press [Türkçesi *Mukaddime* çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982].

döngü böyle devam eder.

Ticari toplum da avlanan-avcı dinamiğine karşı kesinlikle bağışıklı değildir. (Her ne kadar paradoksal bir şekilde en çok Marxçı iktisattan etkilenmişse de) liberal iktisatçıların duayeni olan Joseph Schumpeter (1883-1950), kapitalizmin doğası gereği düzenli aralıklarla sert krizler yaratacağı uyarısında bulunmuştur. Peki neden? Bunun nedeni, sermayenin önemli derecede tekel gücüne sahip büyük şirketler halinde birleşme eğilimidir. Başarılı şirketler büyür; sonra (yaşasa İbn-i Haldun'un da dikkatini çekecek yollardan geçerek) kayıtsızlaşır, aç ve yenilikçi yükselen yıldızlar tarafından ele geçirilir ve böylece çökerler. Ölümleri çok acılı olsa da, dinozorların yok oluşu, daha enerjik yeni girişimcilik "türlerinin" yolunu açar. Bu anlamda, krizler kapitalist gelişme hikayesinde hayati ve kurtarıcı bir rol oynamaktadır.

İşin ilginci, buradaki dinamik anlatının köklerinin, Marx'ta, onun kriz üreten bir sistem olarak kapitalizm eleştirisinde yatıyor olmasıdır. Cambridge iktisatçılarından Richard Goodwin (1913-1996) Marx'ın görüşlerini şöyle özetlemişti:

- Kapitalizm paralel iki dinamiğin hükmü altındadır.
- *Birinci* dinamik ücret payını (milli gelirin bir bölümü olarak ücretler toplamını) belirler: İstihdam belli bir eşiği (E) aştığında, işgücü az bulunur bir şey olur ve emekçilerin pazarlık gücü artar, dolayısıyla ücret payı yükselir.
- *İkinci* dinamik istihdam artışını belirler: Ücret payı başka bir eşiği (W) geçtiğinde, istihdam zorlanmaya başlar.

Bu iki dinamiğin kombinasyonunun nasıl düzenli bir çevrim (yükselme-batma-yükselme) yarattığını görmek için, ekonominin büyümekte ve istihdamın artmakta olduğunu varsayalım. Birinci dinamiğin gereği olarak, istihdam E eşiğini aşınca ücretler de yükselecektir. Ama ücretler W düzeyinin üstüne çıktığında, bu kez ikinci dinamik araya girip istihdamı düşürecektir. Bir noktada, istihdam E'nin de altına inince,

bu kez birinci dinamik ters yönde işe karışır ve ücretlerde gerilemeye neden olur. Çevrimin en bunalımlı aşamasıdır bu: ücretler düşmüş, işsizlik tavan yapmıştır. Ne var ki, ücretler *W*'nin altına indiğinde, sıra ikinci dinamiğin tersten etkisine gelmiş demektir ve istihdam yeniden yükselecektir. İstihdam tekrar *E*'ye vardığında, ücretler de tekrar fırlar. Ekonomi toparlanma havasındadır – her ne kadar bu toparlanma bir sonraki krize gebe olsa da.

Görüyorsunuz, bu döngü "üretilirken" ne paradan ne de finanstan söz edildi. Karışıma finans da eklenirse, çevrim çok daha oynak olacak ve ufukta daha önce görülmemiş, yeni bir sistemik risk belirecektir: resesyon şeklinde kerteli bir düşüş değil yıkım getiren bir çöküş ve bunu izleyen inatçı, uzun bir depresyon.

Bahisleri yükseltmek: çöküşler, krizler ve finansın rolü

Başarı paradoksunun temelinde, değerli bir kamu yararının, özelliğinin veya bağının zayıflama eğilimi bulunur. Yani kaçınılmaz kriz, tam da yok oluşuyla "sistemi" aşağıya çeken ve krize neden olan şeyin yeniden canlanmasını sağlayarak *kurtarıcı* bir rol oynar. Yabanıl dünyadaki av ve avcı nüfuslarının göreli kapsamlarındaki dalgalanmalardan Arap kent-devletlerindeki politik iktidara ve günümüzün piyasa toplumlarındaki ücret ve istihdam dinamiklerine kadar kriz, hem cezalandırma hem de bağışlayıp kurtarma işlevine sahiptir. Yırtıcıların çektiği açlık av hayvanı nüfusunun toparlanmasına imkan tanır; politik çöküşler yitirilmiş dayanışmayı yeniden ateşler; işsizlik ücretleri bastırarak yeni istihdam yaratılmasına yol açar, vb. Böylece intikam ve ceza kibrin kaynağı haline gelir, kriz ise bir sonraki yükselişin, bütün bir iktidar, zenginlik ve hakimiyet "ekolojisindeki" yeniden canlanmanın önkoşuludur. Bu anlamda, kaçınılabilir kazalar olmayan düzenli krizler bir uçuruma "doğal" bir yuvarlanma hadisesi oluşturur ve tarihin yolunu yürümesine yardımcı olur.

Şüphesiz, hem doğa hem de tarih bu gibi çevrimlerle doludur. Ama her kriz düzenli bir çevrimin gelip geçmekte olan bir evresi olarak

anlaşılamaz. Bazen büyük "K" ile yazılan bir Kriz gelip çatar. İşte o zaman çevrim de sona erer – en azından mevcut şekliyle. Örneğin Paskalya Adası uygarlığını alalım. Arkeologlar bu toplumun tarihinde pek çok çevrimsel kriz yaşadığını bildirmektedir. Ama asıl bir tek büyük, çok kuvvetli bir Kriz olmuştur onu silip süpüren: Paskalya Adalılar son ağaçlarını da kesip devirdiğinde, faaliyetlerinin dayandığı ekolojik ve dolayısıyla ekonomik çevrim trajik bir sona ulaştı. Geriye sadece Krizlerin yıkıcı ve parçalayıcı gücünü daima hatırlatacak olan o görkemli heykeller kaldı.

Bir Krizi sıradan krizlerden ayıran nedir öyleyse? Cevap: kendi ilacı olarak işlev görme hususunda radikal bir yeteneksizlik. Ya da biraz farklı bir söyleyişle, herhangi bir kurtarıcı yanının olmayışı. Kısacası, krizler bir çevrimin parçalarıdır ve onun devamlılığını sağlayacak bir işbirliği içindedir; bir Kriz ise o sırada sürmekte olan çevrimin sonunu haber verir. 1929 yılında böyle bir süreksizlik söz konusuydu. Bu kitap, 2008'in de başka bir süreksizlik olduğu kanısına dayanarak yazılmıştır. Eğer böyleyse, 2008 sonrası dünya küresel Minotauros'un hükümranlığının bir tekrarı değil, bugünün sisleri arasından bakarak ancak belli belirsiz seçebileceğimiz yeni bir çağın müjdecisi olacaktır. Fakat bir şeyleri gereğince ayırt etmeye çalışmadan önce, finansı da anlatıya dahil etmemiz gerek.

Sermaye Çağı üzerine yukarıdaki tartışmada, toprak ve emeğin metalaşmasının finansallaşmaya nasıl yol açtığına değinilmişti. Şimdi de finansın üstlendiği yeni merkezi rolün nasıl büyük K'li ekonomik Krizlere yol açtığına bakalım. Buradaki önemli nokta, finansm riskleri şişirme kapasitesinin çok büyük olmasıdır. Kişinin günlük ücretini at yarışlarına yatırması ile hayatı boyunca alacağı ücretleri aynı ata oynamasına olanak tanıyan finans enstrümanlarına erişebiliyor olması çok farklı şeylerdir. Böyle bir *kaldıraç* etkisi hem efsanevi kazançları hem de feci kayıpları mümkün kılar. John Maynard Keynes (1883–1946) bu düşünceyi *Genel Teori* adıyla bilinen –Büyük Bunalımdan esinlenerek yazdığı– 1936 tarihli kitabında daha ince bir dille ifade eder:

> Spekülatörlerin balonları girişimler istikrarlı şekilde sürdükçe zararlı olmaz. Ama girişim spekülasyon girdabındaki bir balona dönmüşse, durum ciddidir. Bir ülkenin sermaye gelişimi kumarhane faaliyetlerinin bir yan ürünü halini almışsa, muhtemelen bir şeyler yanlış yapılıyor demektir.

Gerçekten de kehanet gibi sözler.

1970'lerde Hyman Minsky (1919-1996), Keynes'in vurgusunu biraz daha ilerleterek onu başarı paradoksu dediğimiz olguyla bağlantılı döngüsellik anlatısıyla harmanlamıştı. Minsky'ye göre mali istikrar ve büyüme dönemlerinde geri ödenemeyen kredilerin oranı görece azaldığından, bankalarda kredilerin geri ödeneceğine ilişkin güven duygusu güçlenir ve böylece faiz oranları düşer. Bu da yatırımcıları daha çok getiri elde etmek için daha çok risk almaya teşvik eder. Risklerin giderek artması bir balon oluşturacaktır. Balonun patlaması ekonominin geri kalanı üstünde istenmeyen etkiler yaratır. Faiz oranları hızla yükselir, finans piyasaları riskten anlamsız ölçüde kaçınmaya başlar, varlık (*asset*) fiyatları inişe geçer ve durgunluk bunalımı yani stagnasyon baş gösterir. Ama bu senaryoda da kriz her zamanki kurtarıcı role sahiptir: Riskten kaçınma tavrı ağırlık kazanınca, artık sadece "iyi" yatırım projelerinin finansman arayıp bulma şansı olacaktır. Bu sayede finansörlerin morali düzelir, güven geri gelir ve çevrimsel hareket yeni bir ivme kazanır.

Fakat bazen finans balonu öyle şişmiş olur ki, patlayışı çevrimin sonunu getirir – tıpkı Paskalya Adalıların dalgalı ekonomik faaliyetinin son ağaç kesilip devrildiğinde aniden durması gibi. Ortalık yatıştığında tüm ekonomi harabeye dönmüştür, genellikle ayağa kalkacak halde değildir; tozlarını silkeleyip kendini yeniden inşa etmeye başlar.[17] Sıkça kullanılan bir metafora bir kez daha yer verebiliriz burada:

17 Bu tür felaketlerin iyi bir dökümü için bkz. Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff (2009) *This Time Is Different: Eight centuries of financial folly*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Otomobiller daha düvenli hale getirildikçe, biz de daha yüksek hız yapmak istiyoruz. Küçük kazalar bir süreliğine daha dikkatli olmamızı sağlarken, araç güvenliğinin aktif (yol tutuşu, frenler) ve pasif (hava yastıkları) özelliklerindeki her ilerleme, ortalama hızımızı artırıyor. Gerçi kazalar azalmakta, ama büyük bir kaza olduğunda kurtulma şansımız artık daha düşük. 1929 ve 2008 Çöküşlerinin en azından bir nedeni de işte bu: Yeni finans araçları hızlı bir büyümeyi körükledi ve çılgınca yapılmış yatırımların hiç olmadığı kadar güvenli görünmesine yol açtı. Sonunda kaçınılmaz kaza başımıza gelene kadar.

1929 çöküşü

1903 yılının soğuk bir Ocak günü New York'ta bulunan Coney Adası'nın Luna Parkı'nda kalabalık bir grup toplanmıştı. Salıncaklara binip eğlenmek ya da çıtırdatarak patlamış mısır yemek için değil, grotesk bir sahneye tanık olmak için gelmişlerdi: Tutsaklığa bir türlü razı olmayan Topsy adlı fil, büyük mucit Thomas Edison tarafından elektrik verilerek öldürülecekti. Böyle parlak bir insan, ne diye herkesin gözü önünde fil öldürmeye kalkışmıştı acaba?

Edison piyasa toplumlarının gelişiminin yepyeni bir döneminin odağındaki yeni tür girişimcilerin timsaliydi: tekel gücü elde etmek için buluşlar yapan bir mucitti – bunu da getireceği zenginlikten ziyade, şan ve şöhret için, tekele sahip olmanın vereceği gücün kendisi için istiyordu. Aşırı derecede çalışan elemanlarında inanılmaz bir sadakat hissi uyandırabildiği kadar hasımlarının da nefretini çeken bir girişimciydi. Henry Ford'un dostlarından biriydi Edison. Henry Ford da bilindiği gibi, bir yandan makinelerin sıradan insanların hayatına girmesinde çok önemli bir rol oynarken, diğer yandan da işçileri bir insan için olabilecek en fazla seviyede makineye dönüştüren bir kişiydi.

Topsy'nin infaz edilişi, iki endüstri devi arasındaki kocaman satranç tahtasında yapılmış bir hamle gibiydi. Edison'ın ampulü icadı, elektrik üretim santrallerinin ve o elektriği tüm Amerikan evlerine taşıyan bir tel ağının kurulmasında ilk adımdı sadece; zaten evlerde yanan ampuller de

Edison'ın kendi fabrikalarında kitlesel olarak üretilmekteydi. Elektriğin üretim ve dağıtımını kontrol edemese, ampulleri onu Elektron Kralı yapmaya yetmezdi. Böylece, büyük rakibi George Westinghouse ile arasında Akımlar Savaşı denilen olaylar başladı.

Kimin standardının geçerli olacağına ilişkin bir mücadeleydi bu ve iki farklı tip elektrik akımı öne sürülmüştü: Edison doğru akımı (DA), Westinghouse ise alternatif akımı (AA). İkisi de oyunu kazananın her şeyi alacağını biliyor, var güçleriyle mücadele ediyorlardı. Zavallı Topsy bir ikincil zarardan ibaretti bu oyunda; daha birçok hayvan, Edison ve çalışanları tarafından AA'yı kötülemek, ölümcül mahiyetini sergilemek ve böylece daha pahalı ama daha güvenli DA için kamusal destek sağlamak amacıyla elektrik verilerek öldürülmüştü.

Edison, Westinghouse ve Ford gibi kişiler buluşların yeni sektörler ve mini-devletlere benzeyen şirketlerin kurulmasına yol açtığı yeni dönemin öncüleriydi. Oynadıkları oyun tüm şiddetiyle bugün de devam etmektedir. Mesela Steve Jobs'un iTunes ile elde ettiği büyük başarıyı düşünelim: İnternet temelinde bir çevrimiçi müzik dükkanı olarak başlayan bu girişim, zamanla Apple'a MP3 çalarlar ve akıllı telefonlar pazarında muazzam bir tekel sağladı.[18]

Böyle devasa ağlar oluşturan şirketlerin yarattığı sorun, olağan piyasa kurallarını en azından iki önemli yoldan yıkacak kadar büyük olmalarıdır. Birincisi ve en önemlisi, fiyatın rolünün ciddi ölçüde azalmasıdır. Örneğin yaşadığınız yöredeki pazaryerinde limona olan talep azalırsa, fiyat da buna uyacak, tüm limonlar satılana kadar bu böyle devam edecektir. Esnek fiyatlar satılmayan malların elden çıkarılmsına yarar ve esas itibarıyla kapitalizmin şok emicileridirler: Talep düştüğünde,

18 Eğer müzikleriniz, filmleriniz, uygulamalarınız, kaydettiğiniz adresler vb. herhangi bir Apple ürününe yüklenmişse (iPod, iPhone, iPad vb.), bir Nokia veya Sony cihazı satın almanın çok büyük bir gölge maliyeti olacaktır (söz konusu şirketler piyasaya daha iyi bir cihaz sürmüş olsa bile) – o ufak makinenin başında gerçekten saatlerce oturmak zorunda kalırsınız. Bu sayede iTunes Apple'a –Edison ve Westinghouse'un yapmaya çalıştığına benzeyen– muazzam bir tekel gücü kazandırmıştı.

Kutu 2.1
1929 öncesi krizler

Büyüme hamleleri ta en baştan beri balonlar yaratmıştır. Finansallaşmış şirket kapitalizminin yükseldiği tüm o dönem birbiri ardına gelen krizlerle bölündü. 1847'de İngiltere'de demiryolu inşaatındaki ilk yükselişin sona ermesi, bankacılık sektöründe ağır bir sarsıntıya neden olmuştu. 1873'te ABD'de İç Savaş sonrası demiryolu inşaatıyla ilişkili spekülatif balon patlayınca, altı yıl sürecek bir depresyona girildi. ABD ekonomisinin toparlanmasından sadece üç yıl sonra, 1882'de üç yıllık yeni bir resesyon başladı. Bu süreçte büyük bir yatırım firması ve (elbette Pittsburgh'daki) Penn Bankası ile birlikte on bin kadar işyeri iflas bayrağını çekti. 1890'da kriz "eski ülkeye" [İngiltere] döndü, Barings Bankası'nın Arjantin'deki yatırımları büyük kayıplara uğradı ve merkezi Londra'da bulunan bankayı neredeyse iflasa sürükledi. İngiltere Bankası müdahale ederek Barings'i kurtarsa da, ticari hayatta oluşan güvensizlik duygusu tüm dünyaya yayıldı. Üç yıl sonra ABD'de aşırı ölçülere varan demiryolu inşaatı nedeniyle yeni bir finans balonu yaşandı. Altın rezervlerine el atıldı, işsizlik oranı hızla büyüdü (yüzde 4'ten yüzde 18'e) ve bu durum ABD sanayi dünyasını değişikliğe uğratan bir sanayi grevleri dizisine neden oldu. 1896'ya kadar süren depresyon o yıl yeni bir "altına hücum" hamlesiyle yerini hızlı bir büyüme dönemine bıraktı. 1907'de yeni bir finans krizi patlak verdi, New York borsası yüzde 50 değer kaybetti ve kitlesel panik başladı, işsizlik arttı, işyerleri kapandı, vb. İşte bu 1907 Çöküşü 1913'te ABD merkez bankasının, açıklanmış hedefi benzer krizleri engellemek olan Federal Rezerv Sistemi'nin (veya kısaca Fed'in) kurulmasına yol açmıştır.

esnek fiyatlar o ürünün durduğu yerde çürüyüp gitmesini engeller. Oysa dev şirketler, azalan talep karşısında başka bir seçeneğe sahiptir: fiyatı indirmek yerine, üretimi iyice sınırlandırırlar, o kadar ki, fiyat

artık neredeyse hiç oynamaz. Yani Edison'ın zamanından beri fiyatlar "daha yapışkan" hale gelmiş, kapitalizmin şok emicileri olma işlevini yitirmiştir.

İkincisi, çok büyük projelerin (örneğin elektrik santrallerinin ve telefon ağlarının kurulması) aynı derecede büyük finansman gerektirmesidir. Dolayısıyla, bankaların o zamandan beri işbirliği yapması, kartelleşmesi, birleşmesi, birbirini ele geçirmesi gerekli olmuştur; dev kuruluşların çok büyük kâr beklentisiyle gayet cazip faizler ödeyerek almak istediği kredileri karşılayacak nakit paraları sel gibi akıtmak için ne lazımsa yaparlar. Yani finans dünyasının bu kuruluşlardan bile daha hızlı büyümeye başlaması öyle şaşırtıcı değildir.

1920'lerin başlarında yeni bir yükseliş evresinin başladığı belli olmuştu. İlk kez o zaman, Amerikalı işçilere yoksulluğun çaresinin bulunduğu söylendi: Kurumsallaşmış, finanslaşmış kapitalizm katarına bir bağlansalar, hayat güzelleşecekti. Yeter ki sıkı çalışıp Wall Street'e ve onun listelerine yuva kurmuş şirketlere güvensinler.

Bu rüya bir süre, gerçekleşebilir gibi göründü. 1921 yılında bir işçi her hafta ücretinden 15 dolar ayırıp sağlam hisse senetlerine yatırsa, 1941'e kadar (1921'den 1929'a kadarki ekonomik performansa dayanan bir hesaplamayla) hem 80.000 dolar değerinde iyi bir hisse senedi portföyüne sahip olabilir, hem de kâr payı dağıtımlarından 400 dolar gibi kayda değer bir aylık gelir elde edebilirdi. Boş vaatler değildi bunlar: 1926'ya gelindiğinde bu tutumlu işçimizin aydan aya yaptığı tasarruf neredeyse 7.000 doları bulacaktı (3.900 doları kendi gelirinde edinilmiş olarak). Üç yıl sonra da, yani balonun patlamasından hemen önce, hisselerinin değeri 21.000 dolar gibi iç açıcı bir seviyeye ulaşacaktı (yatırdığı toplam 6.240 dolar olmak üzere).

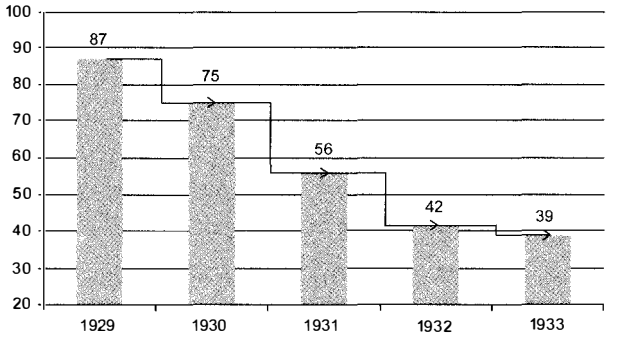
Ama sonra rüya kabusa döndü. Tam 40 milyar dolar Wall Street'ten çabucak uçup gitti. Eli sıkı dostumuzun hisseleri düştükçe düştü. 1932'de ancak 4.000 dolar ediyorlardı. Böyle yapacağına, her hafta 15 doları yastık altına saklamış olsa, on bir yıllık aynı dönemin sonunda bunun iki katından fazlası birikmiş olurdu.

İlk şokun ardından hızlı bir toparlanma beklentisi oluştu. Herkes 1929'un olağan döngüdeki bir gerileme evresinden ibaret olduğuna inanmak istiyordu. Ne var ki, sıkışan ekonomi aldığı darbeye bir türlü rahatlatıcı bir karşılık veremedi. ABD'de milli gelir hızla düşmeye devam etti. 1930'da dolar bazında neredeyse yüzde 14 gerilemişti; 1931'de ise yüzde 25,3'lük çok sert bir düşüş oldu. Artık herkes dibe vurulduğunu düşünmekteyken, yüzde 25 oranında bir gerileme daha oldu. 1933'e gelindiğinde, kurumsallaşmış kapitalizmin en enerjik döneminde sağladığı kazançlar tümüyle eriyip gitmişti. Dört yıl süren altüst oluş dönemi boyunca pek çok banka battı. 1929'da kapanan banka sayısı 659'du, 1930'da ise buna 1.350 banka eklendi. 1931'de herkes durumun düzeleceğini umuyordu – ama boşuna: o yıl da 2.293 banka kapılarını bir daha açılmamak üzere kapattı. Hatta 1932'de bile, iflas eden banka sayısı 1.453'ü buldu. Geriye zaten çok az bankanın kalmış olduğu 1933'te de sadece otuz dokuz bankanın kapandığı görülecekti. ABD ekonomisi bir çölü andırıyordu şimdi, istikrarlı ama verimsizdi:

> Dünyada yeni meyveler yaratmış kişiler, o meyvelerin yenmesini sağlayacak bir sistem yaratamıyor. Ve bu başarısızlık Devletin üstüne çökmüş büyük bir keder. Herkesin gözünde bu başarısızlık, aç insanların gözündeyse artan bir gazap var. İnsanların ruhu gazap tohumlarıyla dolu, bu tohumlar gelişiyor ve giderek ağırlaşan bir hasada hazırlanıyor.[19]

Demek ki yoksulluk büyük bir şiddetle geri dönmüştü; ama bu kez 1920'lerin tükenmiş vaatleri yüzünden durum daha da katlanılmazdı. Washington ise ne yapacağını bilemiyordu. Kulaklarında iktisatçıların (piyasa ekonomisinin kendini düzelten dengeleyici unsurlarının devreye girmek üzere olduğu yolundaki) boş güvenceleri çınlayan Başkan Herbert Hoover, çaresiz kalmış bir esnaf gibi tepki vermekteydi. Gerçekten de,

19 John Steinbeck (1939) *The Grapes of Wrath*, New York: Viking Press, bölüm 25. Bu dikkate değer romanın öyküsü Büyük Bunalım döneminde geçer [Türkçesi, *Gazap Üzümleri*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961].

Şekil 2.1
ABD milli gelir (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, milyar dolar)

yönetim her dükkan sahibinin işler kötü gittiğinde yapacağından farklı bir tutum sergilememiş, kemerleri sıkmıştı sadece. Ne var ki, 1929 herhangi bir kriz değildi. Büyük K ile yazılması gerekenlerdendi ve bu tür Krizlerde piyasaya güvenme, kemer sıkma ve para fetişizmi ancak yıkıcı sonuçlar verebilirdi.

Midas becerisini yitiriyor: Altın Standardı'nın çöküşü

Devletin para üzerindeki tekelinden yararlanarak Krizi kontrol altına alma fikri, seçkinler için tamamen yabancı bir şeydi. 1929 Çöküşü sırasında kapitalist ekonomilerde –bugün Euro bölgesindeki on yedi ülkede olduğu gibi[20]– ortak bir birim işliyordu. Esas alınan *Altın Kambiyo Standardı* adlı birim, günümüzde G20 hükümetlerinin 2008 Çöküşü sonrasında yaptığı şeye izin vermiyordu: ekonomiye para pompalayarak deflasyonist karmaşayı kontrol altına alma çabasına.

20 Türkçe çevirinin yayıma hazırlandığı sırada söz konusu ülkelerin sayısı on dokuzdu. –e.n.

Altın Standardı basit bir mantığa dayanıyordu: Eğer hükümetler istedikleri gibi para basabilecek olursa, bunu yapmadan duramazdı. O zaman da para bollaşır, aynı miktarda malın peşinde koşan daha çok dolar, sterlin, frank vb. olurdu ortada. Dolayısıyla fiyatlar çığ gibi büyür, enflasyon yükselir, ülkenin ihracat alanındaki rekabet gücü zayıflar ve insanların zorlukla kazandığı paranın değeri genel olarak azalırdı. Politikacılar paranın değeriyle böyle oynamaktan kendilerini alıkoymak için, kendilerini bağlayacakları muhayyel bir direk bulmaya çalışmıştır – tıpkı Sirenleri dinlemek isteyen ama şarkılarının baştan çıkarıcı büyüsüne kapılıp yaşadıkları adaya çıkmaktan kaçınması gereken Odysseus'un kendini gemi direğine bağlatması gibi. İşte Altın Standardı o farazi direği oluşturmaktaydı.

İşleyiş şekli şöyleydi: Hükümetler dolar-sterlin, dolar-frank vb. için sabit döviz kurları saptama ve aynı zamanda bir ons[21] altının bütün bu para birimleriyle ne kadar ettiğini belirleme konusunda anlaşmıştı. Ayrıca her hükümet, basacağı para tutarını üzerinde mutabakata varılan belli bir altın miktarıyla sınırlamayı kabul etmişti. (Her yıl çıkartılan küçük miktarlar dışında) hiç kimse istediği gibi altın üretemeyeceğinden Altın Standardı sistemi anlaşmada yer alan her ülkede para arzının dengeli, neredeyse sabit olmasını garanti eder görünüyordu.

Özellikle askıya alındığı Birinci Dünya Savaşı sırasında olmak üzere birçok kez tutukluk yapsa da, Altın Standardı istenen fiyat istikrarını sağlar gibiydi. Enflasyon gerçekten de savuşturulmuştu, gerçi bu fiyat istikrarının daha yavaş büyüme ve sınırlı istihdama malolduğunu artık biliyoruz. 1929 Çöküşü başladığında, Altın Standardı hükümetlerin elini kolunu bağlıyordu. Bankalar ortadan yok oluyor, işyerleri çöküyor, işçiler düzine düzine kovuluyor, vergi gelirleri hızla azalıyordu, ama hükümet çalışanların ve sermayenin fırtınayı atlatmasına yardımcı olmak üzere daha fazla para basma imkanına sahip değildi.

1931'de Britanya ve İskandinav ülkeleri Altın Standardı'nı terk etme kararı aldı ve böylece Depresyon'un kendi halkları üzerindeki etkisini

21 Amerikan ölçüm sisteminde 28.35 grama eşit olan ağırlık ölçüsü. –e.n.

hafiflettiler. Başkan Hoover ise bu yolu izlemeyi kesinlikle reddetti, çünkü enflasyonun kapıda beklediğine inanıyordu. Onun yerine, bir şey yapmış olmak için, sorunlarla kuşatılmış birçok liderden beklenecek şekilde hareket etti: yabancılara karşı cephe aldı. Haziran 1930'da, ithal ürünlerinin gümrük vergisini arttıran bir yasa tasarısı hızla Kongre'den geçirildi; yurtiçinde üretilen mallara talebi yükseltmeyi amaçlayan, talihsizliğe yazgılı bir çabaydı bu. Diğer ülkeler misilleme yapınca dünya ticareti zarar gördü, işler daha da kötüye gitti ve hastalık iyice yayıldı.

1932deki başkanlık seçimlerini *New Deal* ["Yeni Düzen"] vaadinde bulunan Franklin Delano Roosevelt büyük bir çoğunluk elde ederek kazandı. İlk aldığı önlemlerden biri, ABD'yi Altın Standardı anlaşmasından çıkarmak oldu. Çok geçmeden, o çağın ortak para birimi önemini kaybetti ve "Yeni Düzen" şekillenmeye başladı. Ne yazık ki, ortaya pek çok iyi fikir (hele niyetler daha da iyiydi) atılmış olmasına rağmen, "Yeni Düzen" Büyük Bbunalım'ı sona erdiremedi. Dünya ekonomisini bataklıktan çıkarmak için endüstriyel ölçekte bir kıyım (yani İkinci Dünya Savaşı) ve milyonlarca kişinin ölümüne yapılan benzer ölçekte büyük kamu "yatırımları" gerekti.

İki kötü cin: işgücü ve para piyasaları

1929 Çöküşü bize unutmuş göründüğümüz iki önemli ders vermişti: Kapitalizm makinesine girmiş iki kötü cin vardır, bunlar onu istikrarsız kılar ve krizlere –bazen de büyük harfli bir Krize– yatkın hale getirir. Nedir peki bu iki cin? Para ve emek. Göründüğü kadarıyla, ikisi de peynir veya çekiçten çok da farklı olmayan mallardır. Ev satın almak için borç alan biri bunun bedelini (yani faiz) sineye çekmek zorundadır ve bir fiyat (faiz oranı) öder. Keza, işgücünü kiralamak da bir ücret ödemeyi gerektirir ve örneğin bir jeneratör kiralamaya benzer. Fakat arada önemli farklar da var.

Bir arkadaşım bana aslında çok güzel olan yazlık evini bir türlü satamadığından yakınmıştı. 10 dolar teklif ettim ona ev için. Bir tür bilgiçlik taslıyordum (ama işe yaramasını umarak): Evi satamadığını

değil, istediği fiyatı alamadığını vurgulamaktı amacım. Boşta bekleyen bir jeneratörün durumu da yaklaşık böyledir: Kirası ciddi ölçüde düşürülürse, kiralayan biri çıkacaktır. Arkadaşımın evi ya da jeneratör söz konusu olduğunda apaçık görünen bu "saptamalar", iş borç para almaya ya da insanlara iş vermeye geldiğinde geçersizleşmektedir. Şimdi bunun niye böyle olduğuna bir bakalım.

Temposu büyük korporasyonlarca belirlenen bir ekonomide endüstrinin söz sahibi kişiler genel ekonomik atmosferi büyük ölçüde belirleyen kararlar alır. Korporasyonlar serbestçe yatırım yapıyorsa, küçük katılımcılar da -köpekbalıklarını izleyip onların artıklarıyla beslenen malta palamutları gibi- onlara uyar. Hem para hem de işgücüne olan talep, büyük kuruluşların yatırımlarıyla birlikte hareket ederek tavan yapar böyle durumlarda. Peki ama büyük kuruluş yöneticilerinin kararı neye göre belirlenmektedir? Cevap: iyimserlik!

İcra kurulu başkanları (CEO'lar) yeni bir tesise ya da ürün grubuna büyük bir yatırım yapmayı düşündüğünde, umutsuzca geleceği görmeye çalışarak uykusuz geceler geçirir. Nedir görmek istedikleri? Çıkaracakları ürüne yeterli talep olup olmayacağını. Peki bu nihai olarak neye bağlıdır? Kendileri gibi diğer CEO'ların da benzer şekilde toplu halde yatırımlar yapıp yapmayacağına – ve tüm CEO'lar böyle olduğunu gayet iyi bilmektedir. Çünkü birçoğu yatırım yaparsa, yeni ürünü piyasaya sürdüklerinde sipariş defterleri dolacak, istihdam artacak, insanların harcayacak parası olacak ve parlak yeni ürünlerini piyasaya soktuklarında ekonomi canlanacaktır. Ama yeterince kişi yatırım yapmazsa sipariş de az olacak, istihdam pek artamayacak ve nihai talep düşük kalacaktır.

Yani CEO'lar *kehanet paradoksuna* takılıp kalmıştır: Eğer hepsi de iyi bir gelecek öngörürse, o iyi gelecek gerçekleşir ve iyimser tahminleri doğru çıkar. Tersine, kötü bir gelecek tahmin ettiklerindeyse işler kötüleşir ve kötümserliklerinde haklı olurlar. Yani kehanet kendi kendini gerçekleştirmektedir ve bu da büyük kurumların yöneticilerinin kararlarını bilimsel bir piyasa analizine ya da herhangi bir rasyonel

düşünüşe dayandıramayacaklarını gösterir. Kutu 2.2'de içinden çıkılması imkansız ikilemlerini sergileyen bir oyun yer alıyor.

Kutu 2.2
Akıl beklentiye boyun eğerse

Tom, Dick ve Harriet'ten basit bir oyunda yer almaları istenmiştir. Birbirleriyle iletişim kuramayacak şekilde, ayrı odalarda otururlar. Her birine 100 dolar verilir, bunu isterlerse saklayacak, isterlerse ortak bir "kutucuğa" yatıracaklardır. Kural basittir: Ya 100 doları olduğu gibi kutuya koyacaksın ya da hiç koymayacaksın. Sonunda eğer kutuda 300 dolar varsa, bu tutar onla çarpılacak ve bu para eşit olarak paylaştırılacaktır. Ama eğer kutucuktaki para 300 dolardan azsa, her oyuncu elinde kalanla yetinecektir (örneğin 100 doları kutucuğa katmışsa hiçbir şey alamamış olur, katmamışsa 100 dolar kendine kalır).

En iyi senaryo herkesin kutucuğa 100 dolar koymasıdır. Toplam onla çarpılınca 3000 dolar eder, böylece Tom, Dick ve Harriet 1000'er dolar almış olur. Ama acaba hepsi 100 dolar koyacak mıdır? Harriet'in karar vermeden önce aklından geçenleri düşünmeye çalışalım: "Eğer Tom ve Dick'in ikisi de 100'er dolar koyacaksa, benim de 100 dolarımı vermem çok isabetli olur. Ama biri bunu yapmayacaksa, parayı koymamam daha doğru, "100 dolar hiç yoktan iyidir ne de olsa!"

Demek ki Harriet'in 100 doları kutucuğa katması için şöyle düşünmesi gerekiyor: (a) Tom hem onun hem de Dick'in parayı kutuya koyacağını tahmin etmelidir; ve (b) Dick hem onun hem de Tom'un parayı kutuya koyacağını tahmin etmelidir. Eğer her biri diğerlerinin parayı koyacağını tahmin ediyorsa iyimserlik, tersi durumda ise kötümserlik ağır basmış olur. Yani en iyi strateji kişinin diğer oyuncular arasında ne derece iyimserliğin hakim olduğuna ilişkin tahminine bağlıdır.

Bu oyun filozofların sonsuz gerileme dediği şeye, ne yapmak gerektiğini rasyonel yoldan belirlemenin imkansız olduğu duruma bir örnektir. Tom, Dick ve Harriet son derece rasyonel kişiler olsalar ve birbirlerinin zekasına tamamen güvenseler bile, yine de ne yapmak gerektiğini bilemezlerdi. Kehanet paradoksunun güvenilir tahmini imkansız kıldığı, insanlık dramının sonuna kadar sergilendiği bir sahnedir bu.

Kutu 2.2'de anlatılan oyun, kehanet paradoksunu hoş bir tarzda açıklıyor. Aynı zamanda karmaşık ve dinamik kurumsal kapitalizm deneyimini vurgulayarak yansıtıyor. Zira yaklaşan resesyonun kokusunu alır almaz, kapitalistler yatırım yapmayı keser ve böylece resesyon gerçekleşmiş, olumsuz tahminleri de doğru çıkmış olur. Burada biraz da John Maynard Keynes'in yatırım kararlarına ilişkin ünlü saptaması yankılanmaktadır: "zekâlarımızı ortalama kanaatin nasıl bir ortalama kanaat oluşacağını beklediğini öngörmek için harcadığımız" bir alan.[22]

Dikkatli okurlar büyüme ve kriz üzerine bu anlatılanlarda önemli bir şeyin eksik kaldığını herhalde fark etmiştir: ücretler ve faiz oranı! Bunlar hiç yok ortada. CEO'lar, işverenler, sanayiciler vb. elbette az ücret ödemeyi *sever*, aldıkları kredilerin düşük faizli olmasını isterler; ama iş genel ticari havaya bağlı olan büyük yatırım kararları almaya geldiğinde, ikisine de pek dikkat edilmez. Eğer ticari atmosfer olumlu, beklentiler yüksekse, CEO'lar büyük yatırım projelerine yeşil ışık yakacaktır. Ama böyle değilse, ücretler ve faiz oranları ne kadar düşerse düşsün, yatırım yapmaya ikna olmazlar. İşte bu kadar.

Bu yetmezmiş gibi, Krizin ardından bir kez resesyon başladığında, düşen ücretler ve faiz oranları şirketleri paniğe, çalışanları işten çıkarıp bekleyen tüm yatırım projelerini iptal etmeye sürükler. Peki neden? Tam tersi olması gerekmez mi? Ücretler düşükse *daha çok* kişi çalıştırmaları, faizler düşükse *daha çok* kredi kullanmaları beklenmez mi? Hiç de değil! CEO'ların antenlerini gelecekteki talebe yönlendirme alışkanlıklarını, neredeyse tek endişelerinin gelecekteki ürün çeşitlerinin bunları alacak yeterli sayıda tüketici bulup bulamayacağı olduğunu hatırlayacak olursak, ücretlerdeki gerileme gelecekteki talep için kötü bir belirti olarak yorumlanabilir. Sendikaların ve bağımsız işçilerin daha az ücrete razı olması, şirket yöneticilerine işlerin kötü gittiği sinyalini verir. Bu da ardından talepte azalmaya yol açar. Faiz oranlarının

22 J. M. Keynes (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Macmillan, 12. bölüm.

düşmesi de benzer bir anlam ifade eder: Merkez bankasının yapacağı bu türden herhangi bir açıklama CEO'ları (şirketin faiz ödemeleri düşecek diye) coşkuya gark etmez, bilakis onları dehşete düşürüp şunu düşünmeye yöneltir: "Merkez bankası böyle yaptığına göre, durum sahiden de kötü olmalı!"

Toparlarsak, 1929 bize paranın ve işgücünün özel birer meta olduğunu öğretmiş olmalıydı: Bunların değer yaratma gücünü satın alabilecek konumda olanlar, fiyatları düştüğünde pekala onları daha az istiyor olabilir. Her ikisinin de kapitalizm makinesine girmiş, baş belası cinler olduğunu kavradığımızda, ortada bir paradoks kalmıyor. Çünkü bunlar gerçekten ve tam anlamıyla farklı mallar: *aslında kimse onları başlı başına istemiyor*. Kesinlikle *arzulanmayan* şeyler bunlar. Marx'ın *Das Kapital*'in ikinci cildinde belirttiği gibi:

> üretim süreci, kaçınılamayan bir ara bağlantıdan, para kazanmak için mecbur olunan bir beladan ibaret görünür. Bu yüzden, kapitalist üretim tarzına sahip tüm uluslar düzenli aralıklarla üretim sürecinin araya karışmadığı hummalı bir para kazanma derdine kapılır.

Tabii zaten hiç kimse borçlu olmak da istemez. Hiçbir işveren daha fazla çalışanla uğraşmaktan hoşlanmaz. Krediler ve işçiler patronların "hizmetlerinden" olabildiğince çok şey elde etmek üzere kiraladığı zorunlu baş belalarıdır ve onlardan elde etmek istedikleri tek şey de kârdır. Ama kâr ancak gelecekteki genel (ya da toplam) talep güçlü olursa beklenebilir ve ne yazık ki geleceği bilmek mümkün değildir. Kesin olarak bilinen tek şey, ücretlerin ve faiz oranlarının düştüğü durumlarda güçlü talebin asla uzun ömürlü olamayacağıdır. Böylece ilginç ama trajik bir açmaz çıkar ortaya: Büyük bir işgücü arzı ve yatırıma dönüşmemiş tasarruf bolluğu olan resesyon dönemlerinde, ücretlerin ve faiz oranlarının azalması bir işe yaramaz. Hatta resesyon bu nedenle daha da ağırlaşır.

Makinedeki hayalet

Popüler kültüre bakarak değerlendirdiğimizde, kendi yarattığımız şeylere yenik düşme korkumuzun bir saplantı halinde olduğunu görüyoruz. Grimm Kardeşlerin "Tatlı Lapa" masalından Goethe'nin "Sihirbazın Çırağı" şiirine, Yahudi "Golem" efsaneleri ve Mary Shelley'nin *Frankenstein*'ından *Blade Runner* ve *Terminator* serisi gibi filmlere kadar, kendi üretimimiz olan yapay varlıklardan duyulan korkunun sayısız belirtisi mevcut. Ama bir anlatı var ki, postmodern durumumuzun en büyük paradoksunu sergileme kapasitesi bakımından özellikle dikkat çekiyor: 1999da Larry ve Andy Wachowski tarafından çekilmiş olan *Matrix* adlı film.

Matrix'te kendi yaptığımız makinelerin isyan etmesi basit bir "yaratıcı katli" olarak anlaşılmamalıdır. İnsanlara doğruca varoluş kaygısıyla anlamsızca saldıran Frankenstein'ın "Canavar"ının ya da insanları sırf gelecekte de gezegene hakim olmalarını sağlamak için ortadan kaldırmaya girişen *Terminator* serilerindeki makinelerin tersine, *Matrix*'te yükselmekte olan makine imparatorluğu insan hayatını kendi amaçları için *muhafaza etmeye* heveslidir. Bizi termal enerji sağlanan *birincil bir kaynak* olmamız için hayatta tutarlar; böylece makineler kendilerine gereken enerjiyi elde edecek, makine toplumu büyümeyi sürdürecektir.

Haliyle insanların başkaldırması etrafında dönen filmin heyecanlı konusunu bir yana bırakırsak, bilimkurgunun bu şekilde işlenmesi bence ciddi bir amaca yönelik: *bugünkü* ekonomik sistemimizde *bizim* ekonomilerimizin istikrarını zayıf düşüren bir hayaletin varlığına işaret etmek. Peki nedir bu hayalet? *İnsan emeği.*

Soru: *Matrix*'te betimlenen ekonomide, makineler bir değer üretiyor mu? Tabii bunun cevabı değer kavramının anlamına ve fiyattan farkına bağlıdır. Bir tanıma göre değer, normal piyasa koşullarında fiilen oluşan fiyatın yöneldiği tutardır. Bir başka yaklaşım ise şeylerin değerinin onları üretmek için yapılan gerçek masrafları yansıttığı

fikrinden hareket eder. Şu kadarı kesin: tıpkı aşk, şiir, porno ve güzellik gibi değeri de onunla karşılaşınca tanırız, ama analitik bir tanımını yapmak bize imkansız görünür.

Matrix'i izlediyseniz, makinelerin gruplara ayrılmış olduğunu ve her grubun büyümekte ve çeşitlenmekte olan bir makine ekonomisinde farklı roller oynadığını hatırlayacaksınız. Onların arasında da işbölümü var ve her makine türünün faaliyeti ait olduğu makineler dünyasının vazgeçilemez bir bileşenini oluşturur. Ama *değer* üretiyorlar mıdır? Sanmıyorum.

Neden bu makinelerin değer ürettiğini söyleyemiyoruz? Bununla ilişkili başka sorulara bakalım. Eski bir mekanik saatin içindeki minik yaylar ve dişliler *değer* üretir mi? Bir bilgisayara yüklenmiş karmaşık yazılımın kendisi (bir insan onu kullanarak bir şey yapmadığı sürece) bir *değer* yaratır mı? Daha genel olarak, insanların olmadığı bir dünyada (ya da *Matrix*'teki gibi, kendi zihinleri üzerinde kontrolü kesin şekilde ve bütünüyle yitirdikleri bir dünyada), *değer yaratma* kavramından söz etmek anlamlı olabilir mi? Sanırım bütün bu sorulara kesin surette olumsuz cevap vermek zorundayız.

Öte yandan, insanlara önem vermeyen bir sistem bağlamında ve üstelik *işlev* sözcüğü gayet iyi iş görmekteyken, *değer* gibi "zor" bir kavrama başvurmanın ne almamı var? Saat imalatçıları kendi alanlarında çarkları, dişlileri veya yayları tartışırken, bunların *işlevinden* söz eder. Bilgisayar mühendisleri tamamen otomatikleştirilmiş bir sistem üzerine tartışırken, sistemin bileşenlerinin rolleri veya verimliliklerini betimlemek için *değer* terimini kullanmaz. Onlar da işlevlerden, çıktılardan, girdilerden vb. bahseder. Böyle bir bağlamda değer yersiz ve gereksiz şekilde kafa karıştırıcı bir terimdir. Farklı tür makineler tarafından üretilen her makine biriminin göreli değerinden söz etmek (belki alegorik bir söz oyunu dışında) saçma olur.

Bütün bunların anlamı şu: Eğer değer insan faktörü gerektiriyorsa, piyasa toplumlarımızın ta temellerinde gizlenmiş bir büyük istikrarsızlık kaynağını tespit etmiş oluyoruz; büyük şirketler ne kadar insan

emeğinin yerine güçlü makineler koyar ve insan emeğini makine gibi çalışmaya zorlarsa, toplumlarımız da o kadar az değer üretiyor olacaktır. Büyük *miktarlarda* seri üretim gerçekleştiriyor, hepimizin heves ettiği pırıltılı mallar imal ediyor olabilirler. Fakat bütün bu hoş mallar yığınının *değeri* giderek sıfıra yaklaşır – tıpkı *Matrix*'teki makine ekonomisinin, mekanik işgücünden kaynaklanan onca üretime rağmen, değer-içermeyen bir alan olması gibi.

Şimdi artık "makinenin" içindeki (yani şirketleşmiş, finansallaşmış piyasa toplumlarımızdaki) hayalete uzun uzadıya ve zorlanarak da olsa bakmaya hazırız. Korporasyonlar rekabet ve yırtıcı hasımlarından duydukları korku nedeniyle, işçileri makinelere benzeyen üretim birimlerine dönüştürmeye çalışmak zorunda kalır; bir insanı işe almakla bir elektrik jeneratörü kiralamak arasında fark olmamasına yol açar bu durum. Ama ne kadar uğraşsalar da, insanları makineye çevirmek ve onların "çalışmasından" –bir atın kuvvetinden yararlanır ya da jeneratörden elektrik sağlarmış gibi– çıktı elde etmek, imkansız bir şeydir. Bir emekçi, doğuştan getirdiği insani özgünlüğü, isyankarlığı, belirlenmezliği –samimiyetle istese bile– bir kenara *bırakamaz*. Üretime yaptığı, doğası gereği öngörülemez olan tüm katkılar, kimliğinin bir parçasıdır. *İradesinden* bağımsız olarak, uyuşukluğa kapılmış haldeyken bir an sonra parlak bir yaratıcılık gösterebilir (ve bunu hiçbir makine asla anlayamaz).

İnsanlığından kurtulamayan, bilinç yükünü yorgun omuzlarından alacak mavi bir hap bulamayan (hatırlarsanız *Matrix*'in başlarında filmin kahramanına böyle bir hap teklif ediliyordu) insan-işçi, piyasanın nüfuz etmesine direnen son kaledir. Onun "insanlığı" satın alınamaz. Ve bu dik kafalı değişmezliğin sonucu da, *iş sözleşmesinin* hakimiyetinin sürüp gidiyor olmasıdır. Emek ile sermaye arasındaki, eksik kalmaya mahkum bir anlaşmadır iş sözleşmesi, hem bir *istikrarsızlık kaynağı* hem de bir *değer pınarı* oluşturur.

Piyasaların neden bir türlü saat gibi işlemediğini hiç merak ettiniz mi? Cevap işte burada, insan doğasına ilişkin bu basit hakikatte yatıyor

olabilir: İstesek bile kendimizi tam anlamıyla bir metaya dönüştüremeyiz. Bu yeteneksizlik ekonomik sistemlerimizin –doğada gördüklerimizin tersine– büyük K ile yazılan Krizlere neden yatkın olduğunu bile açıklayabilir belki. Korporasyonlar emeği makine benzeri yoğun bir faaliyete dönüştürmeyi ne kadar başarırsa, uzun vadede ürettikleri toplam değer o kadar az olmakta ve piyasa toplumumuz bir Krize o kadar çok yaklaşmaktadır.

Süreç başarı paradoksu ile kehanet paradoksu arasında gizlice yürütülen, neredeyse ironik bir komploya benzemektedir adeta: Büyüme ve servet yaratma makinelerden yararlanmayı, yeni teknolojiler geliştirmeyi ve emek üretkenliğini arttırıp yoğunlaştırmayı gerektirir. Metalaşma, finansallaşma ve teknolojik yenilikler çoğaldıkça, piyasa toplumları da serpilip büyümektedir. Üretim ne kadar düzenli ve makineleşmişse, insan katkısına ihtiyacı o kadar azalır ve ürünler de o kadar ucuzlar. Ama diğer yandan, belli bir yaratıcı insani çalışmadan sıkıp çıkarılan ürün ne kadar fazlaysa, üretilen birim başına düşen değer de o kadar azdır. Cep telefonları ve diğer her türlü elektronik alet ucuzluyor, çünkü üretimleri giderek daha çok otomatikleşmekte; insan emeği neredeyse hiç yok. Bu durumda kâr marjları düşecektir. Belli bir eşiğin altına indiklerinde, ilk iflaslar başlar. Önce süzülen kar taneleri gibi yumuşak görünen bu düşüş sürüp gider ve sonunda bir çığa dönüşür. Ardından Kriz başlar. Toplumu bir kez demir pençesiyle yakaladı mı, sistemdeki cinler (emek ve para piyasaları) kaçıp kurtulmasına izin vermez ve insanlık yitirilmiş bütün bir kuşaktan oluşan ağır bir bedel ödemek zorunda kalır.

Kısacası, insan emeği tümüyle metalaşmaya direndikçe, toplum değer üretebilecektir; fakat ancak aynı zamanda krizler ve bazen de Krizler üretmek koşuluyla: 1929'da ve –aslında bir de– 2008'de olduğu gibi.

Epilog: kuluçkadaki Küresel Plan

Çok eskiden başlamış çevrimleri tekrarlayan düzenli krizler geçmişi devam ettirmiştir. Büyük K ile yazılan Krizler ise geçmişin ölüm çanıdır. Geleceğin kuluçkaya yatırıldığı laboratuvarlar gibi işlev görürler. Nitekim bize tarımı ve sanayi devrimini, teknolojiyi ve iş sözleşmesini, öldürücü mikropları ve antibiyotikleri getirdiler. Böyle Krizler gelip çattığında, geçmiş artık geleceği tahmin etmeye yarayan sağlam bir dayanak olmaktan çıkar ve yeni, cesur bir dünya doğar.

Yaklaşık son üç yüz yıl içinde dünya hızlı ve ateşli değişikliklerden geçti. Köylüler çekilen çitlerle atalarının topraklarından uzaklaştırıldığında, metalaşma başladı. Sonra da kovulmuş köylülerin emeği fabrika duvarları ardına hapsoldu. İnsan emeği ile buhar makinelerinin ve mekanik dokuma tezgahlarının çalışması birleşince, durdurulamaz bir meta seli akarak gezegenin dört köşesine yayıldı. O zamandan beri de bir metalaşma fırtınası esiyor. Bugün artık kolları mikrokozmosa, genomların patentlenmesine ve melez organizmaların "özel mülk" sayılmasına kadar uzanmış durumda. Zamanla ayı, gezegenleri, hatta güneşi ve yıldızları da özelleştirecek. Fakat aslında topluma en önemli müdahalesi bundan çok önce olmuştu.

Daha en başta, metalaşma üretim-dağıtım çevriminde bir ters dönmeye yol açtı. Eskiden üretim, hasadın çalışan insanlarla güç sahibi olanlar arasında toplumsal bir uzlaşıya göre bölünüp paylaşılmasından daima önce gerçekleşirdi; ama toprak ve işgücü metalaşınca, çalışanların payı (ücret şeklinde) önceden verilir oldu. Yani dağıtım, hasat alınmadan önce yapılıyordu.

Bu ters çevrilmenin etkisini ne kadar vurgulasak azdır. Yeni oluşan piyasa toplumları için hem denge hem de istikrarsızlık kaynağıydı. Bir yandan yeni düzene alabildiğine istikrar sağlayan Concorcet'nin sırrının yeni bir versiyonunu sergilerken, bir yandan da genç ve toy kapitalizme finans denilen saatli bombayı yerleştirmişti. Bu yetmezmiş gibi, ayrıca iki belalı cin ve korkunç bir hayalet ekledi.

Dr Faustus'un büyük bir bedel ödeyerek fark ettiği gibi, finansın

mevcudiyeti çıkışları dimdik, inişleri ise dayanılmaz yapmaktadır.[23] Ayrıca, özgür insan emeği hayaleti piyasa toplumlarına sık sık musallat olarak tehlikeli bir dinamik yaratır; bu minvalde kârlılık uğruna insan faaliyetini mekanikleştirme yönünde sergilenen çabalar sonucundaysa, ne kadar başarılı olunursa üretilen ürünlerin o kadar az değerli olduğu görülür.

Piyasa toplumlarının, kapitalizmin bu kendine has özellikleri, kayda değer bir ilerleme ve fasılalarla buna eşlik eden yüzlerce kriz çıkarmıştır ortaya – kimi küçük, kimi çok sancılı krizler. İlk büyük Krizin gelmesi zaman almıştı. Önce büyük korporasyonların oluşması ve bununla bağlantılı olarak geniş ölçekli finansallaşmanın başlaması gerekiyordu. Bu önemli kuruluşlar (Edison, Wall Street bankaları vb.) ön plana çıkıp "yoksulluğun sonu" diye müjdeler verdikten sonra, 1929 insanlığın üstüne çöküp onun büyük umutlarını çökertti. Sanki gökten taşlar yağmıştı herkesin başına.

Roosevelt'in 1932'deki seçim zaferinden sonra ve "Yeni Düzen"i cesurca yürütme çabasına rağmen, Büyük Bunalım bitmek bilmiyordu. Sosyal projeler, yeni bankacılık düzenlemeleri, büyük kamusal istihdam programları, zor durumdaki ev sahiplerine evlerini korumalarına yardım etmeye dönük girişimler, sağlık hizmeti destekleri, sosyal yardımlar... bütün bunlar bir fark yaratmıştı, ama umulmuş olduğu kadar değil. Nitekim, 1938de yeni bir kriz patlayacaktı, hem de neredeyse 1929 kadar ciddi bir kriz. İkinci Dünya Savaşı kıyımı başlamış olmasa, 1929 Çöküşünün kıskaçları 1940'lara kadar uzayacaktı.

Savaş, devlet maliyeleri üzerindeki tüm siyasal baskı ve kısıtlamaları kaldırdı. Hükümet sanki yarın hiç gelemeyecekmişçesine para harcıyordu, federal borçlar iki katına çıkmış, ama bu arada kendi kendini doğru çıkaran kötümserlik döngüsü de kırılmış olmuştu. Almanlar ve Japonlar savaş alanlarında köşeye sıkıştırılmadan önce, toplantı odalarında

23 On altıncı yüzyıl sonlarında Christopher Marlowe'un yazdığı oyunda Dr. Faustus, bilindiği gibi Mephistophles'le yaptığı ünlü sözleşmeyi kendi kanıyla imzalar; bedenini ve ruhunu yirmi dört yıl sonra teslim edilmek üzere şimdinin büyük hazları karşılığında satmıştır.

kehanet paradoksu yenilgiye uğratılmıştı. Eski fabrikaların şalterleri yeniden kaldırıldı, yeşil alanlarda yenileri türedi, buluş ve yenilikler göklere çıkarıldı, üretim tavanları deldi geçti, ticaret patlama yaptı. Ne yazık ki, politikanın hükümete gereğince ve yeterli ölçüde hareket etme izni vermesi için milyonlarca insanın ölmesi gerekmişti.

Savaş hız kesmeye başlayıp barış ufukta belirdiğinde, ABD yetkilileri paniğe kapıldı. Savaş bittiğinde Krizin (bu konuda artık bir miktar deneyim sahibiydiler) çirkin yüzünü yeniden göstermesinden korkuyorlardı. Kolları sıvadılar ve bu endişeye görkemli bir tepkiyle karşılık verdiler. İnsanlık tarihinin gördüğü en kapsamlı sosyo-ekonomik mühendislik programı hazırlandı. İşte ben buna *Küresel Plan* diyorum.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Küresel Plan

İlginç fırsat

ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan en büyük (hatta İsviçre'yi saymazsak, *yegane*) kredi veren ülke olarak çıkmıştı. Kapitalizmin gelişmesinden bu yana ilk defa dünya ticareti tek bir para birimine (dolar) dayanmaktaydı ve tek bir merkezden (Wall Street) finanse ediliyordu. Avrupa'nın yarısı Kızıl Ordu'nun kontrolündeydi ve Avrupalılar kapitalizmin değer ve yararını açıkça sorgular olmuştu. İşte Washington'da 1932'den beri işbaşında bulunan "Yeni Düzen" ekibi tam burada tarihin kendilerine ilginç bir fırsat sunduğunu fark etti: savaş sonrası dönemde Amerikan hegemonyasını paslanmaz çelikten sağlam bir yapı haline getirecek küresel bir düzen oluşturma. Memnuniyetle değerlendirdikleri bir fırsattı bu.

Yaptıkları gözüpek plan, her büyük başarının ardında yatan iki kaynağa dayanıyordu: korku ve güç. Savaş ABD'yi görülmemiş bir askeri ve ekonomik güce kavuşturmuştu. Fakat aynı zamanda, Japon donanması bomba ve torpidolarını Pearl Harbour'a yağdırmadan önce 1929'un mirasıyla gereğince bir türlü baş edemediklerini hatırlatıyordu daima. "Yeni Düzen"ciler Büyük Bunalım'n nasıl beklenmedik şekilde başladığını ve "tedavi"ye nasıl direndiğini hiç unutmamıştı. Kendilerini çok güçlü hissediyorlar, ama bir o kadar da yeni bir 1929'dan korkuyorlardı; her şey yanıp kül olabilir,

ellerindeki güç parmaklarının arasından kayıp gidebilirdi.

Henüz Avrupada silahlar susmamış ve hatta henüz Sovyetler Birliği öldürmek gereken bir ejderha olarak karşılarına dikilmemişken, ABD kendisine tarihi bir yeniden inşa rolünün düştüğünü anladı: Küresel kapitalizm dünyasını kendi suretinde yeniden kurmalıydı. Çünkü 1929 ortada birçok kapitalist merkez varken sermayenin hakimiyetine neredeyse son verdiğine göre, daha da büyük bir oyun olan küresel kapitalizm tek bir eksenin, yani doların etrafında dönmekteyken doğacak sonuçlar kim bilir nasıl olurdu?

"Yeni Düzen"cilerin bu kaygıları 1944'te ünlü Bretton Woods konferansının toplanmasına yol açtı. Yeni bir küresel düzen kurma fikri kulağa cafcaflı olmaktan ziyade elzem bir fikirdi. Bretton Woods'da para birimleriyle ilgili yeni bir çerçeve oluşturuldu. Doların merkezi konumu kabul edildi, fakat ABD ekonomisinin bocalaması halinde etkili olabilecek uluslararası şok emicilerin yaratılması için de adımlar atıldı. Varılan kararların tam olarak uygulamaya konulması on beş yıl aldı. Bu hazırlık safhasında ABD tarafından Küresel Plan yapbozunun belli başlı parçalarının birleştirilmesi gerekiyordu ve Bretton Woods bu planın önemli bir parçasıydı.

Bretton Woods

Avrupa'da ve Pasifik'teki savaşlar henüz tüm şiddetiyle sürmekteyken, Temmuz 1944'te 730 temsilci, New Hampshire'daki Bretton Woods kentindeki konforlu Mount Washington Oteli'nde bir araya geldi. Üç haftayı aşan yoğun görüşmeler sonunda, savaş sonrası küresel para düzeninin doğası ve kurumlarını şekillendirdiler.

Bu kişiler Bretton Woods'a kendiliğinden değil, Başkan Roosevelt'in ısrarı nedeniyle gelmişti; Başkan'la çalışan "Yeni Düzen" ekibi Büyük Bunalım'a karşı savaşı neredeyse kaybettikten sonra, barış döneminde galibiyet elde etmeye kararlıydı. "Yeni Düzen"cilerin çıkarmış olduğu derslerden biri de, kapitalizmin ulusal düzeyle sınırlı kalarak etkili şekilde yürütülemeyeceğiydi. Açılış

konuşmasında Roosevelt bu noktayı övgüye değer bir netlikle vurgulamıştı: "Bir ülkenin ekonomik dirliği, yakın ve uzak tüm komşularını ilgilendiren bir meseledir."

Görünüşte konferansın üzerinde odaklandığı iki konu savaş sonrası para sisteminin tasarlanması ve yıkıma uğramış Avrupa ve Japon ekonomilerinin yeniden inşasıydı. Altta yatan asıl meselelerse şunlardı: (a) yeni bir Büyük Bunahm'ı engelleyecek kurumsal çerçeve ve (b) bu çerçevenin kimin kontrolünde olacağı. Her iki konu da, özellikle iki büyük müttefik güç olan ABD ve Britanya arasında ciddi gerilim kaynağıydı. ABD'yi Harry Dexter White,[24] Britanya'yı ise bizzat John Maynard Keynes temsil ediyordu. Konferanstan sonra Keynes şunları söyleyecekti:

> Aynı anda iktisatçılara, finansçılara, politikacılara, gazetecilere, propagandacılara, hukukçulara, devlet adamlarına – ve hatta sanırım peygamber ve kahinlere uygun gelecek şeyler yapmak zorunda kaldık.

Bretton Woods'da tasarlanmış kurumlardan ikisi hâlâ hayatta ve sık sık haberlerde yer alıyor. Biri Uluslararası Para Fonu (IMF), diğeri ise artık kısaca Dünya Bankası diye anılan International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası Yeniden İnşa ve Gelişme Bankası, UYKB).[25] IMF küresel kapitalist sistemin itfaiye ekibi olarak düşünülmüştü, herhangi bir ülkede mali yangın çıkmışsa, hemen yardıma koşarak krediler açacak, ama bu ödemeler dengesindeki açıkları kapamayı ve borçların geri ödenmesini sağlan sıkı koşullara bağlı olacaktı. Dünya Bankası ise üretken yatırımları savaşın harap ettiği bölgelere yönlendirmeyi

24 White ateşli bir "Yeni Düzen" taraftarıydı ve Keynesçi olduğunu açıkça söylüyordu. Harvard'da doktora yapan White, ABD hazine bakanı Henry Morgenthau'nun danışmanı olmuştu. Enternasyonalist anlayışa çok bağlıydı, IMF'nin kuruluşuna katkıda bulundu ve yöneticiliğini yaptı. 1947'de aniden görevden ayrıldı, Sovyetler Birliği adına casusluk yaptığı imaları yayılmıştı. Bir sonraki yıl kalp krizi sonucu öldü.

25 Daha doğru bir ifadeyle UYKB artık 1960'ta kurulmuş bulunan Uluslararası Kalkınma Birliği'nin de dahil olduğu Dünya Bankası'nın ilk biçimidir.

hedefleyen uluslararası bir yatırım bankası rolünde olacaktı.

Ne var ki, savaş sonrası döneme en çok damgasını vurmuş olan kurum, artık mevcut değil. 1971'de ortadan kalkması, Küresel Plan'ın sona erip Küresel Minotauros'un hakimiyetinin başladığını gösteriyordu. Sözünü ettiğimiz bu düzenleme, "Bretton Woods sistemi" adıyla bilinen döviz kuru rejimiydi ve merkezinde dolar olmak üzere sabit kurlara dayanıyordu. Sistemin prensibi, her para biriminin değerinin dolara göre belirlenmiş olmasıydı. Dalgalanmalara sadece artı-eksi yüzde birlik bir bant içinde izin veriliyor, hükümetler dolar alıp satarak bu bant içinde kalmaya çalışıyordu. Herhangi bir ülkenin para birimi değerinin yeniden müzakere konusu yapılmasına, ancak o ülkenin dolar rezervinin dış ticaret ve sermaye akışı dengelerini muhafaza etmeye uygun olmadığı gösterilebiliyorsa izin vardı. ABD ise uluslararası sisteme gerekli güvenceyi sağlamak için, bir ons altının değişim oranını 35 dolar olarak sabit tutmayı ve Amerikalı olsun ya da olmasın isteyen herkese elindeki doları sınırsızca altına çevirme hakkı temin etmeyi taahhüt etmişti.

Yeni sistemin nasıl olacağına dair tartışmalar sırasında John Maynard Keynes, büyük bir uluslararası konferansın pazarlık masasına yatırılmış en cüretkar öneriyi yaptı: bir Uluslararası Para Birimi Birliği (UPBB) yaratılması. Bütün kapitalist dünyada geçerli tek bir para birimi olacak (hatta bunun adını bile koymuştu: *bancor) ve bir uluslararası merkez bankası ve ona bağlı kuruluşlarca yönetilecekti. Aslında göründüğü kadar küstahça bir teklif değildi bu.* Zaten zamana oldukça iyi dayanmış sayılır. Kısa süre önce BBC'nin görüştüğü, o zamanki IMF yöneticisi Dominique Strauss-Kahn, Keynes'in bu özgün fikrine geri dönmenin 2008 sonrası dünya ekonomisinde yaşanan zorlukların yegane çözümü olacağını savunmuştu.[26] Peki püf noktası neydi bu fikrin? Ortak

26 Bu konuda söyledikleri şöyleydi: "Şimdi bunu yapmanın zamanı ve yapmaya hazırız." BBC Radyo 4'ün "Inside the IMF" başlıklı röportajı, 17 Ocak 2011.

para biriminin getireceği yararlar (ticaretin kolay ve rahat yapılması, fiyat istikrarı, uluslararası ticarette öngörülebilirlik), üstelik farklı ekonomilerin parasal bağlantı içinde bulunmasından kaynaklanabilecek temel hata ve zorluklardan uzak durarak.

Kaçan fırsat

Para birliği uygulamalarının sorunlu yanı (1990'ların sonlarında Arjantin'in, 2008 Çöküşü sonrasında da Avrupa'nın karşılaşmış olduğu) basit bir olgudur: ticaret ve sermaye akışı dengesinin yüzyıllar değilse de onyıllar boyunca bozuk kalabilecek olması. Her durumda, bir ülkedeki bazı bölgeler (örneğin Almanya'da Stuttgart çevresi, Britanya'da Londra metropolitan alanı, Çin'de Şanghay çevresi) diğer bölgelerle (örneğin Almanya'nın doğu eyaletleriyle, Yorkshire'la, Çin'in batı eyaletleriyle) yaptığı ticarette *daima* fazla verir. Federasyonlardaki devletler/eyaletler arasında da böyledir: California'nın Arizona'yla ticareti asla dengede olmayacak, Tasmanya da Victoria ve Yeni Güney Galler karşısında hep açık verecektir. Kronik ticari dengesizlikler bir tarafın sağlayamadığı şeyi başka bir tarafın sağlamasını gerektirecektir.

Bu bölgelerin her biri kendi para birimine sahip olduğunda, döviz kuru zamanla değişerek ticari dengesizliklerin yarattığı gerilimi giderebilir. Euro'ya geçilmeden önce Almanya'nın Yunanistan ve İtalya gibi ülkeler karşısında her zamanki cari fazlası, drahmi ve liranın Alman markına göre aşamalı olarak değer kaybetmesine yol açıyordu. Böylece denge sağlanmış oluyordu, zira ülkeler arasındaki büyüyen ticari asimetriler, döviz kurlarındaki dengesizliklerin benzer şekilde derinleşmesiyle hükmünü yitirmekteydi.

Oysa bu ekonomik bölgeler aynı para birimine bağlandığı anda (ABD'de veya euro bölgesinde olduğu gibi), dengesiz ticaret ve sermaye akışlarının neden olduğu gerilimi hafifletecek başka bir şey olması gerekir. Fazla veren bölgelerle (örneğin Londra veya California) açık veren bölgeler (örneğin Galler ve Delaware)

arasındaki aktarımı sağlayacak bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Böyle bir aktarım basit transferler (örneğin Sussex'te toplanan vergilerle Yorkshirede işsizlik yardımlarının ödenmesi) şeklinde olabilir. Her iki tip bölgenin de tercih edeceği diğer bir yol ise, açık veren bölgelere üretken ve kârlı yatırımlar yapılmasıdır (örneğin iş çevrelerini İngiltere'nin kuzeyinde veya Ohio'da fabrikalar kurmaya yönlendirme).

Bir bakıma, dolar bölgesinin (yani ABD) başarısı bir para birliği olmasına karşılık Euro bölgesinin krizler yaşamasının sebebi, ABD en az iki fazla aktarım mekanizmasına sahipken, Avrupa'da böyle bir şeyin bulunmamasıdır (Bkz. Kutu 3.1). Etkili bir aktarım mekanizması yoksa, bir para birliğinin tektonik kaymalara maruz kalması gerçekten de kaçınılmazdır. Bunlar giderek büyük yarıklar açılmasına neden olur ve sonunda bütün birlik sallanır.

Bütün savaş sonrası düzeninin ayrıntılı olarak planlandığı Bretton Woods konferansı sırasında Keynes endişeliydi. Tıpkı savaştan önceki Altın Standardı'nda olduğu gibi, uluslararası bir sabit kur sisteminin ciddi şoklara dayanamayacağını biliyordu. Küçük krizlerin bile giderek büyük bir Krize varacağı görüşündeydi. Bunu önlemek için, yeni uluslararası sistem bir küresel fazla aktarım mekanizması (KFAM) kurulmalıydı. Peki hangi amaçla? Bazı ülkelerde sistematik fazlalar, diğerlerinde ise kalıcı açıklar oluşmasını engellemek için.

Ticari dengesizlikler neden bu kadar kaygı vericiydi? Keynes'e göre küresel ticaret çok dengesizse, bazı ülkeler (örneğin ABD) büyük fazlalar elde ederken diğerleri ağır açıklar veriyorsa, herhangi bir yerde çıkan küçük bir kriz kolayca yeni bir küresel felakete dönüşebilirdi. Öncelikle, ticari açıkların çoğu kez bütçe açığı veren hükümetlerle el ele gittiğini belirtelim. Diyelim ki Bretton Woods sistemine dahil herhangi bir yerde kriz başladı. Talepteki azalma damlaya damlaya açık veren ülkelere yansır. Ve işte o zaman kıyamet kopar.

Ticari fazlası olan veya olmayan herhangi bir ülkede kriz başladığı anda, açık veren bir ülkeye çok geçmeden sıçraması kaçınılmazdır. Küçük bir gerilemeden ibaret olarak gelmişse bile, bazı borçlulara çok fazla borç yüklenmiş oldukları hissettirilir. Bu durumu hafifletmek isteyen borçlular da harcamaları kısmaya girişir. Fakat ulusal ekonomi düzeyinde toplumdaki genel talep özel ve kamusal harcamaların toplamı olduğundan, iş çevrelerinin büyük bir bölümü (harcamaları kısarak) borç azaltmaya çalıştığında genel talep geriler, satışlar azalır, işyerleri kapanır, işsizlik artar ve fiyatlar düşer. Fiyatlar düşmeye başlayınca, tüketiciler pahalı şeyler almadan önce bunların daha da ucuzlamasını beklemeye karar verir. Böylece kısır bir borç azaltma süreci döngüsü kök salar.

Açık veren bir ülke söz konusu olduğuna göre, büyük bir ihtimalle hükümet zaten kayda değer bir bütçe açığıyla boğuşur durumdadır (vergi gelirleri harcamaları karşılamaz) ve birikmiş kamu borçları hayli yüksektir. Resesyon toplanan vergileri daha da azaltır, devletin bütçe açığını büyütür ve hükümeti artmakta olan borçları için daha yüksek faiz ödemek zorunda bırakır. Resesyon durumunda politikacıların içgüdüsel tepkisi, kamu harcamalarını kısmaktır. Hem özel hem de kamusal harcamalar hızla azalınca, yurtiçi talep de alaşağı olacaktır.

Kamu harcamalarını arttıramayan, zor durumdaki bir hükümetin, yurtdışından "ithalat" talebi bulmaya çalışması düşünmeden verilen tipik bir tepkidir. Keynes söz konusu hükümetin Bretton Woods sistemini bile bile ihlal edeceğini öngörmüştü. Peki neden? "Sistem" borç yükünü azaltma zorunluluğundan kaynaklanan bir kriz sırasında para biriminin değerinin düşme eğilimini önlemek için, hükümetin dolar rezervlerini kullanarak para değerindeki oynamayı ± yüzde 1 bandında tutması kuralını getirmişti. Oysa resesyona karşı tek çare olarak ihracatı arttırmayı deneyip başaramamış olan hükümetin, her türlü gerekçesi vardır bunun tam aksini yapmak için: dolar rezervlerini istiflemek ve Bretton

Woods sistemi yöneticilerinden devalüasyona izin verilmesini rica etmek.

Böyle bir talep için öne sürülebilecek pek çok gerekçe bulunur (örneğin ülkenin dolar rezervlerinin tükenmiş olması). Keynes bir kriz durumunda açık veren ülkeleri kabul edilmiş kurallara uymaya zorlamanın politik bakımdan imkansız olacağını biliyordu. Onu başka ülkeler de izleyecek ve sabit kur sistemi çökecekti. Tıpkı 15 Ağustos 1971'de olduğu gibi.

Kutu 3.1

Fazla aktarım mekanizmaları: kapitalizmin olmazsa olmazı

Fazla aktarım, üretimi piyasa üzerinden örgütleyen her toplumun ayrılmaz bir bileşenidir. Feodal dönemde böyle bir şeye gerek yoktu: Köylüler toprağı işliyor ve hasat kaldırıldıktan sonra yetkili kişi ürünün bir kısmını lord adına alıp götürüyordu. Yani dağıtım, üretimden sonraydı. Bunun ardından, lorda ait kısım pazarlarda satılır, elde edilen kazanç aristokratın daha da zenginleşmesini sağlardı. Kârın bir bölümünün ödünç verildigi de oluyor, böylece o sıralarda doğmakta olan sermaye piyasalarına bir katkı oluşuyordu.

Gelgelelim, özellikle arazilerin çitle çevrilmesinden sonra ve köylülerin toprakla bağı koptuğu anda, üretim (çoğunlukla eski çiftçiler olan) küçük çaplı kiracı-girişimciler tarafından örgütlenir oldu. Bu kişiler ücretli işçi çalıştırıyor ve toprak için lorda kira ödüyordu. Ama bunları yapabilmek için borç para almak zorundaydılar (çünkü ücretleri önceden vermeleri ve hammadde satın almaları gerekiyordu). Beklentileri, ileride elde edecekleri gelirden küçük de olsa kendilerine bir pay kalmasıydı (yani bu gelir ücret, faiz ve kira ödemelerinin toplamından büyük olmalıydı). Böylece ani denebilecek bir değişiklikle ve gelişmiş bir kredi sistemi sayesinde, gelir dağılımı büyük ölçüde hasattan *önce* belirlenir oldu.

Bunun anlamı, henüz üretilmemiş "şeylerin" değerinin ve üretimlerinden doğacağı tahmin edilen fazlanın, gelecekten şimdiye aktarılıyor olmasıydı. İşte bu anlamda, fazla aktarım her zaman kapitalizmin değişmez bileşeni olmuştur ve bunun en az iki biçimi olmuştu:

(yukarıda tasvir edildiği gibi) gelecekten şimdiye aktarım ve bir bölgeden diğerine aktarım. Mesela Manchester'da üretilen fazlalar Hindistan'a aktarılmış, böylece keten ve Manchester'ın diğer sanayi ürünleri için piyasa yaratılması amaçlanmıştır.

Genel olarak her ekonomik sistem hem fazla hem de açık oluşturmaya yatkın birimler içerir. Dengeyi koruyabilmek için, sistem fazlaların gelecekten bugüne, kentsel merkezlerden kırsal alanlara, gelişmiş bölgelerden azgelişmiş bölgelere vs. akışını temin edecek fazla aktarım mekanizmalarına sahip olmalıdır.

Ama farklı bölgeler ortak bir para birimiyle ya da sabit döviz kurlarıyla birbirine bağlanmışsa, fazla aktarım daha da önem kazanır. Böyle bir para birliği içindeki daimi fazlalar ve daimi açıklar, birbirini iten tektonik tabakalar gibidir. Artık gerilimi hafifletmek üzere devalüasyon yapılamadığında, gerilimi bir miktar kesmek için, durmadan büyüyen ticari dengesizliklerin doğurduğu kuvvetler, birliği gittikçe daha şiddetli olacak depremlerle tehdit etmeye başlar. Bir para biriminin, birliğin "zayıf ilişkiler"i dolayısıyla biriken ticari açıklarını azaltmak için devalüe edilmesi mümkün olmadığı için, sabit döviz kurlarının ya da para birliğinin gerilimleri büyüyecek ve sonunda sistem çatırdayacaktır. 1990'ların sonlarında, bir fazla aktarım mekanizması bulunmayan Arjantin'de böyle olmuştu. Ülkenin giderek kötüleşen ticari açığı sonunda dolar kuru üzerinden etkisini göstermişti. Şu sıralarda aynı olumsuz dinamik euro bölgesinde görülüyor – bkz. 8. bölüm.

ABD'de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri tipik olan iki fazla aktarım mekanizması, "Yeni Düzen"in 1930'ların sonlarında oluşturduğu basit transfer birliği ile 1940'larda gelişen karmaşık askeri-sınai yapıdır. Bunlardan ilkinin işleyişi oldukça net ve doğrudandır, açık veren eyaletlere Washington'ın yaptığı işsizlik ve sağlık yardımlarından oluşur ve kaynağı California ya da New York gibi fazla veren eyaletlerden alınan vergilerdir. Diğer mekanizma da politik bir düzenleme şeklindedir: Örneğin Boeing gibi bir holding Pentagon'dan yeni savaş uçakları veya füze sistemi üretmek üzere büyük bir iş aldığında, üretim tesislerinin bir kısmının zor durumdaki açık veren eyaletlere kurulması şart koşulur. Bu aktarım kredi veya transfer değil, fazla veren bölgelerde üretilen fazladan yararlanarak açık veren bölgelere yapılan üretken yatırımlar biçimindedir.

Bu kaygılara sahip olan Keynes'in tasarlayıp önerdiği UPBB, iki potansiyel sorunla birden ilgilenmek üzere düşünülmüştü: sistematik ticaret dengesizliklerini önlemek ve kapitalist ülkeler topluluğunu gelecekteki feci çöküşlerle (1929 gibi) baş etmek için gerekli esnekliğe kavuşturmak. Hem basit hem de cüretkar bir öneriydi bu: UPBB her üye ülkeye bir fazla kredi kullanma kolaylığı, yani uluslararası merkez bankasından sıfır faizle borç alma hakkı tanıyacaktı. Alınan borçlar açık veren ülkenin –*bancor* olarak ölçülen– ortalama ticaret hacminin yüzde 50'sini aşabilirdi, fakat bu durumda sabit bir faiz oranı uygulanacaktı. Böylece açık veren ülke talebi yükseltmek için gerekli esnekliğe sahip olacak, parasını devalüe etmek zorunda kalmadan borç azaltma döngüsünü kontrol altına alabilecekti.

Diğer yandan, aşırı ticaret fazlaları için de cezalandırma söz konusuydu. Sistematik fazla ile sistematik açığın aynı madalyonun iki yüzü olduğunun ayırdında olan Keynes, yaptığı fazla ticaret hacminin belli bir yüzdesini aşan ülkelerden faiz alınması koşulunu getirmişti; bu ülkelerin para birimleri değer kazanacaktı böylece. Uygulanan cezalardan elde edilen paralarla açık veren ülkelere tanınan kredi hakları karşılanacak, bir tür otomatik KFAM işliyor olacaktı.

Önemli bir iktisatçı ve London School of Economics and Political Science'ın gelişmesine öncülük etmiş bir akademisyen olan Lionel Robbins, Keynes'in önerisini duyunca konferansta yer alanların şaşkına döndüğünü yazmıştır: "Tüm ilgili hükümet yetkilileri arasında uyanan heyecanı anlatmak neredeyse imkansız… bu kadar yaratıcı ve bu kadar tutkulu bir şey hiç tartışılmamıştı." Ne var ki, iyi düşünülmüş bu planın düşünsel değeri ve teknik yetkinliği, Amerika'nın öncelikleriyle uyuşmuyordu.[27]

Savaştan dünyanın güç merkezi olarak çıkan ABD, dünyanın

27 White'ın sözleri gayet açıktı: "Bu konuda tam anlamıyla katıydık. Mutlak bir 'hayır' pozisyonu aldık."

geri kalanıyla yapacağı ticarette büyük ve düzenli fazlalar elde etme olanağını sınırlamak niyetinde değildi. John Maynard Keynes'e ne denli saygı duysalar da, "Yeni Düzen"cilerin başka bir planı vardı: doları fiilen dünyanın para birimi yapacak ve ABD'nin Avrupa ve Japonya'ya doğrudan yatırım ve siyasi himaye karşılığında hem mal *hem de* sermaye ihraç etmesine yarayacak bir Küresel Plan – Amerika'nın elde edeceği ticari fazla karşılığında yabancı kapitalist merkezlerin doğrudan finanse edilmesine dayanan bir hegemonya.[28]

Düşenlerin yükselişi

Küresel Plan, uluslararası ticarete yeniden can verme, ABD ihracatı için pazarlar yaratma girişimi olarak ve özel ABD şirketlerinin kıtlık içindeki uluslararası yatırımlara el atması şeklinde başladı hayata. Fakat çok geçmeden daha büyük ve daha iyi sayılan bir şey halini aldı.

Bretton Woods'u sağlam bir dayanağa oturtmak isteyen "Yeni Düzen"ciler, ABD ekonomisinde sık görülen periyodik gerileme durumlarında şok emici olmak üzere, konferansta kabul edilen sabit kur sistemine en az iki güçlü para birimi ekleyerek doları desteklemeye kararlıydı. Washington arka bahçesindeki düşüşü tersine çevirene kadar, şokları karşılayacak önlemler almayı amaçlıyorlardı. Bu destek sütunları olmadan, Bretton Woods sisteminin dengesi kolayca bozulabileceğinden endişe ediyorlardı.

Gelgelelim, her istendiğinde güçlü para birimleri yaratmak öyle kolay değildir. Güçlü para biriminin ardında ağır sanayi yer almalı ve ayrıca üretilen mallar için gerekli talebi sağlayacak yakın ticaret bölgeleri, yani bir tür *Lebensraum (hayat alanı)*

28 Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, savaşın sonuna doğru yıpranmış durumdaki Avrupa uluslarının ABD'ye çok borçlu olduğu ve bu ülkeye büyük miktarda altın transfer ettiğidir. Bu olgu, ABD'nin doları Bretton Woods sisteminin ana ekseni yapma konusundaki kararlılığında rol oynamıştır.

bulunmalıdır. Nitekim "Yeni Düzen"ciler bu işin tam kendilerine göre olduğunun farkındaydı. Dört uzun yıl boyunca savaş ekonomisini yönetmenin verdiği enerji olmasa, böyle geniş çaplı ve ihtiraslı bir işe kalkışmayabilirlerdi.

Öngörülemez gelişmeleri apaçık zorunluluklara dönüştürmek, tarihin bir alışkanlığıdır. Savaşın sonunda Almanya yangın yeri gibiydi, farklı işgal bölgelerine ayrılıp harabeye çevrilmişti ve bütün dünya tarafından hor görülüyordu. Japonya ise teslim olmanın utancı içinde kıpırdayamaz haldeydi hâlâ; Hiroşima ve Nagazaki'ye yapılan nükleer saldırılar ağır yaralar açmıştı, Asya'nın doğusunda ve Polinezya'daki muharebelerde uğradığı muazzam insan kaybını sindirmeye ve Amerikan işgali altında hayatta kalmaya çalışıyordu. Bu bir dönemde bir savaş sonrası zamanın senaryosunu yazabilmek hiç de beklenir bir şey değildi!

Kutu 3.2
Küresel Plan'ın mimarları

"Yeni Düzen" ekibinden dört kişi, Küresel Plan'ın biçimlenmesinde hayati roller oynamıştır. Bunların aynı zamanda Soğuk Savaş'ın da mimarları olması tesadüf değildir. Büyük Bunalım'ın gölgesi altında oluşturulmuş ve savaş sırasında şekillendirilmiş pragmatik bir görüşe sahiplerdi. "Serbest piyasa kapitalizminin" Washington tarafından titizce planlanması gerektiğine ve bunun başarıyla yürütülmüş savaş ekonomisine benzer bir tarzda yapılabileceğine inanıyorlardı. Amerika'yı sıkıntılardan çekip çıkaran başarılı reçeteyi küresel bir perdeye bu şekilde yansıtmaya giriştiler. Barışta zafer kazanma niyetiyle, "Yeni Düzen" esinli müdahaleleri askeri-sınai yapının sağladığı ilerlemelerle birleştirip ABD ticaretini güçlendirmeyi hedeflemişlerdi. Bu dört kişi şunlardır:

- **James Forrestal**, Savunma Bakanı (eski Donanma Bakanı)
- **James Byrnes**, Dışişleri Bakanı
- **George Kennan**, Dışişleri Bakanlığı politika planlama ekibi başkanı ve Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının ünlü "peygamberi"
- **Dean Acheson**, tüm savaş sonrası düzenlemelerinin (Bretton Wood anlaşması, Marshall Planı, Soğuk Savaş'ın yürütülmesi, vb.) yol göstericisi ve 1949'dan itibaren Dışişleri Bakanı.

Bir zamanların mağrur, o günün harap olmuş bu iki ülkesinin birkaç yıl içinde oynayacağı rolü kimse aklına bile getirmemişti. Almanya ve Japonya'nın yeni Küresel Plan için istenen o iki sütunu oluşturacağını düşünmek, o günlerde hem tuhaf hem de öfke doğuracak derecede yersiz olurdu. Ama işte 1947 civarında "Yeni Düzen"cilerin üzerinde anlaşmaya vardığı düşünce tam da buydu. Nasıl yapılmıştı bu seçim? Cevap: adım adım.

Önceleri –en azından İngilizler için– Küresel Plan'da Britanya'nın merkezi bir sütun olmaması anlaşılır bulunmamıştı. Ama aslında Londra'yı savaş sonrası uluslararası düzenin merkezinde tutma ihtimali, Washington açısından her zaman zayıftı. Hatta savaştan önce de Başkan Roosevelt, Britanya'nın emperyal tavırlarından dehşete kapılmıştı. Savaş süresince Britanya'dan büyük ödemeler alan ABD'nin, savaş biter bitmez Londra'yı Ortadoğu petrolleri üzerindeki hakim konumundan uzaklaştırmak için manevraya giriştiği düşünülebilir. Ayrıca Washington savaştan hemen sonra Britanya'nın finansmanını fiilen kısıtlamış, sterlinin tahvil edilebilir olmasında ısrar etmişti. Böylece Britanya'nın mali zayıflığı ön plana çıkmış, hızla gerileyen sanayisi de Londra'ya ihtiyacı olan gelirleri sağlayamamıştı. Bu durum 1945'te İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle sonuçlandı. Ülkenin politik seçkinleri

imparatorluğun yaklaşan sonunu kabullenmeye pek istekli görünmüyordu. Britanya'nın marjinalleşmesi için şartlar hazırdı artık. Sterlinin tahvil edilebilirlikten giderek uzaklaşması bardağı taşıran son damla oldu: "Yeni Düzen"ciler bundan Britanya'yi Küresel Plan'ın kenarına itmenin bahanesi olarak yararlandı. 1956 Süveyş Kanalı travması ve 1950'ler boyunca CIA'nın Kıbrıs'taki Britanya sömürge yönetiminin altını oyma çabaları, ABD'nin bu tavır değişimini fiiliyata kavuşturmasına yol açmıştır.[29]

Britanya'nın "uygun olmadığına" karar verildikten sonra, Almanya ve Japonya'nın seçilmesi giderek daha makul görünmeye başladı. İki ülke de güvenilebilir kılınmıştı (ABD'nin çok yoğun askeri varlığı sayesinde); sanayi altyapıları sağlamdı; çok nitelikli işgücü kapasiteleri vardı ve halkları Anka kuşu gibi küllerinden yeniden doğup yükselme fırsatına hevesle atılmaya hazırdı. Üstelik Sovyetler Birliği'ne karşı önemli jeopolitik avantajlar sağlayacak konumlardaydılar.

Yine de, bu fikre karşı üstesinden gelinmesi gereken ciddi bir direnç de vardı; bu da Almanya ve Japonya'yı cezalandırma dürtüsünden kaynaklanıyor ve bu ülkeleri sanayiden arındırma, neredeyse kırsal bölgelere dönüştürmek ve bir daha endüstriyel ölçekte bir savaş yapamaz duruma getirme düşüncesine dayanıyordu. Hatta Bretton Woods'da ABD'yi temsil eden Harry White Alman sanayisini büyük ölçüde ortadan kaldırmayı, Alman yaşam standardını daha az gelişmiş komşularıyla aynı seviyeye düşürmeyi savunmuştu. 1946'da Müttefikler, Müttefik Denetim Konseyi'nin nezareti altında, Alman çelik tesislerinin sökülmesi emrini verdi, zira yıllık çelik üretimini 6 milyon tonun altına çekmek istiyorlardı ve bu da savaş öncesi üretimin yaklaşık yüzde 75'i demekti.

29 Birbirini izleyen İngiliz hükümetlerinin boş bir çaba harcadığı nokta budur: ABD'yle bir "özel ilişki" oluşturmayı umuyorlardı; böylece İngiltere ABD politikalarının küçük bir uygulayıcısı olacak, karşılığında İngiliz çokuluslu şirketleri Amerika pazarlarına ayrıcalıklı erişimi hakkı edinecek ve Londra Finans Merkezi ile Wall Street arasında bağlantı olacaktı.

Otomobil üretiminin de Almanya'nın Polonya'yı işgalinden önceki seviyenin yaklaşık yüzde 10'una indirilmesi kararlaştırılmıştı.

Japonya'da işler biraz farklıydı. İşgal altındaki ülke tek bir kişi, yani müttefik güçleri komutanı General Douglas MacArthur tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla ABD, –Almanya'dakinin tersine– müttefikleriyle görüşmeler yapmak zorunda kalmadan politikalarını doğrudan uygulatabiliyordu. MacArthur Japonya'nın Almanya'dakine benzer bir Nazilikten arındırma sürecinden geçmesine gerek olmadığına karar vererek imparatoru ve Japon politik, askeri ve ekonomik seçkinlerini temize çıkarmak için bir hayli uğraştı. Fakat o da, işgalin ilk iki yılında Washington'daki politikacılarla Japonya'nın sanayisini ortadan kaldırarak ya da ciddi ölçüde sınırlayarak cezalandırılması fikrine karşı şiddetli tartışmalar yürütmek zorunda kaldı.

ABD ile SSCB arasında tırmanan gerginlikle birlikte, Almanya ve Japonya'da sanayi sektörünü dümdüz etme fikri büyük değişikliğe uğramıştır. George Kennan'ın Şubat 1946'da Moskova'dan gönderdiği, Soğuk Savaş ruhunu haber veren "Uzun Telgraf"ı, Almanya'ya yaklaşım tarzında yeni bir hava yaratmıştı. Sürecin en önemli aşaması ise (1945'te Roosevelt'in ölümü üzerine göreve gelen) Başkan Harry Truman'ın o mahut "Doktrin"ini açıklamasıydı: O andan itibaren ABD, Sovyetler Birliği'nin etkisinin yayılmasını çevreleyip durdurmayı birincil önceliği sayıyordu artık.

Truman Doktrini'nin ilk somut uygulaması, Amerika'nın (Britanya'nın başlattığı, ama sonunu getiremediği) kanlı Yunan İç Savaşı'na müdahalesidir. Yunanistan dağlarında birkaç ay süren bu "aracılı" savaştan sonra, başka bir yerde, batı Berlin'deki Batılı işgal kuvvetleriyle Doğu Berlin'deki Sovyet askerleri arasında neredeyse doğrudan çatışma başlayacaktı. Dalaşmayı uzatmalı bir hava köprüsü uygulaması izledi, Kızıl Ordu hatları üzerinden geçerek Batı Almanya'dan Batı Berlin'e malzeme taşındı.

Soğuk Savaş başlamıştı. Küresel Plan açısından bakıldığında

Truman Doktrini, Yunan İç Savaşı ve Berlin krizi, Batı Almanya'yı ezme veya Japonya'ya kin gütme gibi fikirlerinin sonunu haber veriyordu. Fethedilmiş iki sanayi ülkesini, Almanya ve Japonya'yı, Küresel Plan'ın sütunlarına dönüştürme yolunda hiçbir engel kalmamıştı böylece.

Marshall Planı: Avrupa'yı dolarlaştırma ve Almanya'yı ayağa kaldırma

Başkan Truman'ın kendi Doktrin'ini açıkladığı 12 Mart 1947 tarihli konuşma, bazı kesin mali veriler de içeriyordu: ABD Yunanlıları hâlâ etkisi altında tutan iç savaş için 400 milyon dolar ayırmıştı. Birkaç ay sonra, 5 Haziranda, Truman'ın Dışişleri Bakanı George Marshall Harvard'da bir konuşma yaparak Marshall Planı'nın başladığını duyurdu. Avrupa'yı kalıcı olarak değiştirecek muazzam bir yardım paketiydi bu.

Planın resmi adı European Recovery Programdı (Avrupa Toparlanma Programı) ve aslında Küresel Plan'ın yukarıda bahsedilen (Kutu 3.2) dört mimarının bir buluşu sayılırdı. Oyunun kurallarını değiştirecek bir müdahale olarak düşünüldüğü ve açıkça yeni bir Küresel Plan'ı hedeflediği, Marshall'ın o önemli konuşmasında kullandığı bazı anahtar sözcüklere bakarak anlaşılabilir: "Ürünlerin mübadelesine temel teşkil eden modern işbölümü sistemi, çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır." Marshall Planı'nın esası, basitçe söylersek, küresel kapitalizmi gelecekteki 1929 benzeri bir Krizden kurtarmaktı.

İlk yıl plan gereği kullanılan toplam tutar 5,3 milyar dolar civarında, yani ABD'nin gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzde 2'sinden biraz fazlaydı. Marshall Planı'nın sona erdiği 31 Aralık 1951'e kadar 12,5 milyar dolar harcandı. Bu sayede Avrupa sınai üretiminde keskin bir yükseliş gerçekleşmiş (yüzde 35 kadar) ve daha önemlisi, hem politik istikrar sağlanmış hem de Avrupa ve Amerika'da üretilen mallar için sürdürülebilir bir talep yaratılmıştı.

"Yeni Düzen"ciler arasında Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla hemfikir olmayanların da bulunduğunu belirtmek gerek. Örneğin, Soğuk Savaş'la bağlantılı zorunlulukları benimsemediği için Truman tarafından görevden alınan eski Başkan Yardımcısı ve Tarım Bakanı Henry Wallace, Marshall Planı'ndan "Martial Plan" [Askeri Plan] diye söz ediyordu. Amerika'nın savaşta müttefiki olan Sovyetler Birliği'yle iplerin koparılıp kapanmaz bir yarık açılmasına karşıydı. Sovyetler Birliği'ni Marshall Planı'na katmak için ileri sürülen koşulların Stalin'i çağrıyı reddetmek zorunda bırakmak niyetiyle düzenlenmiş olduğunu söylemişti (nitekim Stalin de bunu kabul etmemişti tabii). Aralarında Paul Sweezy ve John Kenneth Galbraith'in de bulunduğu "Yeni Düzen" kuşağından bir kısım akademisyen de Truman'ın Soğuk-Savaşçı taktiklerini onaylamamıştır. Ama bu kişiler kısa süre sonra Senatör Joseph McCarthy ve onun yönetimindeki "Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi" tarafından yürütülen sindirme kampanyasıyla susturulacaktı.

Marshall Planı sadece bol miktarda para aktarmaktan ibaret değildi, çok önemli bazı kurumları da kapsamaktaydı. 3 Nisan 1948'de Truman Ekonomik İşbirliği İdaresi'ni resmen faaliyete geçirdi. On üç gün sonra da ABD Avrupalı müttefikleri, fonların hangi koşullar altında, hangi amaçla ve hangi kanala aktarılacağını belirlemek üzere Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (AEİÖ) hayata geçirdi. 1961'de bugün Organisation for Economic Co-operation and Development [Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü] veya kısaca OECD olarak bildiğimiz kuruluşa dönüşecek olan AEİÖ'nün ilk başkanı Robert Marjolin'di.[30] Marshall

30 Marjolin'in savaş öncesi yıllarda Harvard'da Rockefeler bursu alan bir öğrenci olarak yetişmiş olması ilginçtir. Nitekim oradayken, Keynes'in Genel Kuramı'nı birlikte okuyup anlamaya çalışan bir gruba katılmıştı. Grupta yer alan diğer iki kişi John Kenneth Galbraith (1908–2006) ve Paul Samuelson'du (1915–2009). Galbraith savaş dönemini Roosevelt'in "fiyat çarı" olarak geçirdi, bütün önemli malların fiyatını o belirliyordu. Samuelson ise Ekonomi Nobel Ödülü'nü

Planı'nın en az bilinen, oysa en kalıcı miraslarından biri, yenilmiş ve horlanan Almanya'yı toparlanıp birleşen Avrupa'nın kurumlarına katmış olmasıdır.

Amerikalılar her yıl GSYH'lerinin yaklaşık yüzde 2'sinden vazgeçerken, Avrupa içi ticari engellerin kaldırılmasını ve öncelikle Almanya'nın yeniden canlanmakta olan sanayisi etrafında odaklanacak bir ekonomik entegrasyonun başlatılmasını şart koşmuştu. Bu anlamda, Marshall Planı bugünkü Avrupa Birliği'nin de (AB) atası sayılabilir. Ayrıca, 1947'den itibaren başta Pentagondaki Genelkurmay Başkanlığı olmak üzere ABD silahlı kuvvetleri "Alman sanayisinin, özellikle de kömür madenciliğinin bütünüyle ayağa kaldırılmasını" savunmuş, bu ülkedeki kömür ocaklarının ABD'nin güvenliği açısından "birincil derecede önem" kazanmış olduğunu vurgulamıştır.

Almanya'nın endüstriyel gücünü ihya etmenin açıkça söylenen bir hedef haline gelmesi yine de zaman alacaktı. Çünkü Marshall Planı uygulamaya konurken bile, Alman fabrikalarının sökülüp kapatılmasına devam edilmekteydi. 1949'da Almanya Şansölyesi Konrad Adenauer'in Müttefiklerden fabrika tasfiyelerine son verilmesini istemiş olması, bu dönem hakkında fikir vericidir.

Müttefikler arasında Almanya'nın yeniden sanayileşmesine en çok karşı çıkan, beklenebileceği gibi Fransa'ydı. 29 Mart 1946 anlaşmasının uygulanmasını istiyordu Fransızlar. O tarihte Müttefikler Almanya'nın sınai kapasitesinin yarı yarıya ortadan kaldırılmasına karar vermişti (bu da 1,500 fabrikanın imha edilmesi demekti). Ve karar uygulandı da – hiç değilse kısmen. 1949'a kadar 700'den fazla tesis sökülmüş, Batı Almanya'nın yıllık çelik üretiminde 6,7 milyon tonu bulan muazzam bir azalma olmuştu.

Peki Fransızları sonunda Almanya'nın yeniden sanayileşmesine razı eden neydi? Cevap basit: Amerika Birleşik Devletleri.

---

kazandı ve Keynes'i Amerikalılara tanıtan (ama aşırı basitleştirilmiş ve bence toksik bir biçimde) kişi kabul edildi.

1947 dolaylarında "Yeni Düzen"ciler Avrupada doları destekleyecek yeni bir para biriminin gelişmesi gerektiği ve bunun da Alman markı olacağı sonucuna varınca, Almanyadaki sanayiyi ıskartaya çıkarma planının iptal edilmesi artık bir zaman meselesinden ibaretti. Marshall Planı'nın büyük yararları ve bütün bu uygulamanın (OECC aracılığıyla) yönetim merkezinde yer alma karşılığında Fransa'nın ödediği bedel, Almanya'nın ayağa kaldırılıp yeniden yükselmesini ve ABD'nin yeni Küresel Plan'ı sayesinde, itibarının iade edilmesini adım adım kabullenmek olmuştur.

Bu bağlamda, Marshall Planı'nı Küresel Plan'ın temel taşı olarak düşünmekte fayda var. Nitekim 1951 de Marshall Planı'nın hızı tükenmekteyken, Amerika'nın Avrupa tasarımının ikinci evresi, yani kıtadaki pazarların ve ağır sanayinin bütünleştirilmesi süreci başlıyordu. Bu ikinci aşama Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) adıyla anılır ve bugünkü Avrupa Birliği'nin öncüsüdür. "Yeni Düzen"cilerin niyet ettiği gibi, çok geçmeden bu yeni kurum, dirilmekte olan Alman sanayisinin yakın ekonomik çevresindeki hayati alanı sağlayacaktı.

Avrupa Birliği ve Japon mucizesi

Avrupa'daki bütünleşme konusunda, Avrupa Birliği'nin hayata AKÇT şeklinde başladığı söylenir. Ama bir de, öğrenilmesi daha zor bir sır vardır: Avrupalıları bir araya gelmeye ABD'nin razı etmiş, itelemiş, tehditlerle zorlamış, tatlı sözlerle özendirmiş olduğu.

Teknik anlamda AKÇT, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı bir araya getiren bir kömür ve çelik ortak pazarıydı. Bu ülkeler arasında kömür ve çelik ticaretine ilişkin tüm ticari bariyerler kaldırılmış, hatta üretimi ve fiyat düzeylerini düzenleyecek uluslarüstü kurumsal bağlar oluşturulmuştu. Karşı yöndeki propagandalara rağmen, bu altı ülke fiilen bir kömür ve çelik karteli kurmuştu.

AKÇT'nin yaratılmasında yol gösterici olmuş Robert Schuman

gibi bazı Avrupalı liderler de, –sağduyulu bir bakışla– bu birleşmenin Avrupada yeni bir savaşı önleyeceğini ve az da olsa politik bir birliğe yöneltici olacağını vurgulamaktaydı. Schuman haklı olarak, (öncelikle Fransa ve Batı Almanyada) ortak bir ağır sanayi yaratıldığında çatışma nedenlerinin karşılıklı olarak ortadan kalkacağına ve böylece iki ülkenin de çatışmayı meydana koyacak araçlardan mahrum kalacağına inanıyordu.

Sonunda Batı Almanya birliğe dahil edilmiş, Fransa da onun yeniden sanayileşmesini zaman içinde kabul etmişti – "Yeni Düzen"cilerin Küresel Plan'ı için tayin edici bir gelişmeydi bu. Zaten ABD'nin yönlendirmesi olmasa, AKÇT'nin hayata geçemeyeceği tartışma götürmez. Gerçeklik, Avrupalıların sırf kendine pay biçen anlatısından (Avrupa'nın birleşmesinin bir Avrupa rüyası olduğu ve kıtanın şiddet dolu geçmişini geride bırakmaya kararlı Avrupa diplomasisinin demir iradesi sayesinde gerçekleştiği anlatısından) tamamen farklıdır: Avrupa'nın bütünleşmesi Amerika'ya ait büyük bir fikirdir ve en yüksek seviyede Amerikan diplomasisi tarafından uygulamaya geçirilmiştir. Bunu başaran Amerikalıların güttüğü gayeye Schuman gibi aydınlanmış politikacıların da katılmış olması, bu gerçekliği değiştirmez.

Böyle olduğunu açıkça fark etmiş bir politikacı vardı: sonradan Fransa başkanlığına seçilen ve 1960'larda ABD ile kavgaya tutuşacak olan General Charles de Gaulle. Onun o dönemdeki anlaşmazlığı, Fransa'nın North Atlantic Treaty Organization'ın (NATO) [Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü] askeri kanadından çekilmesine kadar varacaktı. AKÇT kurulurken de Gaulle karşı çıkmış, bunun yaratacağı birleşik Avrupa'nın kısıtlayıcı bir kartel halini alacağını ve daha önemlisi, bu kuruluşun Washington etkisi altındaki bir Amerikan icadı olduğunu, yeni bir Avrupa'ya sağlam bir temel kazandırmaktan ziyade Amerika'nın Küresel Plan'ına hizmet edeceğini öne sürmüştü. İşte tüm bu nedenlerden ötürü Fransa parlamentosunda de Gaulle ve yandaşları AKÇT'nin kurulmasına karşı oy kullandı.

Şimdi bir de doları desteklemesi istenen diğer sütuna, kuzey yarıküresinin diğer ucuna bakalım. Japonya'nın yeniden bir endüstriyel güç haline getirilmesi, "Yeni Düzen"ciler için Almanya kadar zorluk çıkarmadı. Başkan Mao'nun liderliğindeki Çin Komünist Partisi tarafından milliyetçi Çan Kay Şek hükümeti ordusuna karşı yürütülen şiddetli saldırı, Küresel Plan'ın doğu versiyonuna bir hayli yardımcı olmuştu.

Mao, gerillalarına yönelik saldırıları atlatabilecek gibi görünüyordu ve savaştan önce efsanevi Uzun Yürüyüş çağrısını yapmıştı. Ve Çan Kay Şek'le son hesaplaşması yaklaştıkça, General MacArthur da Japonya sanayisini zayıflatma yönündeki baskılara boyun eğmek yerine, ülke sanayisinin desteklenmesine karar verilmesi konusundaki ısrarını iyice arttırdı. Yine de bir sıkıntı vardı: Gerçi Japon sanayisi (altyapısı), –Avrupa'yla tam bir tezat halinde– savaştan oldukça sağlam çıkmıştı, ama büyük bir talep yetersizliğiyle karşı karşıyaydı. "Yeni Düzen"ciler önceleri Çin anakarasının yen bölgesine hayati derecede ihtiyaç duyduğu alanı sağlayacağını düşünmüştü (tıpkı Avrupa'nın diğer kısımlarının Almanya'daki fabrikalara gerekli pazarları sunması gibi). Fakat Mao'nun muhtemel görünen zaferi işi bozuyordu.

General MacArthur meselenin farkındaydı, Japonya'da ikinci bir Marshall Planı uygulanması için Washington'ı ikna etmeye çalıştı. Ama "Yeni Düzen"ciler, komşularıyla esaslı ticari bağlar kurulmadan sadece Japonya içinde yeterli talebin yaratılabileceğinden emin olamıyordu. Zaten o sıralar yapacak çok işleri vardı, özellikle Avrupa'ya dolar pompalanmasını sürdürmek için Kongre'yi ikna etmeye çalışmakla meşguldüler. Yine de MacArthur'un şansı döndü sonunda: 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore ve Çinli komünistler, yarımadayı kendi hakimiyetleri altında birleştirmek için Güney Kore'ye saldırı başlattı.

Truman Doktrini'nin odağı birdenbire Avrupa'dan Asya'ya doğru çevrilmiş, bu da Japon endüstrisi için çok yararlı olmuştu.

Tüketicilerin alım gücü olmaması nedeniyle Japonya'nın kendi sanayisini geliştirmede yaşadığı zorluğu iyi bilen "Yeni Düzen"ciler, Kim İl Sung'un Kore'de giriştiği bu maceradan önce de, Japonya içinde talebi arttırmanın yollarını aramaktaydı.

Başlangıçta Marshall Planı'nın 1953'e kadar devam etmesi öngörülmüştü. Ama Kore Savaşı "Yeni Düzen"cileri rota değiştirmeye teşvik etti: Marshall Planı'nı Avrupa'da yavaşlatıp fonları Japonya'ya kaydıracaklardı ve bu ülke de Kore'deki ABD güçlerinin ihtiyacı olan mal ve hizmetleri karşılayacaktı. Eski bir düşmana dolaylı yoldan savaş finansmanı sağlamanın çok ilginç bir örneğiydi bu!

Avrupa'daysa Marshall Planı'nın ilk üç yıl içinde yeterince dolarlaşma oluşturduğu görülüyordu; Almanya'nın –yeni kurulmuş AKÇT bağlamında– tekrar sanayileşmesi etrafında yürütülen kartelleşme de, 1951'den itibaren kıtanın artık kendi gücüyle yoluna devam etmesine yetecek kadar fazla üretebilir durumdaydı.[31]

ABD'den Japonya'ya yapılan transferler oldukça yüksekti; daha ilk günden itibaren Japonya'nın toplam ticaretinin neredeyse yüzde 30'una varmıştı. Ve Avrupa'daki gibi, burada da ABD sadece para akıtmıyor, yeni kurumlar da oluşturuyor ve dünya çapındaki gücünü kullanarak mevcut kurumları Küresel Plan'a uygun hareket etmeye zorluyordu. Japonya'nın yeni anayasasını ABD yazdı ve ünlü Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nı

31 Birkaç yıl önceki bir radyo röportajında dilbilimci ve politik aktivist Noam Chomsky, Marshall Planı'nın ilginç bir yanına işaret etmişti: ABD, Fransa ve Hollanda'yı Asya'daki Avrupa emperyalizmine bağlamış olmasına. Marshall Planı'ndan Fransa'ya düşen payın büyük bir kısmı Çinhindi'nin yeniden sömürgeleştirilmesine gitmişti. Bunun daha sonra yol açtığı Vietnam Savaşı bütün taraflar için felaket getirdiği gibi Küresel Plan'ın da sonunu hazırladı. Diğer bir örnek Hollanda'dır. Bu ülke de Marshall Planı'ndan gelen yardımı, savaşın sonlarına doğru Japon işgalinden kurtulmuş olan Endonezya'yı yeniden fethetmek için harcadı. İşin ilginci, Hollandalılara çok kızmış olan ABD 1950'de onların desteğini özellikle istedi, Kore'ye birlik göndermeleri için baskı yaptı (böylece Marshall Planı'nın kolonyal ihtişam hayalleri peşinde koşarak kötüye kullanılışını düzeltmek amacıyla).

merkezi olarak planlanan (ama özel sektöre ait), çok sektörlü bir sınai temel oluşturmak üzere yetkilendirdi. Ülke dışında ise "Yeni Düzen'ciler, Japonya'nın (bugünkü Dünya Ticaret Örgütü'nün atası olan) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na dahil edilmesi için başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelerle mücadeleye girdi. Bu hamlenin önemi azımsanamaz, çünkü bu sayede Japon üreticilerin çok az kısıtlamayla karşılaşarak ABD'nin yeni çırağı için uygun bulduğu her yere ihracat yapma olanağı tanınıyordu.

Kısacası, "Yeni Düzen" anlayışının temel örgütleniş ilkesine göre, Amerika'nın küresel hegemonyası iki eski düşman ülkeyi "kollama", bakımını yapma ve yetiştirme anlamına geliyordu. Bunu yapmak için, diğer kapitalist ülkelerde Alman ve Japon sanayi ürünlerine yönelik güçlü bir talebin olmasını sağladılar. Diğer bir boyut da, Avrupa'nın ve ABD kontrolündeki Asya'nın dolara doyurularak ABD'nin yüksek katma değerli mallarını (örneğin uçaklar, silahlar, inşaat makineleri) satın alabilir hale getirilmesiydi. Bretton Woods sistemini sürdürmek ve ABD'nin refahını ve gücünü arttırmak için, dünya kapitalizmini istikrara kavuşturmak elzemdi.

Bu düşünceyle, ABD yönetimi mark ve yen bölgeleri oluşturmak, eski düşmanlarına endüstriyel aygıtlarını yeniden işletebilmeleri için başlangıçta gerekli olan nakit sermayeyi sağlamak ve bu taze filizlerin serpilerek dolar bölgesini uzun vadede destekleyecek güçlü sütunlara dönüşmesini mümkün kılacak politik kurumlar oluşturmak üzere cüretkar adımlar atmıştır. Tarihte daha önce görülmüş şey değildir bu: Savaşı kazanan taraf, kendi gücünü uzun vadede geliştirmek amacıyla, kısa süre önce yenilgiye uğrattığı toplumlara destek olmuş ve onları bir süreç içinde ekonomik devlere dönüştürmüştür.

Küresel Plan'ın jeopolitik ideolojisi

ABD İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge toplumlara sağlıklı bir saygı ve Avrupalı sömürgecilere karşı kayda değer bir düşmanlık besliyordu. İngiltere'nin Hindistan ve Kıbrıs'taki tutumu, hatta (1944 gibi erken bir tarihte) Yunanistan'da iç savaşı kışkırtmış olması, "Yeni Düzen"cilerden sert eleştiriler almaktaydı. Aynı şey, savaşın ardından düştükleri harap duruma rağmen gülünç bir tavırla Afrika, Çinhindi ve Endonezya'nın sömürgeci efendileri olma iddiasını sürdürmeye kalkışan Fransa, Hollanda ve Belçika için de geçerliydi.

Diğer yandan, Küresel Plan ABD'nin kurtuluş hareketlerine yönelik liberal tutumunu zora sokuyordu. Birçok ulusal kurtuluş hareketinin çıkarları ile Amerika'nın Avrupa ve Asya'da oluşturduğu yapıların çıkarları birbirine zıt addediliyordu. Washington'ın Almanya ve Japonya'da politik "istikrar sağlamak" için bazı berbat kişilerle işbirliği yapmanın gerekli olduğuna karar vermesi uzun sürmedi.[32] Dahası, Avrupa'ya ve Japonya'ya enerji akışının engelsizce sürmesini ve sınai ürünlerine olan talep kaynaklarını garantiye alma girişimleri, ABD'yi aslında zararsız bulabileceği çeşitli kurtuluş hareketleriyle çatışma rotasına sürüklüyordu (örneğin Vietnamlı sömürgecilik karşıtlarıyla).

Çin'in kaybedilmiş olması, Güneydoğu Asya'da Mao'nun zaferinden alınan esinle kurtuluş hareketlerinin tırmanması, Afrika'daki Sovyetler Birliği'ne kapı aralayan karışıklıklar – işte tüm bunlar, ABD'yi Üçüncü Dünya'nın kurtuluş hareketlerine karşı kışkırtmış, onlara karşı saldırgan bir tavır geliştirmesine yol açmıştı. Washington'ın gözünde bu gibi hareketler, –kendinden ziyade, hamisi olduğu iki önemli ülke, yani Japonya ve Almanya

32 Örneğin 1946'da ABD Yunanistan'da keskin bir rota değişikliği yaparak Sol'a karşı Yunan Nazi işbirlikçileriyle ittifak kurdu. Yaklaşık aynı dönemde İber Yarımadası'nda Franco ve Salazar rejimleriyle uzlaştı. Kısa bir süre sonra da Afrika, Çinhindi ve hatta Kıbrıs'taki antikolonyalist hareketlere karşı tavır aldı (daha önce bu tür hareketlere yakın olmasa bile en azından tarafsız kalmıştı).

açısından– girdi fiyatlarını yükselten tehditlerdi artık.

Kısacası, ABD'nin çevre ülkelerine ve *bir bütün olarak* Üçüncü Dünya'ya biçtiği rol, Japonya ve Batı Avrupa'ya hammadde sağlamaktan ibaretti. Böylece, "Yeni Düzen"ciler ve onların yönetimdeki ardılları tarafından Küresel Plan'ı sağlamlaştırmanın gerekli unsurları olarak görülen darbeler ve savaşlar yaşandı. Yerine göre, seçilmiş ama güven duyulmayan hükümetlerin devrilmesi sağlandı, askeri müdahaleler teşvik edildi, iğrenç diktatörlükler ya kuruldu ya da desteklendi, Kore ve Vietnam'da büyük ölçekli savaşlar yapıldı. Gerek Soğuk Savaş'ın sürdürülmesi gerekse Küresel Plan'ın yürütülmesi bakımından, jeopolitik manevraların önemi artmıştı o günlerde. Her yeni durumla birlikte bahisler daha da artıyor, ama göründüğü kadarıyla ödüller de artıyordu.

Enerji ve madencilik alanlarında faaliyette bulunan çokuluslu Amerikan şirketleri ve yurtiçi ABD ekonomisinin birçok sektörü, bu süreci kendileri için kazançlı bulmaktaydı. Ne var ki Küresel Plan'ın mimarlarının gözleri herhangi bir Amerikan şirketinin dar çıkarlarından çok daha ilerisine çevriliydi. (Dar anlamda) kişisel veya politik çıkarları olmadığı halde, uzak ülkelerde sermaye birikimini teşvik etmeye yönelik cüretkâr politikalar gütmeleri, ancak yaşadıkları tarihi gelişmelerin ağırlığı hesaba katılarak açıklanabilir.

Demek ki, "Yeni Düzen"cilerin etik ihtirasını anlamak için kısa bir ara verip çok uzak olmayan kendi geçmişlerinde onları ne gibi güdülerin harekete geçirdiğine bir bakmalıyız – yani zihniyetlerini şekillendirmiş olan Büyük Bunalım'a. Küresel Plan'ın hasar görmüş bir kuşaktan bireylerin eseri olduğunu hiç aklımızdan çıkarmamalıyız. Yoksulluğu, derin bir kayıp hissini, çökmeye yaklaşan kapitalizmin doğurduğu kaygıları ve ardından insanlıkdışı boyutlardaki bir savaşı yaşamıştır bu kuşak.

Ayrıca, sözünü ettiğimiz kişiler çok iyi eğitim almıştı, emeğin ve paranın anlık düşüş ve erimelere ne kadar yatkın olduğunu

adeta iliklerinde hissedebiliyorlardı. Yaşadıkları, kapitalizmin bir kez daha gözlerinin önünde kayıp devrilmesine izin vermeme iradelerini çelikleştirmişti. Yeni bir Kriz'i önlemek için ne lazımsa yaparlardı –hele şimdi Sovyet ayısı pençelerini hazırlamış, saldırıya geçmek için sabırsız halde Küresel Plan'm bocalamasını beklemekteyken.

Aslında "Yeni Düzen"cilerin çoğu John Maynard Keynes'in yazılarından etkilenmiş, piyasaların kendi kendilerini refah ve istikrar sağlayacak şekilde organize edebileceğine güvenmemek gerektiği yolundaki hayati uyarısını dikkate almıştı. Ama Küresel Plan'la birlikte bir de Soğuk Savaşı sürdürmeleri gerekiyordu; bu durum ve askeri-endüstriyel yapıyla olan yakınlıkları, fazla aktarımını yürütecek resmi bir işbirliği sisteminin kesinlikle yaratılması gerektiğini Keynes kadar net şekilde görmelerini engelledi.

"Yeni Düzen" zihniyetiyle Avrupa veya İngiltere'ye özgü sayılan Keynesçi yaklaşım arasındaki derin yarığa işaret eden pek çok gözlemci vardır. Her şeyden önce Keynes, küresel kapitalizmin emperyal olmayan, işbirliğine dayalı bir fazla aktarım mekanizmasına (KFAM) ihtiyacı olduğu kanaatindeydi; "Yeni Düzen"ciler ise Küresel Plan'larını Soğuk Savaş'ın gereklerine ve açıkça Amerikan hegemonyasına göre yürütüp biçimlendirmek istiyorlardı ve zaten buna mecburlardı.

Ayrıca, "Yeni Düzen"cilerin çok erken bir aşamada bir şirket iktidarı oluşumuna açıkça karşı koymuş olduğunu hatırlamakta yarar var. Büyük kıyım başlayınca, savaşla ilgili çalışmalar devlet görevlilerini hem finans çevreleriyle hem de sanayi önderleriyle bir araya getirmişti. Savaştan zaferle çıkmak ve savaş sonrasına yönelik yeni bir dünya düzeni kurarken bir Büyük Bunalım daha olmasını önlemek isteyen "Yeni Düzen"ciler, ABD hükümetinin hem yurtiçinde hem de uluslararası düzeyde dizginleri elinde tutmasını ve çokuluslu Amerikan şirketlerinin de yine hem içeride hem de dışarıda devlete etkin biçimde destek vermesini

çok önemli buluyordu. Ve bu da ABD'nin elde edeceği fazlaları kısıtlama veya çatışma durumlarında hükümetin müdahale olanaklarını sınırlandırma yetkisine sahip herhangi bir *uluslararası kuruluşa (mesela Keynes'in önerdiği UPBB'ye) izin vermeyen bir hegemonya anlayışıydı.*

İnce ve karmaşık bir Keynesçi söylem ile cesurca girişimleri, ekonomik planlama ile Soğuk Savaş'ın gereklerini birleştirmeyi beceren bu kişilerin yaptıkları gerçekten ilginçtir. Bu anlamda, Küresel Plan sadece Almanya ve Japonya lehine ekonomik katkılar ve politik müdahalelerle mark ve yen bölgeleri oluşturmaktan ibaret değildi, ABD içindeki genel talebi de, daima Avrupa ve Uzak Doğu'daki söz konusu iki bölgeye etkilerini net bir şekilde hesaba katarak dikkatle yönetmeyi de kapsıyordu.

Küresel Plan döneminde ABD'nin yurtiçi politikaları

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra yeni bir çöküş başlamasından duydukları kaygıyla harekete geçen "Yeni Düzen'ciler iki çözüm geliştirmişti. Bunlardan ilkinin bazı ayrıntılarına değinmiştik: Amerika'nın yapacağı ihracata yabancı talep oluşturmak amacıyla dünyanın dolarlaştırılması. Diğer politik paket ise yurtiçi ekonomiyle ilgiliydi ve odağında hükümetin yer aldığı üç kaynağın canlandırıcı etkisini kapsıyordu:

- kıtalararası balistik füze programı
- Kore ve Vietnam Savaşları
- Başkan John F. Kennedy'nin *New Frontier* ("Yeni Hudut") ve özellikle Başkan Lyndon Johnson'ın *Great Society* ("Büyük Toplum") söylemleri.

Bunlardan ilk ikisi, ABD şirketlerinin önemli ölçüde güçlenmesini ve yabancı kapitalistler bulmak üzere kendi rotasını izleyen hükümetlerinin yanında yer almasını sağlayan, harcama

programlarıydı. Tabii aslan payını alan şirketler, Başkan Dwight Eisenhower'ın (kendi de ünlü bir eski komutan olduğu halde) aşağılayıcı ifadeyle askeri-sınai düzen (ASD) dediği kesimle bağlantılı olanlardı. ASD ve hükümetin ona verdiği destek, havacılık-bilgisayar-elektroniği kompleksinin (HBEK) gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Ekonominin dinamosu konumundaki bu kompleks ABD ekonomisinin geri kalanından oldukça ayrıydı. Fakat aynı zamanda ülkenin giderek artan gücünde merkezi bir role sahipti.

Gerçi Küresel Plan'ın ABD ekonomisine etkisi olumluydu ama bu etki eşit dağılmamıştı. Nitekim ASD veya HBE ile bağlantısı olmayan ekonomik kesimler ne Almanya ve Japonya'nın ne de ABD ekonomisinin geri kalanının gelişme hızını yakalayabildi. Amerikan şirketlerini yaygın şekilde desteklemek Washington'ın amaçladığı bir şey olsa da, *ana* hedef bu değildi (hedeflerden sadece *biriydi*). Açıkça görüyoruz ki, ABD hükümeti uygun gördüğü her durumda, çokuluslu Amerikan şirketlerinin aleyhine sonuçlar doğuracak bile olsa, *en üst* önceliğine göre düzenlemeler getirmekte tereddüt etmemiştir ve bu öncelikli hedef Alman ve Japon endüstrilerinin güçlendirilmesi yoluyla mark ve yen bölgelerinin genişletilmesidir.

ABD içinde refahın eşitsiz dağıtılması, (tümü gelirli ilgili olmayan) özlem ve beklentilerin yükseldiği böyle bir dönemde ciddi toplumsal gerilimlere neden olmaktaydı. 1960'larda önemli harcamalarla yürütülen Büyük Toplum programının hedefinde bu gerilimler vardı ve bunların zamanla giderilmesi amaçlanmıştı. Önce Başkan Kennedy, sonra da ardılı Lyndon Johnson, Küresel Plan'dan sağlanan faydaların yurtiçinde önemli kentsel merkezlerde ve bölgelerdeki toplumsal kaynaşmanın altını oyacak derecede eşitsiz dağılmasına karşı, harcama programlarının başlatılıp yürütülmesi için bir hayli çaba harcadı. Bu türden merkezkaç kuvvetlerin Küresel Plan'a zarar vermemesi için, sosyal

refah programları kendi ivmelerini kazanmıştır.

Kennedy ve Johnson tarafından yürütülen sosyal programların önemini kavramak bakımından şuna da işaret edebiliriz: 1955'ten Kennedy'nin başkan seçildiği 1960'a kadar ABDde ekonomik büyüme iyice gerilemiş, neredeyse durmuştu ve bu en çok yoksul ve marjinal kesimleri etkiliyordu. Sekiz yıllık Cumhuriyetçi Parti yönetiminden (1952-1960) sonra Kennedy "Yeni Düzen"i anıştıran bir seçim talepleri manzumesiyle seçilmişti. Onun "Yeni Hudut" manifestosu "Yeni Düzen" ruhunu canlandırmayı vaat ediyordu: Eğitim, sağlık, kentsel yenilenme, ulaşım, sanat, çevre korumacılığı, kamu yayıncılığı, beşeri bilimlerde araştırmalar gibi alanlara paralar ayrılacaktı.

Başkan Johnson, Kennedy suikastının ardından ve özellikle 1964 seçimlerini ezici bir çoğunlukla kazandıktan sonra, –ancak küçük bir kısmı uygulamaya konmuş Yeni Hudut politikalarının birçoğunu dahil ettiği– çok daha iddialı Büyük Toplum programını ortaya koydu. Bir yandan Vietnam Savaşı'nı aldırışsız bir şiddetle sürdürürken, diğer yanda da yurtiçindeki otoritesini bu programla pekiştirmeye çalışıyordu. Sadece işçi sınıfının yoksulluğunu değil, ırkçılığı da ortadan kaldırmayı merkeze koyarak ilerici anlayışlara büyük ilham vermişti Büyük Toplum programı.

Bu program, başta güney eyaletleri olmak üzere, Amerikan ırk ayrımcılığını [apartheid] parçalamakta oynadığı etkili rolle hatırlanacak. 1964 ile 1966 arasında çıkarılan dört yasal düzenleme, Amerikan toplumundaki bu büyük dönüşümün önünü açmıştır. Ayrıca Büyük Toplum programı, Johnson'ın yoksulluğa karşı açtığı kayıtsız şartsız savaşta belirginleşen güçlü bir Keynesçi unsur barındırıyordu. İlk üç yıl boyunca (1964-1966) eğitim olanaklarını artırmak ve yaşlılarla korunmasız grupları sağlık hizmetleri kapsamına almak için çeşitli programlar çerçevesinde her yıl 1 milyar dolar harcandı.

Büyük Toplum bağlamında yapılan kamu harcamalarının

toplumsal etkisi kendini en çok yoksulluğun azaltılmasında hissettirmişti. Program başladığı sırada Amerikalıların yüzde 22'den fazlası resmi yoksulluk sınırının altında yaşıyordu; programın sonuna gelindiğinde ise bu oran yüzde 13'ün altına inmişti. Özellikle siyah Amerikalılar için sayılar daha da anlamlıdır: 1960'ta yüzde 55 olan aynı oran, 1968'de yüzde 27'ydi. Bu gibi gelişmeler sadece Büyük Toplum fonlarına bağlanamaz, ama böyle bir genel büyüme döneminde programın toplumsal gerilimleri hafifletici etkisi gerçekten büyük olmuştur.

Sonuç: kapitalizmin Altın Çağı

Gore Vidal bir keresinde altın çağlarla ilgili sorunun, böyle bir dönemde yaşıyorsan her şeyin biraz sarımtrak görünmesi olduğunu söylemişti. 1960'larda yönetimi protesto etmek için sokaklara dökülen sayısız Amerikalıya kendi çağları altın gibi görünmüyordu. Ama bugünden geriye, en azından şimdiki gözlerimizle bakınca bunun ilginç bir dönem olduğunu söyleyebiliriz: yöneticilerin kıtalararası istikrar, büyüme ve görece eşitlik getirecek rasyonel bir dünya düzeni yaratabileceklerine gerçekten inandığı bir devir. Bir de bugünün oy peşinde koşan, varlık sebepleri Wall Street'in doğru tarafında bulunmaktan ibaret, lobicilik yapıp türlü türlü ticari işleri kovalayan politikacı yığınını düşününce, savaş sonrası ilk dönemi, Küresel Plan evresini romantikleştirmek çok kolay.

Küresel Plan yaklaşık olarak 1950-1971 arasında sürdü. Suyunu çekince geriye kalan basit bir düşünceydi sadece: kapitalist ekonomileri birbirine bağlayan sabit kur sistemi ve tamamlayıcı olarak, sistemi parçalayabilecek merkezkaç kuvvetlere karşı bağışıklık sağlayacak belirli bir KFAM. Peki bu KFAM nasıl ortaya çıkmıştı? Temel fikir şöyleydi: ABD savaş sonrasındaki ticari fazlasını sürdürecek ama bunun karşılığında, fazla sermayesini (ya da kârlarını) himayesi altındaki ülkelere doğrudan yatırım, yardım veya destek şeklinde ihraç ederek onların Amerikan

ürünlerini almaya devam etmelerini mümkün kılacaktı. Aynı zamanda, kendi bilançosu açısından zarara yol açsa bile, Japonya ve Almanya'nın da bölgesel düzeyde benzer bir ticari fazla sahibi konum edinmesine destek olacaktı.

Küresel Plan'ın en etkileyici özelliği, inanılmaz bir uyum sağlama yeteneğine sahip olmasıydı. Parçaları gevşeyip esnedikçe, peşpeşe gelen ABD yönetimleri onu değiştirip uyarlamıştı. Japonya politikaları bunun mükemmel bir örneğidir: Mao'nun beklenmedik zaferiyle Çin'i Japon endüstri ürünleri için dev bir pazara dönüştürmeyi öngören ilk plandan vazgeçildikten sonra, ABD politikasını belirleyenler çeşitli yaratıcı alternatifler geliştirdi.

Önce Kore Savaşı'nı çok iyi değerlendirerek Japon sanayi sektörüne talep oluşturma fırsatına çevirdiler. Ardından, ABD'nin müttefikleri üzerindeki etkilerini kullanarak Japon ürünlerini kendi pazarlarına serbestçe ithal etmelerini sağladılar. Üçüncü ve en şaşırtıcı yöntem ise, Washington'ın ABD iç pazarını Japonya açısından hayati önem taşıyan bir alan haline getirme kararı almasıydı. Bol miktarda ithal Japon ürününün (otomobiller, elektronik eşya ve hatta hizmetler) Amerikan pazarına girmesi, Washington'daki politika belirleyicilerin eyvallahı olmadan gerçekleşmezdi. Dördüncüsü, Kore Savaşı'ndan sonra Vietnam Savaşı'nın da Japon sanayisini güçlendirmek için kullanılmasıydı. Bu kanlı maceranın faydalı bir yan ürünü olan Güney Doğu Asya'nın sanayileşmesi Japonya'yı daha da güçlendirdi: Böylece yakın bir coğrafyada önemli bir ticari alan oluşmuş, eksik halka nihayet tamamlanabilmişti.

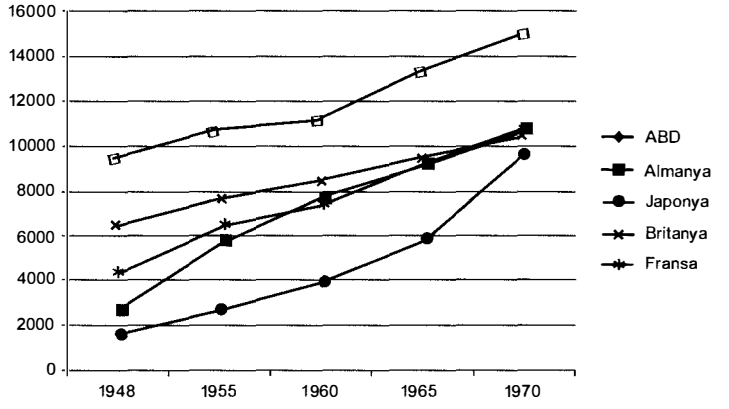
Bunları söylemekle, Pentagon'daki ve diğer Soğuk Savaşçıların "Yeni Düzen"cilerin Küresel Plan'ını izlediğini kastetmiyorum. Bu fikirle elbette ilgiliydiler (nitekim Marshall Planı şovlarında askeri liderler yoğun şekilde boy göstermiştir), ama tabii kendi jeopolitik gündemleri vardı. Önemli nokta şudur: Generaller, Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı Soğuk Savaş'la ilgili kendi stratejik planlarını

geliştirirken, Washingtondaki ekonomik planlamacılar Kore ve Vietnam savaşlarına çok farklı bir açıdan bakmışlardı.

Bir düzeyde, bu savaşları Avrupa ve Japonya'ya sürekli ucuz hammadde sağlamak bakımından çok önemli sayıyorlardı. Fakat diğer bir düzeyde de bu gelişmeleri, Mao'nun çekip almış olduğu "kendi Japonya'ları" için hayati olan ekonomik bölgeyi savaş finansmanı yoluyla yaratma fırsatı saydılar. Daha önce de değindiğimiz bu hususu ne kadar vurgulasak az: Güney Doğu Asya'nın "ekonomik kaplanları" (yani Güney Kore, Tayland, Malezya ve Singapur; kısa süre içinde bu ülkelerin Japonya karşısındaki işlevi, Fransa ve İspanya'nın Almanya'yla ilişkisi gibi olmuştur) ABD'nin finanse ettiği ve ABD'yi Japon endüstri ürünleri için tek büyük pazarı olarak bırakan bu iki savaş olmadan kesinlikle ortaya çıkmazdı.

Geri dönüp büyük çaplı insan tasarımı ölçütleri açısından baktığımızda, Küresel Plan'ın büyük başarı olduğunu görüyoruz. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ABD'yi ve Batı'nın geri kalanını yeni bir resesyona sürüklemiş değildi (oysa savaş harcamalarının giderek yok olmasıyla birlikte böyle bir etkinin oluşacağından korkuluyordu); hatta tersine, dünya efsanevi bir büyüme içindeydi. Şekil 3.1 bu altın yıllara bir bakış sunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, savaşı hem kazanmış hem de kaybetmiş olanlar durmadan gitgide büyüdü.

ABD'ye göre çok daha düşük bir seviyeden başlayan Avrupalılar ve Japonların büyümesi daha hızlıydı ve kaybettiklerini geri kazandılar. Fakat ABD de sağlıklı bir şekilde büyümeyi sürdürüyordu. Gelgelelim, dünya ekonomisinin kendiliğinden gelişme içinde olduğu bir süreç değildi bu. Bir Küresel Plan'a dayanıyordu: İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünyada politik ekonominin tipik bir özelliği olan birbiriyle çatışma halindeki çok sayıda emperyalizmi aşma ve yerine başka bir düzen kurma yönünde büyük ölçekli ve etkileyici bir çalışmaydı.

Şekil 3.1
Küresel Plan döneminde kişi başı gerçek GSYH (ABD doları)

Küresel Plan Amerikan hegemonyasını oluşturmayı ve güçlendirmeyi amaçlarken, ABD aynı zamanda, başta Japonya ve Almanya olmak üzere başka ülkelerde de talebi ve sermaye birikimi düzeylerini bile isteye destekliyor, bunun bedelini severek ödüyordu. Amerikan refahını ve büyümesini sürdürmek için Washington, küresel "pastanın" bir kısmını bilerek himayesindeki ülkelere servis etmiştir. Böylece Küresel Plan döneminde ABD dünya gelirindeki payının neredeyse yüzde 20'sini kaybederken, Almanya'nın payı yüzde 18 artmış, Japonya ise bu bağlamda yüzde 156,7 gibi müthiş bir yükseliş kaydetmişti.

Tablo 3.1: Ülkelerin dünya GSYH'sindeki yüzdelerin değişimleri

	USA	*Almanya*	*Japonya*	*Britanya*	*Fransa*
1950-1972	%-19.3	%+18	%+156.7	%-35.4	%+4.9

Bir tür uluslararası diğerkamlık mıydı bu durum? Elbette değil. 1945'ten itibaren "Yeni Düzen"ci düşünüşünün odağında, tek para birimine dayanan tek bölgeli bir küresel sistemdeki içkin istikrarsızlıktan duyulan yoğun kaygı vardı. Hiçbir şey 1929 ve ondan doğan Depresyon kadar meşgul etmiyordu zihinlerini. Küresel kapitalizm tek bacak (dolar) üzerinde durmaktayken benzer şiddette bir kriz çıkacak olursa, gelecek karanlık demekti – özellikle de ekonomisi kapitalist krizlerin olumsuz etkilerine duyarlı olmayan Sovyetler Birliği'nin yüksek büyüme oranları düşünüldüğünde. İşte bu yaklaşıma sahip kişiler birbiriyle bağlantılı üç sanayi ve para bölgesinden oluşan, dolar bölgesinin ağırlıkta olacağı (ABD finans sektörünün merkezi konumunu ve Üçüncü Dünya'dan gelecek girdilerin serbestçe dolaştığı geniş bir alanı savunmadaki askeri gücünü yansıtan bir ağırlıktı bu) bir ağ oluşturarak kapitalizme daha güvenli bir gelecek sağlama peşindeydi. Onların gözünde bu Küresel Plan, yirminci yüzyılın geri kalanı ve sonrası için tasarlanmış en uygun mekanizmaydı.

Dolayısıyla, Avrupa bütünleşmesinin Amerikan hegemonyasına karşı Avrupalıların sağlam bir siper kurma çabasından kaynaklandığı kanısı, Avrupa Birliği'nin "yaratılış mitinden" ibaret görünüyor. Aynı şekilde, Japon ekonomisinin acımasızca ABD çıkarları *aleyhine* büyümüş olduğu fikri de, ciddi bir araştırma karşısında tutunamaz. Ne kadar garip görünse de, gerçek şudur: Avrupa bütünleşmesi ve Japonya'nın ihracata yönelik sanayileşmesi sürecinin ardında, Washingtonh politikacıların bunu planlayan ve geliştiren uzun ve kalıcı çabaları yatmaktadır – Avrupa ve Japonya'nın yükselişi sonuçta Amerika'nın ticaret dengesine olumsuz etkilerde *bulunmuş olsa bile* böyledir bu.

Küresel Plan'dan bugün çıkarabileceğimiz basit ders şudur: Dünya kapitalizminin en parlak çağı, gezegendeki en güçlü siyasi birliğin politikaları belirleyenlerinin hegemonik bir rol üstlenme kararı almasıyla başlamıştır. Sadece askeri ve politik

güçle ilişkili değildir bu rol, aynı zamanda piyasa mekanizmasının açıkça başarılı olamadığı bir şeyi gerçekleştirmiştir: yeryüzünde ekonomik fazlaların kütlesel yeniden dağıtımı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Küresel Minotauros

Küresel Plan'ın Aşil topuğu

Küresel Plan'ın dağılma nedeni, özgün yapısındaki büyük bir tasarım kusuruydu. John Maynard Keynes bu hataya 1944'teki Bretton Woods konferansında dikkat çekmiş ama itirazları Amerikalılar tarafından kabul görmemişti. Peki neydi bu hata? Sistematik ticari dengesizlikleri sürekli konrol altında tutacak otomatikleştirilmiş bir küresel fazla aktarım mekanizmasının (KFAM) bulunmayışı.

Amerikan tarafı Keynes'in önerdiği Uluslararası Para Birimi Birliği mekanizmasını veto etti. Küresel ticareti ve sermaye akışını resmi ve otomatik şekilde işleyecek bir KFAM olmadan, bunu bizzat ABD'nin yönetebileceğini ve öyle de yapması gerektiğini düşünüyorlardı. Dünyanın nevzuhur süper gücüyle gözleri kamaşan yeni hegemonu, gönüllü olarak kendini bir Homeros direğine bağlatan Odysseus'un bilgeliğini kavrayamamıştı.

Daha açık söylersek, Washington dünya ticaretindeki dengesizliklerin daimi olarak Amerika'nın yararına olacağını, dünyanın başlıca fazla veren ulusu olarak onun adını bir anıt gibi kayaya kazıyacağını düşünmüştü. Sonra da bütün dünyadan çekip alınan fazlaların ABD'ye vereceği güç, dünya ekonomisini aydınlanmış bir hegemonyaya uygun tarzda yönetmek üzere yardımseverce ve etkili şekilde kullanılabilecekti. ABD'nin yaptığı gerçekten tam

da böyleydi: Edindiği fazlaları merhametle ve iyi niyetle, sermaye yüklemeleri halinde Japonya, Almanya ve layık bulduğu diğer ülkelere aktardı.

Ne var ki, ABD politika belirleyicilerin öngöremediği bir şey vardı: küresel dengesizlikler esaslı bir değişmeyle tersine dönebilir ve ABD alışık olmadığı bir konuma düşerek açık veren bir ülke olabilirdi. 1940'larm sonlarında atılgan bir dönemden geçilirken, Küresel Plan'ın mimarları belli ki kendini kısıtlamayan Washington'ın davranış tarzlarının yaptıkları parlak ve büyük planı alt üst etme ihtimalini ciddiye almamıştı.

Küresel Plan dağılıyor

Küresel Plan'ın geçtiği yollar gül bahçesi gibi değildi. Çok talihsizlik gelmişti başına. Aldığı ilk darbe, Başkan Mao'nun kazandığı zaferdi. Bu zorluğa verilen yaratıcı cevap oldukça etkileyicidir, zira istenmeyen gelişmeleri amaçlanmamış ama olumlu sonuçlara dönüştürmüştür. Küresel Plan'ın Uzak Doğu cephesini desteklemek için Kore Savaşı'nın nasıl kullanıldığını görmüştük. ABD kendini Vietnam Savaşı'na sürüklediğinde de benzer bir "yaratıcı imha" dalgasının başlaması olağandı.

Gerçi Vietnam'daki savaşın ilk planlandığı gibi gitmediğini söylemek çok yetersiz bir ifade olurdu, ama yine de yakmış olduğu umut ışıklarını Güney Doğu Asya'ya gitmiş biri açıkça görebilir. Kore, Tayland, Malezya ve Singapur ekonomileri hızla büyüdü; azgelişmiş toplumların onları içinde bulundukları berbat yoksulluktan çekip alacak bir sermaye birikimi yoluna koyulmasını çok zor sayan kötümser yaklaşımları şaşırtan bir gelişmeydi bu. Zamanla söz konusu ülkeler Japonya'ya çok değerli ticaret ve yatırım olanakları sunmaya başladı; 1960'ların ortalarına kadar Japon fabrikalarının ürünleri için Avrupa'da ve ABD içinde yeterli talebi oluşturmak için uğraşan ABD yetkililerinin yükü hafifledi böylece. Yıllar sonra aynı model Deng Xiao Ping tarafından

kopyalanmış ve bugün bildiğimiz Çin ortaya çıkmıştır.

Amaçlanmamış sonuçların sorunlu yanı, güvenilir derecede avantajlı olmamalarıdır. Ho Chi Minh'in Vietnam Savaşı'nı kaybetmeye inatla direnmesi ve Lyndon Johnson'ın da kazanmak için adeta çılgınca bir kararlılıkla elinden gelen her şeyi yapması, Uzak Doğu'da yeni bir kapitalist bölge yaratılması kadar, Küresel Plan'ın raydan çıkması bakımından da son derece etkili olmuştur. Bu savaşın masraflarındaki hızlı yükseliş, Plandan vazgeçilmesinin başlıca nedenlerinden olacaktı.

İnsanların çektiği korkunç acıları[33] bir yana bırakırsak, savaşın ABD yönetimine maliyeti 113 milyar dolar, ABD ekonomisine maliyeti ise ayrıca 220 milyar dolardır. 1965-1970 arasında reel şirket kârları yüzde 17 azaldı; ortalama fiyatlarda savaşın neden olduğu artışlar da, Amerikalı mavi-yakalı işçilerin reel ortalama gelirini yaklaşık yüzde 2 geriletti.[34] Amerika'da bütün bir genç kuşağın Vietnam olayıyla bağlantılı korku ve nefret duygularına kapılmasına yol açan savaş, böyle bir etik ve politik bedel ödetmenin yanı sıra, işçi sınıfının gelirinde belirgin bir düşüş de yaratarak toplumsal gerilimleri de körükledi. Herhalde Başkan Johnson'ın Büyük Toplum adını taşıyan sosyal programları da, daha ziyade bu sıkıntıları hafifletmeyi amaçlıyordu.

Vietnam Sanaşı ve Büyük Toplum için yapılan harcamalar dağ gibi büyüdükçe, hükümet dağ gibi biriken borçlar yapmak zorunda kalmıştır. 1960'ların sonlarında birçok hükümet ayakta kalabilme endişesi yaşamıştı (hükümetlerin durumu Bretton Woods sistemi bağlamında doların durumuyla yakından ilişkiliydi). 1971 başlarındaysa toplam borç 70 milyar doları aştı, oysa ABD yönetiminin elindeki altın yedeği sadece 12 milyar dolar ediyordu.

33 Yaklaşık 2,3 milyon ölü, 3,5 milyon ağır yaralı ve 14,5 milyon sığınmacı.

34 Bu tahminler "Yeni Düzen" iktisatçılarından Robert Eisner'e aitti. Northwest Üniversitesi'nde profesör olan Eisner Amerika Ekonomi Derneği'nin de bir defalık başkanlarındandı.

Dünya pazarlarında dolaşan dolar miktarı sel gibi çoğalmaktaydı ve bu da Fransa veya Britanya gibi ülkelerde enflasyonist baskılara neden olan bir şeydi. Avrupadaki devletler de dolara karşı kendi kurlarını sabit tutmak için, Bretton Woods sisteminin getirdiği koşul gereği, kendi para birimlerinin hacmini arttırmak zorunda kalıyordu. Avrupalılar bu bağlamda ABD'yi Vietnam Savaşı'nı sürdürerek dünyanın diğer kısımlarına enflasyon ihraç etmekle suçlar.

Enflasyonun yanı sıra Avrupa ve Japonya'nın diğer bir kaygısı da, ABD altın rezervine kıyasla dolar miktarının çok fazla artması yüzünden, dolara hücum edilebileceği ve bu ülkenin sonunda bir ons altını daima 35 dolarla takas etme taahhüdünden vazgeçmek zorunda kalabileceğiydi. Öyle bir durumda kendi dolar rezervlerinin değeri azalır, bu da ulusal "tasarruflarının" kemirilmesi demek olurdu.

Küresel Plan'ın kusuru, o zamanlar Başkan de Gaulle'ün maliye bakanı olan Valéry Giscard d'Estaing tarafından doların "aşırı ayrıcalığa sahip oluşu" şeklinde ifade edilen durumla doğrudan bağlantılıdır: sadece ABD'nin herhangi bir küresel sınırlamaya tabi olmadan istediği gibi para basabilme ayrıcalığı. De Gaulle ve diğer Avrupalı müttefikler (ayrıca petrol ihracatları dolar olarak fiyatlandırılan petrol üreticisi Arap ülkeleri) emperyal etkisini borç alınmış parayla yaydığı ve böylece kendi başarı şanslarını da zayıflattığı için ABD'yi suçlamaktaydı. Eklemeleri gereken bir şey daha vardı aslında: bütün olarak Küresel Plan, fazla-üreten bir ABD ekseninde hareket etmesi gerekiyordu Amerika açık veren bir devlete döndüğünde, Küresel Plan da fena halde yere çakılmaktan kurtulamazdı.

29 Kasım 1967'de İngiliz hükümeti sterlinin değerini yüzde 14 oranında devalüe etti; tabii Bretton Woods'un koyduğu yüzde 1'lik sınırla ilgisi kalmamış bir orandı bu ve neticede bir kriz patlak vermiş ve ABD yönetimini –bir ons altının karşılığını 35

dolar olarak tutabilmek için– tüm altın rezervinin yüzde 20'sini kullanmak zorunda bırakmıştı. 16 Mart 1968'de sonradan G7'yi oluşturacak yedi ülkenin merkez bankası temsilcileri bir uzlaşı sağlamak amacıyla toplandı. Biraz tuhaf bir anlaşmaya vararak bir yandan altının onsunu 35 dolarda sabit tutmaya, diğer yandan da altını piyasa fiyatından alıp satacak spekülatörlere faaliyet alanı açmaya karar verdiler.

1970'te Başkan Richard Nixon Paul Volcker'i uluslararası para konularından sorumlu hazine müsteşarı yaptı. Volcker'ın görevi o dönemde Ulusal Güvenlik Konseyi başkanlığı yapan ve 1973'ten itibaren çok etkili bir dışişleri bakanı olan Henry Kissinger'a rapor vermekti. Mayıs 1971'de Hazine Bakanlığı bünyesinde ve Volcker'in başkanlığında çalışan özel görev ekibi Kissinger'a "altın konvertibilitesini askıya alma" fikri üzerinde odaklanan bir acil eylem planı sundu. O dönemde Atlantik'in her iki tarafında da, Küresel Plan'da büyük bir değişiklik bekleyen politika belirleyicilerin yeni arayışlar peşinde olduğunu artık biliyoruz.

Ağustos 1971'de Fransız hükümeti ABD politikalarından duyduğu rahatsızlığı apaçık bir dille vurgulama kararı aldı ve Başkan Georges Pompidou bir destroyerin New Jersey'e gitmesi ve Bretton Woods'un tanıdığı haklara dayanarak ABD dolarları karşılığında Fort Knox'ta saklanan altınlardan alıp getirmesi emrini verdi. Birkaç gün sonra da Edward Heath'im başbakan olduğu İngiliz hükümeti benzer bir talepte bulundu (ama Kraliyet Donanması'nı devreye sokmadan) ve İngiltere Merkez Bankası'nda tutulan 3 milyara karşılık düşen altının verilmesini istedi. Zavallı Pompidou ve Heath, meleklerin bile ayak basmaya korkacağı bir yere adım atmışlardı!

Başkan Nixon'ın tavrı son derece katıydı. Dört gün sonra, 15 Ağustos 1971'de Bretton Woods'un fiilen son bulduğunu duyurdu: dolar artık altına çevrilemeyecekti. Yani Küresel Plan bir kenara bırakılıyordu.

Ara dönem: 1970'lerin petrol krizi, stagflasyon ve faiz oranlarının yükselişi

Kısa süre sonra Nixon hazine bakanını (aklı başında sayılacak bir Teksaslı olan John Connally) sert bir mesajla Avrupa'ya yolladı. Connally'nin gazetecilere aktardığı şekliyle, Avrupalılara söyledikleri yumuşak ve dostça şeylerdi:

> Onlara kaynaklarımızı, malzemelerimizi ve başka şeyleri dünyaya bol bol vermiş bir ulus olarak burada olduğumuzu söyledik, artık açık vermeye başladığımızı dürüstçe belirttik; yirmi yıldır böyle yaptığımızı ve bunun rezervlerimizi, kaynaklarımızı tükettiğini, bu şekilde devam edemeyeceğimizi ekledik; zor durumda olduğumuzu, geçmişte zorluklar içindeyken birçok kez bize gelip yardım istemiş dostlarımızdan şimdi de bizim yardım istediğimizi açık yüreklilikle dile getirdik. Onlara söylediğimizin özü budur.

Ama aslında vermiş olduğu *gerçek mesaj, bugün bile Avrupalıların kulağında çınlamaktadır: Bu bizim para birimimiz, ama sizin sorununuz!* Connally'nin kastettiği şuydu: Dolar rezerv dövizdir (yani tek gerçek küresel mübadele aracıdır), Bretton Woods'un sona ermesi ise Amerika'nın derdi değildir. Küresel Plan elbette ABD'nin çıkarlarına göre tasarlanıp uygulanmıştı. Fakat sistemin üstündeki baskılar –Vietnam ve ülke içindeki gerilimlerin hükümet harcamalarını arttırmayı gerektirmesi yüzünden– kırılma noktasına varacak ölçüde şiddetlenince, bundan en çok kayba uğrayacak olan ABD değil Avrupa ve Japonya'ydı, yani Küresel Plan'dan en çok yarar sağlamış iki ekonomik bölge.

Avrupalılar da, Japonlar da böyle bir mesaj almak istememişti elbette. Onlar için doların alternatifi olmadığından, dolar değer kaybetmeye başladığında ekonomilerinin esaslı bir darbe yiyeceğini biliyorlardı. Hem rezervlerindeki dolar mevcutlarının değeri azalacak

hem de ihraç ürünleri pahalılaşacaktı. Tek seçenekleri kendi paralarını da devalüe etmekti, ama o zaman da enerji masrafları –petrol fiyatı dolara bağlı olduğundan– hızla fırlayıverirdi. Kısacası, Japonya ve Avrupa sıkışıp kalmıştı.

1971'in sonlarına doğru Başkan Nixon ve Pompidou Azor Adaları'nda buluştu. Komik kaçan destroyer girişiminden sonra tükürdüğünü yalamış olan Pompidou, şimdi Nixon'dan Bretton Wood sisteminin, yeni "gerçeklikleri" yansatacak döviz kurları temelinde yeniden düzenlenmesini rica ediyordu. Nixon oralı olmadı. Küresel Plan ölmüş, cenazesi kaldırılmıştı ve yerini ise azgın bir canavara, *Küresel Minotauros*'a bırakacaktı.

Bretton Woods sisteminin sabit kur düzeni çökünce, bütün fiyatlar ve oranlar gemi azıya aldı adeta. En başta altın fiyatları fırladı: ons başına 35 dolardan 38 dolara, sonra 43 dolara ve oradan da bulutlara doğru. Mayıs 1973'te 90 doları aşmıştı ve 1970'ler tamamlanmadan önce (1979da) ons başına 455 dolar gibi inanılmaz bir rakama ulaşacaktı. On yıldan kısa sürede on iki kat artmıştı altın fiyatı.

Bu arada, Nixon'ın Ağustos 1971deki gözüpek hamlesinden sonra dolar mark karşısında yüzde 30, yen ve frank karşısında da yüzde 20 değer kaybetmişti. Petrol üreticileri ise birdenbire, kara altınlarının değerinde sarı altın hesabıyla eskiye göre büyük gerileme olduğunu gördü. Toplam üretimi üzerinde uzlaşılmış şekilde sınırlandırarak fiyat kontrolü gerçekleştiren Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) üyeleri çok geçmeden seslerini yükseltti, kara sıvıya eski altın değerini kazandırmak için birlikte hareket etme (yani üretimi azaltma) çağrıları yapıldı.

Nixon'ın yaptığı duyurudan önce, varil başına petrol fiyatı 3 doların altındaydı. 1973'te, İsrail ile Arap komşuları arasındaki Yom Kippur Savaşı'yla birlikte fiyat 8-9 dolar arasındaki seviyelere sıçradı, daha sonra da 1979'a kadar 12-15 dolar kanalına yükseldi. 1979'da yeni bir tırmanış başladı ve 1980'lerde 30 doları aşan petrol fiyatları görüldü. O dönemde evvelce rastlanmamış fiyat artışları sadece

petrole özgü bir durum değildir. Temel meta fiyatlarının hepsi birden fırlamıştır. Birkaç örnek verelim: boksit yüzde 165, kurşun yüzde 170, kalay yüzde 220, gümüş yüzde 1065. Kısacası, Küresel Plan'ın bitişi tüm dünyada üretim maliyetlerinin alabildiğine artması anlamına gelmişti. Enflasyon da, işsizlik de hızla tırmandı – nadir görülen bir bileşimle stagnasyon yani durgunluk ile enflasyon bir araya geldi ve stagflasyon adını aldı.

1970'lerdeki stagflasyonun beylik açıklamasına göre, OPEC ülkeleri dolar olarak petrol fiyatını ABD'ye rağmen iyice tırmandırmıştır. Mantığa da, olgulara da ters düşen bir açıklamadır bu. Çünkü eğer Nixon yönetimi petrol fiyatlarının yükselmesine gerçekten karşı çıktıysa, en yakın müttefikleri olan İran Şahı'nın, Endonezya Başkanı Suharto'nun ve Venezuela hükümetinin bu artışları desteklemekten de öte, gerçekleşmeleri için yürütülen kampanyalara bizzat öncülük etmiş olmalarını nasıl anlayacağız? ("Yedi Kızkardeş" diye anılan) dev petrol şirketleri ile OPEC tam fiyatlarda azalma sağlayacak bir anlaşmaya varmak üzereyken, yönetimin Tahran görüşmelerinden kaçıp gitmesini nasıl açıklayacağız?

Bu çok önemli tartışmaları izleyen etkili bir Amerikalı gözlemcinin sözlerini aktaralım:

> Tahran'da ABD'yi temsil eden dönemin Dışişleri Bakanlığı Müşaviri John Irwin ve beraberindeki Dışişleri Bakanlığı'nda petrol konusuyla ilgili kilit bir konuma sahip olan James Akins bir bölünmeden söz etmişti... OPEC'le yapılan görüşmelerdeki bölünmeden çıkarılacak asıl ders, fiyat artışlarının Dışişleri Bakanlığı temsilcileri için çok da kaygı verici olmadığıdır ... görüşmelerde bütün mesele, fiyatı belli bir çizgide tutmaya değil, petrol tedarikini güvenceye almaya odaklanmaya başlamıştı.[35]

35 V. H. Oppenheim (1976–77) "Why oil prices go up: The past: we pushed them", *Foreign Policy*, 25: 32–33.

Öyleyse şunu sormak gerekiyor: Petrol fiyatlarındaki büyük artışa ABD neden gerçek bir kararlılıkla karşı koymamıştır? Cevap basittir: Nasıl ki Nixon yönetimi Bretton Wood'un sona ermesine hiç üzülmemişse, OPEC'in fiyatları arttırmasını önlemek gibi bir derdi de olmamıştır. Çünkü bu tırmanışlar dünya enerji ve temel meta fiyatlarını ciddi ölçüde yükseltmeye yönelik kendi planlarına zaten ters düşmüyordu! Nitekim Suudiler, enerji fiyatlarının artmasını engellemek yerine petrodolarların Amerika'ya akması için uğraşan Henry Kissinger'in kendilerini durmadan petrol fiyatlarını iki veya dört katına çıkartmaya teşvik ettiğini ısrarla ileri sürmüştür.[36] Petrol satışları dolarla yapıldığı sürece ABD'nin yükselen petrol fiyatlarına fazla itirazı olmazdı.

Yeni hedef ABD'nin ikili açığını karşılamanın yollarını bulmak, fakat bunu hükümet harcamalarını kısmadan, vergileri arttırmadan ya da ABD'nin dünya hakimiyetini zayıflatmadan yapmaktı, dolayısıyla Amerikalı politika belirleyicileri basit bir görevleri olduğunu biliyordu: dünyanın geri kalanını ABD'nin açıklarını karşılamaya razı etmek. Ama bunun anlamı da, küresel fazlanın yeniden dağıtımını ABD'nin lehine ve onun Almanya ile Japonya çevresinde kurduğu ekonomik bölgelerin aleyhine olacak şekilde değiştirmekti. Yeryüzünde sermaye akışının böyle tersine çevrilmesi, yani ABD'nin giderek büyüyen ikili açığını finanse etmek üzere dünyanın sermaye akışının Wall Street'e doğru kayması ise iki koşula bağlıydı: (a) ABD firmalarının Alman ve Japonlar karşısında rekabet gücünün artması ve (b) ABD'ye büyük sermaye akışlarını özendirecek faiz oranları.

Önkoşullardan ilkini gerçekleştirmenin iki yolu bulunuyordu: ya ABD'de üretkenliği arttırmak ya da rekabetin birimi başına üretim maliyetini yükseltmek. İşi sağlama almak isteyen ABD yönetimi *her iki* yöntemi de uygulamaya karar verdi. İşgücü maliyetlerini kısmak için epeyce çaba harcandı ve bir yandan da petrol fiyatlarının yükselmesi

36 Bkz. Şeyh Yaki Yamani'nin Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'ne verdiği, 14 Ocak 2001'de *Observer*'de yayınlanan röportaj. Şeyh Yamani Suudi Arabistan'ın en uzun süre görev yapmış (1962-1986) petrol bakanıdır.

"teşvik edildi." ABD'de işgücü maliyetlerinin düşmesi Amerikan şirketlerinin rekabet gücünü arttırmakla kalmıyor, daha kârlı girişim olanakları peşindeki yabancı sermayeyi çeken bir mıknatıs işlevi de görüyordu. Petrol fiyatlarının yükselmesi kapitalist dünyanın her köşesini olumsuz etkiliyor olsa da, kendi ülkelerinde pek petrol bulunmayan Japonya ve Batı Avrupa'nın yükü ABD'den çok daha ağırdı.

Bu arada, yükselen petrol fiyatları sayesinde Suudi Arabistan'dan Endonezya'ya kadar petrol üreticisi ülkelerin bankalarına para yağıyor, ABD petrol şirketleri de dev kazançlar elde ediyordu. Onca petrodoların çok geçmeden varacağı yer, Wall Street'in konuksever kucağıydı. Bu açıdan Fed'in faiz politikası da bu sürece bir hayli yardımcı olmuştu.

İkinci önkoşula baktığımızda, parasal (ya da nominal) faiz oranlarındaki artış çıkar karşımıza. 1971'de, yani Küresel Plan'ın sonu gelmekteyken yüzde 6 olan bu oran, 1973'te 6,44'e, ertesi yıl da 7,83'e sıçramıştı. 1979'da Başkan Carter yönetimi enflasyona karşı şevkle harekete geçti. Fed başkanlığına getirilen Paul Volcker'dan enflasyon sorununu kararlılıkla ele alması istendi. Onun ilk hamlesi de ortalama faiz oranlarını yüzde 11'e çıkarmak oldu.

Haziran 1981'de Volcker faiz oranlarını ta yüzde 20'ye, hatta sonra da yüzde 21,5'e kadar çıkardı. Yürüttüğü sert para politikası gerçi enflasyonu dizginlemişti (1981'de yüzde 13,5'ken, iki yıl sonra yüzde 3,2), ama bunun hem yurtiçinde hem de uluslararası planda istihdam ve sermaye birikimi üstündeki zararlı etkileri de büyük oldu. Sonuçta, Ronald Reagan Beyaz Saray'a yerleşmeden önce her iki koşul da yerine getirilmişti.

Yeni bir dönem başlıyordu şimdi. ABD hiçbir ceza görmeden açığını arttırabilecekti. Reagan yönetimi de çok yükseltilmiş savunma bütçesini ve en zengin Amerikalıları kollayan muazzam vergi indirimlerini finanse edebilirdi. 1980'lerdeki arz yanlı ekonomi ideolojisi, ünlü damlama etkisi kuramı, umursamazca yapılan vergi indirimleri, hırslılığın bir erdem olarak öne çıkması vb. – bütün bunlar Amerika'nın yeni "aşırı ayrıcalığının" göstergeleridir: dünyanın geri kalanından sermaye

girişlerini çekme sayesinde, ikili açığını neredeyse sınırsızca büyütme fırsatıdır bu. Amerikan hegemonyası yeni bir yola girmişti artık. Küresel Minotauros'un hükümranlığı gelip çatmıştı.

Küresel Minotauros

ABD Küresel Plan'ın çökmesini ne istemiş, ne de buna teslim olmuştu. Ama fazla veren ülke konumunu yitirince, Amerikalı politika belirleyiciler durumu kavramakta gecikmedi: Küresel Plan'ın Aşil topuğu delinmişti ve devrilmesi artık sadece zaman meselesiydi. Hızla harekete geçtiler; bozulmuş bir dizaynı boşuna onarmaya uğraşarak küresel hegemonyasını tehlikeye atmaya niyetleri yoktu.

Küresel Plan'ın şiddetle terk edilişini belki de en iyi ilk ağızdan dinleyebiliriz. Bretton Woods'u bir kenara bırakmayı ilk önerenlerden olan Paul Volcker, 1978'de Warwick Üniversitesi'nde öğrencilere ve öğretim üyelerine hitap etmişti. O konuşmadan kısa süre sonra Başkan Carter tarafından Fed başkanlığına getirildi. Söylediklerinin ne kadar önemli olduğunu dinleyiciler kavramış mıdır acaba? Şöyle demişti:

> Piyasayı tarafsız bir hakem olarak görmek insana cazip geliyor... Ama istikrarlı bir uluslararası sistemin gerekleri ile ulusal politikada hareket serbestliği arasındaki denge söz konusu olduğunda, birçok ülke ikinciyi tercih etmiştir ve ABD de bunlardan biridir...

Ve sanki bu yeterince açık değilmiş gibi, Volcker bir de şunu eklemişti: "*Dünya ekonomisinin kontrollü bir şekilde ayrışıp parçalanması, 1980'lerin meşru bir hedefidir*" (vurgu bana ait).

Küresel Plan'ın en iyi mezar kitabesi olan bu ifadeler, aynı zamanda ikinci savaş sonrası dönemin başladığını haber veriyordu. Volcker'ın yaptığı konuşma, ABD yetkililerinin geleceğe ilişkin tasavvurlarını patavatsızca duyuruyordu: Makul bir dengeye sahip uluslararası finansal ve ticari akışı artık sürdüremeyecek durumda olan ABD, finansal ve ticari akışların hızla asimetrik hale geldiği bir dünya planlamaktaydı.

Peki hangi amaçla? Sınırsızca açık verme hakkı demek olan "aşırı ayrıcalığının" maliyetini karşılayabilmek ve böylece ABD hegemonyasını sağlamlaştırmak – ve bunu açık veriyor olmasına rağmen değil, tam da bu sayede *yapıyor olmak. Peki nasıl kotarılacaktı böyle bir şey? Volcker*'ın her zamanki gibi sözünü esirgemeden verdiği cevap şuydu: dünya ekonomisini kaotik ama tuhaf bir şekilde kontrollü bir akışa sürüklemeyi *seçerek – yani dünya ekonomisini Küresel Minotauros'un labirentine fırlatarak.*

İzleyen onyıllar içinde ABD'nin (ya savaş finansmanı şeklinde doğrudan ya da politik güç kullanarak) Almanya ve Japonya'yı finanse ettiği ve desteklediği günler uzak bir anı olarak kaldı. Amerika sanki yarın hiç gelmeyecekmiş gibi ithalat yapıp duruyor, yönetim büyüyen açıktan hiç çekinmeden savurganlığa devam ediyordu. Yabancı yatırımcılar tamamen gönüllü olarak ve tümüyle *kendi* kâr-zarar hesaplarına bağlı nedenlerle Wall Street'e her gün milyarlarca dolar göndermeyi sürdürdükçe, ABD'nin ikiz açığı karşılanmakta ve dünya onun ekseni etrafında rastgele dönmekteydi.

Atinalıların Girit Minotauros'una ödediği tüyler ürpertici haraç, Kral Minos'un askeri gücüyle dayatılmıştı. Küresel Minotauros'u beslemek için aktarılan sermaye ise ABD'ye gönüllü olarak gidiyordu. Peki neden? ABD'li politika belirleyiciler tüm dünyadaki kapitalistleri süper gücün ikiz açığını kapatmaya nasıl ikna edebilmişti? Onlara ne yararı vardı bunun? Cevap dört etkenle bağlantılı. Mitolojik anlatı tarzını sürdürerek bunlara Minotauros'un karizmaları diyelim.

Minotauros'un dört karizması

Rezerv dövizin statüsü

Küresel Plan hayattayken, hangi paranın bulundurulduğu pek fark etmiyordu, çünkü dolara karşı kurlar az çok sabitti ve dolarla altının değişim oranı da bir ons için 35 dolar şeklinde katiyetle belirlenmişti. Yine de petrol patronları, Alman sanayiciler, Fransız şarap üreticileri

ve Japon bankerler ellerindeki nakit parayı sırf sermaye kontrolleri dolayısıyla (herhangi bir anda dolara veya başka bir para birimine çevrilebilecek miktarı bilmek için) dolar olarak tutmayı yeğlemekteydi.

Bretton Woods ortadan kalktığında, para birimlerinin serbest dolaşıma gireceği düşüncesinin yarattığı psikolojik şok, bir dolara kaçış başlattı. Bugün hâlâ ne zaman bir kriz ufukta görünse, sermaye yine yeşil banknotlara hücum eder. 2008 Çöküşü'nde kriz Wall Street'te başladığı halde, büyük miktarda yabancı sermayenin dolara kayması da bu yüzdendi.

Ayrıca ABD, para birimine talepteki yükselmenin doğruca ürettiği mal ve hizmetlere olan talep yükselmesini yansıtmayan tek ülkedir. Ne zaman Nijeryalı bir şoför aracına yakıt koysa veya bir Çin fabrikası Avustralya'dan kömür satın alsa, ABD dolarına talep yükselir. Neden? Çünkü Amerikan şirketleriyle hiç ilgisi olmayan işlerde bile temel meta satışları dolar üstünden yapılmaktadır. Dolayısıyla, petrol ve kömürle bağlantılı her ticari işlem dolar talebini biraz daha arttıracaktır.

2005'teki bir gazete yazısında Paul Volcker bunu açıkça belirtmişti: "Dışsal finansman kısıtlamaları sıradan ülkelerin tasasıydı, parasını herkesin istediği özgür dünyanın tartışılmaz liderinin değil."[37] Doların "aşırı ayrıcalığı" ABD yetkililerine başka ülkeleri derhal yere serecek açıklar verme gücü tanıyor. İşte bu yüzden, ABDde başlayan bir kriz de yabancı sermayeyi mıknatıs gibi çekebiliyor.

Artan enerji maliyetleri

Petrol fiyatlarındaki OPEC'in başını çektiği fiyat artışlarına Amerika'nın neden göz yumduğunu açıklarken bu konuyu ele aldığımız için, burada kısa bir özetle yetineceğiz: 1970'lerin başlarında ABD ekonomisi kullandığı petrolün yüzde 32,5'ini ithal ederken, Avrupa neredeyse tamamını, Japonya ise her damlasını ithal etmek zorundaydı.

---

37 Paul Volcker, "An economy on thin ice" *Washington Post*, 10 Nisan 2005.

Yükselen enerji fiyatları Almanya ve Japonya'nın ABD karşısındaki rekabet gücüne zarar veriyordu. Dahası, petrol ticareti doğrudan doğruya Amerikan çokuluslu şirketleriyle bağlantılı olduğundan, yükselen petrol fiyatları bunların gelir tabanının, kârlarının ve uluslararası düzeyde yayılıp çeşitlenme kapasitelerinin de yükselmesi demekti. ABD kökenli olmayan şirketlere gelince, doların rezerv döviz oluşu Volcker'ın muazzam faiz oranlarıyla birleşerek onların petro-dolarlarını da New York'a çekiyor ve orada bu paralar hisse senetlerine ya da devlet tahvillerine dönüşüyordu.

İlginç bir gelişme de, Japon ve Alman sanayilerinin şoktan sonra fazla vakit kaybetmeden yaratıcı yollara başvurması ve sınai üretimlerinde esaslı değişikliklere giderek ABD'nin enerjiyi pahalılaştırma yoluyla kendilerinden kopardığı kazançların bir kısmını geri almış olmasıdır. Örneğin, hem Japonya hem de Almanya yatırımlarını enerji-yoğun alanlardan yüksek teknoloji çalışmalarına (mesela elektroniğe) doğru kaydırdı. Hatta daima petrole ve onun yan ürünlerine bağımlı olacak sektörlerde bile (mesela otomotivde) yeni nesil ürünlere geçtiler, Amerikan yapımı araçlarla çok sıkı bir rekabete girebilen daha küçük ve verimli otomobiller geliştirdiler.

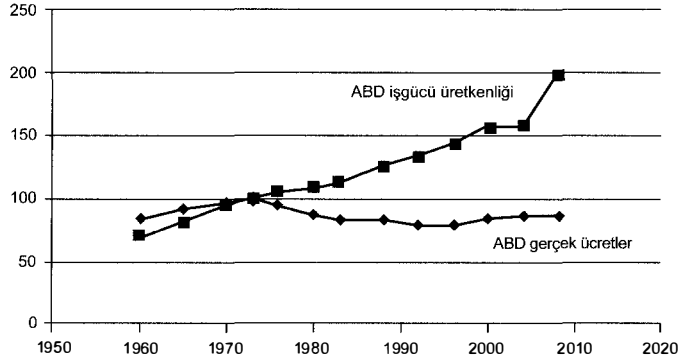
Ne olursa olsun, yarattığı tüm çatışmalara rağmen Küresel Minotauros hâlâ göz alıcıdır. Bilin bakalım Almanlar ve Japonlar enerji konusunda bilinçli ve yaratıcı yaklaşımlarla geliştirdikleri yeni ürünlerden kazandıkları paralarla ne yaptı? Yatırdılar: Wall Street'te veya onun üzerinden!

Ucuzlamış, üretken emek

Amerikan Rüyası belki her zaman ortak bir kurguya dayanmış olabilir. Ama bir yüzyılı aşan bir süredir yaşam standartlarındaki yükselme tartışılmaz bir gerçektir. İşler 1970'lerde değişmeye başladı. Bretton Woods'un çöküşüyle doğan korku, petrol fiyatlarındaki tırmanış ve Vietnam Savaşı'nın kaybediliyor olması toplumu kutuplaştırdı ve güçlülerin istediğini yaptığı, zayıfların ise çile çeke çeke duruma

katlandığı bir ortam yarattı.

Enerji fiyatları yükselmekteyken, akaryakıt istasyonlarında uzun kuyruklar oluşup hammadde veya elektrik bulamayan fabrikalar üretimi durdururken, bütün hesapları bozan yeni bir gelişme oldu. Ülke çapında her şeyin pahalılaşmasına öfkelenen sendikalar, üyeleri için daha yüksek ücret istemeye başladı. İşverenler ise sendikaların olmadığı bir işgücü pazarı düşlemeye koyuldu. Yani ciddi bir çatışmanın koşulları oluşmuştu. İşte böyle çatışma ortamında şirket Amerikası bir yandan reel ücretleri kısarken aynı zamanda üretkenliği de artırmanın harika bir yolunu buldu. Şekil 4.1'de bu konuda ne denli başarılı oldukları görülüyor.

Şekil 4.1
Durağanlaşan ücretler, tırmanan üretkenlik
(1973 yılı baz alınmıştır)

Bu grafik 1973'ten itibaren ABD'de dikkat çekici bir şey olduğunu açıkça gösteriyor. En azından 1850'lerden beri reel ücretlerin hep artmış olmasından gurur duyan, her emekçi kuşağına çocuklarının kendilerinden daha iyi bir hayat süreceği umudunu verebilmiş bir ülkede reel ücretler aynı seviyede takılıp kalmıştı. Bugün hâlâ 1973'teki reel alım gücüne ulaşabilmiş değiller.

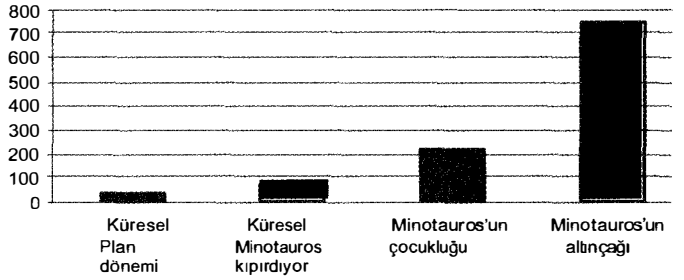
Diğer yandan, işgücünün üretkenliği hızla yükselmekteydi. Yeni teknolojilerin kullanılması, çalışma süreçlerindeki yoğunlaşma (çoğu zaman giderek artan işsiz kalma korkusundan yararlanarak sağlanıyordu bu) ve yurtdışından gelen doğrudan yatırımlar (örneğin operasyonlarını ABD'ye kaydırarak kârlılığı arttırmak isteyen Alman ve Japon şirketlerinin yatırımları) hep birlikte ortaya böyle göz alıcı bir işgücü üretkenliği eğrisi çıkartmıştır. ABD'de işgücü maliyetlerinin 1985-1990 arasında pek büyümediğini görmek şaşırtıcı değildir; oysa aynı dönemde Amerika'nın ana rakipleri iki haneli yüzde oranları olan maliyet artışlarıyla karşılaşmıştı. 1990'dan sonra da Amerika bu avantajını sürdürdü.

Tablo 4.1

Birim başına işgücü maliyetinin (dolar olarak) yıllık değişme oranları

	1985-1990	*1990-1998*
ABD	1.6	0.2
Japonya	10.8	1.3
Batı Almanya	15.9	0.3
Britanya	11.4	1.8

Reel ücretler düşüyor, birim başına işgücü maliyeti durağan kalıyor ve üretkenlik hızla yükseliyorsa, ne olur? Kârlar göğe fırlar! 1973'ten sonra tam da böyle oldu, ABD'de şirketlerin yurtiçi kârları sürekli yükseldi. Amerika'da artan kârlılık, yabancı (ABD'li olmayan) sermayenin bile isteye Küresel Minotauros'un kucağına koşmasının üçüncü nedenidir. Böylece, o âna dek görülmemiş miktarlarda para büyük bir hızla Frankfurt, Riyad, Tokyo, Paris ve Milano'dan New York'a akmıştır.

Şekil 4.2
ABD'nin ortalama reel kâr oranları endeksi (1973 baz alınmıştır)

Jeopolitik güç

İktidar, zayıfların zihnini meşgul eder. Nükleer güç söz konusu olduğunda, bu daha da doğrudur. ABD'nin Batı'ya sadece ekonomik değil, jeostratejik açıdan da önderlik ediyor olması, yabancı sermayenin Küresel Minotauros'u beslemek üzere kolayca göç etmesini sağlayan mekanizmayı incelerken göz ardı edemeyeceğimiz bir olgudur. Hiç kuşkusuz, yabancı sermaye New York üzerinden ABD Hazinesi'ne, birtakım Amerikan şirketlerine veya finans kuruluşlarına yaptığı yolculuk sayesinde daha hızlı birikim sağlamayı beklemese, hiçbir şey onu Yeni Dünya'ya gitmeye ikna edemezdi. Yine de, jeopolitik ve askeri güç, böyle bir kazanç beklentisini alttan alta destekliyordu.

ABD politikasının bu jeopolitik gücü Küresel Minotauros'un ihtiyaçları için seferber etmesine örnek bulmak kolaydır. 1974'te Henry Kissinger Ulusal Güvenlik Araştırması Genelgesi 200 başlıklı metni ilgililere iletmişti. Batı'nın Sovyet müdahalelerine karşı olması kisvesi altında, genelgenin asıl içeriği, ABD ve Amerikan çokuluslu şirketleri adına Üçüncü Dünya'nın maden zenginliği üzerinde hak iddia ediyor olmasıydı. Yıllar sonra, 1998'deki Afganistan konulu bir

kongrede konuşan dev petrol şirketi Unocal'ın başkan yardımcısı John Maresca, ABD'nin ileride Afganistan'ı işgal etmesini makul gösteren gerekçeler sunacaktı. Savunduğu görüşler Çin'in ekonomik gelişmesiyle bağlantılıydı. Bu gelişmenin hem özendirilmesi hem de kontrol edilmesi gerektiğini düşünen Maresca'ya göre Çin, Japonya ve Avrupa'nın aksine, kendi sermaye ve para piyasalarını gönüllü olarak serbestleştirmeyecek, dolayısıyla Çin'den ABD'ye sermaye akışı engellenecekti. Daha basit bir ifadeyle Maresca'nın hayıflandığı şey, Çin'de faaliyet gösteren Çin, Japon, Avrupa ve tabii bir de ABD şirketlerinin yaptığı kârların kolayca Küresel Minotauros'a transfer edilemeyecek olmasıydı. Ne yapmak lazımdı öyleyse? Çin'in dikbaşlılığını aşmanın en iyi yolu diyordu Maresca, onun çevresindeki enerji arzını tekelleştirmektir.

Birbirlerini karşılıklı güçlendirirmiş gibiydiler: Amerikan jeopolitik gücü Minotauros'un beslenip yaşaması için elzemdi ve Minotauros da çoğu zaman bu iyiliğin karşılığını veriyordu. Hatta Amerika'nın en büyük hasmı olan Sovyetler Birliği ve uyduları ile 1960'larda fazla mağrur olmaya başlamış Üçüncü Dünya rejimlerinin yenilgiye uğratılmasında çok önemli bir rol oynadığını bile söyleyebiliriz. Bu zaferin anahtarı, başarıyla sürdürülmüş silahlanma yarışından çok, ABD'deki mütevazı faiz oranlarıdır – hani şu Paul Volcker zamanında görülmemiş bir yükselişle Küresel Minotauros'un doğumuna yardımcı olmuş faizler.

Bilindiği gibi, gelişen olaylar Polonya ve Yugoslavya'da komünizmin çökmesine yol açan olaylar zinciri 1970'lerde, bu ülkelerin Batılı finans kuruluşlarının tekliflerini kabul edip ciddi boyutlarda borç almaya başlamasından kısa süre sonra faiz oranlarında keskin yükselişlerin yaşanmasıyla başlamıştı. Genelde Batı'nın elinden geleni yapmasına rağmen ulusal kurtuluş hareketlerinin iktidarı almayı başardığı Üçüncü Dünya ülkelerinde olanlar da çok farklı değildi.

1960'ların başlarından 1972'ye kadar Küresel Plan'ın düşük faiz oranları ve sıkı düzeniyle kısıtlanan Batı bankaları şimdi gözlerini

dört açmış, harekete geçmişti; Üçüncü Dünya ülkelerine, Sovyet uydularına (mesela Polonya ve Bulgaristan'a) ve Moskova'dan kopmuş (veya kısmen kopmuş) komünist ülkelere (Yugoslavya ve Romanya'ya) büyük miktarlarda kredi teklif ediyorlardı. Alınan borçlar çok ihtiyaç duyulan altyapı yenilemesine, eğitime, sağlık sistemlerine, henüz çok deneyimsiz olan sanayi sektörlerine, vb. harcanmaktaydı. Böylece, 1970'lerin ortalarına gelindiğinde, Üçüncü Dünya –ve bazı Doğu Avrupa– ekonomileri faiz artışlarına karşı son derece kırılgan hale gelmişti.

Faiz oranları Volcker'ın "dünya ekonomisinde ayrışıp parçalanmayı" da kapsayan stratejisinin bir parçası olarak fırladığında, Varşova, Bükreş ve Belgrad'daki komünist rejimler dara düşmeye başlamıştı. "Kapitalist düşmana" nasıl tehlikeli bir şekilde bağımlı olduklarını fark edince, borçlarını bir an önce ödemek için her tedbiri aldılar; özellikle de kendi işçi sınıflarına kemer sıktırdılar.[38] Bu yüzden kitlesel hoşnutsuzluk arttı, büyük çalkantılar ve örgütlü muhalefetin ilk kıpırtıları görüldü. Örneğin Polonyalı sendikaların Dayanışma hareketi, ilk kez bir komünist rejimin çökmesine varan olaylar zincirine öncülük edecekti.

Bu arada, benzer nedenlerle Üçüncü Dünyada da borç krizi patlak verdi. IMF bu ülkelerin hükümetlerine Batı bankalarından alınmış kredileri ödemeleri için memnuniyetle borç verebileceğini bildirdi – ama çok büyük bir bedel karşılığında: kamu sektörünün büyük ölçüde dağıtılması (okullar ve hastaneler dahil), yeni oluşturulmuş devlet kuruluşlarının iyice küçültülmesi ve değerli kamu varlıklarının (örneğin su işleri, telekomünikasyon vb.) bütün halinde Batı şirketlerine devri. Üçüncü Dünya borç krizinin eski sömürge ülkeler açısından –sömürgeleştirme ve ona bağlı köle ticaretinden sonra– ikinci bir felaket olduğunu söylemek abartı sayılmaz. Aslında çoğu Üçüncü Dünya ülkesi bu felaketin etkilerini hâlâ tam anlamıyla üzerinden atlatabilmiş değildir.

38 Örneğin Romanya'da yıllarca, en soğuk kış aylarında bile evler ısıtılamadı.

Kısacası, Küresel Minotauros'un kendi yükselişinin ayrılmaz parçası olan faiz oranlarındaki yükseliş, ABD'nin tüm dünyada düşmanlarını yok etmek bakımından, bu ülkenin altından kalkabileceği her türlü askeri operasyondan daha etkili olmuştur.

Çok özel bir küresel fazla aktarım mekanizması

Bretton Woods konferansında John Maynard Keynes ve Harry Dexter White, savaş sonrası dünya ekonomisinin sürdürülebilir bir yolda yürümesini sağlayacak KFAM'ın türü konusunda anlaşmazlığa düşmüştü (bkz. 3. bölüm).

Keynes fazlaları otomatik olarak aktaracak resmi ve kurumsal bir KFAM istemişti, hem fazlaları hem de açıkları tek hamlede kesmek mümkün olacaktı böylece. White ise Amerika'nın büyük fazlalar elde etme ve fazlaların hangi yollardan ve hangi araçlarla aktarılacağını istediği gibi seçme hakkına sahip olmasında ısrar ediyordu. Tabii White'ın dediği oldu ve Küresel Plan'la ABD'ye ayrıcalıklı bir rol verilerek KFAM'ı kendi değerlendirme ve çıkarlarına göre yönetip sürdürme yetkisi tanındı.

ABD fazla veren bir ülke olmaktan çıkınca, Küresel Plan'ın kaderi de çizilmiş oldu. ABD'nin ikiz açığını nasıl kendi avantajına dönüştürdüğünü görmüştük. Hegemonik rolünü bırakmaya razı olmak ve açıklarını azaltmaya çalışmak yerine, bunun tam tersini yaptı: Açıklarını iyice büyüterek hegemonyasını daha da sağlamlaştırdı! Ve açıkların bir şekilde finanse edilmesi gerektiğinden, ikinci savaş sonrası dönemin kilit taşı dünyanın geri kalanını New York'a akan bir sermaye tsunamisi yaratmaya yöneltmekti.

ABD'nin iki açığı, uyum içinde birlikte çalışarak yeni görevlerini yerine getirmekteydi. ABD hükümeti vergileri indirdiğinde ve füzeler için muazzam harcamalar yapınca (Başkan Reagan döneminde olduğu gibi), bütçe açığı balon gibi şişti. Bunları finanse etmek için yabancı sermayeyi çekmek istiyordu ve o da zaten ABD

Hazine Bonolarından (yani ABD Hazinesi'nin çıkardığı IOU'lar[39]) almaya dünden razıydı. Bu sermaye girişi Amerika'nın giderek büyüyen ticaret açığını dengelemeye yarıyordu. Aynı zamanda her iki açık da sermayeyi New York'a çektiğinden, Wall Street'in kredileri genişletme olanağı artmıştı.

Dünya sermayesinin küresel finans Mekke'sine yaptığı bu bitmek bilmez hac yolculuğu Amerika'nın açıklarını öyle besleyip büyüttü ki, sonunda bunlar mitolojik bir yaratığa benzemeye başladı: ABD ekonomisinin dayandığı ve etkileri hızla dünyanın her köşesini saran bir Küresel Minotauros'a.

Minotauros'un dinamikleri yeni küresel mimarinin payandaları olan küresel asimetrilerle eşanlamlıydı. Sürdürülebilmeleri için derinleşmeleri, hızlanmaları, büyümeleri şarttı. Bu anlamda, üstünlüğü bir tür *daimi negatif mühendislik* gerektiriyordu: Minotauros'un bakıcıları (Henry Kissinger ve Paul Volcker gibi stratejistler), dengeleri bozarak hüküm sürmeye çalışmak, istikrarsızlaştırarak ve akıl karıştırarak yönetmek zorundaydı.

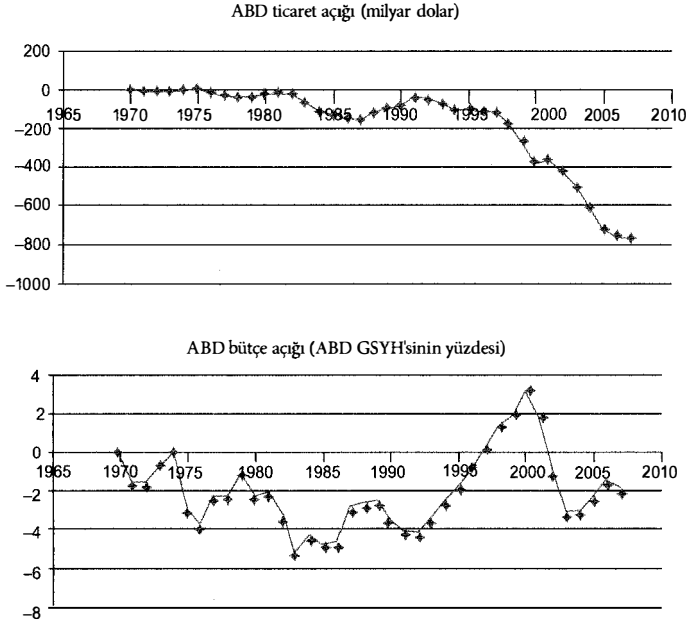
Uluslararası düzeni altını oymakla tehdit eden bu istikrarsızlaştırıcı hamlelerin dengeleyicisi ise, Minotauros'un en şaşırtıcı yanıydı: tıpkı bir KFAM gibi iş görüyor olması – tabii çok acayip ve tekinsiz, hiç alışılmamış, zapt edilemez bir KFAM; ama yine de bir KFAM. Ve aslında Küresel Plan çerçevesinde düşünülmüş özgün KFAM'ın tam tersi yönde işliyordu.

Küresel Plan'ın KFAM'ında ABD yığınla fazla üreten bir ülkeydi ve fazlalarının bir kısmını Batı Avrupa ile Japonya'ya aktararak hem kendi ürünlerine hem de himaye ettiği ülkelerin (öncelikle Almanya ve Japonya) ihraç mallarına talep yaratacak kadar sağduyu sahibiydi. Küresel Minotauros ise bununla keskin bir tezat halinde, tam tersini yapmaktaydı: Amerika başka halkların fazla sermayesini *emiyor*, sonra da onların ihraç mallarını satın alarak geri aktarıyordu.

39 IOU: Sana borcum var anlamına gelen "I Owe You" ifadesinin kısaltılmış hali –e.n.

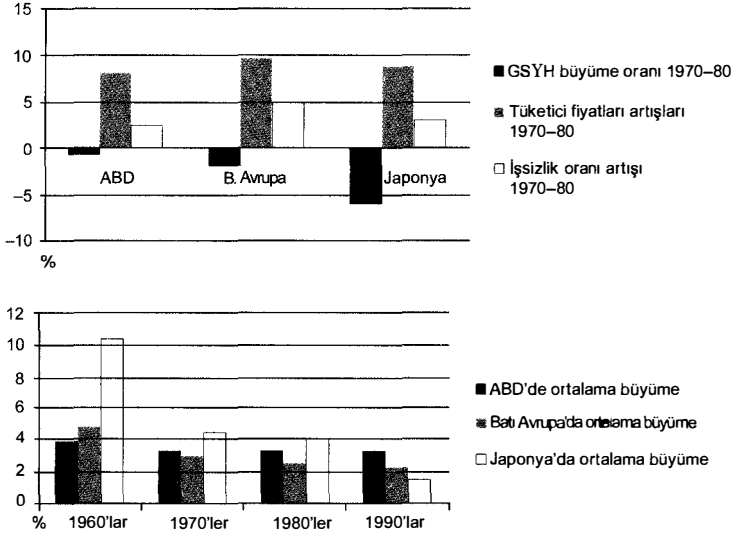
Sonuç: Küresel Minotauros'un muhteşem zaferi

1929 Çöküşü'nden sonra dünya, bir Kriz döneminde devletin (Fed ve ABD Hazinesi) *son borç veren* olarak devreye girmesi gerektiğini kavramıştı. Küresel Minotauros çağında ise yeni bir deyişe ihtiyaç vardı: ABD *ilk savurgan* olmuştu artık. Onun verdiği ticaret açığı, dünya üretimini ve ticaretini 1970'lerde saplandığı çamurdan çekip çıkaracak lokomotif olmuştu. Bütçe açığı ve bankacılık sektörü de Wall Street'i su yüzünde tutmak ve ABD'nin açıklarını karşılamak için gerekli sermaye girişini teşvik eden bir mıknatıs gibi işliyordu. 2008de Minotauros yaralanınca, dünyanın yeni bir çamur yığınına batmasında şaşacak bir şey yoktur.

Şekil 4.3
İki grafikte Küresel Minotauros

Üstünlüğü sürmekte olan Küresel Minotauros, bakıcılarının onu mükemmel kılmak için planladığı görevleri yerine getiriyordu. Şekil 4.3 ve Şekil 4.4'te bir kuşku duymayan dünya ekonomisini nasıl çalkantılı değişikliklere uğratmış olduğu açıkça görülmektedir. 1975'ten itibaren Amerika'nın ikili açığı hız kazandı (bunun tek istisnası, Başkan Clinton'ın ikinci döneminde yaptığı ani iniştir). Bunun Amerika'nın göreli ekonomik konumuna etkilerine, yani 1970'lerde ve 1980'lerde bile isteye gerçekleştirilen "dünya ekonomisinde ayrışıp parçalanma"ya gelecek olursak, bu durum herkes için acı verici etkiler yaratmıştır: Tüm dünyada GSYH düşmüştü; ama özellikle dikkat çekici olanı, Avrupa ve Japonya'daki gerilemenin ABD'den daha fazla olmasıydı. Amerikan hegemonyasını yeniden canlandırmanın bir başlangıcıydı bu. ABD'deki büyüme

Şekil 4.4
Küresel Minotauros'un ABD'nin göreli konumuna etkileri

1960'larda himaye ettiği ülkelerin gerisindeyken, 1970'lerde ve 1980'lerde onları yakaladı. Ve 1990'larda öne geçti. Küresel Minotauros efsanevi büyüsünü yapmıştı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Canavarın hizmetçileri

Minotauros hasedi

2008 Çöküşü hızla yaklaşmaktayken, hemen herkes aynı dili konuşuyor, Amerikan ekonomisine övgüler düzüyordu. Brüksel'de Avrupalı politika belirleyicileri, onların Japon muadilleri, eski İtalyan komünistleri, Doğu Avrupa'nın yeniden doğmuş yeni-sağcıları, akademisyen iktisatçılar – bunların hepsi de iki büyük okyanusun karşı tarafına, insanların özgürce hareket ettiği ülkeye kıskanç gözlerle bakıyordu, ABD'nin derhal ve hiç tartışmasız örnek alınması gereken *tek* model olduğuna inanmışlardı.

Bir başka "yeni dönemi" müjdeleyen politik belgeleri basmak için koskoca ormanlar kesilip kâğıt yapıldı. Amerikan tarzı kontrolsüz işgücü ve finans piyasalarının vaadettiği yeni refah manzaraları, sanki Hollywood'un en son gişe bombasıymış gibi Paris'ten Moskova'ya, Amsterdam Atina'ya, Yokohama'dan Şanghay'a hızla yayıldı.

Modern çağın bu önemli dönemecinde İrlanda ve hatta Britanya öncü kabul edilmişti. Anglo-Kelt efsanelerinde gökkuşağının bittiği yerde olduğu anlatılan altın küpü, Walmart mağazası ile Wall Street bankerleri kulübü arasında, Londra Finans Merkezi ile Doğu Avrupalı *Gastarbeiter* ordularının Finans çalışanları için konutlar inşa ettiği East End arasında bir yerlerde aranıyordu.

Küresel "yorumcular" topluluğunun her resmi üyesi aynı dalga boyundaydı, bir *Büyük Ölçülülük* çağında bulunduğumuza kaniydiler. Gerçeğin aslında bunun tam tersi olduğunu fark edebilenlerin sayısı kasvet verici derecede pek azdı. Oysa itidal maskesi altında dünya ekonomisinin doğal dengesi, çok az kişinin varlığını kabul etmeye yanaştığı korkunç bir Küresel Minotauros tarafından harabeye çevrilmekteydi.

Minotauros hasedini aşamayan seçkinler ortada bir canavar yokmuş gibi yapıyordu. Rollerini öyle iyi oynuyorlardı ki, ABD'nin –1970'lerden beri– sağladığı başarıyı *herkesin* (Avrupa, Japonya, Çin, Hindistan vb.) elde edebileceğine kendilerini inandırmışlardı. Tek yapılması gereken, Amerikan modelini almaktı. Adeta insanın "hayra yorma" kapasitesine bir örnek daha vermeye niyet etmişlerdi. Onca zeki ve bilgili insan, tuhaf bir fanteziye kaptırmıştı kendini: Dünyadaki *bütün* önemli kapitalist merkezlerin bir anda çok büyük sermayeleri (Küresel Minotauros'un altın yıllarında başardığı gibi, her işgününde 3-5 milyar dolar arası) kendine çekebileceğini, *bütün* önemli kapitalist merkezlerin kendi Minotauroslarını yaratıp üstelik dünyanın geri kalanını bunları beslemeye ikna edebileceğini sanıyorlardı.

Bir yandan da Küresel Minotauros Amerikan ekonomisinin nihai kâr-zarar dengesini güçlendirirken bir yandan ülke ekonomisinin içini oymakla meşguldü. Bunun için yardımlarından yararlandığı coşkulu ve sadık hizmetçilere sahipti. Tabii içlerinde en itaatkar olanı Wall Street'ti. Ama başkaları da vardı: Walmart gibi şirketler nakit sellerini daha da coşturan yeni bir çalışma modeli geliştirmiş, politikacılar ve iktisatçılar da bütün bu girişimi meşru, hatta makul gösteren kurumsal ve "bilimsel" kılıfı hazırlamıştı. İşte bu bölümde bu hizmetçileri mercek altına alacağım.

Kutu 5.1
Hizmetçiler kimlerdi?

Hizmetçilerin elebaşı, Wall Street'ten başkası değildi. Minotauros'un sermaye akışı karşısındaki ilk tepkisi, yabancı kaynakların ve yerli kârların getirdiği ani para girişlerinden kaynaklanan bir şirket devralma veya birleştirme çılgınlığı oldu. Çoğunlukla riskten korunma biçimleri olan yeni finans araçları, kısa süre içinde önemli bir rol oynamaya başlamıştı.

Wall Street dışında, her eyaletten ve her kentten ikinci bir hizmetçi çıkmaktaydı: Hiçbir yerde eksik kalmayan Walmart, yeni bir holding tipi oluşturmuş, bütün şirket Amerika'sına hem işgücü maliyetlerini kısmanın hem de küçük ölçekli işletmeleri köşeye sıkıştırmanın yepyeni yollarını öğretiyordu.

Tekrar Washington'a (ve diğer politik güç merkezlerine) dönersek, üçüncü bir hizmetçi çıkıyor karşımıza: "damlama" ideolojisi ve politikası, yani yoksullara yardımcı olmanın en iyi yolunu süper-zenginlerin eşiğine yeni servetler yığma olarak gören anlayış.

Bu epey çirkin hizmetçi aslında kimsede güven uyandıramazdı – eğer dördüncü, sözümona bilimsel bir hizmetçi olmasaydı: toksik iktisat kuramı. Günlük dilde *arz-yanlı ekonomi* diye anılmış olsa da, bu görüş büyük ekonomi kürsülerinde diğer her şeyi alt eden matematikleştirilmiş bir batıl inanç işlevi gördü. Bu görüşün sunduğu modeller varolan haliyle kapitalizmi betimlemek bakımından anlamsız olmalarına rağmen, telkin ettikleri matematik formülleriyle Wall Street'in iki şey yapmasını mümkün kılmıştır: birincisi, finans sektörünün her türlü düzenlemeden kurtarılıp serbest bırakılmasını savunma ve ikincisi, emlak sektöründe yoğunlaşma. Zaten eşik-altı mortgage kredilerine dayanan toksik finans türevleri (yani bizi 2008 Çöküşü'ne sürükleyen kütlesel finans yıkımının silahları), takriben Minotauros doğduğu sırada en iyi üniversitelerde hayata başlayan toksik iktisat olmadan ortaya çıkamazdı.

Devralma çılgınlığı: Wall Street metafizik değerler yaratıyor

2008 Çöküşü'nden (hatta 2006-2008 dönemindeki aşırılıklardan) önceki tipik bir yılda, Minotauros dünyadaki sermaye akışının yüzde 70'inden fazlasını yiyip bitiriyordu. 2000'lerin başlarına kadar en önemli kaynaklar Japonya ve Almanya'ydı. Yaklaşık olarak 2003'ten itibarense en büyük katkı Çin'den gelir oldu. Dünyanın her yanından yığınla nakit para Wall Street'e akıyor, oradan da hisse senetleri ve krediler halinde ABD şirketlerine ve şahıslara, hane halklarına kayıyordu.

Son bölümde sözünü ettiğimiz kârlılık artışlarıyla birlikte muazzam sermaye girişleri büyük bir şirket birleşmesi ve yatırım dalgasına neden oldu. Tabii bu da Wall Street işletmecilerinin daha da fazla kazanç elde etmesi demekti. Böylece, 1990'larda ve 2000'lerde çılgınca bir "konsolidasyon" dürtüsü görüldü; bu terim şirketlerin birbirini satın alması ya da birleşmesini anlatan bir örtmecedir aslında. Daewoo, Saab ve Volvo gibi otomobil üreticilerinin Ford ve General Motors tarafından satın alınması, buzdağının görünen ucuydu sadece. Kapitalizm tarihinde şirketlerin satın alınması ve birleşmesi iki kez doruğa çıkmıştır: Edison ve Ford'un imparatorluklar kurduğu yirminci yüzyılın birinci onyılı ve 2008'e kadarki yirmi yıllık dönem. İkisinin de sonunda felaketlere, 1929 ve 2008'e varmış olması tesadüf değildir.

1999'daki "Başkan İçin Ekonomik Rapor"da şu pasaja rastlıyoruz:

> 1997'deki tüm şirket satın almalar ve birleşmelerin değeri neredeyse 1 trilyon dolardı, 1998'de ise 1,6 trilyon doları aşmıştı... Ekonominin büyüklüğüyle oranlandığında, sadece yüzyıl dönümündeki tröst oluşumları günümüzün birleşme faaliyetine yaklaşabilmektedir. Tüm ABD şirketlerinin piyasa değerine göre hesaplandığındaysa, sadece 1980'lerdeki büyük canlılık bununla kıyaslanabilecek boyuttaydı.

Her iki "konsolidasyon" dalgası da (1900'ler ve 1990'lardaki dalgalar) Wall Street'te önemli etkiler yarattı. Bankaların ve diğer finans kuruluşlarının fiilen kullandığı sermaye hareketleri bir hayli katlanmıştı

böylece. Fakat 1990'lardaki durumun tahrip gücü iki nedenle daha da fazlaydı: Minotauros'un tetiklemesiyle sermayenin Amerika'ya akıyor oluşu ve "Yeni Ekonomi" denilen şeyin, özellikle de e-ticaretten kaynaklanan beklentilerin yatırımcıları büyüleme tarzı.

1998'de Almanya otomotiv sanayisinin amiral gemisi Daimler-Benz ABD'ye yönlendirildi, Amerika'nın üçüncü büyük otomobil üreticisi Chrysler'i devralma girişiminde bulundu ve bunda başarılı oldu. Bunun için ödediği 36 milyar dolar aşırı görünebilir, ama o dönemde iyi bir fiyat sayılmıştı, çünkü satın alınan şirket için Wall Street'in biçtiği değer çok daha çarpıcıydı: 130 milyar dolar!

Minotauros'un tetiklediği sermaye girişlerinden doğan psikolojik canlılığın itkisiyle, Wall Street'in yaptığı değerlendirmeler astronomik rakamlara fırlamıştı. İnternet şirketi AOL (America Online) Wall Street tarzı sermaye değerlendirmesinden yararlanarak köklü bir kuruluş olan Time Warner'ı satın aldı ve 350 milyar dolar sermayeli yeni bir şirket oluştu. AOL birleşmeden doğan şirketin sermayesinin sadece yüzde 30'unu sağladığı halde yüzde 55 oranında hisse sahibiydi. Bu biçilen değerler patlayacak yeni balonlardan başka bir şey değildi aslında. Ve 2008 Çöküşü'nden hemen önce patladılar da. 2007'de DaimlerChrysler dağıldı; Daimler, Chrysler'i 500 milyon dolara (yani uğradığı faiz kaybı bir yana, 1998'de ödediği 35,5 milyar doların "kırpıntısı" sayılacak bir fiyata) elden çıkardı. AOL-Time Warner'ın akıbeti de çok farklı değildi: 2007'de Wall Street'in hesabıyla değeri düzeltilerek 350 milyar dolardan 29 milyara indirildi ve ayrıldıklarında iki şirket de sarsılmış halde yalpalıyordu.

Atlas Okyanusu'nun öbür kıyısında, Avrupalıların 2008'den önce pek hayran olduğu diğer Anglo-Kelt ekonomisinin merkezi Londra'da da benzer bir oyun sahnelenmekteydi. 1976'da, Minotauros'un ilk sarsak adımlarını atmasına ramak kalmışken, (konut hariç) satılabilir varlık zenginliğiyle en üst yüzde 10'luk dilimde yer alanlar, gelirin yüzde 57'sini kontrol ediyordu. 2003'te bu oran yüzde 71'e yükselmişti. Thatcher ve hükümeti Demir Leydi'nin "girişimcilik kültürü" ve

"hissedarlar demokrasisi" dediği şeyi getirmiş olmakla övünüyordu. Ama getirmişler miydi gerçekten? Britanya'da yüzde 50'lik alt gelir grubuna bakalım. Bunların sahip olduğu ve kontrol ettiği spekülatif sermaye oranı 1976'da yüzde 12 iken 2003'te yüzde 1'e inmiştir. Gelir dağılımının tepesindeki yüzde 1'lik kesim ise, tam tersine, spekülatif sermaye üzerindeki kontrolünü aynı dönemde yüzde 18'den yüzde 34'e çıkartmıştır.

Kutu 5.2
Hayra yorma – birleşme ve devralmalar nasıl hayali değerler yarattı[40]

Diyelim ki müzik pazarlayan iki şirket var: Standard Records geleneksel bir üretici firma ve tam elli yıldır hayatta; E-Records ise sadece bir yıldır faaliyette bulunan bir türedi ve –Standard Records hâlâ geleneksel satış ağlarına dayanmaktayken– internet üzerinden satış yapıyor. Bir de iki şirkete dair aşağıdaki temel istatistik verilerini geçerli kabul edelim:

Standard Records (50 yıllık):
Kazançlar (K) = yılda 700 milyon dolar
Büyüme = son 25 yılın ortalaması %10
Borsaya açılmış sermaye (S) = 5 milyar dolar
S/K = 10:1

E-Records (bir yıllık):
Kazançlar (K) = geçen yıl içinde 200 milyon dolar
Bir yıl içinde öngörülmüş e-satış payları = 1 trilyon dolarlık (tahmini) bir pazarın %10'u = 100 milyar dolar
Borsaya açılmış sermaye (S) = 10 milyar dolar
S/K = 50:1

İhtiyatlı bir kişi Standard Records'ın herhalde daha güvenilir bir yatırım olacağını düşünecektir. Ne var ki böyle bir düşünce hep köhne, geriye dönük sayılmış, E-Records'ın parlak geleceğini yeterince dikkate almadığı için beğenilmemiştir. Wall Street'in düşünme biçimi de şöyledir:

40 Bu örnek John Lanchester'in bir fikrine dayanmaktadır. Bkz. 2009 tarihli makalesi: 'It's finished', *London Review of Books*, 31 (10).

E-Records'ın yüksek borsa değerini, yani sermayeleşme oranını (S) kullanarak Standard Records'ı devraldığını varsayalım. Birleşmiş şirketin değeri ne kadar olur? İki şirketin sermayeleşme miktarını toplamakla yetinmeli miyiz (10 milyar dolar artı 5 milyar dolar = 15 milyar dolar)? Hayır, bu fazla çekingen bir yaklaşım olurdu. Wall Street daha acar bir hesaplama yapıyordu: Böyle bir durumda iki şirketin kazançları t planır (700 milyon dolar + 200 milyon dolar = 900 milyon dolar) ve çıkan sonuç E-Records'ın sermayeleşmesi ile kazancı arasındaki oranla çarpılır. İşte bu küçük aritmetik katkıyla harika bir sayı çıkar ortaya: 50:1 çarpı 900 milyon dolar = 45 milyar dolar!

Böylece, yeni birleşmiş şirkete ikisinin sermaye toplamından 30 milyar dolar daha fazla değer biçilmiş oldu (yüzde 300'lük bir ani sıçrama). Tabii birleşmeye aracılık etmiş Wall Street kuruluşlarının aldığı ücret ve komisyonların da mucizevi şekilde ulaştıkları muhteşem sayıyla orantılı olduğunu belirtmek bile gerekmez.

Wall Street ile her zaman sıkı bağlantı içinde bulunan Londra Finans Merkezi, önce ABD'de, dünyadan gelen büyük sermaye girişlerine bir yanıt olarak başlayan finans llaşma ruhuna imreniyordu elbette. İki somut örnek, Minotauros döneminde ekonomik iktidar mantığının nasıl değiştiğini açıkça sergiler: Debenhams ve Roy l Bank of Scotland (RBS). Debenhams mağaza zinciri 2003'te bir grup yatırımcı tarafından satın lındı. Şirketin yeni sahipleri sabit varlıkların büyük kısmını satar k 1 milyar sterlin gibi oldukça iyi bir p ra elde etti. Sonra da, aşırı beklentiler döneminde şirketi aşağı yukarı lırken ödedikleri fıyata başka arına sattılar. Debenhams'ı lan kurum fonları ise büyük zarara uğrayac ktı.

Daha da dikkat çekici bir örnek, Ekim 2007'de RBS'nin 70 milyar dolarlık bir teklif vererek ABN-Amro'yu[41] almasıdır. Ertesi yıl Nisan ayında RBS'nin kendini aşırı zorlamış olduğu artık belliydi ve banka

41 Algemene Bank Nederland (abn)- Amsterdam-Rotterdam Bank –e.n.

bu satın alma işleminden doğan delikleri tıkayabilmek için para bulmaya çalışıyordu. Temmuz 2008'de birleştirilmiş şirketin ABN-Amro ile ilişkili bazı kısımları Hollanda, Belçika ve Lüksemburg tarafından millileştirildi. Ekim'de de Britanya hükümeti RBS'yi kurtarmak için devreye girdi. Britanyada vergi ödeyenlere tam 50 milyar sterline patlamıştı bu operasyon.

Kısacası, Küresel Minotauros sermaye akışları yaratıyor ve bunlar Wall Street'in (ve osmoz yoluyla Londra Finans Merkezi'nin) birleşme ve devralmalardan sağladığı kazançları üst finans katmanlarına püskürtüyordu. Pek çoklarına –tabii yanlış olarak– hiç bitmeyecek bir verimli döngü gibi görünen bu sermaye akışları Minotauros'u daha da güçlendirdi, ABD'nin ikili açığını tıka basa doyurdu. Üstelik Küresel Minotauros'la böyle karşılıklı besleme ilişkisine giren sadece birleşme ve devralma akışlarından ibaret de değildi. Aynı dinamikte yer alan iki sermaye hareketi daha vardı: Walmart'ın geliştirdiği, sineğin yağını çıkaran işletme modelini uygulayan firmaların kârları ve Amerikan Rüyası'nın tamamen dışında kalmamak için tek yolu kredi almak olan sıradan Amerikalıların borçları.

Hedging ve kaldıraç

Küresel Minotauros (Paul Volcker'in 1978'deki sansasyonel ifadesinden tekrar yararlanarak söylersek) dünya ekonomisini bile isteye dağıtıp ayrıştırmadan önce, ***türevler*** acımasızca belirsiz bir dünyada ağır şartlar altında çalışlan çiftçilere bir nebze güvenlik sağlayan "yaratıklardı". Chicago Emtia Borsası (ilk adıyla Chicago Tereyağı ve Yumurta Mezadı) çilekeş çiftçilere gelecek yılın hasadını şimdiden sabit fiyatla satma olanağı tanıyarak bir derece öngörülebilirlik sağladı.

Tüm iyi araçlar büyüyüp keskinleştikçe kötü huylu hale gelebilir. Ve işte türevler de Minotauros'un başhizmetçisi olmuştur. Önce *hedging* denen şeyi çıkardılar karşımıza. Farzedin ki bugünkü değeri 1 milyon dolar olan bir varlık (mesela bir tablo, ev veya hisse senedi paketi) almak istiyorsun. Bunun fiyatında artış olacağını tahmin etsen de, değer kaybı ihtimali nedeniyle endişe de duyarsın. İhtiyatlılık seni

güvence sağlayacak bir şey satın almaya sevk eder: mesela istediğinde (belli bir zaman dilimi içinde) 800 bin dolara satıp kurtulacağın bir seçeneğin olur elinde. Her güvencede olduğu gibi, felaket senaryosu gerçekleşmezse (yani güncel fiyat 800 bin doların altına inmezse), sigorta poliçesi para kaybı anlamına gelecektir. Fakat mesela aldığın hisseler yüzde 40 değer kaybetmişse, zararın yarısını kurtarmış olursun.

Hedging uzun zamandır vardı. Ama Küresel Minotauros ona yepyeni bir rol verdi ve 2008den sonra fena halde adı çıktı. Wall Street'in altın çocukları sermaye akışları sayesinde kendilerini evrenin yenilmez üstatları gibi hissetmekteyken, *opsiyonları hedging*'in tam tersi amaçlarla kullanmak alışkanlık olmuştu: "Akıllı kişiler" aldıkları hisselerin değeri düşerse bunları satma güvencesi yerine, aynı hisselerden daha da fazla alma opsiyonu satın alıyordu artık! Yani hisselere verdikleri 1 milyon doların üstüne bir 100.000 dolar daha ödeyerek 1 milyon dolarlık hisse daha edinme (güncel fiyattan) hakkını satın alıyorlardı. Eğer hisselerin fiyatı mesela yüzde 40 artacak olursa, 1 milyon dolarlık hisseleri 400 bin dolar getirecek, 100 bin dolara satın aldıkları opsiyon sayesinde de bir 400 bin dolar daha kazanacaklardı. Toplam kâr 700 bin dolar ediyordu bu hesapla.

Ciddi derecede iyimser olanların aklına radikal bir fikir geldi o sıralarda: Neden *sadece* opsiyonlar almayalım? Hisselerle ne diye uğraşalım? 1,1 milyon dolarlarını olduğu gibi o hisselerden satın alma opsiyonuna yatırdıklarında (1 milyon doları hisselere,100 bin doları opsiyona vermek yerine) ve hisseler yine yüzde 40 değer kazandığında, 4,4 milyon dolar gibi baş döndürücü bir kâr elde edeceklerdi. İşte *kaldıraç* adını alan şey de bundan çıktı: büyük bahis oynamak ve konan parayı devasa boyutlara taşımak için bir tür borç alma. Ne var ki, 1980'den itibaren ihtiyat pısırık işi sayılır olmuştu. Minotauros sermaye girişleri sağlıyor, bu da Wall Street'te son kalan temkinlilik adacıklarını suya gömen bir selin kabarmasını kaçınılmaz kılıyordu.

Artık "işi bilenler" yeni finans "ürünlerini" ve "buluşları" satın almaya üşüşür oldu. Ama tabii böyle bir şey yoktu aslında. "Yenilikçi"

dedikleri bütün o mekanizmalar *kaldıraç* (bildiğimiz borç sözcüğünün yerine konmuş sevimli bir tabir) yaratmanın değişik yollarından ibaretti. Bu bağlamda da en iyi malzemeyi yine Paul Volckerde buluyoruz. 2008 Çöküşü'nden sonra Wall Street patronları hasar kontrolü havasına girmişti, kendi kuruluşlarının sıkı düzenlemelere tabi olması yönünde bir talebin yaygınlaşmasını önlemek için çaresizce uğraşıyorlardı. Tahmin edileceği gibi savundukları görüş, çok fazla düzenlemenin "finansal yenileşmeyi" boğacağı ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde vahim etkiler yaratacağıydı (biraz mafyanın yasalar sıkıca uygulanırsa hareket kısıtlılığı olacağı uyarısında bulunması gibi bir şeydi bu).

2009'un soğuk bir Aralık akşamı New York'ta, konforlu bir konferans ortamında Wall Street'in bütün büyük patronları Paul Volcker'i dinlemek için toplanmıştı. Katılım fazlaydı, çünkü Başkan Obama bankalar için yeni bir düzenleyici çerçeve oluşturma görevini Volcker'e vermişti. Ve o da, keskin ifadelere başvurmakta gecikmedi: "İsterim ki biri bana finansal yeniliklerin ekonomik büyüme getirdiğine dair ufacık bir kanıt sunsun, bir kanıt kırıntısı." Talihsiz bir bankacı cevap verecek oldu, ABD finans sektörünün katma değerdeki payını yüzde 2'den yüzde 6,5'e çıkardığını söyledi. Volcker ağır bir soruyla karşıladı bunu: "O rakamlar sizin finansal yeniliğinizi mi yansıtıyor, yoksa size yapılan ödemeyi mi?" Ve bankacının işini tamamen bitirmek için ekledi: "Uzun kariyerim boyunca hatırladığım tek finansal yenilik ATM'nin icadıdır."

Opsiyon satın alma, hedging ve kaldıraç bileşimi öyle risklidir ki, eğer bu bir ilaç olsaydı ABD Gıda ve İlaç Dairesi'nden bir milyon yıl geçse onay alamazdı. Böyle olduğu artık iyice anlaşıldı. Henüz pek anlaşılamamış olan şey ise şudur: Küresel Minotauros ABD'ye (çoğunlukla Londra üzerinden) durmadan sel gibi sermaye akmasını sağlamış olmasa, böyle uygulamalar asla sistemik düzeyde yürütülmezdi – hatta Wall Street'te bile.

Aşırılık Çağı'nda bir ucuzluk ideolojisi: Walmart etkisi

Walmart dünyanın en büyük holdinglerindendir. 335 milyar doları aşan yıllık kazancıyla, sadece petrol devi Exxon Mobil'in ardından ikinci sırada yer alır. Burada Walmart'ı özellikle konu etmemizin nedeni, kapitalist birikim sürecinde çok yeni bir evreyi simgeliyor olmasıdır – Küresel Minotauros'un mantığına çok yakın bir evreyi.

1900'lerde göz alıcı icatlara ve teknolojik yeniliklere dayanarak ortaya çıkan ilk holdinglerden farklı olarak, Walmart ve benzeri imparatorluklar teknolojik gelişmelerin desteğine neredeyse hiç başvurmadan kurulmuştur. Bunun tek istisnası, tedarikçilerinin verdiği fiyatları sınırlandırmaya ve mallarının üretim ve dağıtımının her aşamasında emekçilerin ücretlerini kırpmaya yönelik uzun bir "yenilikler" dizisidir. Walmart'ı önemli kılan şey tek bir olgudur: Küresel Minotauros çağında işçi sınıfının Amerikan Rüyası'nı, hayat standardının durmadan yükseleceği tasavvurunu yitirmiş olması ve buna bağlı olarak ucuz mallara duyulan ihtiyaç.

Bazı şirketler özel bir marka yaratmıştı (mesela Coca-Cola veya Marlboro); bazıları da bir buluş sayesinde tamamen yeni bir sektör oluşturmuştu (mesela ampul ile Edison, Windows yazılımı ile Microsoft, walkman ile Sony veya iPod/iPhone/iTunes paketiyle Apple). Walmart ise daha önce hiç kimsenin düşünmediği bir şey yaptı: Mali sıkıntı içindeki Amerikan işçi ve alt-orta sınıflarını hedefleyen yeni bir *ucuzluk ideolojisini* paketleyip markalaştırdı.

Örneğin, her gün tüketilen ve tanınmış bir marka olan Vlasic turşularını alalım. Walmart'ın yaptığı yenilik bu turşuları bir galonluk (3,8 litre) kavanozlarda 2,97 dolara satmak oldu. Uyanık bir perakendicinin piyasadaki talebe verdiği yanıt mıydı bu? Hayır, değildi. Kim bir defada dört litreye yakın turşu almaya kalkar? Çok az ailenin evindeki buzdolabında böyle bir şeye yetecek yer bulunur. Satışı yaptıran neydi öyleyse? Çok büyük bir miktarı ultra ucuz bir fiyata satma *fikri*. Bu anlamda, Walmart müşterilerinin aldığı şey turşu değildi. Ucuzluğun

sembolik değerini, bu kadar az paraya bu kadar çok turşu alma düşüncesini satın alıyorlardı. Hatta kendilerini Walmart'ın suç ortağı gibi hissetmelerini sağlıyordu bu durum: Amerikan şirket gücünün bir ikonuyla birlik olmuş, üreticileri çok az fiyata çok şey vermek zorunda bırakmışlardı!

Böylece buzdolabındaki kocaman kavanoz, toptan yenilgi yaşanan bir dönemde küçük bir zaferin işareti oluvermişti. Kimin yenilgisinden söz ediyoruz peki? Ortalama Amerikan işçisinin yenilgisinden: 1973'ten beri reel ücretleri bir türlü kendini toparlayamamıştı (önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi); üstelik işverenler her tarafta Walmart modelini aslına sadık kalarak kopyalayıp durdukça, çalışma koşulları da giderek kötüleşmişti.

Aslında Walmart'ın çalışanlarına kötü muamele ettiğini söylemek yanlış olur, çünkü hiç çalışanı yoktur! En azından Walmart'a göre, çünkü bu şirket, kendisi için çalışanlardan "iştirakçiler" [*associates*] şeklinde söz etmektedir. Yani kendini istihdam ettiği işgücüne, yaşayan, insani ve ücretli emek muamelesi yapmak zorunda saymaz. Bunun yerine, satış yerlerinde her türlü sendikal faaliyeti yasaklayışını açıklamak için Orwell'i hatırlatan bir dil kullanır. Bu yüzden de nahoş ithamların hedefi olur: Walmart "iştirakçilerinin" çoğu saati 10 doların altında çalışır,[42] ek ödeme olmadan fazla çalıştırılmaları âdet olmuştur, gece mesaisine kaldıklarında sık sık mağazanın içinde kilitli tutulurlar. Suçlama konusu uygulamalar kırk iki eyalette en az altmış üç kez mahkemeye taşınmıştı. Sonunda şirket 352 milyon dolar bedel ödeyerek bütün davaları kapatmayı uygun buldu. Büyük bir tutar olsa da, bu rakam aslında ücretlerden yapılan "tasarrufun" ancak bir parçası kadardı.[43]

---

42 Bu her ne kadar ABD'deki asgari ücretten fazla olsa da, Walmart çalışanlarının sürekli olarak yoksulluk sınırının altında yaşadıkları ve ABD yönetiminin gıda pulu programına dahil oldukları anlamına gelir.

43 ABD tarihinin en büyük kişisel davası, 1,5 milyondan fazla kadın çalışana hak edilenden az ödeme yapma ve terfi ettirmeme iddiasıyla Walmart'a karşı açılmıştır.

Walmart için üretim yapılan Üçüncü Dünya'nın imalathane ve tarlalarındaki durum, kolayca tahmin edilebileceği gibi, adeta haydutluğun eşiğindedir. Walmart ve Küresel Minotauros'un dünyaya dayattığı türde bir küreselleşmenin taraftarları, yirmi yıldır uluslararası düzeyde güçlü bir büyüme olduğunu ve bu eğilimin devam edecek gibi göründüğünü ileri sürüyor. Bu da elbette yoksullar için iyi bir şeydir. Ama bu argümanın atladığı bir nokta var: Walmart tipi uygulamaların yoksullar üzerindeki dağıtımla ilgili etkisi.

Birleşmiş Milletler'in dünyadaki yoksulluğu konu alan raporlarına ve diğer kaynaklara bakalım. 2006 tarihli bir rapora göre, 1980 dolaylarında dünyadaki her 100 dolarlık büyümeden en yoksul yüzde 20'nin aldığı tutar 2,20 dolardı.[44] Yirmi bir yıl sonra, yani 2001'e gelindiğinde, yoksul ülkelerde Walmart gibi çokuluslu şirketlerle bağlantılı üretim ve istihdam önemli derecede artmıştı. Yukarıdaki argümanı savunanlar bu olguyu öne sürmekte: "Onlara iş imkanı açtık, istihdamı yükselttik" diyorlar (ki bunun bazı doğru yanları var). Ama diğer yandan artık biliyoruz ki, dünya ekonomik büyümesinde 100 dolarlık bir artıştan en yoksul yüzde 20'ye cimrice aktarılan, sadece 60 sentten ibaret. Ayrıca, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki orantısız artışı ve IMF'nin (1980'lerde Üçüncü Dünya borç krizi başladığında gündeme gelen) yapısal düzenleme programlarına uyarak kamu hizmetlerinde gidilen kısıtlamalar da dikkate alınmalıdır. O zaman, yoksulluğun pençesindeki insanlar adına sevinecek pek az şey kalıyor.

Robert Greenwald'ın çektiği *Wal-Mart: The High Cost of Low Price* adlı belgeselde, oyuncak üreten bir Çin fabrikasında çalışan bir kadın şunu sormuş: "Satın aldığınız o oyuncaklar neden öyle ucuz, biliyor musunuz?" Ve soluk soluğa yanıtlıyor kendi sorusunu: "Çünkü biz bütün gün çalışıyoruz, sabah akşam çalışıyoruz."

---

44 New Economics Foundation (2006) *Growth Isn't Working: The unbalanced distribution of benefits and costs from economic growth*, Londra.

Kutu 5.3
Walmart: Minotauros'un bağrındaki bir şirket

(Starbucks gibi birçok başka şirket tarafından benimsenen) Walmart "işletme modelinin" doğrudan etkisi açıkça anti-enflasyonistti. Bu da Küresel Minotauros'un sapasağlam ve sağlıklı kalması bakımından son derece önemliydi, çünkü yabancı sermayenin ABD'ye akması biraz da bu ülkedeki enflasyonun rakip kapitalist merkezlere kıyasla düşük olması sayesindeydi. Walmart'ı savunmak üzere, onun olgulara göre hareket ettiği söylenebilir. Minotauros gücüne güç katarken, Amerikalı işçiler alım güçlerindeki azalmayı iliklerinde hissediyordu. Walmart işte bu olguya göre davrandı ve onlara temel ihtiyaç maddelerini küçülen ödeme kapasitelerini yansıtan fiyatlarla sundu. Yoksulluğa kayma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Amerikan ailelerine uzatılmış iyiliksever bir yardım eli değil miydi bu?

Gerçek böyle değil. Walmart'ın genel etkisi bunun tam tersi oldu. Şirket büyüyüp yayılırken, yoksulluk oranları da arttı. Örneğin ABD'de hızlı bir büyümenin görüldüğü, Minotauros'un cazibesinin arttığı ve başkalarının sermayesini ülkeye çekmeyi beceren şaşırtıcı bir kapasiteye sahip olduğu 1990'lara bakalım. Yoksulluk oranları gerilemişti o dönemde (fakat 2001'de Geoge W Bush yönetimiyle birlikte yeniden yükselişe geçecekti). Yoksulluk oranlarının düştüğü o onyıl içinde alışılmamış bir şey daha oldu: Walmart'ın mağaza açtığı yerlerde yoksulluk oranları inatla aynı kalmış, hatta bu bölgelerin birçoğunda, ülkedeki genel eğilimin ters ne, artış göstermişti!

Toparlarsak, Walmart kurumsal oligopolik kapitalizmden fazlasını temsil etmektedir. Küresel Minotauros'un yol açtığı koşullara cevap olarak gelişmiş yeni tip bir kurumsallık maskesi örneğidir. Walmart'ın kaynak emici işletme modeli ucuzluğa basit bir şekil vermiş, düşen

fiyatlarla Amerikan işçi sınıfının düşen alım gücü arasındaki etkileşimi öne çıkararak kazanç sağlamıştır. Bir yandan Üçüncü Dünya'yı Amerika'daki kent ve yörelere ithal ederken, bir yandan da Üçüncü Dünya'ya (taşeron kullanarak) iş ihraç eder ve gittiği her yerde hem "insan malzemesi"ni hem de doğal çevreyi fakirleştirir. Hangi tarafa bakarsak bakalım, teknolojik olarak en gelişmiş ABD şirketleri (örneğin Apple) bile dahil olmak üzere her yerde Walmart modelinin etkileri çıkıyor karşımıza. Küresel Minotauros ve Walmart yaklaşık aynı zamanda doruğa ulaşmıştı. Rastlantı değildi böyle olması.

Lekeli evler, toksik para: Wall Street kendi modelini geliştiriyor

Ücretler olduğu yerde çakılı kalmıştı, kazançlar açıkça vurgun seviyesindeydi ve durmadan başarılı bir hayat için gerekli yeni cihaz ve donatıların tanıtıldığı şimşek gibi bir pazarlama sürüp gitmekteydi. İşte bu ortamda bankaların aklına yeni bir fikir geldi: Büyüyen sermaye girişleri (hem yurtdışından gelen hem de yurtiçi kârların birikmesiyle) niçin orta sınıf ve işçi sınıfı hane halklarına mortgage, şahsi kredi veya kredi kartı biçiminde daha çok borç vermek üzere kullanılmasındı?

Bir zamanlar, görece düşük ücret alan kişiler kredi kullanma riskine ancak gelecekte ücretlerinin artacağı beklentisine dayanarak girerdi. Ama Küresel Minotauros çağında böyle bir beklentiyle kredi alıp verme imkanı kalmamıştı. Amerikalı ortalama bir işçi ülkenin yüksek büyüme oranlarına dair görkemli haberlerin bombardımanı altındaydı, fakat bu sayıların uyandıracağı umutlar, kişisel ve yerel gerçeklerin acımasız etkisiyle çoktan paramparça olmuştu. Gelirlerin arttığı, hayat standardının yükseldiği o "diğer" dünyayla iletişime geçmenin yegane yolu bir ev sahibi olmaktı. Ev fiyatlarının sürekli yükselişte göründüğü bir dönemde, bu insanlar için mal-mülk edinmek, hızla zenginleşme umudunun başlıca gerçekçi biçimini oluşturuyordu.

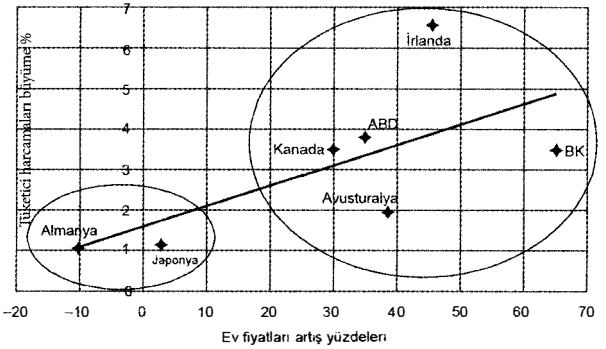
Böylece milyonlarca Amerikalı ev almak için borç aldı; sonra da

hemen hiç vakit kaybetmeden, (çoğunlukla ithal edilmiş) başka güzel şeyler almak için o ev karşılığında yeni borçlar aldı. Sonuç, bütün ABD'de ve Minotauros'un kuyruğuna takılmayı başarmış bazı başka bölgelerde (çoğunlukla Anglo-Kelt etkisinin güçlü olduğu yerlerde) kişisel borç düzeylerinin şirketlerin kârlılığından da daha hızlı yükselmesiydi. Amerika'da teminatsız borçların artışı dehşet vericiydi. 1970'lerde kişisel borçlar ve kredi kartı borçları 1960'lara göre yüzde 318 artmıştı. 1980'lerde ise 1970'lere göre olan artış yüzde 318'e fırladı. 1990'larda da 1980'lere göre artış oldu ama "sadece" yüzde 180 oranında (bunun başlıca nedeniyse 1991'deki resesyondu). 2008 Çöküşü'nden önceki sekiz yılda ise –zaten borçların iyice artmış olduğu 1990'lara göre– yüzde 163'lük bir artış görüyoruz.

Küresel Minotauros'un yükselişinin etkisi belki de en çok ev fiyatlarında kendini hissettirmiştir. Ev fiyatlarında en büyük enflasyon, ABD'nin rehberliğindeki Anglo-Kelt ülkelerinde görüldü. Yabancı sermaye girişleri, yurtiçindeki kârlar ve bankalardan daha çok kredi alma olanağının bir araya gelmesi, ev fiyatlarının nefes kesen bir hızla yükselmesine yol açmıştı. 2002 ile 2007 arasında bu fiyat artışı Britanya'da yüzde 65 kadardı, İrlanda'da yüzde 44'tü, ABD, Kanada ve Avustralya'da ise yüzde 20 ile yüzde 40 arasında değişiyordu.

Ev fiyatlarındaki yükseliş karşısında popüler kültür ile finansal "yorumcuların" yaklaşımı arasında ilginç bir zıtlık vardır. Enflasyon uygarlığın düşmanı bir felaket sayılırken, ev fiyatlarının artması hemen her yerde alkışlarla karşılanır. Emlakçılardan mülklerinin artık çok daha fazla ettiğini duyan ev sahipleri mutlu olur. Aslında bunun monopol oyunundaki para gibi olduğunun farkındadırlar: Mallarını satıp ülkeden ayrılmaya (ya da çok daha küçük bir eve veya daha "kötü" bir bölgeye taşınmaya) razı olmadıkça o "değer" somut bir "gerçeklik kazanmayacaktır". Buna rağmen, sahip oldukları varlığın nominal değeri artınca, ev sahipleri kendilerini tüketim için kredi alma konusunda daima daha rahat hisseder. Britanya, Avustralya ve İrlanda gibi yerlerdeki baş döndürücü büyüme hızının altında yatan tam da buydu.

Şekil 5.1 ev fiyatlarındaki enflasyon oranı ile tüketim artışı arasındaki korelasyonu net bir şekilde gösteriyor: Ev fiyatlarının fırladığı Anglo-Kelt ülkelerinde tüketim de hızla yükselmiş. Oysa ABD'nin eskiden himaye etmiş olduğu –Anglo-Kelt açıklarını sınai üretimleriyle finanse eden ve buna karşılık ürünleri Anglo-Kelt ülkelerince alınıp tüketilen– Almanya ve Japonya'da ev fiyatları artmamış, hatta Almanya'da biraz gerilemiş.

Şekil 5.1

Ortalama ev fiyatları enflasyonu ile tüketici harcamaları artışı arasındaki korelasyon 2002-07

Grafikte gördüğümüz konut balonu ile tüketim odaklı büyüme arasındaki korelasyonu daha da güçlendiren ünlü bir finans aracı vardı: *teminatlı finans türevleri* veya *teminatlı borç senetleri* (yine şu TBS'ler). Bunlar konut borçlanmaları ile tüketim odaklı büyüme arasında nasıl bir bağ kurmaktaydı? Besbelli bir gerçekle başlamak, soruyu cevaplamaya yardımcı olacaktır: *Sadece paraya ihtiyacı olmayanlara borç verip aksi halde kesinlikle vermemek*, geleneksel olarak bankaların temel bir ilkesiydi. Ama yeterince yoksul olduğu için alternatifi olanlara (yani zenginlere) kıyasla daha fazla faiz ödemeyi kabullenenlere borç verme itkisi, bu ilkenin sonunu getirdi. Ve TBS'ler devreye sokuldu.

Bu finansal araçların fonksiyonu, bankalara yoksulluk yardımı alanlara bile kredi vermenin yolunu açmaktı – üstelik yüksek faizle ve paranın geri ödenemeyeceği endişesi olmadan. Yoksulları yoksulluktan, işi sallantıda olanları işsizlikten ve müflisleri iflastan kurtaracak sihirli bir formül bulunmuş değildi, ama TBS'ler bankalara *başlatıp yayma* olanağı tanıyordu, yani borç verme ve hemen ardından borcu satma.

Çevrilen oyun, farklı tür borçları birleştirmekti. Güvenli krediler (örneğin zengin bir avukatın bir tatil evi satın almak için aldığı borç), bir miktar risk içeren krediler (örneğin sicili iyi bir firmanın aldığı borç) ve düşük nitelikli (*eşik-altı*) krediler (örneğin başlangıçtaki düşük faizli dönem tamamlandıktan sonra ödemeleri düzgün yapamayacağı neredeyse baştan belli bir ailenin aldığı mortgage) bir araya getirilip küçük paketlere bölünüyordu. TBS'ler bu paketlerdi işte. Her birinde farklı borç tiplerinden parçalar (kredi dilimleri) vardı ve her parçanın faiz oranı da, geri ödenmeme riski de farklıydı.

Vade bitiminde TBS sahibinin eline geçecek parayı tahmin etmeye yarayan matematik formülleri öyle karmaşıktır ki, bunu icat edenler bile işin içinden çıkamamaktadır. Yine de, parlak matematik beyinlerinin ürünü oldukları bilgisi ve Wall Street'in hem saygı hem de korku duyulan kredi derecelendirme kuruluşları tarafından onaylanmış olması (AAA şeklinde), bu araçların bankalar, bireysel yatırımcılar ve serbest yatırım fonları tarafından uluslararası ortamda sanki yüksek kaliteli tahviller, hatta nakit paraymış gibi alınıp satılması için yeterliydi.

Eşik-altı mortgage'ların acıklı yanı (okuyucu herhalde zaten anlamıştır), işte burada yatar. Minotauros'un yarattığı yabancı sermaye ve yurtiçi kârlar tsunamisini kullanıp üstüne başka şeyler inşa etmekte zorlanan Wall Street, bir de yoksul insanlardan kazanç sağlamaya çalıştı ve onlara asla altından kalkamayacağı mortgage kredileri sattı. 2005'e gelindiğinde, ABD'deki eşik-altı türden mortgage oranı yüzde 22'yi aşmıştı. Sonra daha da yükselen oran 2007'de yüzde 26 oldu. Tüm bu krediler, daha imzaların mürekkebi kurumadan TBS'lere dahil ediliyordu.

Sırf rakamlara bakacak olursak, sadece 2005 ile 2007 arasında ABD yatırım bankalarının yaklaşık 1,1 trilyon dolarlık TBS çıkardığını görüyoruz. Ekonomik değer olarak, 2008'de mortgage ile bağlantılı tahvillerin tutarı neredeyse 7 trilyon dolardı ve bunun en az 1,3 trilyonluk kısmı esas itibarıyla eşik-altı kredilerine dayanmaktaydı. 7 trilyon doların ne kadar önemli bir meblağ olduğunu anlatmak üzere, bunun –haliyle devasa boyuttaki– toplam ABD borcundan daha fazla olduğunu belirtelim. Ama yapım aşamasındaki felaketi daha kesin hatlarıyla görmek için bu kocaman sayıların hem birbiriyle hem de küresel gelir düzeyiyle ilişkisine bakmak gerekir. 2003'te dünya gelirinin her 1 dolarına karşılık, 1,80 dolar değerinde finansal türev dolaşımdaydı. Dört yıl sonra, yani 2007 de bu oran yüzde 640 artmıştı: 1 dolarlık dünya gelirine karşılık düşen türev değeri 12 dolardı. Finans dünyası dünya gezegenine sığmayacak kadar büyümüştü demek ki!

Bir yiğitlik çağıydı bu, para sanki ağaçlarda yetişir gibi görünüyordu. Geleneksel şirketler (yani gerçek şeyler üretenler) eski moda diye küçümsenir olmuştu. Wall Street'in görkemli getirileriyle hangi çelik veya otomobil üreticisi, hatta hangi elektronik firması rekabet edebilirdi ki? Her tür şirket oyuna katılma peşindeydi. General Motors gibi oturmuş kuruluşların bile türev işine girmesi bu yüzdendi. Önce şirketin finans bölümüne (asıl amacı firmanın ürünlerini almak isteyen ama fiyatın tamamını ödeyemeyen tüketicilere kredi sağlamak, örneğin taksitli otomobil satışı yapmaktı) sadece parmak ucuyla türev havuzunu şöyle bir yoklama izni verilmişti. Firma iyi bir izlenim edindi, yeşil banknotların hızla akıp gelmesi hoştu. Çok geçmeden finans bölümü şirketin en kazançlı kolu haline geldi. Giderek asıl fiziksel üretimden çok, finans faaliyetinden sağlanan kârlara güvenilir oldu. Dünya ekonomisi kısa sürede bu finansal araçların bağımlısı olmuştu (TBS'ler örneklerden biridir sadece). Artık "değer saklama aracı" olmanın ötesinde "değişim araçları" olarak da kullanılıyorlardı, paranın çok özel bir biçimine dönüşmüşlerdi. Clinton yönetimi tüm düzenleyici sınırlamaları kaldırıp Wall Street'i serbest bırakınca (ABD

maliye bakanı Larry Summers'a atfedilen bir karardı bu), söz konusu özel para tüm dünya ekonomisini sardı. Sonsuz miktarlarda bulunabiliyor olması her tarafta faizlerin düşmesine yol açtı, ekonomik balonları gazla doldurdu (Miami ve Nevada'dan İrlanda ve İspanya'ya kadar) ve kronik borç sorunu olan devletleri (örneğin Yunanistan'ı) bütçe açıklarını ucuz tezgah-üstü piyasa borçları alarak tıkamaya teşvik etti.

Buradaki ironiyi gözden kaçırmayalım: Para konusunda tutucu ideolojilerin hakim olduğu, para basmanın tehlikeleri hakkında durmadan vaazlar verilen bir dünyada işler tersine dönmüştü, para arzı fiilen hükümet izniyle korsanlık yaparak kendi imal ettiği paralarla piyasaları doldurmaya kararlı odaklar tarafından gerçekleştiriliyordu. Fed'in baskı makinelerini mafyanın ellerine vermekten ne farkı vardı bunun? Dürüstçe cevap vermek gerekirse, pek de farkı yok.

Genelgeçer tutucu iktisat kuramına göre ekonomiye çok fazla para akması, özellikle yükselme dönemlerinde piyasanın üretici ve tüketicilere ne üretmek gerektiği ve nasıl tasarruf yapılacağı konusunda anlamlı sinyaller gönderme kapasitesini felaket yaratacak derecede yitirmesine davetiye çıkartmak demektir. Oysa şimdi, başı sonu olmayan tutarlarda (miktarı ve değeri kimsenin en ufak şekilde kontrolünde olmayan) toksik özel para dünyayı boğmaktayken, finansal ve parasal tutuculuğun başını çekenlerden hiçbiri kılını bile kıpırdatmıyordu. Çünkü Amerika ve diğer yerlerdeki şirket kapitalizmi gibi onlar da yeni icat edilmiş para biriminin bağımlısı olmuştu.

2008'de fiş çekilip bütün özel paralar yeryüzünden yok olunca, küresel kapitalizm büyük bir likidite krizi gibi görünen bir durumla karşılaştı. Adeta gölün suyu buharlaşıp uçmuştu ve irili ufaklı balıklar çamurun içinde kıvranmaktaydı. Ama sorun daha da derin ve büyüktü aslında. Özel paranın yitirilmesi Küresel Minotauros'u dize getirmişti. Onunla birlikte dünya ekonomisinin sahip olduğu biricik fazla aktarım mekanizması da çöktü. Sonuç bir Krizdi, Fed ve diğer merkez bankalarının para pompalayarak bizi kurtaramayacağı bir Kriz.

Toksik kuram, Kısım A: damlama politikası, arz-yanlı ekonomi

Ronald Reagan 1981'de Beyaz Saray'a yerleştiğinde, henüz yetişme aşamasındaki Küresel Minotauros –tam bir kontrole sahip olmasa da– oradaydı. ABD içindeki hizmetçileri[45] beşiğini sallıyor, gelmekte olan daha büyük ve daha iyi şeylere hazırlıyordu onu. ABD'nin ikili açığı büyümekteyken, canavarın Amerikan toplumu ve dünya ekonomisi üzerindeki etkisi de günden güne artmaktaydı. Şüphesiz Reagan da başkan olarak, tam Minotauros'a uygun bir politik ve ekonomik ortam oluşturarak katkıda bulundu.

Reagan'ın retoriği sersemletici bir onyıldan sonra heyecan uyandırıyordu. Son dönemde Amerikan ulusunun gururu peş peşe gelen darbelerle tarihte hiç olmadığı kadar kırılmıştı: Ülke adeta Ortadoğulu petrol üreticisi bir çete tarafından haraca bağlanmış,[46] savaş meydanında Vietkong'a yenilmiş, Humeyni'nin devrimiyle İrandan sökülüp atılmış, Kızıl Ordu Afganistan'a girdiğinde hiçbir şey yapmamıştı. Toplum, reel ücretlerdeki yükselmenin kesilmesi yüzünden çıkan yeni toplumsal gerilimlerin olumsuz etkilerini iliklerinde hissediyordu. Amerikan kamuoyu heyecan verici bir silah kuşanma çağrısına, özgüvenini onaracak yeni bir "paradigmaya" açtı. Ve Başkan Reagan da, sevdiği hitap şekliyle "sevgili Amerikalılarını" düşük vergilere, silahlanmaya ve eski püriten değerlere dönmeye yöneltiyordu.

Temel fikir yeni olmadığı gibi, karmaşık da değildi: Hükümeti Amerikalıların yolundan çek, bırak kazançları kendilerine kalsın ve bildikleri gibi yaşasınlar. Aslında bu, 1929 tecrübesine dayanan yaklaşımdan tamamıyla uzaklaşmak demekti. O anlayışa göre piyasa işletmelere ve tüketicilere bırakılamayacak kadar değişkendir, ABD yönetimi hem ülkede hem de küresel çapta yeni bir Kriz'i önlemek için

45 Yüksek faiz oranları, büyük Amerikan şirketlerinin işgücü maliyetlerini düşürmedeki başarısı, Wall Street'in özel para yaratma becerileri, ABD'deki hane halkı borçlarının artması ve ortalama Amerikalı işçinin gerileyen hayat standardı.

46 Oysa önceki bölümde açıklandığı gibi, gerçek bambaşkadır: Perde arkasında Amerikan hükümeti petrol fiyatlarının artmasını memnuniyetle kabullenmiştir.

özel sektörü disiplin altında tutmalı, ikna etmeli, gütmelidir. Reagan'ın mesajı bir bakıma, Volcker tarafından daha önce dile getirilen ABD çıkarlarının "dünya ekonomisinde ayrışıp parçalanmayı" gerektirdiği fikriyle tutarlıydı.

Aradaki tek fark, düşük bütçeli filmlerde oynamış eski aktörün daha basit konuşuyor olmasıydı; hiçbir kolektif başarının engellenmemiş bireysel başarıyla boy ölçüşemeyeceği mesajını veriyordu. Amerika birçoklarının gözüne yerinde sayıyor görünüyorsa, bunun nedeni "Büyük Devlet"in Amerikalıları durduruyor olmasıydı. Üretken bir potansiyeli olan özel sektör, kendini düşünen bir Leviathan'ın ipleriyle bağlıydı; öyleyse yapılması gereken tek şey ipleri çözmek ve Leviathan'ı kendi yerine geri göndermekti. Neresiydi yeri? Tek meşru işlevi neydi? Ulusu savunma. Ve bu da ancak Amerikan ordusunun gücünü dünyanın her köşesine yansıtmasına olanak tanımakla mümkündü.

Bir kez Amerikalı seçmenlerin onayını aldıktan sonra Washington işe koyulup arz-yanlı ekonomi politikasına yöneldi ve askeri bütçede muazzam artışlar yapıldı. Ekonominin "arz tarafını" ayrıcalıklı kılmak, sermaye birikiminin önündeki tüm engelleri olabildiğince azaltmak demekti. Pratikteki anlamı ise en çok kazananlara vergi muafiyetleri tanımak, sosyal yardım harcamalarını kısmak ve Wall Street'i Küresel Plan döneminden arta kalmış sınırlamalardan kurtarmaktı. Diğer yandan, yeni askeri harcamalar silah sanayisi ve devletin savunmayla ilişkili alımlarını kapsayan büyük sanayi ağı için tam bir nimetti.

Muhalif sesler yükselip vergileri azaltmanın –özellikle yoksullara verilen sosyal desteklerdeki kısıntılarla birlikte– zenginlere yaradığını vurguladığında, bunun genelgeçer bir yanıtı *damlama etkisi* denen şeydi: Zenginler daha da zenginleşirken (kuram böyle diyordu) yaptıkları harcama ve yatırımların aşağıya, daha kötü durumda olanlara damlaması, zenginlerden vergi alarak yapılacak doğrudan aktarımlardan daha etkili olacaktır.

Kutu 5.4
Yukarı damlama etkisi

Damlama etkisi zenginlerden alınan vergilerin oranlarını düşürmeyi meşru göstermek üzere ileri sürülmekteydi; ellerindeki fazla paranın eninde sonunda aşağıya damlayacağı ve yoksullara ulaşacağı söyleniyordu. Ama tüm ampirik veriler bu hipotezi yanlışlamaktadır. Basitçe söylersek, böyle bir şey hiçbir zaman olmadı. Zaten çok zengin olanların artan zenginliği asla sıkıntı çeken yoksullara gitmedi. Hatta aslında tam tersi oldu, çok farklı bir etki çıktı ortaya: teminatlı türevler piyasasının neden olduğu bir *yukarı damlama etkisi*. Görmüş olduğumuz gibi, yoksulların güvenli olmayan borçlarını teminata bağlamak (örneğin eşik-altı mortgage'ların TBS'lere dönüştürülmesi), borcun ödenip ödenemeyeceği konusunda ilk borç verenin kayıtsız kalmasına yol açmaktadır (çünkü borcu hemen bir başkasına satacaktır). Bu teminatlı borçlar nefis kârlarla tekrar tekrar satılır (ya da 2008 Çöküşü öncesinde satılırdı). Bir bakıma zenginler daha da zengin olmanın zekice ve etkili bir yolunu bulmuştu: kâğıt üzerindeki değerlerden yararlanıyor, toplumun en yoksullarının düşlerini, özlemlerini ve en sonunda da çaresizliklerini bu kâğıtlarla paketleyip satıyorlardı.

Askeri harcamaların dağ gibi büyümesi (sosyal yardım bütçesinde yapılan kısıntılar bunun yanında anlamsız derecede küçük kalıyordu) zenginlerin vergilerinde cömertçe indirimlerle birleşince, ABD hükümetinin hesapları kırmızıya boyandı. Gerçekten nefis bir ironidir bu: Savaş sonrasının en yüksek harcaması, devletin hovardalığına karşı söylemleri hafızalara kazınmış bir yönetim tarafından yapılıyordu.

Küresel Minotauros Beyaz Saray'da ve iktidar koridorlarında daha iyi hizmetçiler bulmayı umamazdı bile. ABD'nin bütçe açığı patlama yapınca New York'a akan yabancı sermaye tsunamisi de iyice hızlandı. Genel bir belirsizlik döneminde sağlam Amerikan borçlarını satın alma hevesiyle, dünyadaki fazla ABD'ye yığılmakta, Wall Street'e

daha da çok özel para yaratıp daha fazla tüketim harcamasını körükleme imkanı vermekteydi.

Ronald Reagan'ın seçim zaferinden bir yıl önce Margaret Thatcher benzer bir politik manifestoyla Britanya'da iktidara gelmişti. Aradaki fark, Thatcher hükümetinin yaklaşık bir yüzyıldır düşüşte olan bir ekonomi devralmış olmasıydı. Üstelik, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işçi sınıfının ekonomik olaylar üzerinde (hem kapsamlı bir sosyal devlet yapısının oluşturulması hem de kömür ve demir-çelik gibi önemli sanayi sektörlerinin millileştirilmesi yoluyla) sağlam bir güç elde ettiği bir ekonomiydi bu.

"Yorumcular" kamuoyunu şekillendirirken, Amerikan mucizesini başarıyla Avrupa topraklarına naklettiği için Başbakan Thatcher'a övgüler yağdırmıştı. Ağır basan hikayeye göre, eğer Avrupa yeniden rekabet gücü edinmek istiyorsa, Demir Leydi'nin yolunu izleyerek, sanayi kuruluşlarını özelleştirmeli, işgücü piyasalarındaki düzenlemeleri kaldırmalı ve birim başına işgücü maliyetlerini düşürmeliydi.

Ama bu anlatı sıkı bir incelemeye direnemez. Thatcher hükümeti hiçbir zaman birim maliyetlerini düşürmedi. Bütün yaptığı sınai üretime neşter vurarak Britanya'yı geleneksel sanayi dallarından ve zamanla can sıkıcı sendikalardan "kurtarmaktı". Bunda başarılı olduğu da şüphe götürmez. Peki ama sendikaların bertaraf edilmesi Britanya'daki işgücü maliyetlerine nasıl bir etkide bulundu?

Bu sorunun cevabı birçoklarının sandığından daha karmaşık. Reformlarda en ağır darbeyi alan madencilik ve çelik sanayisi dalları ortadan kalkarken, milyonlarca tam zamanlı iş imkanı da bir daha geri gelmemek üzere yok oldu. Milli gelirden işçilere düşen pay da elbette iyice geriledi ve Britanya'nın bazı bölgelerinde bütünüyle Üçüncü Dünya koşulları ortaya çıktı. Thatcher'ın onca övgü aldığı şey ise *gerçekleşmedi*: Saatlik reel ücretler gerilememişti. Hatta ABD'de olanın tam tersine, ciddi ölçüde yükselmişlerdi.[47]

47 Önceki bölümde Küresel Minotauros'un ortalama Amerikalıya karşı ne kadar gaddar olduğu anlatılmıştı. Çekinmeden şunu söyleyebiliriz: Minotauros'un

Artık biliyoruz ki, Bayan Thatcher'ın 1983 ve 1987'deki görkemli seçim zaferleri ("ilk gelen koltuğu alır" sisteminin de yardımıyla) iki etkenin sonucudur. Birincisi, 4,5 milyon işsiz oy verme zahmetine katlanamayacak kadar yılgın ve kırgındı. İkincisi, işini *kaybetmemiş* olanlar, reel ücretlerinin artmış olduğunu görüyordu. Ayrıca Bayan Thatcher onları spekülatif bir havaya sokan, Wall Street ve Londra Finans Merkezi'ndeki finans cinnetiyle uyumlu ikramlarda bulunmuştu.

İki şekli vardı bu ikramların: işçilere oturdukları sosyal konutları çok düşük fiyatla satmak ve yeni özelleştirilmiş kuruluşlardan (örneğin British Telecom, British Gas ve Trustee Savings Bank (TSB)) piyasa fiyatının çok altında hisse teklif etmek.[48] Her ikisi de, hâlâ çalışmakta olan işçilerin, bütün kartlarını spekülasyona (ya ev fiyatları ya da hisse fiyatları üzerinden) oynayan bir ekonomiyi onaylamaya yönlendirici adımlardı.

Tahmin edileceği gibi, göklere çıkarılan bu hissedarlar demokrasisi sadece birkaç gün sürdü, çünkü ortak edilen işçiler hisselerini hemen büyük şirketlere sattı. Aynı şeyi şimdi sahibi oldukları sosyal konutlarla da yaptılar, amaçları daha iyi bir semte taşınmak ve yeni evin bedeli mortgage ile ödeneceğinden, bu arada ellerine biraz para geçmesiydi. Konutların özelleştirilmiş olması bankalara mortgage'ları yayma ve evvelce böyle bir şeye hiç sahip olmamış ailelere kredi kartları verme fırsatı sağladı. Böyle bir durumda evlere olan talep haliyle artmış, ev fiyatları fırlamıştı; bu da işçilerde zenginleştikleri yanılsamasını yarattı. Onların "varlıklarındaki" yükseliş karşısında, bankalar

başarısı nedeniyle daha önce bu kadar az Amerikalının bu kadar çok şeye sahip olduğu ve bu kadar çok Amerikalının hayatta kalabilmek için bu kadar kıt imkanla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmemişti. Bkz. James Galbraith (1989) *Created Unequal: The crisis in American pay*, New York: The Free Press.

48 Bunlara "stag" kağıdı deniyordu: hisse senetlerinin çok ucuza satılıp aşırı talep alması ve dolayısıyla tayınlanması.TSB satıldığında zaten artık İngiliz devletine ait değil, asıl hesap sahiplerine aitti. Özelleşmesi için hükümetin yasayı esnetmesi gerekti. British Petroleum gibi bazı vakalarda hükümet danışmanları aynı zamanda hisse senetleri satışının yüklenicileriydi ve hisselerin kamuya arz edilmelerinden önce borsada bir çöküşün doğuracağı felaket hükümetin bu senetler için fiyat garantisi vermesiyle engellenmişti.

işçilere tatile çıkmak, otomobil almak, müzik setlerini yenilemek gibi amaçlarla kredi vermek için yarışıyordu adeta. Böylece ailelerin borçları, ev fiyatları ve tüketici harcamaları hep birlikte ve tam bir uyum içinde yükselip durdu.

Diğer yandan, Londra Finans Merkezi'nin finans alanındaki geleneksel gücü, Thatcher hükümeti tarafından denetim-dışı bırakılması ("Büyük Patlama" denilen gelişme) ve bu merkezin Wall Street'le bağlantıları, ABD'ye kayan yabancı sermayenin önemli ölçüde Londra'dan geçmesini sağlamaktaydı. Dolayısıyla kentteki kurumlarda kısa süreliğine de olsa büyük miktarda para bulunuyordu. Bankacıları aktarılmak üzere kendilerine gelen paralardan kazanç sağlama fırsatı kadar heyecanlandıran bir şey yoktur. Bu finans akışı İngiliz endüstrisini ve sosyal konutları özelleştirmeden elde edilen paralarla ve dağ gibi büyüyen kamu borçlanmalarıyla birleşince, Londra Finans Merkezi'ni hızla geliştiren güçlü bir taşkın meydana gelmişti.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Reagan-Thatcher yıllarını değerlendirmek için çok şey yazılmıştır; ama ele aldığımız bağlamda şuna işaret etmek yeterlidir: Bu ünlü ikilinin politikaları malum Küresel Minotauros'un beslenip büyümesine muazzam bir katkıda bulunmuştur. Britanya'nın çizdiği girişimci toplum imajı ve ukala emlakçılarla kurnaz bankacıların kopardığı onca gürültü, büyük ölçüde Londra Finans Merkezi'nin değerli kâğıt ticaretine ve yükselen ev fiyatlarına dayanıyordu. Bu çifte balonun gelişmesinin nedeni de basitti: dünya sermayesinin New York'a giden göç yolları üstünde Londra'nın ustaca konum alarak stratejik bir benzin istasyonu olması.

Toksik kuram Kısım B: ekonomik modeller ve çeşitli kuruntular

Küresel Minotauros muazzam dengesizlikleri giderek biçim kazanırken kendi tarafında olan ve olumlu yaklaşan hükümetlere sırtını dayamıştı. Thatcher ve Reagan'ın dile getirdiği neoliberal politikalar çok işine yaradı. Ama bu kadarı da yeterli değildi, gerçek uygulamaları cila

çekerek örtecek yeni tür bir ekonomik teori olmalıydı.

Bu gibi teorilerin esaslarını tartışmıştık (bkz. 1. bölüm). İçerikleri ne olursa olsun, dünya ekonomisinin Paul Volcker tarafından belirtildiği gibi isteyerek dağılmakta olduğu bir dönemde *gerçekçi* ve *zamanına uygun* görünmek için yerine getirmeleri gereken iki önkoşul vardı. Birincisi, ekonomik kuramlar ekonominin rasyonel şekilde yönetilebileceği fikrinden uzak durmalıydı. İkincisi, sermaye birikimi üzerinde düzenleyici sınırlamaları ve serbest hareket eden piyasalar üzerindeki her türlü demokratik kısıtlamayı verimsiz ve anlamsız gösteren bir ekonomi modeli sunmalıydılar.

Bu iki koşulu karşılayan biçimci bir model bulunuyordu (çeşitli kılıklara bürünebiliyordu bu model, ama hepsi de göz alıcı karmaşıklıkta bir matematikle süslenmişti)[49] ve bu modelde kapitalizm iki biçimden biriyle yer almaktaydı: ya zamandan bağımsız, iç içe geçmiş bir pazarlar sistemi olarak kalıcı bir denge halinde ya da zaman okunun gösterdiği yönde ileri atılarak ama tek bireyi (*temsili fail*) veya tek sektörü kapsayarak. Kısacası, bütün bir iktisatçı kuşağı *ya* karmaşıklığı *ya da* zamanı ele alabilen ama ikisiyle birden başa çıkmayı bilmeyen ekonomik modellerle yetişmiştir.

Söz konusu modellerin büyük avantajı, kapitalizmi fazlasıyla karmaşık bir matematik halinde sunmalarıdır; böylece uygulayıcılar sonsuz kıvrımlarla dolu biçimci yapılara dalıp ömür boyu uğraşsalar, bu şekilde kurulmuş modellerin mevcut kapitalizmle benzeşmeye hiç başlamadığını fark edemezler bile.

Her model bir soyutlamadır ve amacı da basitleştirmedir. Örneğin fizikte, bazı doğa yasalarına hakim olabilmek için birçok basitleştirici varsayımla işe başlanır (sürtünmenin veya hatta yerçekiminin yok sayılması gibi). Ama sonra gerçekçi olmayan varsayımlar düzenli şekilde geri alınır. Karmaşıklık artar ve karşılığında fizikçiler kuramın daha uygulanabilir biçimlerine sahip olur.

İktisattaysa durum farklıdır. Ekonomik kuramda, sınırlayıcı

49 1. bölümde tartışılan üç teoriyi hatırlayalım: EPH, RHB, RİÇK.

varsayımları yavaş yavaş kaldırma süreci, daha yola bile çıkmadan duruverir. Yerçekiminin olmadığını kabul etmek fizikteki sınırlayıcı varsayımlara bir örnekse, bunun iktisattaki karşılığı zamanı yok saymak olurdu. Ya da tüm tüketicileri ve iş kollarını özdeş kabul etmek. Fizik doğruya yaklaşmak üzere varsayımlarını gevşetebilir, ama iktisat bunu yapamaz. Nitekim, iktisatta çözümlenebilir ekonomik modellerin zamanı ve karmaşıklığı bir arada ele alamayacağını kanıtlayan ilginç bir teorem bulunmaktadır.[50]

Bu olanaksızlığın pratik önemi son derece yüksektir. İktisat kuramının sonunda nasıl Küresel Minotauros'un en sadık hizmetçilerinden biri haline geldiğini de açıklar. Çünkü farklı insanların ve iş kollarının gerçek-zamanlı işlemlerini anlatan matematiksel bir ekonomik model mümkün değilse, ekonomik modeller her türlü kriz kuramından uzak kalmak zorundadır.

Ne de olsa doğası gereği kriz, çok kişinin (ve iş kolunun) bulunduğu bir toplumu etkileyen dinamik bir olgudur. Robinson Crusoe belki mutsuzdu, açtı veya varoluşsal bir kriz yaşadığı oldu; fakat asla bir *ekonomik kriz* deneyimlemiş olamaz (en azından Cuma ortaya çıkana kadar). Krizlerin önkoşulu, farklı kişiler ve sektörler arasındaki koordinasyon eksikliğidir, kolektif olarak bir ekonominin bireysel kaynaklarını kullanma kapasitesindeki bir çöküştür. Bütün o parmak ısırtan karmaşıklığına rağmen matematiksel iktisadın denklemlerini bir Kriz düşüncesi etrafında toplayamıyor olması, son derece şaşırtıcı bir bilimsel eksiklik değil midir?

Peki, matematiksel iktisadın tarihi dramatik bir bilimsel başarısızlık öyküsü olduğuna göre, neden bir kuramsal bütün olarak iktisadın en sonunda canavarın hizmetçisi haline geldiğini iddia ediyorum? İki nedenle. Birincisi kolayca görülebilir: Eğer tüm teçhizatıyla modern iktisat teorisi Krizlere mantıksal bir yer bırakmıyorsa ve kapitalizmi

50 Bu kitabın kapsamı ayrıntılı bir kanıt için uygun değil. İlgilenenler şu kaynağa bakabilir: Y. Varufakis, J. Halevi ve N. Theocarakis (2011) *Modern Political Economics: Making sense of the post-2008 world*, Londra ve New York: Routledge.

zaman-dışı bir dengede bulunan içi içe geçmiş pazarlar sistemi olarak sunuyorsa, aşırı tutucu serbest piyasa taraftarlarına ideolojik destek veriyor demektir. Daha az belirgin olan ikinci neden ise, hizmetçi rolünü yeterince açıklamış bulunduğumuz Wall Street'in toksik parasıyla ilişkilidir.

Birçok farklı aile ve işyerine ait farklı türde borçları kendi içinde dilimlere ayırıp sonra bu dilimleri birleştiren TBS'ler, sözümona değerlerini ve risklerini hesaplamaya yarayan belli formüllere göre düzenlenmekteydi. Bu formüller Wall Street için (örneğin J. P. Morgan, Bank of America, Goldman Sachs vb. için) çalışan finans mühendisleri tarafından geliştirilmişti. Formüllerin işleyebilmesi için belli varsayımlar gerekliydi. İlk ve en önemli varsayım şöyleydi: TBS içindeki bir borç diliminde terslik çıkma ihtimali, aynı TBS'ye dahil olan diğer dilimlerde oluşacak benzer bir geri ödenememe ihtimalinden büyük ölçüde bağımsızdır. Yani tam da 2007-2008de olan şeyin imkansız olduğu kabul edilmişti! Bob'un evini kaybetmesine yol açan nedenlerin Jane'in de işini kaybetme ve dolayısıyla mortgage'ını ödeyememe ihtimalini arttırdığı bir kriz olasılığını hesaba katmaya gerek görülmüyordu.[51]

İnsanın sormadan edemediği –ve Çöküş'ten sonra çok sorulmuş olan– soru şuydu: Varlıkları esas alınan varsayımlara bağlı onca aklı başında, kendi çıkarını düşünen piyasa operatörü, TBS'lere ilişkin bu değerlendirmelere neden inanmıştı? Cevabın iki katmanı vardır. Birincisi, piyasa operatörleri bir tür sürü davranışının tutsağıydı, genel gidişe ters düştüklerinde işlerini kaybedebilirlerdi.[52] İkincisi, Küresel Minoturus'un parlak döneminde iktisatçılar matematik görünümlü bir batıl inancı başarıyla pazarlamıştı ve bu sayede, işlem yapanlar

51 Daha teknik bir dille, TBS'leri oluştururken kullanılan formüller TBS'nin farklı kısımları ya da dilimlerini kapsayan geri ödenmeme ihtimalleri arasındaki korelasyon katsayısının sabit, küçük ve bilinebilir olduğunu varsayıyordu.

52 Korelasyon katsayısının sabit olduğundan şüphe duymak (bir önceki nota bakınız) onları işlerinden ederdi – özellikle denetmenlerinin aslında formülleri anlamadığı ama kullanıldıkları sürece muazzam ikramiyeler aldığı düşünülürse.

olağanüstü –ve budalaca– bir güven duyarak (ve belki de daha sağlıklı olan kendi yargı ve isteklerinin tersine hareket ederek), kendilerini besleyen sistemi çökertici girişimlerde bulunuyordu. Tam anlamıyla çağdaş bir trajedi!

Epilog: tehlike işaretleri

Küresel Plan'ın terk edilmesinin ve ardından dünya ekonomisini bilerek dağıtma sürecine girilmesinin ideolojik karşılıkları vardı. Dünya ekonomisini kolektif çabayla kontrol etmeyi öngören doktrin mahkum ediliyor, piyasaların onları yönetmek için her türlü girişimimizi mutlaka boşa çıkaracağı savunuluyordu.

Ekonominin planlanamayacak kadar itaatsiz olduğu ve en iyisi işi kendi kendini düzenleyen piyasalara bırakmak gerektiği, neoliberallerin el üstünde tuttuğu bir görüştü. Ama şunu atlıyorlardı: Küresel Plan'ı izleyen evre, hiç de kendiliğinden işleyen bir düzen değildi aslında. Çok değer verdikleri piyasalar, Küresel Minotauros'un demir pençelerine uymak zorundaydı, üstelik keyfi yerinde bir hizmetçiler çetesi de canavara yardım ediyor, suç ortaklığı yapıyordu; birbirini izleyen ABD yönetimleri, ekonomik durgunluğun ortalama Amerikan aileleri üzerindeki etkisi, Wall Street'in şüpheli operasyonları ve birçok saçma ekonomik teori de vardı aralarında.[53]

Dönemin amentüsü piyasa güçlerinin büyük okyanuslardaki med ve cezire benzediğine dair yoğun bir histen de destek görmekteydi; kim bu kuvvetlerin önüne çıkmaya kalkışırsa, günümüzün Kral Canute'si sayılırdı. Dönemin büyük paradoksu ise, piyasanın çözümlerine yönelik böyle bir ahlaki coşkuya eşlik eden inanılmaz iyimserlikti. Devlet planlamasından hayır gelmeyeceğini düşünenler, aynı zamanda piyasaların daima mucizeler yaratacağına inanıyordu.

53 Bkz. George Soros (2009) *The Crash of 2008 and What It Means: The new paradigm for financial markets*, New York: Public Affairs. Soros haklı olarak şunu belirtiyor: "Piyasaların dengeye eğilimli olduğu inancı bugünkü kargaşadan doğrudan sorumludur – bu inanç düzenleme yapanları sorumluluklarını bir kenara bırakmaya ve kendi aşırılıklarını düzeltmesi için piyasa mekanizmasını serbest bırakmaya teşvik etmiştir."

Devletin hayatlarımız üzerindeki etkisine ilişkin kötümserlik anlaşılır bir şey; bunun piyasanın başarı sağlama kapasitesine dair hiçbir incelemeye dayanmayan dokunaklı bir inançla birlikte bulunması ise şaşırtıcı. Devlete yönelik radikal şüphecilik, piyasadan çıkan bütün sonuçların tanım gereği optimal olduğu fikrine dindarca bir bağlılıkla nasıl bağdaştırılabilir? Piyasadan çıkan sonuçların insan kaderinin kindarlığından muaf olmasını hangi mekanizma garanti edebilir?

1970'lerin sonlarından 2008'e kadar dünya ekonomisinin istikrarlı görünen bir büyüme içinde büyüme nedeni, Küresel Minotauros'tu. Serbestleşme, özelleştirme ve finansallaşma gemi azıya almışken, somut bir Küresel Plan'ın eksikliği canavarın küresel fazla aktarım mekanizması rolünü aktif şekilde üstlenmesiyle dengelenmişti (böyle bir mekanizma olmadan dünya ekonomisi işleyemez).

Minotauros'un etkisi altında –buraya kadar öne sürmüş olduğumuz gibi– ABD ve uyduları (mesela İngiltere) yurtdışına borç biriktirirken, Anglo-Amerikan ailelerin bireysel borçları da yığılmaktaydı; Wall Street ise toksik özel parayı *hem* üretiyor *hem de* biriktiriyordu. Diğer taraftan petrol üreticisi ülkeler, Almanya, Japonya, Güney Doğu Asya (özellikle 1998deki Doğu Asya krizinin ardından) ve daha sonra da Çin, Wall Street'e ve Londra Finans Merkezi'ne pompaladıkları devasa döviz rezervleri yığmakla meşguldü. Sonu gelmez bir çevrim hareketi içinde, bu sermaye akışları Avrupa ve Doğu Asya'daki fazla üretimini sürdüren yollardan Amerika'nın ikili açığını finanse etmekteydi.

Piyasalar mucizelerini mi yaratmaktaydı acaba? Pek sayılmaz. Çünkü bu tip tehlikeli, belirsiz bir KFAM asla kendiliğinden işleyen piyasalardan doğmuş olamaz. ABD politikasını belirleyen, bilgi sahibi ve önceden harekete geçen kişilerin tasarladığı bir mekanizmaydı bu. Sayıları epeyce fazladır; ama bu kitapta tekrar tekrar en zekilerinden birini anıyoruz: Minotauros'un henüz Washington'ın gözünde bir ışıltıdan ibaret olduğu 1971'den itibaren önemli mevkilerde bulunan ve 2008'deki yıkımdan sonra da gücünü sürdüren eski Fed başkanı Paul Volcker.

Giriş niteliğindeki 1. bölümün başlarında İngiltere Kraliçesi'nin iktisatçılara yönelttiği soruyu aktarmıştım: "Bunun olacağını neden göremediniz?" Aslında Paul Volcker görmüştü. Canavarın yaratılmasında büyük rol oynamış gerçek bir devlet adamından bekleneceği gibi, başka birçok kişinin (mesela Avrupalıların) midesi kaldırmazken, o bunun için gerekeni yaptı: gözünü bile kırpmadan kendi yaratığının, Minotauros'un gözlerinin içine baktı. 10 Nisan 2005'te, yani kimsenin kötü şeyler duymakla ilgilenmediği bir zamanda şunları yazmıştı:

> [ABD'nin ekonomik başarı hikayesini] ayakta tutan, yurtdışı kaynaklı muazzam ve giderek daha da büyüyen bir sermaye akışıdır. Bunun tutarı işgünü başına 2 trilyon dolardan fazladır ve daha da artmaktadır...
>
> Milletçe biz, bilinçli şekilde borç almıyor ve istemiyoruz. Hatta teklif ettiğimiz faiz oranları cazip olmadığı gibi, kreditörlerimize dolların düşmesi riskine karşı koruyucu güvenceler vermek zorunda da değiliz... Dükkanlarımız ve garajlarımız dışarıdan gelen mallarla dolu ve bunların rekabeti içerideki fiyatları ciddi bir şekilde sınırlandırıyor. Bu durum kesinlikle tasarruflarımızın iyice azalmasına ve yüksek büyüme hızına rağmen faiz oranlarını son derece düşük tutmaya yardımcı olmuştur.
>
> Aynı zamanda ticaret yaptığımız ve sermaye arzı sağlayan ülkeler için de koşullar tatmin edicidir. Bazıları, örneğin Çin, giderek büyüyen iç pazarlarımıza büyük ölçüde bağımlıdır. Gelişmekte olan ekonomilerin birçoğunda da merkez bankaları kasalarında olabildiğince çok dolar bulundurmak istiyor; ne de olsa dolar tüm dünyada gerçek bir uluslararası para birimi olmaya en yakın şey.
>
> Sorun şu ki, çok elverişli görünen bu koşullar sonsuza dek süremez. Ürettiğinden yüzde 6 fazlası miktarda uzun süre tüketim veya yatırım yapan bir ülke bilmiyorum. Uluslararası net sermaye akışının yaklaşık yüzde 80'ini Amerika Birleşik Devletleri emiyor.[54]

54 Paul Volcker, 'An economy on thin ice', *Washington Post*, 10 Nisan 2005.

Ben daha iyisini söyleyemezdim doğrusu. Küresel Minotauros hakkında bir takdim gerekiyorsa, Volcker'den yapılacak bu alıntı yeterlidir. ABD'de siyasal ağırlığı olanların Minotauros'tan tamamen haberdar olduğuna ve onun dünya ekonomisinde açtığı derin toynak izlerinden endişe duyduğuna dair bir başka kanıt da, yatırım bankası Morgan Stanley'in başkanı Stephen Roach'ın Volckerden üç yıl önce, 2002'de söyledikleridir:

> Bu efsane... küresel ekonomide daha esaslı bir asimetrinin oluşturulduğunu, ABD-merkezli bir dünyanın yeniden dengeye oturtulduğunu anlatıyor... Tarih bize böyle asimetrilerin sürdürülebilir olmadığını öğretmiştir... Tasarrufların çok az olduğu bir ABD ekonomisi durmadan büyüyüp genişleyen askeri üstünlüğünü finanse etmeyi sürdürebilir mi? Benim cevabım kesin bir hayır. Tarih, jeopolitik ve ekonomiyi birlikte düşününce, ABD-merkezli bir dünyanın sürdürülemez bir yolda bulunduğuna her zamankinden daha çok kani oluyorum.[55]

Geriye dönüp baktığımızda, canavarı yaratanların (Amerika'nın en üst düzey yöneticileri ve Wall Street'in bazı önde gelenleri) tehlike işaretlerini fark etmiş olabileceğini görüyoruz. Durumdan bihaber hizmetçilerin tersine, onlar Çöküş'ün gelmekte olduğunu *görmüştü*. Acı verici bir ağır çekimle.

55 12 Mayıs 2002'de yapılan "Worldthink, Disequilibrium and the Dollar" başlıklı konuşma.

ALTINCI BÖLÜM

Çöküş

Devrilen sütunlar

Çocuklar sütunların dinamiğini küçük yaşta öğrenir. Bir küpün üstüne diğerini koyar ve öylece devam ederler. Sonunda küçük kuleleri devrilir ve kıkırdayarak yeniden başlarlar. 2008'de olanlar bundan çok farklı değil. Bazı bankacıların (vergi ödeyenlerin parasıyla) yeni bir sütun dikmeye çok çabuk başlaması dışında tek fark, kimsenin gülmemesiydi; hatta birçokları bütün sütunların en büyüğü çöktükten yıllar sonra hâlâ çok üzgündü.

2008 Çöküşü'nün nasıl başladığı artık bir efsaneye döndü. Bu konuda yazılan yığınla kitap üniversite kütüphanelerinin raflarına dizildi, havaalanlarındaki kitapçılarda, solcu grupların kendi devrimci mallarını sattığı köşebaşı tezgahlarında vb. yerlerini aldı. Yani olup bitenleri öyle uzun uzadıya araştırmak gerekmiyor, sadece olaylar dizisini kısaca hatırlatacak bir zaman çizelgesiyle yetinebiliriz. Bu bölümün asıl amacı bize batışın hızını, yarığın derinliğini ve dünyanın içine dolandığı *aporia*'yı hatırlatmak. Bir yandan yaşanan dramatik olayları göz önünde bulundurup bir yandan da Küresel Plan'ın bırakılıp yerine Küresel Minotauros'un geçmesindeki daha derin nedenlere bakmayı becermeliyiz.

2008'den önce Wall Street, Küresel Minotauros'a doğru akan sermayelere dayanarak paralel bir para sistemi kurmayı, bir özel para oluşturmayı başarmıştı. Küresel ekonomi de, doğası gereği sürdürülemez şekilde

bölünüp çoğalan bu toksik paranın bağımlısı olmuştu. Dolayısıyla bu para yanıp küle döndüğünde, dünya kapitalizmi çöktü. Eğer merkez bankalarının 1929 Çöküşü'nden aldığı dersler olmasaydı, doğacak etkiler sadece korkutucu değil, düşünülemeyecek kadar da vahim olurdu.

Önceden belli bir Çöküş'ün kronolojisi: Kredi Sıkışması, şirket kurtarmalar ve neredeyse her şeyin toplumsallaştırılması

2007 – Maden ocağındaki kanaryalar

Nisan – Çok sayıda eşik-altı mortgage çıkarmış ve bütün sektörde epeyce yankı uyandırmış bir mortgage şirketi olan New Century Financial iflas etti.

Temmuz – Saygın ticaret bankası Bear Stearns, serbest yatırım fonlarından ikisinin yatırımcılara ödemelerini yapamayacağını duyurdu. Alan Greenspan'in yerine henüz yeni geçmiş bulunan Fed başkanı Ben Bernanke eşik-altı krizinin ciddi olduğunu ve maliyetinin 100 milyar dolara varabileceğini açıkladı.

Ağustos – Fransız ticaret bankası BNP-Paribas, iki serbest yatırım fonuyla ilgili Bear Stearns'e benzer bir duyuruda bulundu. Nasıl açıklıyordu bu durumu? Artık varlıklarını değerlendirmediğini belirterek. Aslında bu, kasalarının TBS'lerle dolu olduğunun itirafıdır: TBS'lere olan talep tam anlamıyla sıfıra düşmüştü, dolayısıyla bunları fiyatlandırmak imkansızdı. Neredeyse aynı anda, Avrupa bankaları birbirine borç vermeyi durdurdu. Avrupa Merkez Bankası (AMB) ani kalp durmasını önlemek için finans piyasalarına 95 milyar euro sürmek zorunda kaldı. Çok geçmeden buna 109 milyar euro daha eklendi. Bir yandan da Fed, Kanada Merkez Bankası, Avustralya Rezerv Bankası ve Japonya Bankası da kendi finans sektörlerine ne kadar olduğu açıklanmayan

milyarlar sürmeye başladı. 17 Ağustos'ta Bernanke'nin faiz oranlarını hafifçe düşürmesi, sorunun boyutunu kavramada ciddi bir yetersizlik olduğunu gösteriyordu.

Eylül – Bankaların birbirine borç vermede ne kadar isteksiz olduğu kendini bu tür borçlarda uygulanan faiz oranında (LIBOR, London Interbank Offered Rate teriminin kısaltması) belli etti: Oran, İngiltere Merkez Bankası'nın oranını yüzde 1'den daha fazla aşmıştı (1998'deki Güney Doğu Asya krizinden beri ilk defa). Bu aşamada, 1929'dan beri ilk kez bir bankanın kurtarıldığına tanık olduk. Söz konusu banka Northern Rock'tı. Hiç TBS bulundurmuyordu aslında, eşik-altı mortgage'ları da yoktu. Ama büyük ölçüde diğer bankalardan aldığı kısa vadeli borçlara dayanarak çalışmaktaydı. Bu kredi kaynağı kuruyunca, likidite ihtiyaçlarını karşılayamaz oldu. Bunu sezen müşteriler paralarını hemen çekmek istedi ve banka çöktü. İngiltere Merkez Bankası tarafından tekrar "hayata" döndürülmesi 15 milyar sterline mal olacaktı. Şaşkına dönen Bernanke ABD faiz oranlarını tekrar küçük bir indirim yaparak yüzde 4,75'e çekti. Bu arada İngiltere Merkez Bankası da Londra Finans Merkezi'ne 10 milyar sterlin daha pompaladı.

Ekim – Banka krizi en muteber İsviçre finans kuruluşlarından UBS'ye kadar uzandı ve bütün dünya durumun farkına vardı. UBS, başkanının ve TBS ve eşik-altı mortgage'lardan kaynaklanan 3,4 milyar dolarlık zararın sorumluluğunu üstlenen CEO'nun görevden ayrıldığını açıkladı. Bu arada Citigroup'un 3,1 milyar dolar zarara uğradığı açıklandı (yine TBS'ler ve mortgage'lar yüzünden) ve birkaç gün sonra buna 5,9 milyar dolar daha ilave edildi. Mart 2008'de Citigroup gerçek rakamın 40 milyar doları bulduğunu itiraf etmek zorunda kalacaktı. Bunca patırtının dışında kalamayacak olan Merrill Lynch de 7,9 milyar dolar kaybettiğini duyurdu ve CEO'su görevden alındı.

Aralık – Serbest piyasaya devlet müdahalesinin en büyük muhaliflerinden

ABD başkanı George W. Bush'un, tarihteki en büyük (Lenin'in Rus Devrimi'nden sonra yaptığı da dahil) devlet müdahalesine ilişkin ilk işareti vermesiyle, tarihi bir an gelip çatmıştı. 6 Aralık'ta Başkan Bush bankaların evlerine el koymasını (Amerika'da kullanılan terimle: rehnin paraya çevrilmesi) durdurmak için bir milyon Amerikalıyı kapsayan bir yardım planı açıkladı. Birkaç gün sonra Fed diğer beş merkez bankasıyla (bunlardan biri de AMB'ydi) bir araya geldi ve bankalara verilecek kredi neredeyse sonsuz ölçüde genişletildi. Peki hangi amaçla? *Kredi Sıkışmasına*, bankalar arası kredi alış verişinin tamamen durması tehlikesine müdahale olarak.

2008 – Ana olay

Ocak – Dünya Bankası küresel resesyona girileceği tahmininde bulundu. Borsalar çöktü, Fed faiz oranını yüze 3,5'e indirdi, bunun üzerine borsalarda toparlanma görüldü. Ama kısa süre sonra MBIA adlı bir sigorta şirketi eşik-altı mortgage'lar içeren tahvillere dayalı poliçelerde 2,3 milyar dolarlık kayba uğradığını açıkladı. Bu poliçeler birden ünlendi. Kredi temerrüt takası (KTT) olarak anılırlar.

Kutu 6.1
Kredi temerrüt takasları (KTT)

Star Trek'ten tanıdığımız Mr. Spock bir KTT ile karşılaşsa ve onu Kaptan Kirk'e anlatması gerekse, o alışılmış ifadesiz tarzıyla derdi ki: "Bunlar sigorta poliçesi Kaptan, ama bildiklerimizden değil." KTT'ler biri borcunu ödemediğinde, önceden belirlenmiş miktarda para öder. KTT ile diğer sigorta poliçeleri arasındaki fark şudur: Otomobilini kazaya karşı sigortalamak istiyorsan, önce ona sahip olmalısın. KTT "piyasası" ise sana başka birinin otomobili için "sigorta poliçesi" satın alma hakkı tanır. Böylece, mesela komşun kaza yapar, parayı sen alırsın! Açıkçası, KTT kötü bir şeyin olup olmayacağına dair bahse girmektir – genellikle de birilerinin

(bir kişi, bir şirket veya bir ülke) borcunu ödeyip ödeyemeyeceğine dair. Jill'in borcuyla bağlantılı bir KTT aldıysan, sonuç itibarıyla Jill'in bunu geri veremeyeceğini, yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğini iddia etmişsin demektir. TBS ticaretiyle yakından bağlantılı nedenlerle KTT'ler serbest fon yöneticileri arasında yaygınlaşmıştı (hâlâ da öyledir).

Riskli TBS'lere yatırım yapan bir operatör düşünelim. 2008 öncesi güzel günlerde bizim yatırımcı geri ödenmeyen borçlardan doğacak 10 milyon dolarlık zararı karşılamayı üstlendiğinde, 5 milyon dolar ön ödeme ve ayrıca her yıl 500.000 dolar alması mümkündü! Geri ödememe durumları olmadığı sürece, hiçbir şey yatırmadan muazzam bir para toplayacaktı! Bir anlık iş için hiç de fena değil – tabii geri öden ye borçlar yığılmaya başlayana kadar. Bu ihtimale karşı da operatörümüz KTT'ler satın alabilirdi; bunlar ona almış olduğu mortgage'ların içindeki TBS'lerin geri ödenmemesi durumunda para verecekti. Yani motrgagelerdeki geri ödememe vakalarının seyrek ve birbiriyle ilintisiz olduğu bir dönemde KTT'lerle TBS'lerin kombinasyonu se v t getirebiliyordu. Ama bu vakalar çoğalınca, KTT çıkaranlar fena halde sıkıştı: KTT'leri satın alanlara inanılmaz rakamlar ödemek zorundaydılar. MBIA'nın iflası bir başlangıçtı sadece. Ana yemek American Insurance Group (AIG) oldu. Eylül 2008'de, Lehmann Brothers tökezleyince servis edildi. Lehman Brothers'ın muazzam miktardaki TBS'leri büyük ö çüde AIG tarafından sigortalanmış, bu TBS'ler karşılığında AIG KTT'ler çıkarmıştı.

Şubat – Fed sigorta sektörünün durumundan kaygı duyduğunu açıkladı, G7 ise (gelişmiş yedi ülkenin temsilcileri) eşik-altı krizinin maliyetinin 400 milyar dolar civarında olacağı tahmininde bulundu. Bu arada Britanya hükümeti Northern Rock'ı millileştirmek zorunda kalmıştı. Wall Street'in beşinci büyük bankası (2007'de 20 milyar dolar değer biçilmişti) Bear Stearns tamamen ortadan kalktı, 240 milyon dolar gibi anlamsız derecede küçük bir fiyat ödeyen JPMorgan Chase tarafından yutuldu. Bu gelişmenin vergi ödeyenlere maliyeti ise 30 milyar dolar seviyesindeydi.

Nisan – Britanya'da mortgage "ürünlerinin" yüzde 20'den fazlasının piyasadan çekildiği bildirildi; bunun yüzde 100 olma ihtimali de açık bırakılmıştı. IMF, Kredi Sıkışması'nın maliyetini 1 trilyon dolar olarak tahmin ediyordu. İngiltere Merkez Bankası duruma tepki olarak yeni bir faiz indirimiyle oranı yüzde 5'e çekti ve sorunlu mortgage'lardan dolayı sıkıntıya düşmüş bankalar için 50 milyar sterlin daha ayırdı. Kısa süre sonra Royal Bank of Scotland iflastan kurtulma amacıyla hissedarlarından 12 milyar sterlin toplama çabasına girişti, aynı zamanda TBS ve sair bazında 6 milyar sterlin kaybetmiş olduğunu itiraf etti. O sıralarda Britanya, İrlanda ve İspanyada ev fiyatlarının düşmeye başlaması ödenemeyen borçların iyice artmasına yol açtı (borçlu ev sahiplerinin artık evlerini mortgage'larının üstünde bir fiyata satıp mortgage'ı ödeme şansı kalmamıştı).

Mayıs – İsviçre bankası UBS yeniden haberlere çıktı: Kof mortgage'lara dayanan TBS'ler yüzünden 37 milyar dolar kaybetmişti ve hissedarlarından 16 milyar dolar toplamak istiyordu.

Haziran – RBS ve UBS'yi borsada 4,5 milyar sterlin toplamayı hedefleyen Barclays Bank izledi.

Temmuz – Britanya Ticaret Odası çok şiddetli bir resesyon tahmininde bulunup borsa düşüşe geçince, Londra Finans Merkezi kasvete büründü. Atlantik'in diğer ucunda da hükümet Amerika'nın en büyük iki mortgage kuruluşuna (Fannie Mae ve Freddie Mac) kapsamlı yardımlar yapmaya başladı. Nakit akıtma ve borç garantileri şeklinde olan bu yardımın toplam faturası 5 trilyon dolardı (aynen böyle), başka bir deyişle, gezegenin bir yıllık GSYH'sinin onda biri kadar.

Ağustos – ABD, Britanya, İrlanda ve İspanya'da ev fiyatları düşmeyi sürdürdü, dolayısıyla ödenemeyen borçlar daha da fazlalaştı, finans kuruluşlarının sıkıntısı ve vergi ödeyenlerin yardımı arttı. Britanya

hükümeti başbakanın ağzından resesyonun kaçınılmaz olduğunu ve şimdiye kadar beklenenden daha "yoğun ve uzun süreli" geçeceğini itiraf etti.

Eylül – Londra borsası çöktü, Wall Street de resmi istatatistiklere göre perişan haldeydi ve işsizlik hızla yükselmişti (yüzde 6'nın üstündeydi ve artmayı sürdürüyordu). Fannie Mae ve Freddie Mac resmen millileştirildi; Başkan Bush'un hazine bakanı (Goldman Sach'ın eski başkanlarından) Henry Paulson, bu iki firmanın borç düzeyleri nedeniyle tüm finans sistemi için oluşan ağır tehlikeye işaret etmekteydi. Henüz bu dehşet verici açıklama sindirilememişken, Wall Street'in devlerinden Lehman Brothers da kayıplara uğradığını itiraf etti: Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları zarfında 3,9 milyar dolar. Tabii bu sadece buzdağının görünen ucuydu. Lehman Brothers iflasına ABD hükümetinin göz yummayacağına ve en azından satın alınmasını cömertçe destekleyeceğine (Bear Stearns olayında yaptığı gibi) inanıyor, satın alacak birilerini arıyordu. Britanya'dan Barclays Bank konuyla ilgilendi, ama böyle bir satın alma sonucu oluşabilecek kayıplarının vergi ödeyen Amerikalılarca karşılanmasını şart koştu. Goldman Sachs'taki döneminden beri Lehman Brothers'ın CEO'suna olan antipatisi iyi bilinen bakan Paulson dümdüz bir "hayır" cevabıyla yetindi. Böylece Lehman Brothers iflasını ilan etti ve krizin en tehlikeli çığı kopmuş oldu.

15 Eylül 2008, Pazartesi: Lehman Brothers'ın ölüm günü. Lehman belli başlı TBS üreticilerinden biriydi. TBS'leri bağımsız bir para piyasası fonunda bulunuyordu ve bu fonun rezervleri olmadığından hisselerin karşılığını ödemeyi durdurdu. Yatırımcılar paniğe kapılmıştı. Salı günü para piyasası fonlarına tam bir hücum oldu.

Bu arada, benzer durumdaki Merrill Lynch, Bank of America tarafından 50 milyar dolara satın alınma görüşmelerini tamamlayabildi; yine, vergi ödeyenlerin bol keseden harcanan parasıyla süreç desteklenmişti – Lehman Brothers'ı kurtarmayı reddettiğinde dünya

finans sektöründe oluşan feci sonuçlar nedeniyle ürkmüş bir hükümetin desteğiydi bu.

Aksilikler hep üst üste gelir. Merrill Lynch'in yedekleri domino etkisine direnemedi. Zaten en iri domino taşlarından biri devrilmek üzereydi: AIG. Lehman'ın TBS'lerinden büyük kısmını geri ödenmeme durumuna karşı sigortaladığı anlaşılan kuruluş (bunun için sayısız KTT çıkartmıştı), mevcut sigorta sözleşmelerine (aslında neredeyse dünyadaki her finans kuruluşunun yaptığı tarzda sözleşmeler) bağlı yükümlülüklerini yerine getiremiyordu. Fed 85 milyar dolarlık bir kurtarma paketi hazırladı. İzleyen altı ay içinde AIG'yi kurtların pençesinden kurtarma işinin vergi ödeyenlere maliyeti inanılmaz derecede büyüyerek 143 milyar dolara ulaştı. New York ve Washington'da bu dram sürmekteyken, Londra'da da hükümet ülkenin mortgage kredileri veren en büyük kuruluşu olan HBOS'yi kurtarmaya, 12 milyar sterlin karşılığında Lloyds TSB'ye devrini gerçekleştirmeye uğraşıyordu. Üç gün sonra yine ABD'de, 307 milyar dolar değer biçilmiş önemli bir mortgage kuruluşu olan Washington Mutual iflas etti, parçalandı ve enkazı JPMorgan Chase'e satıldı.

28 Eylül 2008, Pazar: Kıta Avrupa'sının dev bankalarından Fortis çöktü ve millileştirildi. Aynı gün ABD Kongresi ABD Hazinesi'nin bir talebini görüşüyordu. Hazine'nin istediği şey, finans sektörüne" kötü varlıklarıyla ilgilenmesi" için yardımda bulunmak üzere 700 milyar dolar kullanılmasına izin verilmesiydi. Başkan Bush'un hazine bakanının adıyla *Paulson Planı* diye anılan paket, sonuç itbarıyla Kongreden Paulson'a 700 milyar dolarlık bir çek yazmasını istiyordu; o da bu parayı finans sektörünün yarattığı ve 2007/8de toz olup uçan özel paranın yerine konsun diye, Wall Street'e istediği gibi dağıtacaktı.

Uğursuz Eylül sona ermeden önce, Britanya hükümeti Bradford & Bingley'i millileştirdi (nakit ve garantilerin toplam maliyeti 50 milyar sterlindi). İzlanda hükümeti de aynı işlemi adanın üç bankasından biri için yaptı (bu, kişi başına hesapla 2008'in yol açtığı en büyük ekonomik erimenin bir işaretiydi). İrlanda ise yatırımcı ve hissedarları

sakinleştirmeye çalışıyordu. Hükümetin ülkedeki *tüm* bankalarda tutulan ya da onlar tarafından çıkarılıp piyasa sürülmüş *tüm* tasarruflar ve *tüm* tahviller için garanti verdiği açıklandı. Yüzyılın hatası olacaktı bu, İrlanda'nın savaş sonrası ilerlemesini bir günde silip süpürecekti. Çünkü sonraki aylarda İrlanda bankalarındaki kara deliğin hükümet bütçesini birkaç kez yutacak kadar büyük olduğu ortaya çıktı. İrlanda'nın iki yıl sonra, Aralık 2010'daki iflası, özel bankaların borçlarını devlet garantisi altına almanın kaçınılmaz sonucuydu.

Aynı 29 Eylül günü Belçika, Fransa ve Lüksemburg bir başka bankanın, Dexia'nın kapanmaması için 6,4 milyar euroyu gözden çıkarmak zorunda kaldı. Ama Eylül hâlâ bitmiş değildi. Ayın son günü ABD Kongresi tarafından ABD Hazinesi'nin –Paulson Wall Street'i kurtarsın diye– sunduğu 700 milyar dolarlık talebin reddedilmesi büyük bir şok yarattı. New York borsası çok keskin bir düşüş yaşadı ve dünya daha da yoğun bir belirsizliğe büründü. Bakan Paulson her şeye baştan başlayıp yeni ve daha ayrıntılı bir plan oluşturdu. Belli Kongre üyelerinin uygun bulacağı bazı ekler de yapmıştı. Koşullar kötüleşiyor, takas aralıkları büyüyor, KTT'lerin değeri acımasızca yükseliyordu ve bankacılık kuruluşları bir gecelik veya kısa vadeli kredi almak için ellerinde kalmış son olanakları da yitirmekteydi. Fed'in bu duruma cevabı kredileri herkese yaymak oldu!

Ekim – 3 Ekimde ABD Kongresi gerçeklerin baskısına boyun eğdi ve üyeleri kendilerine mali destek veren gruplar için gerekli pazarlıkları tamamladığında, 700 milyar dolarlık "güvence" paketini geçirdi. Üç gün sonra Alman hükümeti ülkedeki bankalardan Hypo Real Estate'i kurtarmak üzere 50 milyar euroluk bir operasyona başladı. Her zaman basiretiyle övünen bir ülke için bu durum ne kadar acı verici olsa da, İzlandalıların başına geleceklerin yanında bir şey sayılmazdı. İzlanda hükümeti özel kreditör olarak ticarete devam edemeyecekleri besbelli olduğu için üç bankaya da el koyduğunu açıkladı. Aslında bankaların iflasıyla birlikte, ekonomik hacmi onlardan çok daha küçük olan

bütün ülkenin iflası da kaçınılmaz demekti. İzlanda'nın durumu başka yerlerde de, özellikle İzlanda bankalarının çok aktif olduğu Britanya ve Hollanda'da etkili oldu. Britanya'da birçok yerel yönetim –yüksek faiz oranları karşılığında– İzlanda bankalarında hesap açmış, bu yüzden sıkıntı daha da büyümüştü.

10 Ekimde Britanya hükümeti finans sektörüne 50 milyar sterlin daha enjekte etti ve 200 milyar sterline kadar kısa vadeli borçlar verme teklifinde bulundu. Ayrıca Fed, İngiltere Merkez Bankası ve AMB ile Kanada, İsveç ve İsviçre'nin merkez bankaları aynı anda faiz indirimine gitti: Faizi iyice düşüren Fed'de bu oran yüzde 1,5, AMB'de yüzde 3,75, İngiltere Merkez Bankası'nda ise yüzde 4,5 olmuştu. Ertesi sabah Washingtonda IMF'nin yıllık toplantısı vardı. Bir gün sonra Paris'te buluşan Avrupalı liderler hiçbir büyük bankacılık kuruluşunun batmasına göz yumulmayacağını açıkladı. Ama AB garantileri söz konusu olmamıştı; her devletin kendi bankalarını kurtarması gerekiyordu. Ve bu da etkileri başta İrlanda olmak üzere Avrupa'da hâlâ hissedilen bir diğer vahim karardı.

13 Ekim'de, yani bir sonraki gün, Britanya hükümeti bankaların durumunun çok kötü olduğunu, aldıkları muazzam yardımlara rağmen sırf ayakta kalabilmek için çok daha fazlasına ihtiyaç olduğunu saptadı. RBS, Lloyds TSB ve HBOS'ye tam 37 milyar sterlin daha verildi. Sadece Britanya'da görülen bir şey değildi bu. 14 Ekimde ABD Hazinesi 250 milyar dolar harcayarak sallantıda olan bankaları destekleyici alımlar yaptı. Başkan Bush, bu müdahalenin "serbest piyasaları koruyup sürdürmek için" onaylandığı açıklamasını yaptı. George Orwell çok eğlenirdi herhalde; basbayağı çift-konuşun böyle güzel bir örneğini kendisi bile zor bulurdu.

Ekim sonunda durum resmiyet kazandı: hem ABD hem de Britanya resesyona girmiş, finans krizi gerçek ekonomik krize dönüşmüştü. Fed derhal faiz oranını yüzde 1,5'ten 1'e düşürdü.

Kasım – İngiltere Merkez Bankası da Fed'i izleyerek faiz indirimine

gitti (yüzde 4,5'ten yüzde 3'e); AMB de aynı şeyi yaptı (yüzde 3,75'ten yüzde 3,25'e). Bu arada Çöküş yayılmaya devam ediyordu, Ukrayna'da bir kriz başlatmıştı ve şimdi bu ülke IMF'den 16 milyar dolar borç istemekteydi. Çin'de de hükümet aynı nedenlerle kendi teşvik paketini yürürlüğe koymuştu: İki yıla yayılmış olarak 586 milyar dolar altyapı projelerine ve bazı sosyal projelere akıtılacak, kurumlar vergisinde azaltmalar yapmak için kullanılacaktı.

Euro bölgesi ekonomisinin resesyonda olduğunu açıkladı. İflas etmiş olan İzlanda'ya IMF isteksizce 2,1 milyar dolar borç verdi, ABD Hazinesi de –hisseleri birkaç gün içinde yüzde 62 değer kaybına uğrayan– Citigroup'a 20 milyar dolar aktardı. Politik müdahalelerin son hızla sürdüğü o günlerde Britanya hükümeti KDV'yi de düşürdü (yüzde 17,5'ten 15'e) Fed finans sistemine tam 800 milyar dolar daha enjekte etti. Onlardan geri kalmak istemeyen Avrupa Komisyonu da Avrupa ekonomisine 200 milyar euro aktarma planını onayladı. Zor durumdaki bir ekonomiye devlet desteğinin zararları hakkında onyıllardır sürmüş neoliberal vaazlardan sonra, Keynesçilik Kıta'ya geri dönmüştü.

Aralık – Ayın hemen başında saygın bir kuruluş olan National Bureau of Economic Research, ABD'de resesyonun aslında Aralık 2007'de başlamış olduğunu belirtti. Sonraki on gün içinde Fransa kendi bankacılık sektörü için 26 milyar euro tutarındaki yardım paketini hazırladı; ayrıca AMB, İngiltere Merkez Bankası ve İsveç ile Danimarka merkez bankaları faiz oranlarını bir kez daha indirdiler. ABD'de ise Bank of America'nın vergi paralarıyla gerçekleşen Merrill Lynch'in devralınma işlemi sonunda 35.000 kişinin işini kaybedeceğini açıklaması kamuoyunda şok yarattı.

Fed de yeni bir faiz indirimi yaptı, şimdi artık oran, kreditörün özelliklerine bağlı olarak, yüzde 0,25 ile yüzde 0 arasındaydı. Anlaşılan umutsuz durumlarda umutsuz yollara başvuruluyor. Yine de, Amerika'nın dolanmış olduğunu resmen kabul ettiği bu düşündürücü durum,

iktisatçıların bir daha olmayacağına kendilerini inandırmış bulunduğu bir şeydi: 1929dan beri görülmeyen tipik bir likidite tuzağı.[56] Fakat bu kez daha da kötüsü. 1929dan farklı olarak, *bizim* kuşağın likidite tuzağı küreseldir. Faiz oranları sadece ABDde değil, bütün Batıda dibe vurmuştu.

TYB piyasasıyla başlayan ve dünya finans sektörünü yiyip tüketen hastalığın gerçek ekonomiye, yani insanların anlamsız fiyatlara kağıt alıp vermek yerine gerçek şeyler ürettiği alanlara da bulaştığının bir diğer kanıtı da şuydu: Başkan Bush, destek operasyonlarına ayrılan 700 milyar dolardan 17,4 milyarının otomobil üreticilerine aktarılacağını duyurmuştu. Çok geçmeden, ABD Hazinesi de General Motors'un –finansallaşmanın altın çağında çok "kârlı" çalışmış olan– finans bölümüne çökmekten kurtulması için 6 milyar dolar verileceğini açıkladı.

New York borsası 1 Ocak 2008'den yılın sonuna, yani 31 Aralık'a kadar toplam değerinin yüzde 31'inden fazlasını kaybetmiş bulunuyordu.

2008'den sonra – bitmek bilmeyen kriz sonrası

Ocak 2009'da henüz yeni seçilmiş olan Başkan Obama, ABD ekonomisinin çok hasta olduğunu açıkladı ve düzelmesi için yeni kamu harcamaları yapılacağının ipuçlarını verdi. Sanki Amerikan yönetimindeki sürekliliği kanıtlamak istercesine Obama hükümeti Bush ve Paulson'ın açtığı yoldan yürüyordu: Bank of America'ya 20 milyar dolar daha aktardı ve kurtarmaya giriştiği Citigroup'un ikiye bölündüğünü görüp dehşete kapıldı. ABD işsizlik oranı yüzde 7'yi aşmıştı ve işgücü piyasası Büyük Bunalımdan beri en büyük kan kaybını yaşamaktaydı. ABD'nin ithalatı azalıyor ve bu yüzden Japonya, Almanya

56 Likidite tuzağı terimi Keynes'in geleneksel ekonomi kuramında keşfettiği bir hatadan kaynaklanır. Geleneksel kuram faizlerin düşmesi ve böylece yatırımın toparlanmasıyla resesyonların kendi kendini iyileştireceği görüşündeydi. Keynes sıfıra dayanmış faiz oranının daha fazla düşemeyeceğine işaret etti (bkz. 2. bölüm). Resesyon sırasında fiyatlar düşmeyi sürdürürken, reel faiz oranı (yani faiz oranı eksi enflasyon) teorinin düşmesi gerektiğini söylediği bir zamanda artar. Sonuç? Resesyon ağırlaşır.

ve Çin'in ticari fazlaları geriliyordu. Küresel Minotauros'un aldığı ilk ciddi yaralardı bunlar.

Britanya'da İngiltere Merkez Bankası faiz oranlarını yüzde 1,5'e, 315 yıllık tarihinin en düşük düzeyine kadar indirdi. GSYH de yüzde 1,5 gerileyince, hükümet küçük işletmelere durumu atlatmaları için 20 milyar sterlin tutarında kredi teklif etti. Alman şansölyesi SAngela Merkel de aynı şeyi yaptı ve AMB'nin faiz oranını yüzde 2'ye çekmesiyle eşzamanlı olarak 50 milyar euroluk bir teşvik paketi çıkarttı. İrlanda'da Anglo Irish Bank millileştirildi. Kreditör ve mudilere hükümetin tek bir euro dahi kaybetmeyeceklerine dair verdiği garantiyle, İrlanda halkı bankacıların yol açtığı neredeyse sonsuz kayıpların yükünü omuzlamak zorunda kalıyordu. İrlanda bu haince darbenin etkisini atlatamayacak. En azından bütün bir kuşak boyunca.

2009 Ocak'ı henüz sona ermemişken, IMF dünyada ekonomik büyümenin 1945'ten beri ilk defa negatif olacağı uyarısını yaptı. Uluslararası Çalışma Örgütü ise dünya çapında 51 milyon kişinin işini kaybedeceğini bildirdi. Her iki tahminin de doğru çıktığı görülecekti.

Şubat 2009'da İngiltere Merkez Bankası bütün rekorları kırarak faiz oranını yüzde 1'e indirdi. (Bu cümleler kaleme alındığı sırada güncel faiz oranı yüzde 0,5 olmuştu.) Kısa süre sonra Başkan Obama 787 milyar dolarlık teşvik amaçlı Geithner-Summers Planını imzaladı. "Tarihimizin en geniş kapsamlı ekonomik canlanma paketi"[57] diye söz ediyordu plandan. (Bu çok önemli mihenk taşını 7. bölümde de ele alacağım.) Bir yandan da AIG korkunç haberler vermeye devam ediyordu: 2008'in son çeyreğindeki kayıp 61,7 milyar dolardı. Ve "ödülünü" aldı: ABD Hazinesi'nden bir 30 milyar dolar daha.

Mart'ta G20 grubu (G7'nin yanı sıra Rusya, Çin, Brezilya, Hindistan ve diğer gelişmekte olan ülkeler) "dünya ekonomisini resesyondan

57 Tim Geithner Başkan Obama tarafından hazine bakanı olarak atanmıştı. Larry Summers Bill Clinton'ın hazine bakanıyken, Geithner onun müsteşarıydı. Obama başkan olunca Summers gibi o da Washington'a geri döndü (Bush yıllarını Harvard Üniversitesi rektörü olarak geçirmişti) ve başkanın Ulusal Ekonomik Konseyi'nin başına geçti.

çıkarmak için sürekli bir çaba içinde olmayı" taahhüt etti. Bu bağlamda Fed, artık parça parça müdahale zamanının geçtiğini saptadı ve bu kez 1,2 trilyon dolar tutarında "çürük borç" (yani Wall Street'in artık hiçbir değeri olmayan özel parası) satın alma kararına vardı.

Nisan'da Londrada, büyük gösterilerin ortasında toplanan G20, küresel finans sistemine 1,1 trilyon dolar ayırma konusunda uzlaştı. Kaynak büyük ölçüde IMF olacaktı. Söz konusu kuruluş kısa bir süre sonra Çöküş'ün finansal varlıkların değerinde tahminen 4 trilyon dolar kadar bir kayıp yarattığını açıklayacaktı. Londra'da Başbakan Alistair Darling ülke ekonomisinin 2009'da yüzde 3,5 oranında gerileyeceğini ve bütçe açığının 175 milyar sterlini (GSYH'nin yüzde 10'undan fazla) bulacağını öngörüyordu. Ama tarih gösterdi ki, fazla iyimsermiş!

Mayıs 2009'da ABD'nin üçüncü en büyük otomobil üreticisi Chrysler hükümet tarafından kendini tasfiye etmeye zorlandı ve varlıklarının çoğu yok pahasına İtalyan otomobil üreticisi Fiat'a devredildi. Bu arada finans sektöründen hâlâ iç karartıcı haberler geldiğinden, ABD Hazinesi 70 milyar doları aşan yeni bir yardım paketi hazırladı.

Haziranda sıra General Motors'a (GM) gelmişti: Amerika'nın simgesel anlam taşıyan bu otomobil üreticisi iflas etti ve kreditörleri yatırımlarının yüzde 90'ını kaybetmeye "razı olmak" zorunda kaldı. Şirket kamulaştırıldı (hükümet işletme sermayesi olarak ayrıca 50 milyar dolar koymuştu). İşçilerin emeklilik hakları karşılanamadığı için ister istemez kreditör haline gelmiş bulunan şirket sendikaları da hissedar oldular. Detroit'te sosyalizm, en azından kâğıt üstünde mevcuttu ve yaşıyordu!

Okyanusun diğer kıyısında, Britanyada işsizlik hâlâ artmaktaydı ve yüzde 7,1'e ulaşmıştı; bu da 2,2 milyon insanın hurdaya çıkarılması demekti. Küresel ekonominin halini ortaya seren bir diğer gösterge de, 2008'de toplam petrol tüketiminin 1993'ten beri ilk kez düşmüş olmasıdır.

İçyüz

Yukarıdaki kronolojik anlatım 2009 ortalarında aniden ve rasgele kesiliyor. Soluk soluğa okunan bir korku öyküsünden farkı yok. Ama Hollywood'daki benzerlerinden farkı, mutlu ya da başka türlü bir doğal sonunun bulunmaması. Hiç bitmeyen bir öykü bu, 2007'de başladı ve uzun, çok uzun sürecek. Bir yerde kesmek ve bütün bunların ne anlama geldiği konusuna dönmek zorundaydım. Haziran 2009'u seçmemin özel bir nedeni yok.

O tarihte dünyanın durumunu özetlemem gerekirse, yapabileceğim en iyi şey aşağıdaki alıntı:

> İçinde bulunduğumuz evrede borç para barındıran varlıkları elde tutmak öyle riskli ki, likiditeye doğru panik halinde bir koşuşma var. Ve daha fazla likit edinmeyi başaran herkes, bu süreç içinde varlık fiyatlarını biraz daha aşağı çekiyor, öyle olunca diğer bireylerin hareket olanağı bundan zarar görüyor, cesaretleri kırılıyor. Ve işler bu şekilde sürüp gidiyor... Burada genel ve tikel çıkar arasındaki uyumsuzluğun aşırı bir örneğini görmekteyiz...

Bunlar John Matnard Keynes'in 1932'de yazdığı şeyler.[58] Ama 2008 sonrası dünyamıza 1929'u izleyen yıllarda olduğundan bile daha çok uyuyorlar. Çünkü 1929da ABDdeki kapanmamış kredilerin GSYH'ye oranı yüzde 160'tı. 1932de, yani Keynes bu satırları kaleme aldığı sıralarda borçlar yığılmış, GSYH düşmüş ve oran yüzde 260'a çıkmıştı. 2008 Çöküşü baş gösterdiğinde, Küresel Minotauros rejiminin sürmekte olduğu ABDde kapanmamış kredilerin GSYH'ye oranı ise yüzde 365'ti. İki yıl sonra 2010da, dehşetli bir yükselişe yüzde 540'a varmış bulunuyordu. (Üstelik kapanmamış nominal değeri GSYH'nin en az dört katı olan türevler buna dahil değildir.)

58 J. M. Keynes (1932) 'The world economic outlook', *The Atlantic Monthly*, 149: 521–6.

Sayılar bu kadar korkutucu halde, yine de gerçeği yeterince yansıtmıyor. 2008 Çöküşü'nün hemen öncesinde ortalama Amerikalı işçilerin reel ücreti hâlâ 1970'lerin başlarında olduğundan düşüktü. Oysa eskiye kıyasla daha uzun saatler çalışıyorlardı ve üretkenlikleri de önemli ölçüde arttığı halde elle tutulur bir kazançları olmamıştı. Ve sonra birdenbire, 2008'de veya biraz daha sonra milyonlarcası kelimenin tam anlamıyla sokakta buldu kendini.

Neredeyse 4 milyon Amerikalı işini kaybetmişti. ABD Mortgage Bankacılığı Birliği'nin verilerinin tahminine göre, her 200 evden biri bankalar tarafından geri alınmıştı. 2008'den 2011'e kadar her üç ayda bir 250.000 kadar aile eşyalarını toplayıp başları eğik vaziyette evlerinden ayrılıyordu. ABD'deki her sınıfta ortalama bir çocuk, anne-babası mortgage taksitlerini ödeyemediği için aile evini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu acıklı öyküye ek olarak, merkezi ABD'de olan Ev Sahipliğini Koruma Vakfı bize –60.000 ev sahibinin yer aldığı bir araştırmaya dayanarak– Amerikan hane halklarının yüzde 40'ından fazlasının borç batağına her yıl biraz daha fazla saplandığını bildiriyor (oysa bütün olarak Amerikan ekonomisi *kaldıraç oranını indirmekte*, yani borçları azalıyor).

Main Street'te (ortalama Amerika böyle tabir edilir) hüküm süren hoşnutsuzluğu kavramak isteyen biri, Amerikan ailelerinin yaşadığı bütün o endişe ve pişmanlıkları Wall Street'teki (Main Street'in karşı kutbu) yeniden canlanma görüntüsüyle karşılaştırmalıdır. Bir tarafta zaten zor işlerde çalışan ve gelirleri azalmakta olan, Minotauros'un hükümdarlık döneminde daha da ağır çalışmak zorunda bırakılmış ve Minotauros gözden düştüğünde kullanılıp atılan aletler gibi ıskartaya çıkarılmış milyonlar. Diğer tarafta ise hiçbir değeri olmayan kağıtlar üretip muazzam ödeme paketleriyle (ve aynı derecede iri egolarıyla) dünyanın kapaklanmasına yol açtıktan sonra, kaynağı vergiler olan 10 trilyon dolardan fazla yardım alan küçük bir azınlık. Tea Party hareketi "sistemin" dibine kadar çürümüş olduğuna inanan hoşnutsuzlar arasından birilerini devşirmekte zorlanmıyorsa, bunda şaşacak ne var?

Bu arada, Avrupa'da kriz hız kazanıyor ve ortak paranın varlığı tehdit altında (bu ilginç krizi 8. bölümde ele alacağım). ABD ve Avrupa dışında, gelişmekte olan ekonomilerinse (Üçüncü Dünya'nın 1990'ların sonundan itibaren büyümeye başlamış kısımları) 2008 Çöküşü'nden görece az hasarla çıktığı sık dile getirilen bir şeydir. Gerçi Çin'in krizi ötelemek için Keynesçi yöntemleri başarıyla kullandığı doğrudur; bir yıl içinde altyapı çalışmalarına 350 milyar dolardan fazla para (ve 2010'a kadar da bunun neredeyse iki katı) harcanmıştır.

Ama Pekin Üniversitesi'nin bir araştırması yoksulluk oranlarının yükseldiğini, özel harcamaların azaldığını (büyüme kamu yatırımları sayesinde devam edebilmişti) ve hatta tüketimin de ciddi ölçüde düştüğünü (GSYH'ye oranlandığında) göstermektedir. Bu tip bir Keynesçi büyümenin sürdürülebilir olup olmadığı, önümüzdeki dönemin büyük bir sorusudur.

Brezilya ve Arjantin gibi Çin'e büyük miktarlarda temel meta satan ülkeler 2008'i diğerlerinden daha iyi geçirdi. Hindistan da yeterince yurtiçi talep sağlayabilmiş görünüyor. Ne var ki, Üçüncü Dünya'nın hızla yükselen besin maddesi fiyatları yüzünden 2008 Çöküşü'nün en az bir yıl öncesinden beri zaten derin bir krizde bulunduğunu bir kenara bırakmak, fazla dikkatsiz bir yaklaşım olur. 2006 ile 2008 arasında dünya ortalaması olarak bu fiyat artışları pirinçte yüzde 217, buğdayda yüzde 136, mısırda yüzde 125 ve soya fasulyesinde yüzde 106'ydı. Bu fiyat artışının nedenleri çoktur ama aynı zamanda Küresel Minotauros'la iç içedir.

Finansallaşma ve opsiyonlar, türevler, menkul kıymetleştirme ve benzerlerinin roket gibi fırlaması, Chicago Vadeli İşlem Borsası'nda besin maddeleriyle bağlantılı yeni spekülasyon biçimlerinin oluşmasına yol açmıştı. 2008'e kadarki koşuşturmada mortgage'ları değil ama gelecekteki buğday, pirinç ve soya fasulyesi fiyatlarını içeren canlı bir TBS ticareti tam gaz ilerliyordu. Biyo-yakıt talebi de artmaya başlamıştı. Normal ekinlerin yerini alan bu ürünler hasat ediliyor ve sonunda Los Angeles, Sydney ve Londra civarında dolanıp duran 4x4

sürüşlü canavarların depolarını dolduruyordu. Bunun yanı sıra bir de doğal felaketler (Pakistan ve Avustralyada korkunç seller, Rusya ve Avustralyada kontrol edilemeyen yıkıcı yangınlar – büyük ihtimalle küresel ısınmanın sonuçları) fiyat artışlarında etkili olmaktaydı.

Daha tam bir resim elde etmek üzere, Cargill ve Monsanto gibi Amerikan çokuluslu şirketlerinin Hindistan ve başka yerlerde tohumları metalaştırma girişimlerini, bu kuruluşların zehirli kucağına düşmüş binlerce Hintli çiftçinin intiharını ve IMF yapısal uyarlama programları vb.nin buyruğuyla sosyal hizmetlerin kısılması veya kaldırılmasının etkilerini de ekleyelim. Demek ki 2008 Çöküşü –çok büyük çoğunluk için– zaten kötü olan durumu çok daha kötüleştirmiştir.[59]

Nisan 2009'da Londrada toplanan G20 IMF'ye 1,1 trilyon dolarlık bir destekte bulunma kararı aldı. Açıklanan amaç, bütün dünya ekonomilerine Çöküş'le baş etmeleri için yardımcı olmaktı. Ama daha dikkatli bakanlar, küçük harflerle basılmış bir ifade keşfetti metinde: Para sadece küresel finans sektörüne destek vermek üzere kullanılacaktı. İntiharın eşiğine gelmiş Hintli çiftçilerin boşuna başvurmasına gerek yoktu. Gerçek ekonomiye yatırım yapmak isteyen kapitalistlerin de.

Epilog: "iflasçılığa" kayış

Küresel Minotauros 2008 Çöküşü'yle ciddi yaralar aldı. 2008-2009'dan beri Kriz hafifledi. Fakat yok olmadı. Canavar devrilmiş vaziyette ve onun hayati işlevini, Amerika'nın ikili açığını sürdürme ve dünyadaki fazlaları emme işini üstlenen hiç kimse yok. Dolayısıyla, Kriz durmadan biçim değiştiriyor, haracını farklı yerlerde farklı şekillerde alıyor. Artık finansal bir kriz değil bu. Hatta ekonomik kriz olmaktan da çıktı. Politik bir kriz halini aldı.

59 Bilim, Teknoloji ve Araştırma Vakfı'nın yöneticiliğini yapan Hintli fizikçi ve çevrebilimci Vandana Shiva, 2008 Çöküşü'nden hemen önce gelişmekte olan toplumlarda patlak veren gıda krizine ilişkin güçlü bir açıklama getirmiştir. Bkz. Vandana Shiva (2005) *Earth Democracy: Justice, sustainability, and peace*, Cambridge, MA: South End Press.

ABD'de işsizlik kabul edilemez boyutta (özellikle Amerika için), yüzde 10 düzeyinde sürüyor. Avrupada da aynı seviyede. Bu arada hem dolar bölgesi hem de euro bölgesi, seçkinlerinin çekişmeleri yüzünden yönetilemez hale geldi. ABDde Obama yönetimi Kasım 2010daki ara seçimlerde Cumhuriyetçilerin kazandığı zaferle şaşkına döndü. Hükümet artık ekonomiye para pompalayarak canlandırıcı mali destek veremediğinden, ağır ağır yanan Kriz'le boğuşma işi tek başına Ben Bernanke'nin Fed'ine kaldı. Dolayısıyla Fed, ne kadar hoşlanmasa da, yüz milyarlarca dolarlık kağıt varlık satın alarak (*nicel gevşeme* diyorlar bu oyuna) Amerikan ekonomisinde dolaşan para miktarını arttırmak için hâlâ çaresizce uğraşıp duruyor.[60] Bunun hiç de ideal bir durum olmadığı Bernanke de biliyor, ama Beyaz Saray ile Kongre arasındaki kilitlenme yüzünden başka bir seçeneği yok.

Avrupada Kriz euro bölgesini parçalamaya yönelik merkezkaç kuvvetleri harekete geçirdi; başta Almanya olmak üzere fazla veren ekonomiler, kemerler ne kadar sıkılsa da yapısal açıkları düzeltilemeyecek olan en geridekilere karşı tepkili. Politikalarını bir merkezden koordine edemeyen Avrupa tereddüt ve telaş içinde, ekonomileri duraklıyor, üretken yapıda bozulmalar var ve bütün bunların sonucu olarak, savaş sonrasında ABD yöneticilerinin büyüme beklentilerinden de destek alarak parlak bir başarıyla yarattığı politik birlik rüyası solmaya başladı.

1929 Çöküşü'nden üç yıl sonra Başkan Roosevelt'in seçimi kazanmasıyla, Kriz'i politik araçlarla kontrol etme azmine sahip bir yönetim iktidara gelmişti. Bankacılık sektörü yıkılmıştı ve söz sırası artık yeni yöneticilerdeydi. Geniş kapsamlı düzenlemelere gidildi ve

60 Nicel gevşeme dendiğinde genellikle para basmanın bir türü sayılır. Bu tam doğru değildir. Fed'in yaptığı bankalardan ve başka kuruluşlardan her türlü kağıt varlık satın almaktır (hem devlet tahvilleri hem de özel şirketlerin bonoları). Bunu ilgili kuruluşlar için limit aşımı kolaylıkları sağlayarak yapar, onlar da çekim yapıp başkalarına kredi açabilir. Ama borç verme işi gerçekleşmezse (kredi alacak müşteri bulunamadığı için), sonuç sıfırdır. Bu nedenle, nicel gevşemenin bir para yaratma girişimi olduğunu söyledim. Fed'in trajedisi, para basmaya çalışıp bunu başarmanın kolay olmadığını görmektir!

kontrol mekanizmaları oluşturuldu. Bir süre boyunca, ne pahasına olursa olsun Krizle kararlı ve rasyonel şekilde mücadele etmeyi hedefleyen politik irade, sadece bazı bitkin rantiyeler ve bankacılardan –kendi güçlerinin azalacağını düşündükleri oranda tepki duyan kişilerden– gelen küçük bir dirençle karşılaştı.

Oysa bugün, bizim kendi 1929'umuzdan üç yıl sonra, güç dengesi bunun tam tersi: Çöküş'ten bir veya iki yıl sonra politik otoritenin etkisi iyice zayıfladı, çünkü bütün sermayesini neredeyse ölmüş bulunan finans sektörüne *koşulsuzca* aktararak harcayıp tüketti. Tıpkı zombi filmlerindeki gibi yaşayan ölüler, yani bankalar, önce devlet sistemimizden muazzam bir güç edindi ve sonra hemen ona karşı çıktılar! Hem Amerika'da hem de Avrupa'da politikacılar, daha dün kurtardıkları o bankalar karşısında korkudan titriyor.[61] Problemin tam kalbinde olan o aynı finans sektörleri, politikacılarımızdan büyük saygı görmekte. Bu durum sürmekte olan Kriz'e karşı hassas politikalar yürütmeyi imkansız kıldığı gibi, gerçekte neler olduğuna dair kamuoyunun her türlü rasyonel tartışmasını da engelliyor.

Sözünü ettiğimiz zombi terörünü gösteren olgulara gerek duyulursa, Finans Krizini Araştırma Komisyonu'nun 2008 Çöküşü hakkında yazdığı 27 Ocak 2011 tarihli rapora bakılabilir.[62] İki yıllık araştırmalar ve yoğun tartışmaların ardından varılan sonuç, Çöküş'ün aşırı risk alma ve yetersiz düzenleme nedeniyle doğmuş olduğundan ibaret. Sanki böyle görülmemiş derecede yavan ve zavallı bir saptama yeterli değilmiş gibi, bir de komisyondaki Cumhuriyetçi azınlık üyeleri kendi görüşlerini yayınladı: kabahat devletindi! Nasıl yani? Devlet kontrolündeki iki mortgage kuruluşu, Fannie Nae ve Freddie Mac, pek çok Amerikalıyı eşik-altı mortgage almaya teşvik etmiş, devletin hiçbir şey anlamadığı bir pazara el attığında işleri nasıl berbat ettiğine ilişkin bir

61 Hatta Avrupada politikacılar, her ay milyarları bulan operasyonlarla her gün kurtardıkları bankacılar karşısında dehşete kapılmaktadır.

62 Komisyon, Mayıs 2009da Kongreden geçen ve Başkan Obama tarafından imzalanan Yolsuzluğa Karşı Yaptırım ve İyileştirme Yasası'nda (Kamu Hukuku 111-21) yer alıyordu.

başka örnekmiş bu. Oysa Fannie Mae ve Freddie Mac'in Wall Street adlı köpeğin salladığı kuyruk olduğu apaçık ortadadır; iki kuruluş da TBS üretme çılgınlığına çok sonradan katılmıştı; özel para yaratma makinesi özel Wall Street bankaları tarafından tasarlanıp yönetilmiş küresel bir olguydu; Avrupa'da Fannie Mae ve Freddie Mac diye bir şey olmadığı halde tamamen aynı gelişmeler yaşanmıştı – bunların hiçbiri dikkate alınmıyor. Önemli olan tek şey, Wall Street yeniden güçlenirken gerçeğin yoluna çıkmaması.

Avrupa'daki Çöküş sonrası resmi tartışmalar da benzer bir ahmaklık bulutuyla kaplıdır. Uzaydan bir canlı gelip ciddi Avrupa basınını okusa, kıtadaki krizin bazı periferik devletler çok fazla borç alıp çok fazla harcama yaptığı için çıktığını düşünürdü. Kriz olmuştu, çünkü küçücük Yunanistan, kibirli İrlanda ve hımbıl İberyalılar kazandıklarından çok yemek istiyordu ve bu yüzden hükümetleri, kendi üretimlerinin karşılayıp sürdüremeyeceği yaşam standartlarını sağlamak için borca batmıştı. Bu itham özellikle ABD finans çevrelerinden (yani 2008'den önce Minotauros'a sığınarak başkasının sermayesiyle yaşama konusunda herkesi gölgede bırakacak olanlardan) geldiğinde ortaya çıkan ironi bir yana, söylenenler zaten doğru da değildir. Yunanistan gerçekten de büyük bir açık vermekteydi, ama İrlanda bir mali erdemlilik numunesiydi. Hatta İspanya, 2008 Çöküşü gelip çattığı sırada *fazla* veren bir ülkeydi. Portekiz'in açık ve borç durumu da Almanyadan daha kötü değildi. Ama projektörleri Krizin asıl kaynağından, bankacılık sektöründen başka taraflara kaydırma peşinde olanlar için yalanlar çok daha eğlenceli ve tabii faydalı olduktan sonra, gerçeğe kim aldırır?

Bir zamanlar politik ve ekonomik tartışmalara Sağ-Sol bölünmesi hakimdi. Kırmız köşede Sol, ekonominin piyasa güçlerine bırakılamayacak kadar önemli olduğunu ve merkezi olarak planlanan ekonomik faaliyetlerle toplumun daha iyi yaşayacağını savunurdu. Mavi köşedeki serbest piyasacılar ise kontra-yumruk olarak toplumsal fayda için yapılacak en iyi şeyin, piyasaya dayalı Darwinci bir sürece

izin vermek olduğunu, böylece ekonomik bakımdan verimsiz uygulamaların eleneceğini ve başarılı olanların ayakta kalacağını söylerdi. 1991'de kırmızı köşe feci bir yenilgiye uğradı ve aslında bir daha da toparlanamadı. 2008de, çok kimse fark etmemiş olsa da, sıra mavi köşeye gelmişti. Çünkü o zamandan beri, Atlantik'in her iki yanındaki 2008 sonrası gelişmelere bakınca başarı değil, büyük bir başarısızlık görülüyor.

Aslında Darwinci süreç tam tersine döndü. Bir özel kuruluş ne kadar başarısızsa, kayıpları ne kadar ağırsa, o kadar güçleniyor, vergi ödeyenlerden o kadar çok mali destek alabiliyor. Kısacası, sosyalizm Küresel Minotauros'un Altın Çağı'nda ölmüştü, kapitalizm ise canavarın dünya ekonomisi üzerindeki hükümranlığı sona erdiğinde sessizce aramızdan ayrıldı. Onun yerine yeni bir sosyal sistemimiz var şimdi: *iflasçılık* – iflas etmiş bankaların yönetimi (Yunancaya geçmeme izin varsa, *ptocho-trapezocracy* derdim buna).[63]

Toparlayalım: Gelecek kuşaklar 2008 Çöküşü'nü kendi koşullarının kritik bir parçasını anlamak amacıyla araştıracak. Küresel kapitalizmin dokusunu ve dinamiğini nihai olarak değiştirmiş yeni tip bir rejimin önemli ipuçlarını bulacaklar onda. Benim seçtiğim *iflasçılık* teriminin tutup tutmayacağı fark etmez. Asıl önemli şey, 2008'in ciddi bir süreksizlik noktası olması: Ondan sonraki hayat öncekine benzemeyecek. Bu kitapta anlatılanlar bakımından, 2008 sonrasındaki yeni dönemin biri büyük bir yokluk, diğeri göz alıcı bir mevcudiyet olan iki belirtisi var: Olmayan şey 2008'den önceki dünyayı düzenleyen ve bizi 2008 Çöküşü'ne taşıyan Küresel Minotauros; mevcut olan ise onun yeniden dirilen ve intikam alarak geri dönen hizmetçileri. Yakın gelecekteki dünyamız, Minotauros'un hizmetçilerinin artık onun kaprislerinden kurtulmuş olarak gemi azıya aldığı bir dünya.

63 Yunanca "fakir, dilenci" demek olan ptochos sözcüğü modern Yunancada "müflis" anlamına da gelmektedir. "Banka"nın Yunanca karşılığı trapeza. İlk anlamı "masa" olan bu sözcüğün bankayla ilişkilendirilmesi, eski Yunan kent devletlerinde borç alıp verme işlerinin agorada ("pazaryeri"), taraflar uzun masaların başında otururken yapılmış olmasından kaynaklanıyor.

YEDİNCİ BÖLÜM

Hizmetçilerin misillemesi

Dostların biraz yardımıyla[64]: Geithner-Summers Planı

Krizler geleceğin laboratuvarıysa, farklı "tedaviler" deneyen baş araştırmacılar ortaya çıkacak sonuçta en önemli rolü oynuyor demektir. 2008 Çöküşü'nün ardından girişilen deneyler, sonraki gelişmeleri biçimlendirdi – benim *iflasçılık* dediğim şey çıktı ortaya. Bu cüretkar deney yöntemlerinin en iyi örneği, ünlü Geithner-Summers Planı'dır.

Hayata Şubat 2009'da başlayan Geithner-Summers Planı, Başkan Obama'nın bankalara içinde debelendikleri değersiz TBS'lerden kurtulmaları için verdiği 1 trilyon dolarlık yardım paketini kapsıyordu. Kimsenin satın almak istemediği bir malla ilgili problem, onun bir fiyatının olmamasıdır. Dürüst davranıldığında yapılması gereken, bankalardan TBS'leri yanlış yatırım sayarak iptal etmelerini istemekti. Ama bunu yaparlarsa, kayıpları varlıklarının çok üstüne çıkacak ve tüm bankalar iflasa sürüklenecekti.

Olası bir çözüm vergi ödeyenlerin ya da Fed'in bu "varlıkları" bankaları genel olarak kurtarmaya yetecek şekilde ayarlanmış bir fiyattan "satın almasıydı". Hazine bakanı Paulson'un aklında böyle bir şey vardı, ama uygulamaya yetecek para için Kongre'den onay alamadı. Hükümet değiştikten sonra top Geithner ve Summers'a geçmişti. Onlar da parlak bir fikirle yeni bir şey denemeye karar verdi: geçersiz hale

64 Beatles'ın bir şarkısından alıntıdır: *With a little help from my friends* -e.n.

gelmiş TBS'ler için bir pazar yaratmak ve böylece vergi verenleri bir kez daha bankalar için kefalet ödemekten kurtarmak.

Basit bir fikirdi bu. Bankalarla birlikte likit fonlar, emeklilik fonları vb. oluşturulacak, toksik TBS'ler için *simüle edilmiş fiyatların* ortaya çıktığı *simüle edilmiş bir pazar* kurulacak ve böylece bankaların hesapları düzeltilebilecekti. Bunun nasıl işleyeceğini düşündüklerini açıklayalım şimdi.

Kutu 7.1
Başarısızlığın ödülü

Hiçbir şey ayrıcalığın kendini yineleme kararlılığı kadar ısrar ı değildir. Küresel Minotauros günlerinde Larry Summers (Başkan Clinton'ın hazine bakanı) Wall Street'in ta amen serbest bırakılmasına yeşil ışık yakmıştı. O sıralar Timothy Geithner de onun müsteşarıydı. Sekiz yıl sonra Başkan Obama iktidara geldiğinde, onların büyük katkısı olan bu karışık ığı temizlemeye kim çağırıldı peki? Tabii yine Summers ve Geithner! Hangi nedenle? Onca ayrıcalık getiren böyle büyük bir iş başka kime emanet edilebilirdi ki? Kapitalizm yeterince karmaşık hale geldiğinde, başarısızlık ödülünü alır. Her kriz görevlilerin gücünü daha da arttırır, çünkü kamuoyunda pisliği ancak onların temizleyebileceği izlenimi vardır. Mesele şu ki, p oblemi yaratmış olanların uygulayacağı "çözümler" daha da erkezil şmiş ve karmaşık bir güç yaratacak ve bu da suçluyu daha da vazgeçilmez kılacaktır...

Diyelim ki B Bankası 100 dolara satın aldığı bir TBS'ye sahip (buna da c diyelim). 100 doların 40 doları B'nin kendi parası, 60 doları da kaldıraç (yani B'nin c'yi satın almak için bir şekilde ödünç aldığı tutar) olsun. B'nin sorunu, 2008den sonra c'yi 5 dolardan fazlasına satamıyor olmaktır. Kasaları böyle TBS'lerle doluysa ve bunları hep 60 doların altında satmak zorundaysa, iflasa sürüklenir, çünkü TBS başına 60 dolar olan borcunu karşılayacak kadar para bile alamamaktadır (*negatif*

net varlık denilen durum). Dolayısıyla B hiçbir şey yapmaz, c'yi elinde tutar ve binlerce darbe alacağı yavaş bir ölümle yüz yüze gelir; B'nin toksik TBS'lerden kurtulamadığını görüp duraksayan yatırımcılar B hisselerinin fiyatını kırmaya başlayacak, hisselerin borsadaki değeri durmadan azalacaktır. Devletin B'yi yaşatmak için vereceği her kuruş, umutsuzluğu daha da arttırır. Nitekim bankalara destek olarak verilen paralar hiçbir zaman makine almak için krediye ihtiyaç duyan işletmelere ya da yeni bir ev almak isteyen tüketiciye ulaşmaz. Ve bu da zaten kötü olan resesyonu daha da beter kılar.

Şimdi gelelim Geithner-Summers Planı'na. Bu plana göre önce bir hesap (A) oluşturulur ve bir likit fon ya da emeklilik fonu (H) tarafından c'yi almak için kullanılır. A hesabının toplam miktarına 60 dolar diyelim (B'nin c'yi elden çıkarmak için kabul edeceği asgari tutar budur). Söz konusu 60 dolar şu şekilde toplanmaktadır: H fonu ve ABD Hazinesi Aya 5'er dolar katar. Geriye kalan 50 dolar bir borç olarak Fed'den gelir.[65] Bir sonraki adım H fonunun hükümet tarafından B'nin c'sini satmak üzere düzenlenmiş bir açık arttırmaya katılmasıdır. En yüksek teklifi veren, c'ye sahip olacaktır.

Haliyle bu açık arttırmalarda rezerve edilmiş (yani minimum) bir fiyat söz konusudur: 60 dolar (B'nin iflastan kaçınabilmek için c'yi satabileceği asgari fiyat). Diyelim ki H, c için 60 dolar teklif edip arttırmayı kazanıyor. Böylece B 60 dolarını aldı ve alacaklısına (B'nin c'yi satın alırken bu amaçla 60 dolar kredi kullandığını hatırlayalım) aktardı. C'yi alırken kendi kasasından ödediği kısım kadar zarar etse de, hayatta kaldı ve bir başka zaman kar edebilecek. H'ye gelince, yapacağı temettü ödemesi, c'yi kaça satabildiğine bağlı olacak. Şimdi biri

65 ABD Hazinesi'nin 5 dolarlık katkısı aslında Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (SVKP) denilen şeyden, Fed'in 50 doları ise Federal Mevduat Sigorta Kuruluşu'ndan (FMSK) karşılanacaktı. Söz konusu kuruluş "Yeni Düzen"ciler tarafından, bir bankanın ödemeleri yapamaması durumunda mevduat sahiplerinin tasarruflarını güvenceye almak amacıyla kurulmuştu (1933 Glass-Steagall Yasası kapsamında). Geithner-Summers Planı SVKP için 150 milyar dolar, FMSK için 820 milyar dolar ayırmış, özel sektörün de (likit fonlar ve emeklilik fonları) kendi paralarından 30 milyar dolar katmasını öngörmüştü.

H için iyi, diğeri kötü olan iki senaryoya bakalım.

İyi senaryoya göre, H fonu c'yi 60 dolar fiyatla (kendi ödediği kısım sadece 5 dolar olmak üzere) satın almasından birkaç hafta sonra görür ki, simüle edilmiş pazar kalkışa geçmiş, spekülatörler bu pazara katılmış ve c'nin değeri yükselmiş, mesela 80 dolar olmuş. Bu paranın 50 doları H'nin Fed'e olan borcu, geri kalan 30 doları da ortağıyla, ABD hazinesiyle paylaşması gerekiyor. Böylece elinde 15 dolar kalır. Fena değil. 5 dolar yatırıp 15 dolar aldı. Bu TBS'lerden bir milyon adet satsa, 10 milyon dolarlık güzel bir net kazanç sağlamış olacak.

Kötü senaryo gerçekleşirse, H kendi yatırımını (5 dolar) kaybediyor, ama daha fazlasını değil. Mesela diyelim ki c olarak adlandırdığımız, A hesabını kullanarak 60 dolara satın aldığı TBS'yi ancak 30 dolara satabildi. 30 dolar hasılat yaptı ve Fed'e 50 dolar borçlanmıştı. Normal olarak cebinden 20 dolar ödemesi gerekirdi (ABD Hazinesi'nin yapacağı gibi). Ancak, Fed'in H'ye verdiği 50 dolar, bir *geri ödemesiz kredi*. Yani Fed H'nin c'yi satmasıyla elde edilen parayı tutuyor, ama geri kalan parasını (ödenmemiş 20 doları) H'den alamıyor.

Kısacası, işler iyi giderse fon yönetimi 5 dolar yatırıp net 10 dolar kazanmış olacak (yüzde 200 oranında bir getiri); buna karşılık işler kötü gidecek olursa, sadece başta koyduğu 5 doları kaybedecek. İşte bu Geithner-Summers Planı çok uygun bir çözüm yolu olarak sunuldu, hükümet likit fonları ve emeklilik fonlarını *bir miktar* risk alarak devletin tasarlayıp yürüttüğü, işe yarama *ihtimali bulunan* böyle bir oyuna katılmaya teşvik etti. Sonunda tarafların hepsi birden kazanabilirdi oyunu: bankalar (TBS'lerden kurtularak), likit fonlar ve emeklilik fonları (yüzde 200'lük çok hoş bir getiriyle) ve devlet (ödediği kefalet paraları telafi edildiği için).

Her şey harika görünüyor. Ama bir soru var ortada: Hangi aklı

66 İyi senaryoya göre H'nin net kazancı 10 dolar, kötü senaryoya göre -5 dolardır. Bu iki sayı arasındaki "mesafe" 15 dolar eder. H bu simüle edilmiş pazara girmeli mi? Basit bir hesaplama, H'nin ancak iyi senaryonun gerçekleşme ihtimali olası kaybın (5 dolar) bu "mesafeye" bölümünden (5/15, yani üçte bir) fazla olması halinde kazançlı çıkabileceğini göstermektedir.

başında fon yöneticisi iyi senaryonun gerçekleşmesine üçte birden fazla şans tanır?[66] Toksik TBS'lere 5 dolardan fazla veren kesinlikle yokken, kim küle dönmüş bir TBS'yi 60 doların üzerinde bir fiyata satma olasılığının üçte birden yüksek olduğunu düşünür? Bu simüle edilmiş pazara kim girer? Saf ve temelsiz iyimserliğe dayanan bir programa 1 trilyon dolar ayırmak, oldukça garip görünüyor.

Peki, ABD yönetiminin en zeki elemanlarından ikisi olan Tim Geithner ve Larry Summers delice bir cesarete mi kapılmıştı? Elbette hayır.[67] Gerçekten parlak bir plan yapmışlardı – ama amaç açıklanandan farklıydı. Açıklanan amaç, fonları bankalardaki yanıp kül olmuş toksik parayı (TBS'leri) satın almaya teşvik etmekti ve hiçbir basiretli fon yöneticisinin böyle bir şeye asla yanaşmayacağını gördük. Gethner ve Summers bilmiyor muydu böyle olacağını? Biliyorlardı tabii. Öyleyse, likit fonlar ve emeklilik fonları bu işten uzak duracağına göre, bankaların toksik türevlerini kime satmayı düşünüyorlardı? İşte sarsıcı cevap: bankaların kendilerine!

Asıl amaç buydu (ve bekleneceği gibi, gerçekleşti de). Yine B bankasına dönelim. Çaresizce elindeki c TBS'sini bilanço tablosundan çıkartmaya çalışıyor. Geithner-Summers Planı tam da bu noktada devreye girer. B bankası, Fed ve ABD Hazinesi'nin bir önceki kurtarma operasyonunda ödünç verdiği paranın bir kısmıyla hemen bir likit fon (H') kurar. Sonra bu H' fonunu Plan'a katılarak yeni bir hesap (A') oluşturur. A' hesabında 100 dolar bulunmaktadır (H' ve ABD Hazinesi 7'şer dolar koymuş, Fed de 86 dolar borç vermiştir). B bankası hiç beklemeden kendine ait c için 100 dolar teklif eder. Böylece 100 dolarlık toksik TBS'den sadece 7 dolar ödeyerek ebediyen kurtulmuş olur ve o 7 dolar bile zaten hükümetin bağışlamış olduğu bir paradır![68]

Bankaların sayılarla oynayarak başındaki beladan kurtulmasına izin

67 Henry Kissinger'in Summers'a "Beyaz Saray'da bir mevki verilmesi ve kötü fikirleri vurmak ya da düzeltmekle görevlendirilmesi gerektiğini" söylediği rivayet edilir.

68 Ayrıca, bir mucize olup da H' likit fonu c'yi 100 doların üstünde bir fiyata satabilirse, fazladan bir miktar daha kazanç sağlanır.

veren şeytanca bir plandı bu. Ama Geithner-Summers Planı'ndaki hilenin anlamı etik veya mali boyutların da ötesine geçmektedir. Ondan önceki Paulson Planı bankalara para vermenin kaba ama açık sözlü bir yoluydu, sorup anlayacak bir şey yoktu. Oysa Geithner ve Summers başka bir şey denedi, Wall Street'e aldığı yardımların, anka kuşu gibi kendi küllerinden doğabileceğini gösteriyorlardı: Devlet destekli bir plana dayanarak yeni türevler yaratılabilirdi – yani vergi ödeyenlerin kamuya geçmiş parasından yararlanarak yeni özel para biçimleri oluşturacaklardı.

Esas itibarıyla, yönetim Küresel Minotauros'un en sadık ve en iğrenç hizmetçilerine, canavarın gözden düşmesinden *sonra*, görkemli bir geri dönüş imkanı sağlamış oluyordu. Bu durum, politikacıların garip bir şekilde kendi kendilerini güçsüzleştiren bir yola girmesinin örneklerinden sadece biridir. Batık bankaların elini güçlendirmekle, etkili politikalar uygulayabilecekleri kayda değer bir alan bırakmamış oldular. Wall Street'in gücü yerine gelince, politika da sürmekte olan Kriz'i dizginleme kapasitesini yitirdi.

Geither-Summers Planı'nın Avrupa versiyonu

Avrupa'daki Kriz (izleyen bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak) kendine has özelliklere sahiptir. Buna rağmen, toksik türevlerin Avrupa kurumları üzerindeki şaşırtıcı etkisine kısaca bakmak, öğretici olacak. Amerikan kaynaklı TBS'lere küçümseyerek baktığı söylenen bir kıtada, mali zorluk içindeki üyeleri (örneğin İrlanda, Portekiz, İspanya) için bir kredi imkanı yaratma kararı alan AB'nin alay edilen TBS'lerin yapısından esinlenmesi ne kadar ilginç!

Mayıs 2010'da AB Özel Amaçlı Vasıta (ÖAV) denilen araçları oluşturdu. Bunun amacı, euro bölgesinin mali sıkıntı çekmeyen ülkeleri adına kredi alıp, finans piyasasından dışlanmış vaziyetteki diğer üyelere borç vermekti. Böylece, devlet borçlarının ödenememesi durumundan kaçınılacaktı; aksi halde birçok banka batabilirdi, çünkü söz konusu devletlere büyük miktarlarda kredi açmış bulunuyorlardı.

İleride Avrupa Finansal İstikrar Düzeneği (AFİD) adını alacak olan ÖAV, geçici bir fon olarak düşünülmüştü. Ama euro krizi ağırlaşınca, geliştirilmesine karar verildi ve 2013'te Avrupa Finansal İstikrar Mekanizması adlı kalıcı bir kurum haline geldi. Euro bölgesi adına 440 milyar euro borç alıp likidite sorunu olan, muhtemelen iflas etmiş üye ülkelere kredi verilecekti.[69]

AFİD, onu "iflasçılığın" mükemmel bir örneği yapan iki özelliğe sahip. Bunlardan ilki (izleyen bölümde ayrıntısına gireceğiz), AFİD'in topladığı paraları İrlanda'ya, Portekiz'e vb. değil, Avrupa'nın tökezleyen bankalarına vermesi. Burada bizi daha çok ilgilendiren ikinci özellik ise, AFİD'in toksik euro bonoları çıkararak borç para alıyor olması. Daha bir yıl önce hatalı oldukları görülmüş TBS'lerle benzer yapıda bonolar bunlar.

Wall Street'in TBS'leri farklı mortgage'lardan (eşik-üstü veya eşik-altı) alınma dilimleri birleştirerek oluşturduğunu ve her parçanın farklı faiz oranlarına ve farklı risklere sahip olduğunu unutmayalım. Bu karışımın gerçekten zehirli (hatta patlayıcı) olduğunu, çünkü belli bir TBS'deki dilimlerden biri aksadığında, diğer bir dilimin de riskliliğinin arttığını da (örneğin Jack borcunu ödeyemiyor, onun işini ve evini kaybetmesi Jill'in de işini kaybetme ihtimalini yükselttiğinden, Jill de borcunu ödeyemiyor) hatırlayalım.

AFİD bonoları, sözgelimi İrlanda devletine borç vermek üzere çıkarılıyordu; Aralık 2010'da yükümlülüklerini yerine getirememiş ve özel bankalardan aldığı borçları ödeyememiş, iflasın sınırında yalpalayan bir İrlanda vardı. Bu ülkeye verilecek borçlar için AFİD piyasalardan para toplarken, diğer on beş euro bölgesi ülkesinin (Yunanistan Mayıs 2010'dan itibaren para piyasasından dışlanmış durumdaydı) GSYH'ye orantılı olarak belirlenen garantörlük gücü esas alınmıştı. Toplanan miktar küçük "paketlere" bölünüyordu ve her pakette Almanya'nın garanti ettiği bir dilim, Fransa'nın garanti ettiği bir başka dilim, Portekiz'in

69 Plan, AB'nin ek olarak kendi bütçesinden 60 milyar euro, IMF'nin de 250 milyar euro daha katacağını ve paketin 750 milyar euro olmasını öngörüyordu.

garanti ettiği bir diğeri vb. bulunmaktaydı. Her ülkenin kredibilitesi farklı olduğundan, uygulanan faiz oranları da farklıydı. Sonunda bu "paketler" bonolar halinde özellikle Asyalı yatırımcılara ve Avrupa'nın kendi (neredeyse iflas etmiş) bankalarına satılıyordu.

Şimdi, Yunanistan ve İrlanda gibi Portekiz de para piyasasından çıkmak zorunda kalsa, neler olabileceğini düşünelim. Böyle bir şeyin olmasına (eğer siz bu satırları okurken çoktan olmuş değilse) yol açabilecek nedenlerden biri, zaten eşikte bulunan Portekiz'in yüksek faizlerle İrlanda adına borç almak zorunda bırakılmış olmasıdır! Spekülatörler pekala Portekiz'in borcunu ödeyememesi durumunda kendilerine ödeme yapılması için KTT'ler satın alabilir ve bu KTT'lerin fiyatlarındaki artış Portekiz'in yeni borçlar alırken kabul edeceği faizleri sürdürülemez bir düzeye kadar yukarı itebilir. Ve Portekiz de şapkasını alıp AFİD'e gitmek zorunda kalır!

O zaman da AFİD'in, Portekiz'e yardım etmek için geri kalan euro bölgesi ülkeleri adına yeni borçlar yapması gerekecektir. Portekiz artık grup dışında kaldığından, AFİD'in bonolarına garantör olan diğer on dört ülkenin yükleri ağırlaşır. Piyasalar nasıl tepki verir buna? Gözlerini yeni "marjinal" ülkeye dikerek, yani AFİD içinde yer alıp Yunanistan, İrlanda ve şimdi bir de Portekiz'e borç vermek üzere en yüksek faizle borç alan ülkeye. Böylece İspanya'nın ödediği faiz oranları da yükselir ve yükselir, sonunda Madrid de para piyasasından atılana kadar. Şimdi AFİD'in kullanması için borç isteyecek on üç ülke kaldı ve piyasalar o günün "marjinal" ülkesine odaklandı. Bu böyle sürüp gidecek ve sonunda AFİD içinde kalan ülkeler iyice azalıp toplam borç yükünü –isteseler bile– taşıyamaz olacaklardır.

Gelecek bölümde sıkışıp kalmış bir dağcı grubu metaforuna başvuracağım. Birbirlerine tek bir iple bağlılar ve teker teker düşmekteler. Sonunda en güçlü olanlar da kendilerine bağlı olarak havada sarkan diğerlerinin ağırlığına dayanamayıp düşüyor. Bu gözle bakınca, AFİD'in hali hiç de umut verici görünmüyor. Bonoları farklı türdeki garantileri (ayrı devletler tarafından verilmiş garantileri) bir araya getiriyor ve

maalesef bu açıdan hiç şeffaf değiller. 2008den önce TBS'ler de aynen böyle dünyaya gelmekteydi; dolayısıyla iki ölümcül kusur söz konusu.

Birincisi, AFİD bonolarını dünya ekonomisine onca sorun çıkarmış TBS'ler gibi yapılandırmak, en hafif tabirle, özensizliktir. TBS benzeri yapının doğrudan bir etkisi, AFİD'in 440 milyar euro borç alıp bunun ancak 250 milyar eurosunu borç olarak dağıtabilecek olmasıdır. Geriye kalan 190 milyar euro öylece bekleyerek tozlanır! Neden? Çünkü yatırımcılar bonoların toksik olduğunu bilmektedir ve ancak AFİD büyük bir miktarı yedek olarak tutarsa bunları satın almaya yanaşırlar; Portekiz veya başka bir üye ülkenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde, bu yedek para kullanılacaktır. Kısacası, borç havuzu oluşturmanın son derece verimsiz bir şekline başvurulmuştur.

İkincisi, tıpkı ABD'deki Geithner-Summers Planı'nda da görüldüğü üzere bu tür bir politik müdahale, TBS'lerin *prensibini* –ve dolayısıyla onun Wall Street'teki öncüllerini– aklamakla kalmaz, daha da önemli olarak bankalara, sigorta şirketlerine, likit fonlara vb. yeni özel para yaratma fırsatı da tanır. Sanki 2008 Çöküşü olmamış gibi! Geithner-Summers Planı'nın ABD'de nasıl yeni türevler ürettiğini ve böylece eski, sağlam kamu parasından yararlanarak Wall Street'e yeni özel para pompaladığını görmüştük. Avrupa'da da aynı derecede uğursuz bir şey gerçekleşmiştir.

Yunanistan ve İrlanda'nın kefaletini ödemeyi hedefleyen AFİD tarzı müdahalelerin toksik euro bonolarıyla finanse edileceği belli olunca (piyasalar bu yolla devletin borç ödeme sorunlarında çözüm sağlanabileceğine bir an bile inanmamıştır), bankalar ve likit fonlar eurodaki belirsizliği yeni bir bahis oyununa çevirme fırsatına dört elle sarıldı. Ve aynen şunu yaptılar: Avrupa'daki üye devletlerin (örneğin Yunanistan'ın, İrlanda'nın, İspanya'nın, İtalya'nın) bonolarına karşı KTT'lerden oluşan bahisler çıkardılar. Sonuçta, hem AFİD'in toksik euro bonoları hem de bol miktarda üretilen KTT'ler yeni bir sürdürülemez özel para jenerasyonu yaratmıştı. En son oluşacak özel para yığını küle dönüştüğü zaman (ki mutlaka dönüşecek), Avrupa'ya ne olacak?

Seni kurtaran eli ısırmak: en iğrenç hizmetçinin en cüretkar hali

Geithner-Summers Planı'nın hem orijinal hem de Avrupa'da dünyaya yeniden gelmiş haliyle asıl özü, Wall Street'in yarattığı özel parayı temize çıkarmaktır. Yüksek sesle "bir daha asla!" diye açıklama yapacaklarına, politik liderlerimiz bankalara bunun olağan bir ticari faaliyet sayıldığı sinyalini vermiştir. Üstelik bu olağan ticaret *kamu fonlarıyla* yapılıyor. Karl Marx tarihin kendini tekrar ettiğini ama ikinci defasında bunun sulu bir komedi olduğunu söylemişti. Nitekim 2008 öncesinde Wall Street kendi yapay finansal ürünlerini kendi yaratmıştı (hükümetin katkısı belki buna göz yummak olmuştu), 2008'deki erimeden sonra ise aynı şey çok büyük devlet (Amerikan ve Avrupa hükümetleri) sübvansiyonlarıyla yapıldı.

Özetle, daha 2009 Şubatı'nda Obama yönetimi, –içleri, yoksul insanların mortgage borçlarıyla doldurulmuş– eski türevler için yeni bir pazar icat ederek Wall Street'in yelkenlerini şişirmişti. Bu yeni pazarda değişim aracı –tekrar yüzdürülen– eski türevler ile yenilerinin bir karışımıydı (yeni türevler yoksulların mortgage'larına değil; vergi ödemekten kaçınma yolu olmayanlardan, yani çoğunlukla yine aynı yoksul kişilerden alınan vergilere dayanıyordu). Bu şekilde bankaların toksik varlıkları hesaplarından çıkarken, yeni bir toksik özel para üretme devri başladı. Avrupalılar da geri kalmamış, bir buçuk yıl sonra AFİD tarzı borçlanmalar ve banka kurtarmalarla yeni birçok toksik finans "ürünleri" dalgasına katkıda bulunmuştur.

Bankaların kayıtlarından toksik TBS'lerin çoğu çıkarıldıktan sonra Wall Street, kısmen getirileri kısmen de çeşitli yardım aşamalarında aldığı paraları kullanarak devlete borçlarını geri ödemeye başladı. Tabii devlete borçlarını geri ödüyordu diyerek fazlasıyla abartmış oluyorum. Verdikleri, çeşitli yardım aşamalarında ABD Hazinesi ve Fed'den almış olduklarının küçücük bir parçasıydı sadece. Çünkü kurtarma operasyonlarının büyük kısmı, devasa boyutlarda, ama kayda geçmemiş garantiler halindeydi ve bunlar hiç geri ödenmedi. Geithner-Summers

Planı'nın yarattığı muazzam masraflar da öyle. Bankalar, Fed'in Wall Street'le dayanışma gösterisi olarak onlardan yüz milyarlarca dolarlık hisseyi ve başka varlıkları el altından satın almış olmasının (nicel gevşeme denilen şey) lafım bile etmedi. Bunların da hiç ödenmeyeceği baştan bellidir.

Kısacası, bankalara önce toksik özel para yaratma curcunasına geri dönme olanağı (vergi ödeyenler tarafından) verildi, sonra bankalar hükümete borçlarının küçük bir kısmını geri verdiler – tam da yöneticilerinin yeni aldığı ödemeleri meşru göstermeye yetecek bir miktardı bu. Fon ödemeleri tekrar harekete geçip borsa toparlandığında, medya ballandıra ballandıra resesyonun sona erdiğini anlatmaya koyuldu. Ekonominin yeniden büyümekte olduğunu söylüyorlardı bize. Basın, yorumcular, iktisatçılar, Wall Street uzmanları –hemen herkes– dünyanın sonu gelmediği için rahat bir nefes almış görünüyordu. En ciddi olanlar özellikle dikkatli konuştuğu ve bazıları çift çöküşlü resesyon konusunda açıkça uyarıda bulunduğu halde, yaygın kanı badirenin atlatılmış olduğuydu. Halbuki işsizlik her zamanki kadar yüksekti, ipotekli evlerin haczi ya da el değiştirmesi olayları hız kesmemişti ve reel ücretlerde kıpırtı yoktu.

Politik anlamda, hükümetlerimiz batık bankalara tamamen teslim olmuştur. Ve kötü kişilere taviz verildiğinde hep olduğu gibi, tavizi verene kimse teşekkür etmiş değildir. Aslında Geithner-Summers Planı, bankaların devlete şantaj yapma imkanını arttırdı. Başkan Obama yönetimi Wall Street'in tam kapsamlı kamulaştırmalara karşı tekrarladığı teraneyi (bankaların sermayesini 1993'te İsveç'te yapıldığı gibi geçici kamulaştırma yoluyla yeniden yapılandırmanın finans sistemine olan güveni yıkarak daha çok istikrarsızlığa neden olacağı ve bunun da toparlanmayı tehlikeye sokacağı şeklindeki sahte argüman) kabullenirken, Wall Street bankaları, yönetime karşı komplo hazırlığına başlamıştı bile. Yenilenmiş finansal enerjileriyle Obama'nın muhaliflerini destekleme niyetindeydiler (açıkça daha hafif düzenlemeler vaat ediyordu bu muhalifler).

Çevrilen bu dolap, ABD Yüksek Mahkemesi'nin Ocak 2010'da 5'e karşı 4 oyla 1907 tarihli Tillman Yasası'nı tersine çevirmesiyle daha da ciddiyet kazandı. Söz konusu yasayı Başkan Roosevelt, büyük şirketlerin ellerindeki parayla politik etki satın almasını önlemek için çıkarttırmıştı. O uğursuz Perşembe günü Yüksek Mahkeme Wall Street'e kapıları açtı: Artık şirket yöneticileri hiç kimseye danışmadan, özellikle 2008 sonrasında finans sektöründeki düzenlemelerle ilgili olarak kendilerine en iyi teklifi yapan politikacı için çek yazabilecekti.

Bu "ihanet" karşısında Başkan Obama da kurnazca hareket ederek Paul Volcker'e (seksenli yaşlarında hala dinç biriydi Volcker) yetki tanıdı ve bundan böyle Wall Street'in nasıl bir düzenleyici çerçeve içinde çalışacağını kaleme almasını istedi – üstelik yönetimin Wall Street'i önemli hususlarda daha sıkı kontrol altına alabileceği bir metin olmalıydı bu. Ekonomik Toparlanma Danışma Kurulu (ETDK) başkanı olarak yeni bir güç edinen Volcker, ortaya Volcker Kuralı'nı çıkardı ve yönetim de bunu Kongreden geçirmeyi taahhüt etti. Volcker Kuralı "Yeni Düzen"cilerin Glass-Steagall Yasası'nı yeniden canlandırıyordu (bu yasayı Larry Summers 1990'larda kaldırtmıştı). Volcker'in düzenlemesi, bankaların türevlerle ve diğer alışılmamış finans ürünleriyle amatörce uğraşmasını önlemeyi hedeflemişti. Temel fikir, mevduat toplayan ve devlet güvencesi altında olan bankalara borsa işlemlerinde ve türev ticaretinde yer alma izni vermemekti. Volcker Kuralı'nı geçirmek için girişimde bulunuldu, ama sonunda kazanan Wall Street oldu.

Küresel Minotauros'un ilk peygamberlerinden olan ve ona 1980'deki yeniyetmelik çağında hamilik eden biri (Volcker'in oynadığı rol 4. bölümde anlatılmıştı), Wall Street bankacılarına uykusuz geceler yaşatmıştı. Ama bu pek uzun sürmedi. Ocak 2011'de Volcker'in ve onunla birlikte ETDK'nın görevi sona erdi. Belli ki Wall Street'in ciddi tavizlere zorlanabilecek kadar zayıf olduğu kısa dönem bitmişti artık. Minotauros'un en çirkin hizmetçisi serbest kalmıştı. Şimdi ortada şu soru var: Küresel Minotauros olmadan işini nasıl yürütecek? Bu tür spekülasyonları kitabın sonuna saklıyoruz.

Talancı yönetimin geri dönüşü, anlamsız iktisat ve piyasa köktenciliğinin ilginç trajedisi

Serbest piyasa köktenciliğinin hem politik düşünce hem de ekonomik kuram düzeyinde bizim Minotauros'un hizmetçilerinden biri olduğunu belirtmiştik (bkz. 5. bölüm, Toksik Kuram, kısım A ve B). Bu zihniyet bir bakıma Marksizmin Sovyet rejiminde kullanılmasına benzer bir şekilde işliyordu: Uymamak daha şereflidir uymaktan.[70] Her iki durumda da hayranlık verici ekonomi araştırmalarına dayanan yüce idealler, aşağılık amaçlara alet edilmekteydi: belli bir toplumsal grubun iktidar ve zenginliğe el koyması.

Devlet aygıtının kendini beğenmiş güçlüler tarafından ele geçirilmesi, Amerika'da 1929'dan önce iyice yerleşmiş bir uygulamaydı (bkz. 2. bölüm). 1929 Çöküşü, tarihin, haydut bir devletin kendisini yağmalamasına izin veren bir topluma kestiği cezaydı – önce soyguncu baronların, ardından kurumlaşmış patronların ve kısa süre sonra da Wall Street'in ele geçirdiği topluma.[71]

"Yeni Düzen" ve İkinci Dünya Savaşı'yla gelen Küresel Plan yeni bir sosyoekonomik düzen getirmiş, şirketler, yönetim ve çalışan Amerikalılar arasında daha kapsayıcı bir birlik sağlamıştı. Hemen herkes tarafından hala kapitalizmin Altın Çağı olarak hatırlanan bu dönem[72] birkaç onyıl sürdü. Ama 1971'de Küresel Plan çöküp hem Amerikan hem de dünya ekonomisi Küresel Minotauros'un yolunu açmak üzere isteyerek "parçalandığında", savaş sonrasındaki birlik bozuldu.

70 Yazar burada Hamlet'in 'More honour'd in the breach than the observance' cümlesini alıntılamıştır. Birinci perdenin dördüncü sahnesinde geçen konuşma şöyledir: Burada yetişmiş de olsam, doğrusu, / Bu adete uymamayı daha şerefli buluyorum / Uymaktan. (çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, İstanbul). – ç.n.

71 Neoliberal haydut devlet düşüncesi için bkz. James Galbraith (2008) *The Predator State: How conservatives abandoned the free market and why liberals should too*, New York: The Free Press.

72 1950'ler ve 1960'lara "Altın Çağ" demek, siyahlara ve diğer azınlıklara ayıp etmek olur, ama yine de doğrudur, çünkü o dönemdeki istikrarlı büyüme yurttaşlık hakları hareketinin yükselmesine ve sesini duyurmasına yardımcı olmuştur.

Tesadüf değildi bu. Görmüş olduğumuz gibi dünya ekonomisindeki dağılma, ABD'ye, ikili açığındaki büyümeyi sürdürmesi için gerekli sermaye girişlerinin önkoşuluydu. Küresel Minotauros'un hakimiyetini kurması için bu iç patlamanın olması şarttı. Peki canavardan gerçekten kim faydalanmıştır? Amerikan toplumu içinde en çok kazananlar, finans sektöründe ve onun çevresinde çalışanlar, fosil yakıt sanayi, askeri-endüstriyel komplekse bağlı sanayi kolları (esas olarak da elektronik, bilişim, havacılık ve makine mühendisliği). Bir de Walmart tarzında bir yerin bir parçasına sahip olabilecek kadar şanslı olanlara, çok sömürücü şirketlere çok faydası dokunmuştur. Minotauros bunlar için çalıştı. Serbest piyasa köktenciliği de onun ideolojik hizmetçisiydi.

Serbest piyasa köktencilik altında yatan asıl ideallerin başına gelense, Marksizmin Moskova'daki kaderini paylaşmaktı. Desteklediklerı politik güç iktidara gelince, ilk kurban onlar oldu. 1981'de Ronald Reagan Beyaz Saray'a adımını atarken, arz yanlı ekonomiden, dengeli bütçelerden, koca devletin sönümlenmesinden (işin ilginci, bu ilk kez Marx'ın kullandığı bir tabirdi) vb. söz ediyordu. Ama birkaç ay bu tür politikalarla oyalandıktan sonra ve işsizlik 1981'de hızla yükselince, ani bir u-dönüşü yaptı (tıpkı Lenin'in fabrikaları toplumsallaştırmanın planlandığı şekilde işlemeyeceğini görüp Yeni Ekonomik Politika'ya geçmesi gibi). Devleti küçültüp bütçede denge sağlamak yerine, hızlandırma pedalına bastı. Ölçüsüzce yürüttüğü Keynesçi uygulamalarla ikiz açıklar iyice şişti, işsizlik geriledi ve Küresel Minotauros keyifle yola koyuldu.

2008 Çöküşü üç değişikliğe yol açmıştır. Birincisi, Minotauros yaralar içinde labirentine tıkılı kalmıştı, Avrupa, Japonya, Çin ve Güneydoğu Asya'nın fazlalarını tüketerek bu ekonomilerdeki durgunluğu önleyecek hali yoktu. İkincisi, finans marketleri çöktü, yarattıkları özel para yok oldu ve külleri Kriz'in güçlü rüzgarlarıyla savrulup gitti. Üçüncüsü, politikacılar ya Minotauros'un hizmetçilerini dizginleme cesareti gösterdi ya da yerlerini bunu yapmayı vaat eden taze güçlere bırakmak zorunda kaldı.

2008'in bu üç etkisinden sadece ilki hala devam etmektedir. Hem Amerika'da hem de Avrupa'da kendi ayakları üstünde durmak ve devrilmiş Minotauros'un hizmetçilerini sindirmek isteyen politikacılar tereddütte kaldı. Onlar kararsızlık gösterince, daha az özenli başka politikacılar hızla harekete geçti. Yaptıkları ilk iş, bankaları ayakta tutmak amacıyla akıtılan taze basılmış kamu parasını, Wall Street'e ve dünyanın diğer bankalarına toksik özel paranın yeni biçimlerini yayma imkanı sağlamak için kullanmaktı. Yeniden başlayan curcuna, bankalara politik güçlerini geri vermeye yetecek kadar etkili olduğunda, bir şeyleri değiştirmek isteyen politikacılar çok geç kalındığını fark ettiler. İrkilip geri çekildiler. Sonuçsuz kalmaya mahkum bir çatışma yerine başka bir zamanı beklemeyi yeğlemişlerdi.

Epilog: iki dünyanın en kötüsü

Zorba efendi hastalanır da hizmetçiler işi ele alırsa ne olur? Bu hizmetçilere bağlı. Yazık ki bize yük olan hizmetçiler, Küresel Minotauros'un yönetme biçiminin en kötü yanlarıyla yönetiliyorlar (haksızlıklar, yabanilik ve istikrarsızlık); üstelik onun yerine getirdiği önemli işlevi de karşıladıkları yok: dünyadaki fazlayı aktararak Avrupa ve Asya'daki artık ürünler için yeterli genel talebi muhafaza etmek.

2008'e kadar uluslararası ticaret dengesizlikleri hiç durmadan büyümüştü ve Küresel Minotauros başkalarının üretim fazlalarının aktarımı için yurtdışından yeterince sermaye çekebiliyor ve o üretim fazlalarının her yıl yinelenmesini mümkün kılıyordu. Ayrıca, bu girişlere sırtını yaslayan Wall Street kendi özel parasını üretmişti, bu para da dünyaya muazzam bir likidite sağladı, böylece biriken fazlalar sürekli artabildi. Ne kadar güvenilmez ve sürdürülemez olsa da, en azından devam ettiği müddetçe belli bir mantığı vardı bu durumun.

Oysa şimdi Minotauros böyle bir dengeleme yapamıyor. Amerikan ekonomisi tam kapasitenin çok altında çalışmakta, işsizlik mallara, evlere ve hizmetlere talebi kemiriyor ve Wall Street her ne kadar ele geçirdiği politikacılar sayesinde tam bir iyileşme havasında olsa da, yeni

bir tüketim ve yatırım patlamasını ateşlemeye yetecek miktarda özel para üretmeyi imkansız buluyor. Ve böyle bir patlama Avrupa'nın, Japonya'nın ve hatta Çin'in sürdürülebilir büyüme yoluna geri dönebilmesi için *mutlaka gerekli*.[73]

Minotauros'un hizmetçileri tarafından yönetiliyoruz ve canavarın istikrar sağlayıcı etkileri de yok artık. 2008 öncesi sürdürülemez bir dönemdi; 2008 sonrası ise gelecek kuşaklar için hayal bile edemeyeceğimiz bir kargaşa tehlikesi yaratan gerilimlerle dolu.

73 Okur Çin'de işlerin gayet iyi gittiği itirazında bulunabilir. Bir sonraki bölümde böyle olmadığını öne süreceğim. Çin'in büyümesi sürdürülemez güdülemelere dayanmaktadır; büyümeyi devam ettirecek uzun vadeli talep yaratma gücü mevcut değildir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Minotauros'un küresel mirası: kararan güneş, yaralı kaplanlar, uçarı Avrupa ve kaygılı bir ejderha

Kararan güneş: Japonya'nın yitik onyılları

Küresel Plan'ın ayaklarından biri olan Japonya'nın, ABD'nin şefkatli himayesiyle savaş sonrasında gerçekleştirdiği ihracata dayanan büyüme tam bir mucizeydi. İki aşamada gerçekleşti: 1950'lerin sonlarında Japonya hafif sanayi ürünleri ihraç etmeye başlamıştı ve ABD'den ağır sanayi ürünleri, başka yerlerden de hammadde satın alıyordu. Çok hızlı bir gelişmeyle ticari faaliyet biçimi değişti, ağır sanayi malları ihraç edip ithalatını az bulunan hammaddelerle sınırlandırdı.

Savaştan sonra Japonya'da ücretler hep artmıştır, ama hiçbir zaman büyüme ve üretkenliği artış hızına yetişememiştir. Aradaki farktan oluşan fazlalar Tokyo hükümeti tarafından özel sektörün işine yarayacak altyapı inşaatı (örneğin ulaşım), araştırma-geliştirme, eğitim vb. için kullanıldı; çok daha az bir kısmı da geniş kitlelere yönelik sosyal güvence ağma ayrıldı.

Büyük boyutlu sermaye yatırımlarına dayanan etkili ölçek ekonomileri oluşmuştu. Üretim, *keiretsu* denilen yoğun oligopolistik yapılar içinde gerçekleşiyordu (örneğin Mitsui, Mitsubishi ve Sumitomo). Bunlar dikey eksende holdingleşmiş büyük, hiyerarşik örgütlenmelerdi; kendi bankaları, fabrikaları ve ayrıca pek çok küçük ve orta işletmenin (KOBİ'ler, *chusho-kigyo*) yer aldığı girift bir taşeronlaşma

sistemleri vardı. KOBİ'ler istihdamın yüzde 80'ini sağladıkları halde, toplam üretime katkıları oldukça küçüktü, büyük firmaların ortalama düzeyinin yarısından azdı.

Japon ekonomik mucizesi işte böyle bir kombinasyonun sonucuydu: birbiriyle bağlantılı büyük holdingler, onların etrafında dönen çok sayıda küçük kuruluş ve her ikisinin de altyapı ve finans ihtiyaçlarıyla ilgilenen bir yönetim. Bu açıdan bakınca, Japonya'nın dış talebe bel bağlaması kolayca anlaşılıyor. Yatırım ve üretime verilen ağırlık, üretkenliğin gerisinden gelen ücretler ve asgari düzeyde tutulan sosyal harcamalarla Japon ekonomisi ürettiğinin ancak küçük bir kısmını tüketebilirdi. Hem Küresel Plandan sonra Küresel Minotauros'un Japon ekonomisi için çok önemli olmasının, hem de Minotauros kan revan içinde kalınca Japonya'nın devam eden ciddi bir istikrarsızlığa düşmesinin nedeni de budur.

Tabii Japonya'nın 1990'larda uzun bir inişe geçtiği biliniyor. Neyin yanlış gittiğini anlamak için yorumcular genellikle bankacılık sektöründe ipuçları aradı. Serbest piyasa amigoları ise Japon bankalarının büyük ölçüde devlet tarafından kontrol edildiğini öğrendiği anda, problemin ne olduğunu buluverdi. Ama bu görüşün atladığı bir şey var: Bankaların devlete bağımlı oluşu Japon ekonomisinin bir sorunu olsa bile, aynı zamanda onun başarısının nedeniydi de. Hükümet ve bankalar arasında uzun zamandır süren işbirliği yetkililere kaldıraçlı yatırım imkanı verdi ve sonuçta, savaş sonrası dönemde "ulusal sanayileşme politikası" uygulamak görece kolaylaştı. Böyle sıkı bir birliktelik olmadan, Japon mucizesi de olmazdı. Bu sayede hükümet, şirketleri finansallaşmaktan alıkoyabildi, bu işi onlar adına Japon Bankası ile birlikte Maliye Bakanlığı yürüttü. Endüstri kendi asli işiyle uğraşmaya (kaliteli "nesneler" yapmaya) yönlendirildi, hükümet ve *keiretsu*'lara bağlı bankalar da söz konusu sanayi gruplarına doğru yönelmesi veya onların arasında gerçekleşmesi gereken sermaye akışı ve dolaşımından sorumlu oldu.

Küresel Plan döneminde Amerikan vesayeti altındaki ülkede fiilen otoriter tek-parti (Liberal Demokratik Parti) yönetimi sürmüş, devlet sivil toplumdan görece ayrık ve özerk kalmıştı. Japon politikacılar 1971'de Küresel Plan'ın yerini Küresel Minotauros'a bırakmasıyla başlayan dramatik gelişmelerde önemli bir rol oynamıştı. Özellikle Japon sosyal ekonomisinin dolardaki ilk devalüasyona tepki olarak büyük bir revizyondan geçmesi gerekiyordu. Japon devlet görevlileri ABD'ye yapılan ihracatın hızla düşmesi karşısında atak davranarak iki yola başvurdu. Birincisi, rekabet gücünü sürdürmeyi sağlayacak yeni teknolojik çözümler geliştirildi. İkincisi, doğrudan dış yatırım, ABD Hazine Bonolarının satın alınması ve New York borsasına yatırımlarla ABD'ye sermaye ihracı yapıldı. Kısacası, kendi oligopolik endüstrisini ayakta tutabilmek için Japonya, ABD yetkililerinin beklediği şekilde hareket etmiş, Küresel Minotauros'u beslemeye koyulmuştu.

ABD ile Japonya arasında basit ve sözsüz bir uzlaşma vardı şimdi: Japonya ticari fazlalarını ABD borçlarını satın alarak ve Amerika'da yatırım yaparak aktarmaya devam edecekti; karşılığında Amerika iç pazarına ayrıcalıklı erişim olanakları sürdürülecek, böylece Japon sanayisi için, kendi toplumundan yeterli derecede çıkması imkansız olan talep temin edilmiş olacaktı. Ama bir sorun vardı aslında: Yabancı ticari varlıklar satın alınıyorsa, bir aşamada bunlar gelir getirmeye başlar ve gelirlerin ülkeye geri döndürülmesi gerekir. Yani Japonya sermaye ihracatçısı olmaktan çıkıp rantiye bir millete dönüşme riskini alıyordu. Böyle bir yönelim, Japonya'nın petrol krizinden sonraki büyüme stratejisine (katma değeri yüksek, enerji gereksinimi düşük sanayilerde, örneğin elektronik, entegre devreler, bilgisayarlar ve mekatronik, yani sanayi robotu dallarında yoğunlaşma) tersti.

22 Eylül 1985'te ABD, Japonya, Batı Almanya, Fransa ve İngiltere arasında Plaza Anlaşması imzalandı. Dile getirilen amaç, doların değerini düşürerek Amerika'nın ticari açığını (ve buna ek olarak bütçe açığını da) azaltmaktı – diğer bir deyişle, Küresel Minotauros'u dizginlemek. Bugünlerde birçok yorumcu Plaza Anlaşması'nı

hatırlatıyor, Çin'in ABD'yle ticaretindeki büyük açığı gidermek üzere ABD'nin Çin'e benzer bir anlaşma dayatması gerektiğini savunuyorlar. Plaza Anlaşması'nın –imzalanmasını izleyen iki yıl içinde– doların yen karşısındaki değerini yüzde 50den fazla düşürdüğü doğrudur; ama bu yorumcular Anlaşma'nın gerçek amacını gözden kaçırıyor. Bu amaç, en azından kısmen, Japon toplumunun rantiyeleşmesini önlemekti; böyle bir gelişme hem Japonya'nın uzun vadeli planlarını hem de tartışılmaz global rantiye olmaya alışmış Küresel Minotauros'u tehlikeye sokardı.[74]

Yenin 1985'ten sonraki tırmanışı Japon ekonomisini büyük ve devamlı bir yavaşlamaya zorladı. Japon ihraç ürünleri Amerika'da daha pahalı olmuştu artık, yatırım oranını korumak isteyen Bank of Japan, *keiretsu* sistemine bol likidite pompaladı. Ortaya çıkan sonuç, modern tarihin gördüğü en büyük fazla likidite yığınıydı. Bunun yan etkisi ise, Japon emlak sektöründe muazzam bir spekülasyon faaliyetinin başlaması oldu. Ve sonra 1990'ların başlarında yetkililer emlak balonunu biraz söndürmek için faizlerde kısmi bir artış yapınca, ev ve ofis fiyatları çöküverdi. Ülkedeki bankalar bilançolarına kimsenin ödeyemeyeceği kadar yüksek borçlar kaydetmek zorunda kaldı.

Japon yetkililerin, bankaları bu kötü borçları temizlemeye zorlamadığı, sık ileri sürülen bir iddiadır. Böyle olduğu doğru, ama öte yandan, bankaların *keiretsu* yapısı üzerinden irili ufaklı şirketlerle sıkı ve girift bağlar içinde bulunduğu unutuluyor. Devlet bankaların, tahsil edilemeyen borçları silmesine izin verseydi, bankacılık sektörü duvara toslar ve Japonya'nın sanayi mucizesi hemen o anda sona ererdi. Onun yerine devlet ve Japon Bankası, bankalara gerekli olduğu kadar likidite pompaladı. Ama maalesef bu paraların çoğu bankalardaki kara delikler tarafından yutuldu, takip altında tutulan batık borçlar olarak kalıp dişe dokunur yeni yatırımlara dönüşemediler.

74 Plazanın diğer bir hedefi de, Japonya ve Almanya tarafından ele geçirilmekte olan küresel elektronik pazarında kendi çokuluslu şirketlerinin daha büyük bir rol oynaması konusundaki kararlılığım göstermek ve kabul ettirmekti.

1930'ların ortalarından beri ilk defa, ileri bir kapitalist ekonomi resesyona neden olan bir likidite tuzağına yakalanmıştı. Para politikası yetkilileri ellerinden geleni yaptı, yatırımların artması için faizleri neredeyse sıfıra çektiler ve bankalara likidite pompaladılar; ama zombileşmiş Japon bankaları umulan yatırımları yapamadı. Hükümet peş peşe teşvikler çıkarıyordu. Yollar inşa edildi, köprüler kuruldu, ülkenin adalarını boydan boya geçen yeni demiryolu projeleri oluşturuldu. Bu girişimler ülkedeki fabrikaları çalışır vaziyette tutsa da, "rahatsızlık" geçmemişti.

İşin ilginç yanı, Japon "rahatsızlığı" 2008'den önce Küresel Minotauros'un büyümesine oldukça aktif şekilde katılmıştı. Sıfıra yakın faiz oranları, daha iyi getiriler arayan sermayenin Tokyo'dan New York'a göçüne yol açtı. Japon hükümeti zaten ABD hükümetinin borçlarına büyük miktarlarda yatırım yapmış, bir o kadar da özel şirketler doğrudan yabancı yatırım olarak (örneğin Amerikan hisse senetlerinin veya bütün şirketlerin satın alınması, Sony, Toyota, Honda vb. üretim tesislerinin ABD toprağına taşınması) ABD'ye sermaye aktarmıştı. Şimdi üçüncü bir sermaye akışı ekleniyordu bunlara: finans spekülatörleri tarafından yürütülen *carry trade*[75], yani Japonya'da dibe vurmuş faiz oranlarıyla borç alınan paranın, çok daha yüksek getiriyle borç verilmek üzere ABD'ye kaydırılması. *Carry trade* faaliyeti Minotauros'a akan parayı önemli ölçüde arttırmış ve dolayısıyla, paradoksal şekilde Minotauros'un felaketini hazırlayan finansallaşma sürecini daha da hızlandırmıştır.

Japonya'da tetiklenen kriz dışında, Minotauros'un hızla büyümesine katkıda bulunan başka etkenler de vardı. Ülke parasını dolara bağlama (*dollar peg* denilen uygulama) girişimleri sık tekrarlanıyordu; bu durum finansallaşma ile birleşince, uzun bir finans krizleri zinciri ortaya çıktı ve her halkada gerçek bir ekonomik erime yaratabilecek kadar etkili oldu. Zincir 1994'te Meksika pezosu kriziyle başlamıştı,

75 Düşük faiz getiren bir para biriminden borçlanıp krediyi yüksek faiz getiren bir para birimine yatırmaktır. –e.n.

sonra Güneydoğu Asya'ya sıçradı (Tayland bahtı, Güney Kore wonu ve Endonezya rupisi çökmüştü), Rusya'ya geçti ve kısa süre sonra tekrar Latin Amerika'ya geri dönüp orada durdu (en büyük trajediyi Arjantin yaşamıştı). Bütün bu krizlerin başlangıcında, ucuz yabancı sermayenin ülkeye akıp emlak piyasalarında balonlar yaratması yatmaktadır. Ve bu balonlar patlayınca, sermaye şiddetli bir hareketle dışarı kaçar ve sevgili IMF'den birileri gelip ülke ekonomisini finansal anlamda yangın yerine çevirir.

Böylesi bir kabus tekrarlanmasın diye tasarruf yapıp duran bu toplumlar doğal olarak eninde sonunda kendi küllerinden doğacaktır. Peki yaptıkları o tasarruflar ne oldu? Sürü halinde New York'a uçtular, Minotauros'un büyümesine katkıda bulundular. İşin tuhafı, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya krizlerinin yarattığı enkazdan yükselen "bir daha asla" havasına rağmen, 1994'ten 2002'ye çevre ülkelerdeki finans krizleri adeta titizce hazırlanmış bir defile gibi 2008 Çöküşü'nden önce yeryüzünü boydan boya dolaşmıştır.

2008'den ve Minotauros'un mecburen tahttan çekilmesinden sonra ABD ve Avrupa, dehşet içinde Japon likidite tuzağının kendilerine de sıçramış olduğunu gördü. İşte bu noktada, Avrupalı yorumcuların, zombileşmiş bankalara karşı yeterince sert davranmadıkları gerekçesiyle Japon yetkililere attığı zılgıtlar sessiz sedasız unutuldu. Avrupa ve ABD, Japonya'nın onlarca yıllık kaybına yol açmış reçetelerin aynılarına başvurmaktaydı. Zombi bankalar bütün Batı'nın bir özelliği olmuştu artık. Üstelik politik bakımdan güçsüz olan Japon bankalarının tersine, Amerika'nın ve Avrupa'nın zombi bankaları sözünü geçirmekte, benim *iflasçılık* dediğim yeni sosyoekonomik düzeni kurmaktadır.

Yaralı kaplanlar: Japonya, Amerika ve Güneydoğu Asya krizi

Kore ve daha önemlisi Vietnam savaşlarının gelişmiş kapitalizme Güneydoğu Asya yollarını açmasıyla, Japonya bölgede hegemonik bir rol oynamaya başlamıştı (bkz. 3. bölüm). Güneydoğu Asya kaplanlarına gerekli teknolojiyi vererek ilk büyüme hamlesini gerçekleştirmelerini

sağladı. Ancak ABD, Almanya ve Japonya için ne idiyse, Japonya'nın da Güneydoğu Asya için aynı şey olduğunu düşünmek yanlış olur; bu durum Küresel Plan döneminde Küresel Minotauros döneminde geçerlidir. Japonya ve Güneydoğu Asya bağlamında fark şudur: Japonya, Güneydoğu Asya ülkeleri karşısında önemli bir ticari fazla elde etmemiştir (oysa ABD Küresel Plan döneminde Japonya ve Avrupa karşısında ticari fazla elde etmekteydi) ve Japonya'nın Güneydoğu Asya'nın ticari fazlasını emdiği bir dönemden geçilmiştir (oysa Küresel Minotauros döneminde Avrupa ve Japonya'nın fazlaları ABD'ye akmıştır). Güneydoğu Asya Japonya'yla ilişkisinde her zaman yapısal ve uzun vadeli bir ticari açık veriyordu, büyümesi Amerika ve Avrupa'dan gelecek net ihracat gelirlerine bağlıydı.

Küresel Minotauros'un en iyi işlediği yıllarda, özellikle 1985-1995 arasında, doların değer kaybetmesi sürecine Japonya'nın doğrudan dış yatırımlarının Asya'ya doğru kayması eşlik etti. Birkaç yıl içinde *keiretsu* kanatlarını Kore, Malezya, Endonezya ve Tayvan'a açmış, hem üretimde hem de yeni altyapı tesislerinin inşasında kullanılan sermaye malları ihraç etmekteydi. 1985'te imzalanan Plaza Anlaşması'nın amaçlarından biriydi bu da, Amerika'nın dayattığı zorunlulukları Tokyo'nun kabullenmesini ödüllendirmenin yollarından biriydi. ABD hükümeti, IMF, Dünya Bankası (yani tam takım halinde ileri Batı kapitalizmi) Güneydoğu Asya hükümetlerine yönelerek sermaye piyasalarının tamamen serbest bırakılması için baskı yaptı. Amaç basitti: Japonya'nın Güneydoğu Asya'daki yatırımlarını kolaylaştırmak, ama aynı zamanda Wall Street'in buralara yayılması ve dünyanın bu kısmından da (buradaki hızlı büyüme Batı için daha yüksek getiriler demekti) kazanç sağlaması.

Güneydoğu Asya baskıya boyun eğdi. Hızla akan yabancı sermaye emlak ve hisse senedi fiyatlarını yükseltti ve bu ülkelerin Japonya karşısındaki ticari açıkları büyüdü. Ve Japonlar hiçbir zaman kendi üretimleri için yeterli iç talep yaratamadığından, Güneydoğu Asya'daki üretim için *Japonya dışında* pazarlar bulma ihtiyacı daha da şiddetlendi.

Bu noktada imdada yetişen yine ABD oldu. Çünkü kendi yaptığı o parlak, harika sanayi mallarını tüketecek talep dışında her şeyi üretebilen Japonya'nın tersine, Minotauros'un nezareti altında Amerika, başkalarının malları için muazzam talep düzeyleri yaratma işinde ustalaşmıştı. Böylece ABD, Japonya dahil bütün o bölgenin *başlıca* ihraç pazarı haline geldi, Güney Kore ve Tayvan ise daha çok Japonya'dan ithalat yapıyordu. Böylece belki de ilk defa, 1940'ların sonlarında Küresel Planı hazırlayanlar tarafından Japonya için düşünülen ama Başkan Mao'nun beklenmedik zaferiyle uygulamaya geçirilemeyen *hayat alanı* gerçeklik kazanmış oldu.

Plaza Anlaşması'na uygun şekilde, Japon likidite akışı ve dış yatırımları hızla Güneydoğu Asya'ya yayıldı. Kaplan ekonomilerine bu sermaye girişleri, ABD'ye yapılan ihracatın giderek artan getirilerine ekleniyordu. Çok geçmeden, bir emlak balonu oluşmasına yol açtı bu gelişme. 1990'ların sonlarına doğru balon patladı ve yabancı sermaye geldiğinden çok daha hızlı bir şekilde uzaklaştı ve söz konusu ülkeleri müthiş bir kabusla baş başa bıraktı. İnşaat alanları terk edildi, para birimlerinde sert devalüasyonlara gidildi, yatırım diye bir şey kalmadı, işsizlik toplumsal gerilimleri tırmandırdı, yoksulluk tekrar artmaya başladı ve en kötüsü, IMF'ye başvuruldu. IMF kredileri, kamu sektörünün verimsiz ve yozlaşmış olduğu ülkelere göre ayarlanmış politikaların uygulanması koşuluna bağlıydı. İşin kötüsü, bu politikalar kaplan ekonomilerine hiç uygun değildi; çünkü o ülkelerdeki sorun sosyal harcamaların fazla olmasından ya da yolsuzluklardan kaynaklanmıyordu, finansal kuruluşların aşırı büyümesinin ve bir likidite krizinin ürünüydü.

IMF'nin dogmatik "tutumluluk" politikalarının dayattığı, berbat ve tamamen gereksiz bir kemer sıkma döneminin ardından, Güneydoğu Asya kaplanları yavaş yavaş toparlanmaya başladı – kısmen Minotauros henüz gayet gürbüz olduğu için, kısmen de yerel para birimlerinde yapılan devalüasyonların etkisiyle. Bölge hükümetleri 1990'ların sonlarındaki bu krizden çok sağlam bir ders almıştı: Bir daha asla IMF'ye başvurmayacaklardı. Bir daha asla Wall Street'in

ve ona bağlı bankaların, güçlükle gerçekleştirdikleri ilerlemeyi yıkmasına izin vermeyeceklerdi.

O zamandan beri Güneydoğu Asya ülkeleri kötü günler için dolar rezervi bulundurmayı ihmal etmedi. Bu rezervler, Minotauros'un canlılığını, küstahlığını ve dolayısıyla hükümranlığını sürdürmesine yarayan New York bağlantılı sermaye tsunamisiyle birleştiriliyordu.

2008 Çöküşü'nden sonra yen, önemli ölçüde değer kazandı ve Japonya'nın ihracata dayalı büyüme planları bir darbe daha yemiş oldu. Diğer tarafta kaplanlar ise paralarını dolara endeksli tutmaya devam etti. Genel uzlaşıya göre, kriz zamanlarında kendini sağlama almak isteyen sermaye, en büyük ekonomilere doğru kayar. 2008'den sonra doların ve yenin yükselmesi bu yüzdendi. Ama geriye cevaplanmamış bir soru kalıyor: Neden yen, dolar (ve dolayısıyla Güneydoğu Asya para birimleri) karşısında bu kadar hızlı bir yükseliş gösterdi? Çünkü Avrupa ve Amerika'da faiz oranları Japonya'dakilerle sıfıra doğru giden çılgınca bir yarışa girmiş, böyle olunca özel Japon sermayesinin yurtdışında durmak için bir nedeni kalmamıştı. Büyük miktarlarda ülkeye dönüş yapan Japon sermayesi (tabii Çöküş sırasında "yanıp yok olmamış" kısmı) yeni yukarı itti, Japon sanayisini hem ABD hem de Güneydoğu Asya karşısında dezavantajlı bir konuma getirdi.

Japon birikimlerinin ülkeye geri dönmesi, küresel çapta uzun vadeli etkiler yaratmıştır. Bir yandan, yenin değer kazanmasıyla Japonya'daki durgunluk daha da derinleşti; diğer yandan, yenle yapılan *carry trade* son bulunca, küresel ekonominin güçlü resesyon eğilimleriyle boğuştuğu bir dönemde, dünyadaki faiz oranları yükselişe geçti. 11 Mart 2011'de yaşanan deprem sonrası tsunami felaketi Japonya'ya sermaye girişini yoğunlaştıracak, ekonomik faaliyeti kısa vadede daraltacak, ama orta vadede arttıracak (büyük yeniden inşa süreci hız kazandığında). Bütün bu sarsıcı hareketlilik ortamında, Japon sermayesinin hala geri dönmekte oluşu, Çin'in Batıdan gelen taleplere direnerek para birimini konvertibl yapmaya ve dolara bağlı olmaktan çıkarmaya yanaşmamasının asıl nedenidir. Demek ki ejderha, kaplanların yaşadığı acı deneyimden dersini almış.

Doğu Asya için 2008 Çöküşü'nün tek hayırlı yanı, Güneydoğu Asya'nın Japonya karşısındaki göreli konumunu güçlendirmiş olmasıdır. Yine de bölge, ihraç ürünlerine olan talep konusunda büyük bir belirsizlik içinde. Dünyanın geri kalanıyla ticarette net bir ihracat fazlası elde edebilmesi, hele şimdi kuzeydeki Büyük Ejder'in gölgesi altındayken, özellikle zor olacak.

Özetle, Japon kapitalizminin zayıf noktası, ABD'nin tersine hiçbir zaman Güneydoğu Asya karşısında hegemonik bir konum geliştirememiş olmasıdır. Kore, Tayvan, Malezya, Singapur vb. teknoloji ve yatırım malları konusunda Japonya'ya bel bağlamıştı, ama onu talep yaratacak bir kaynak olarak göremiyorlardı. Bütün bölge Küresel Minotauros'a ve onun kaprisli, tuhaf tarzına bağlı kalmıştır. Bu koşullarda büyüyen Çin bir süper güç oldu. Ne Japon tipi bir hastalık çekmeye ne de Güneydoğu Asya kaplanlarının 1990'ların sonlarında kendilerini içinde bulduğu tuzağa düşmeye niyeti var.

Almanya'nın Avrupa'sı

Şimdi Küresel Plan'ın ikinci ayağına dönelim, Almanya'ya, onun Minotauros çağında ve sonrasında geçtiği karışık süreçlere bakalım. Japonya'dan önemli bir farkı var bu ülkenin. 1971'deki dolar devalüasyonundan sonra ihracata dayalı büyümesini korumaya çalışan Almanya, Japonya'da bulunmayan bir şeye sahipti: erişebildiği kendi *hayat alanına*. ABD'nin evvelce büyük çabalar harcayarak Almanya için oluşturduğu bu alan Avrupa Ortak Pazarı'ydı, yani bugünkü Avrupa Birliği. Almanya'nın Avrupa ülkelerine yaptığı ihracat, Küresel Plan mimarlarının öngördüğü rolü oynamış, hem güçlü bir Alman markını desteklemiş hem de geri kalan Avrupa'nın endüstriyel gelişmesinin merkezi olmuştu. Nitekim Almanya'nın ihraç ürünleri sadece Volkswagen marka otomobillerden ve buzdolabı gibi eşyalardan ibaret değildi, Avrupa'nın üretim aygıtının her bakımdan normal işleyebilmesi için gerekli yatırım mallarını da kapsıyordu.

Yine de, Almanya Avrupa'nın lokomotifi sayılmazdı. 1973'ten itibaren

kıta Avrupa'sının gelişme modeli, Almanya'nın küresel kuruluşları üzerinden bağ kurulan güçlü bir yatırım malları endüstrisinin birleşik etkisine dayanmaktaydı. Ancak, bu kuruluşları ayakta tutan genel talep, Almanya'da şirket faaliyetlerinin yayıldığı komşu ülkelere kıyasla daima daha az olmuştu. Japonya gibi Almanya da en çok istenen, en yenilikçi sanayi mallarını verimlilikle üretebilecek çok büyük bir kapasiteye sahipti. Ve yine Japonya gibi, bu mallar için zorunlu talep yaratmada son derece yetersiz kalıyordu. Ama Japonya'dan farklı olarak, Avrupalı çevresi ya da hayat alanı, Almanya'nın avantajıydı. Bu konumu, sanayi ürünlerine olan talebin önemli bir kısmını oluşturarak Almanya'yı (Japonya'ya kıyasla) Minotauros'a daha az bağımlı kılmaktaydı.

Son yıllarda Avrupa'nın temellerinde yatan heterojenlik çok tartışılmıştır. Ama başka türlü olabilir miydi zaten? Dolar bölgesi çok mu homojen? Almanya eşit gelişmiş ve eşit derecede dinamik *eyaletlerden* mi oluşuyor? Elbette değil. Genel olarak diyebiliriz ki, genişleme öncesi AB, üç farklı ekonomi türü barındırıyordu: sürekli fazla üreten ülkeler (Almanya, Hollanda, Belçika'nın Flaman bölgesi, Avusturya ve İskandinav ülkeleri), sürekli açık veren ülkeler (İtalya, Yunanistan, İspanya ve Portekiz) ve kendine özgü ayrı bir kategoride bulunan Fransa.[76] Bu ülkenin ayrık konumu, fazla üreten ülkeler grubuna bir türlü giremese de, iki büyük güce sahip olmasıyla açıklanabilir. Birincisi politik kurumlarının –belki Napolyon döneminin mirası olan– kapasitesidir; bunlar Avrupada politika geliştiren bir sivil hizmete en çok yaklaşanlardır ve Washingtondakilerle bile yarışabilirler. İkincisi ise üretim fazlası veren ülkelerin hepsinden ileri olan büyük bankacılık sektörüdür. Ağırbaşlı bankaları sayesinde Fransa, Avrupa ekonomisi içindeki ticari ödemeler ve sermaye akışları bakımından merkezi bir konum edinmiştir.

76 İngiltere'yi bu sınıflandırmanın dışında tutuyorum. Thatcher hükümeti dönemindeki sanayisizleşmeden sonra bu ülkeyi Avrupa'nın geri kalmış bölgelerinden ayıran tek şey, finans dünyasında merkezi konuma sahip bulunan Londra'ydı. İrlanda'yı da dışarıda bıraktım, çünkü şimdi içinde bulunduğu kriz statüsünde önemli değişikliğe yol açabilir.

1985'ten itibaren Küresel Minotauros'un Amerikan ticaret açığını büyütme eğilimi, Almanya ticaret dengesinde büyük bir iyileşmeye yol açtı. Bu durum, kolektif ticari dengenin üretim fazlasına doğru gelişmekte olduğunu gören diğer AB ülkelerinde de yankı buldu. Böylece ortak bir para birimini, euroyu yaratacak güçler ve koşullar oluşmaya başlamıştı. Her grubun bağlantı sağlayacak bir para birimini tercih etmek için kendince nedenleri bulunuyordu.

1970'lerden itibaren Almanya, hem tüketim hem de yatırım mallarının büyük bir ihracatçısı ve toplam talebin net bir ithalatçısı olarak, Avrupa düzeni içindeki konumunu güçlendirmeye yönelmişti. Başarısının anahtarı büyüme hızını Avrupa'nın geri kalanının altında, yatırımlarını ise komşularının bir hayli üstünde tutmuş olmasıydı. Böyle bir politikanın amacı açıktır: Avrupa'daki hayat alanında oluşan ticari fazlaları giderek arttırıp biriktirmek, böylece Atlantik'in öbür tarafında Minotauros'u beslemek ve buna karşılık ABD'de ve daha sonra da Çin'de kendi ihracat artışının finansallaşmasını sağlamak.

Almanya'nın bu stratejisine çomak sokabilecek bir tehlike, rekabetçi devalüasyonlardı; İtalya (ve başka ülkeler) bu yola başvurarak Almanya karşısındaki ticari açığını azaltmakta başarı sağlıyordu. Almanya açısından ideal durum, el üstünde tutulan markı muhafaza etmek ama aynı zamanda kur dalgalanmalarını sınırlandıracak bir Avrupa para mekanizması yaratmak olurdu. Böylece *Avrupa Döviz Kuru Mekanizması* (DKM) ortaya çıktı, ama kısa ömürlü oldu, 1990'ların başında ağır bir spekülatif atak sonucu çöktü. Bu noktada durumu kabullenen Almanya ortak bir para birimine rıza gösterdi: Kalıcı bir para birliği spekülatörlerin raslantısal kur dalgalanmalarından yararlanıp spekülasyonlara sebep olmasını engelleyebilirdi.

Diğer Avrupa ülkelerinin hepsi de ortak para birimini istiyordu. Açık veren ülkelerin seçkinleri devalüasyonlardan bıkmıştı. Bu kadar basit. Banka hesaplarının ve güzel yazlık villalarının beklenmedik bir anda Alman markı olarak büyük değer kaybına uğraması canlarını sıkıyordu. Emekçi sınıflar da enflasyonun, zorla elde ettikleri ücret

artışlarını yiyip bitirmesinden bıktığından, Yunan ve İtalyan seçkinler tarafından ortak para birimi rüyasını paylaşmaya ikna edilmeleri zor olmadı. Ama tabii ödenecek ağır bir bedel vardı aslında. Euro bölgesine katılmanın koşulu enflasyonu yüzde 3 sınırına düşürmekti. Bunu yapabilmek için, açık veren ülkeler kendi ekonomilerinin üretken sektörlerinde ciddi bir duraklamaya yol açan tedbirler almak zorunda kalacaktı. Yine de, ücretlerdeki eksilme faiz oranları düştüğü için artan kredi imkanlarıyla telafi edilmekteydi. Nasıl 1970'ler ve 1980'ler ABD'sinde çalışan insanlar pırıltılı kredi kartları karşılığında reel ücretlerdeki gerilemeyi kabul etmek zorunda bırakıldıysa, açık veren Avrupa ülkelerinde yaşayan ve yeterli imkanlara sahip olmayanlar da daha çok borçlanmaya mecbur edildi.

Ama euro projesinin asıl kritik halkası, hep mesafeli duruşuyla öne çıkmış olan Fransa'ydı. Fransa'nın seçkinleri, frank ve markı birbirine bağlamak için üç nedene sahipti. Birincisi, siyasi seçkinlerin, güçlü Fransız sendikaları karşısında pazarlık güçleri artacaktı, çünkü Ren Nehri'nin diğer tarafında Alman sendikaları, işverenler ve federal hükümet arasındaki görüşmeler sonunda ılımlı ücret artışları kabul edilmişti. İkincisi, zaten çok önemli olan bankacılık sektörü daha da güçlenecekti. Üçüncüsü, siyasi seçkinler tam da Fransa'nın uzmanlığının Almanya'yı geride bıraktığı bir alanda, transnasyonal siyasi kurumlar oluşturma alanında Avrupa'yı yönlendirme fırsatı bulacaktı.

Alman markının yeni giysileri

Euronun doğuşu açık veren ülkelere ek olarak ve Fransa'da da durgunluğun ağırlaşmasına yol açtı. Almanya ve fazla veren euro bölgesi ülkelerindeyse fazlanın istisnai ölçüde artmasını sağladı. Bu fazlalar Alman kuruluşlarının, faaliyetlerini ABD, Çin ve Doğu Avrupa'da uluslararası düzeye taşımasının finansal araçları oldu. Böylece Almanya ve diğer fazla veren ülkeler, Küresel Minotauros'un Avrupa'daki karşılığı, *simulakrum*'u[77] haline geldi. Minotauros dünyanın geri kalanı için

talep yaratırken, simulakrumu da Avrupa'nın geri kalanındaki talebi boşaltıyordu. Almanya'nın Avrupa'daki arka bahçesine durgunluk ihraç ederek ülkenin global dinamizmini sürdürdü.

Genel olarak, euro bölgesi iyi bir ilerleme içindeydi. Toplam gelirler artıyordu. Ama görünen yüzeyin altında, Fransa'nın ve açık veren ülkelerin sanayi sektörleri yavaş ilerleyen bir resesyona girmekteydi. Hem gerilerde kalmış ülkelerin hem de hırslı Fransa'nın, paralarını Alman markına bağladıkları için ödediği bedeldi bu. Ödülleri neydi peki? Ucuz krediler ve borca dayalı tüketim merakı.

2008 Çöküşü'nden önce Avrupa'nın Minotauros'a hasedi (bkz. 5. bölüm), kıtada ekonomik büyümenin neden çok yavaş kaldığı ve Anglo-Kelt modelinin üstünlüğü hakkındaki uzun araştırmalarda kendini belli ediyordu. Aslında Avrupa'daki uyuşuk büyüme oranları (son kırk yılın her bir on yılında düşüş kaydetmişti) esnek olmayan emek piyasasıyla, iltihaplı finans sistemiyle, aşırı cömert sosyal güvenlikle kesinlikle ilgili değildi. Düşük büyüme oranlarının başlıca nedeni, Avrupa'nın büyük kısmının Alman fazlalarının etkisine kapılma tarzıydı. Küresel Minotauros'un rahatça işlediği zamanlarda, kıtadaki açık veren ülkelerin tek tesellisi de ABD'ye yapılan net ihracattı. Ama 2008 gelip çatınca, bundan da oldular.[78]

Simulakrumun kurumsal maskesi, euro bölgesine üye olma koşullarını belirleyen ünlü Maastricht Antlaşması'yla biçimlendi. Anlaşma, üye ülkelerin *bütçe açığına* sınır koymuş, GSYH'nin yüzde 3'ü geçmemesi koşulunu getirmişti. *Borç-GSYH* oranları yüzde 60'ın altında tutulmak zorundaydı. *Para politikası* karara bağlanacak ve enflasyonu kontrol altında tutan "bağımsız" bir kuruluş olarak AMB tarafından uygulanacaktı. Aynı derecede önemli bir vurgu da, *transfer-yok maddesiydi* (2008 sonrasının diliyle, "kefalet" ödeme uygulaması

77 Fransız filozof Gilles Deleuze simulakrumu "farklı olanın farklı olanla farklılık aracılığıyla ilişkilendiği" bir "sistem" olarak tanımlıyor. Bkz. G. Deleuze (1968) *Difference and Repetition*, New York: Columbia University Press.

78 Avrupa'nın açık veren ülkeleri ve Fransa'nın bir de Asya'da giderek yükselen açıkları hesaba katması gereken bir dönemde.

kalkıyordu). Bu son noktanın anlamı, üye devletler mali sıkıntıya düşecek olursa, euro kurumlarından (AMB, Eurogroup vb.) ya da diğer euro bölgesi üyelerinden yardım beklememeleriydi.

Maastricht Antlaşması Avrupa kamuoyuna ve seçkinlere, euroyu, *hazıra konma* teşebbüslerine karşı korumak üzere alınmış makul önlemler olarak tanıtıldı. Bunun için genellikle bir ortak banka hesabı metaforundan yararlanılıyordu. Hesap sahiplerinden her biri, kendi para yatırmış olsun veya olmasın, diğerleriyle önceden görüşüp anlaşma gereği duymadan para çekebilirdi. Böyle bir hesabın çok geçmeden boşalacağı vurgulanıyordu. Euro bölgesinde de, üye bir devletin savurganlığı ortak para biriminin güvenilirliğini yıkabilir, onu değersizleştirebilirdi.

Herhangi bir para birliğinde bu gibi istismarları engelleyici bir mekanizmanın olması gereklidir, ama yeterli de değildir. Eksik bir şey vardı. Bu "eksiklik" rastlantı eseri miydi, yoksa bir gizli gündem mi söz konusuydu? Ben ikinci ihtimalin doğru olduğunu düşünüyorum. Aslında burada yapılmak istenen, 1944'te Bretton Woods'ta Keynes'in Uluslararası Para Birimi Birliği önerisini reddederken Harry Dexter White'ın aklında bulunan şeydi (bkz. 3. bölüm). Amerikalılar nasıl Küresel Plan döneminde büyük fazlalar elde etme hakkını muhafaza etmek istediyse, şimdi de Almanya, belirgin fazla aktarım mekanizması Maastricht Antlaşması'na dahil edilmesine karşı çıkıyordu. Hangi amaçla? Oluşturulan euro bölgesini açık veren ülkelerin (ve Fransa'nın) Alman ihraç mallarına net bir efektif talep sağlama "yükümlülüğünü" nihai olarak kesinleştirmek için.

Dünya çapındaki Amerikan hegemonyasıyla Almanya'nın AB içindeki hakimiyeti arasında büyük bir fark vardı, o da fazla aktarımının ne kadar önemli olduğunu Amerikalıların gayet iyi biliyor olmasıydı. Amerikalıların Keynes'ten ayrıştığı tek nokta, fazla aktarım mekanizmasının resmi olarak kurumsallaşmasını istememeleriydi. Küresel Plan çerçevesinde Almanya ve Japonya'yı sermaye pompalayarak cömertçe desteklemeyi alışkanlık edinmişlerdi. Ve Küresel Plan aşağılık bir ölüme sürüklendikten sonra onun yerini

alan Küresel Minotauros, sermaye ve ticaret fazlası akışlarını Wall Street lehine düzenleyerek de olsa, aktarım işini keyifle devam ettirmişti. Evrensel canavar faaliyette olduğu sürece, euro bölgesinin hatalı mimari yapısı ayakta kalabildi.

Kutu 8.1
Avrupa'nın kaçışı

Bu kitabın merkezi metaforunu genişletip *Europa* mitini de katmaktan kendimi alıkoyamıyorum. Bize Minotauros'u anlatan aynı mitolojiye göre, Europa Fenikeli bir prensesmiş. Zeus çok beğeniyormuş kızı. Beyaz bir boğaya dönüşmüş, üstüne binip gezmesi için prensesi cezbetmiş. Bir daha inmesine fırsat bırakmadan hızla koşup Ege Denizi'ne dalmış ve kızı Girit Adası'na çıkartmış. Birleşmelerinden Kral Minos doğmuş. Yani Europa Minotauros'un üvey büyükannesi oluyor (bkz. 1. bölümde Minotauros'un doğuş hikayesi).

Öykünün bir de şu yanı var: Zeus, karısı tanrıça Hera'ya dönmeden önce Europa'ya bazı hediyeler vermiş. Bunlardan biri de, avını her zaman yakalayan Laelaps adı tazıymış. (Bir diğeriyse hedefi hiç şaşırmayan mızrakmış.) Birkaç kuşak sonra Laelaps korku salan Teumessian tilkisini yakalama görevi almış. Ama tanrıların, hiç yakalanmamasını düşünerek yarattığı bir hayvanmış bu tilki. Bu çözümü imkansız uyuşmazlık, Zeus'un zihnini öyle meşgul etmiş ki, ikisini de taşa çevirmeye karar vermiş, gece gökyüzünde parlayan birer takımyıldız yapmış onları. Euronun sorunlarını çözecek bir politika bulmak için kafa patlatan Avrupalı politikacılar, başarılması olanaksız işlerle ilgili böyle bir metaforu hatırlamaktan hoşlanır belki.

2008 Çöküşü Minotauros'u yaralayınca, euro çatırdadı. Yunanistan en zayıf halkaydı, ama aslında sorun modelin bütününde derinlere kök salmıştı ve özellikle fazla aktarım mekanizmasının olmayışından kaynaklanıyordu. Ama bu konuya girmeden önce birkaç adım geri gidip savaş sonrasında ortaya çıkmış iki Almanya'nın nasıl birleştiğine bakalım.

Almanya'nın birleşmesi ve bunun küresel önemi

Sovyetler Birliği'nin 1980'lerin sonlarında beklenmedik şekilde başlayan ve kesintisiz devam eden dağılma süreci, çok geçmeden Berlin Duvarı'nın yıkılmasına yol açtı. Alman Şansölyesi Helmut Kohl, Doğu Almanya'yı ilhak etmek için bu fırsattan hızla yararlandı. Yerleşik anlayışa göre, Almanya'nın birleşmesinden doğan aşırı masraflar ülkenin 1990'larda çektiği ekonomik sıkıntıların ve durgunluğun nedeni olmuştur. Ben buna katılmıyorum.

Yeniden birleşmenin Alman kamu maliyesini zorladığı (yaklaşık 1,3 milyar dolarlık bir yük) elbette doğrudur, hatta Almanya'yı, o kadar ısrar etmiş olduğu Maastricht Antlaşması'ndan sapmak zorunda bırakmıştır. Ama diğer yandan, yeniden birleşmeyle birlikte ülkede çalışanların pazarlık gücü de azalmıştır. Petrol krizinin, Walmart'ın ve bazı agresif kuruluşların hamlelerinin 1970'lerde Birleşik Devletlerde yarattığı etkinin aynısı, Almanya'da da birleşme süreciyle birlikte 1990'larda görüldü. Şuna da dikkat etmek gerek: Eski Sovyet imparatorluğunun parçası olup çöküşüyle Alman sermayesinin elini güçlendiren tek ülke Doğu Almanya değildi. Polonya'dan Slovakya'ya, Macaristan'dan Ukrayna'ya kadar birçok ülkenin işgücü kaynakları, Alman şirketlerine ucuz iş gücü imkanı vermekteydi.

Daha genel bir ifadeyle, yeniden birleşmeye bağlı maliyet patlamasına Almanya'nın verdiği karşılık, *rekabet yoluyla ücretlerin düşürülmesi* oldu. Euro bölgesi için hazırlıklar yapılırken, Almanya birleşmeden yararlanarak oldukça düşük ücretleri (Euro bölgesinin diğer kısımlarındaki ücretlere kıyasla) kendi işgücü pazarlarına çekmiştir. Küresel Minotauros'un ülke içindeki stratejisini neredeyse kopyalayan Alman simulakrumu, ücret artışını üretkenlik artışının önemli ölçüde altında tutacak bir stratejiyi destekledi. Euroya geçilince Alman sanayisi İtalya gibi ülkelerin rekabet amacıyla kendi para biriminin değerini düşürmesi tehlikesinden kurtulunca, düşük ücretlerden sağlanan kazançlar kalıcı hale geldi.

Ayrıca, Almanya'daki kolektif ücret pazarlığı sistemi sermaye ile

sendikalar arasında korporatist ve neo-merkantilist bir anlayışla oluşturulmuş uzlaşmaya dayanıyordu, üretkenlik ile ücret artışları arasındaki farkın sermayeye yararını diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha fazla arttırıyordu. Esas itibarıyla, düşük büyüme, süreğen bir reel ücret gerilemesi ve dinamik yatırımların ardından Alman ihracatının rekabet gücünü beslemiştir. 2004'ten sonra Küresel Minotauros uçuşa geçtiğinde, onunla birlikte Alman ticaret fazlası da fırladı, sermaye birikimi arttı, işsizlik 2 milyona düştü (neredeyse bunun iki katına kadar çıkmıştı) ve Alman şirket karları yüzde 37 artış kaydetti.

Ancak, her ne kadar Alman seçkinleri açısından ortalık gül bahçesine dönmüş görünse de, bankacılık sektöründe çürümüş bir şeyler vardı. Minotauros simulakrumunun, isteyerek bizzat Küresel Minotauros'tan kaptığı berbat bir virüstü bu. Ve 2008 Çöküşü New York ve Londra'yı vurunca, virüs ciddi bir enerjiyle harekete geçti.[79] Euronun varoluş krizi başlıyordu.

Önce tarih, sonra ucuz komedi olarak: Avrupa'da banka kurtarmaları

Avrupa 2008 Çöküşü'nü bir Anglo-Kelt vakası sayıp içten içe sevinmişti ve kendi bankaları altına hücum olgusuna benzer bir finansallaşma macerasına kapılmadığı için memnundu, ama gerçeğin ortaya çıkması uzun sürmeyecekti. Kriz gelip çattığında, Alman bankaları 1:52'lik bir kaldıraç oranıyla yakalandı, yani kendi fonlarındaki her 1 euro karşılığında 52 euroluk borç vardı – Wall Street veya Londra'dakinden daha kötü bir orandı bu. En tutucu ve aldırışsız eyalet bankaları (*Landesbanken*) bile vergi ödeyen Almanlar için

79 IKB Bankası ve onun ortağı olan KfW Bankası, Wall Street'in çevirdiği dolapların etkisiyle 2008'de ilk ateş alan kuruluşlardı. Devletten destek almak için hemen Berlin'e başvurdular. Yardımın maliyeti 1,5 milyar euroyu buluyordu ve bu, buzdağının sadece görünen yüzüydü. Alman halkının (ve aslında birçok Alman politikacısının da) habersiz olduğu Küresel Minotauros, Alman sermayesine finansallaşma virüsünü bulaştırmıştı. Hastalık iyice ilerlediğinde, Alman vergi mükellefleri çok ağır bir fatura ödemek zorunda kaldı.

birer dipsiz kuyuya dönmüştü. Fransadaki durum da farklı değildi, bankalar TBS'lere 33 milyar euro yatırmış olduklarını itiraf etmişti. Bu acıklı miktara Avrupa bankalarının risk altındaki alacaklarını da eklemek zorundayız: borçlu olan euro bölgesi devletlerinden[80] 849 milyar euro, Doğu Avrupa ülkelerinden 150 milyar euronun üstünde, Latin Amerikadan 300 milyar euronun üstünde ve yaklaşık 70 milyar euro tutarındaki batık İzlanda borçları.

Avrupa Merkez Bankası (AMB), Avrupa Komisyonu (yani AB'nin etkin "hükümeti") ve üye devletler hemen, ABD yönetimi Wall Street için ne yaptıysa, Avrupa bankaları için aynısını yapmak üzere harekete geçti. Ama iki önemli fark vardı. Bir kere, euro dolarla aynı değildir: Dolar dünyanın rezerv dövizi olarak kalmıştır, Fed ve ABD Hazinesi boş çek yazabilir ve bu yüzden doların değerinde hiç değilse orta vadede çok az değişiklik olacağına güvenebilirler. IMF verilerine göre 2009 sonunda global rezervlerde doların payı yüzde 62'ydi ve Avrupa'nın 2010 sonrası yaşadığı borç krizi nedeniyle daha da arttı.

İkinci fark, euro bölgesinin problemli yapısıyla ilgilidir; özellikle de üye ülkelerin ortak bir para birimine bağlı olmalarına karşın kamu borçlarının birbirinden kesinlikle ayrılmış olmasıyla ve her devletin tek başına bankalardan sorumlu tutulmasıyla ve yapısal fay hatlarının ilerlemesini önleyecek, fazla aktarım mekanizmasının bulunmamasıyla. Basitçe söyleyelim: 2008'de "dolar bölgesindeki" her eyalet (mesela California veya Nevada) kendi sınırları içinde kayıtlı bankaların kefaletini ödemek zorunda kalsaydı ve kamu borçlarının Washington tarafından karşılanma şansı bulunmasaydı, neler olacağını bir düşünün!

Böyle sorunlu bir kurumsal çerçevede AMB ve Avrupa Komisyonu bankacılık krizine hakim olmaya çalıştı. 2008-2009 arasında bankaların borçlarını "toplumsallaştırdılar", kamu borcuna dönüştürdüler. Bu arada beklenen oldu ve Avrupa ekonomisi resesyona girdi. Bir yıl içinde (2008-09) GSYH Almanyada yüzde 5, Fransa'da yüzde 2,6, Hollandada yüzde 4, İsveç'te yüzde 5,2, İrlanda'da yüzde 7,1, Finlandiyada yüzde

80 Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya, İtalya ve Belçika.

7,8, Danimarka'da yüzde 4,9 ve İspanya'da yüzde 3,5 oranında geriledi.

Sonra birden, likit fonların ve bankaların aklına parlak bir fikir geldi. Bir yandan hükümetlerin vergi gelirini azaltan resesyon, diğer yandan bankaların kendilerinin sorumlu olduğu kamu borçlarındaki muazzam yükselme nedeniyle zorlanan kamu maliyelerinin eninde sonunda bir veya daha fazla euro bölgesi devletinin borçlarını ödeyemez duruma düşeceğine dair *bahse* girmek için kendilerine verilmiş kamu paralarının bir kısmını neden kullanmasınlar.

Bu düşünceyi ne kadar çok düşündülerse, memnuniyetleri o kadar arttı. Euro üyeliğinin, en ağır borç yükü altındaki ülkeleri, (Yunanistan ve diğerleri) para birimlerini devalüe etmekten alıkoyması (yani hem borçların hem de resesyonun etkisi altında kalmış olmaları), bankaların bu ülkeleri hedef almasına sebep oldu. Böylece bahsi başlatmaya karar verdiler (önce küçük miktarlarla) ve ilk olarak Yunanistan'ın borçlarını ödeyemeyeceğini iddia ettiler. Londra'nın ünlü müşterek bahisçileri milyarlarca sterlinlik bu bahislerin altından kalkamayınca, bankalar ve likit fonlar güvenle KTT'lere, yani başka bir ülke daha önce iflas edecek olursa önceden belirlenmiş bir tutarı ödeyen sigorta poliçelerine yöneldi (KTT'lerin tam bir betimlemesi için bkz. 6. bölüm).

Tabii özel paranın bu en yeni biçiminin ticaret hacmi büyüdükçe, kriz daha da kötüleşiyordu. İki nedeni vardı bunun. Birincisi, Yunanistan veya İrlanda'ya karşı girilen bahislerle bağlantılı KTT'lerin fiyatları artınca, Atina ve Dublin'in borç alırken ödemek zorunda kaldığı faiz oranları yükseliyor, mali durumları daha da kötüleşiyordu (ve fiili iflasa doğru sürükleniyorlardı). İkincisi, KTT'lere ne kadar çok para harcanırsa, imalat alanlarında yatırım yapmak isteyen şirketlerden ve giderek büyümekte olan borçlarını yeniden yapılandırmaya çalışan devletlerden hortumlanan para da o kadar fazla oluyordu.

Kısacası, banka kurtarma işlemlerinin Avrupa'da aldığı biçim, finans sektörüne yeni baştan özel para üretme fırsatı sağlamıştı. Wall Street'in 2008'de yarattığı sürdürülmesi imkansız özel para nasıl yanıp kül olmaya mahkum idiyse, başını almış ilerlemekte olan yeni özel

paranın da, yine matematiksel bir kesinlikle eriyip gitmekten kurtulamayacağı belliydi. Bu defaki bir *kamu borçları krizi*'ydi (diğer adıyla *devlet borçları krizi*). İlk belirtiler 2010 başlarında Yunanistan'ın başkenti Atina'da hissedildi.

Yunanlıların katlanan borçları

Ekim 2009'da Yunanistan'ın yeni seçilmiş sosyalist hükümeti, ülke borçlarının milli gelire oranını yüzde 12 olarak açıkladı (oysa yüzde 6,5 öngörülmüştü ki bu bile Maastricht sınırının iki katından fazlaydı). Zaman kaybetmeden KTT'ler Yunanistan'ın ödenemeyen borçlarının patlayacağı öngörüsüne göre düzenlendi; 300 milyar euroluk borcun yeniden finanse edilmesi için devletin ödemesi beklenen faiz oranları da aynı şekilde harekete geçti. Ocak 2010'da kurumsal yardım olmadan Yunan hükümetinin borçlarını ödeyemeyeceği belli olmuştu.

Hükümet euro bölgesinde gayriresmi yardım arayışına girişti. Ve Alman Şansölyesi Angela Merkel o ünlü *nein*-kübünü dile getirdi: Yunanistan'ı kurtarmaya *nein*, faiz oranlarını rahatlatmaya *nein*, Yunanistan'ın borçlarını ödememesine *nein*. Böyle bir üçlü *nein*, kamu maliyesinde (hatta belki özel olanında bile) emsali görülmemiş bir şeydi. Bakan Paulson'un 15 Eylül 2008'de Lehman Brothers'a şunları söylediğini farz edelim: "Hayır, sizi kurtarmayacağım" (bunu zaten söyledi); "Hayır, sizin için çok düşük faizli kredi ayarlamayacağım" (muhtemelen bunu söylemiştir) ve "Hayır, iflas isteyemezsiniz" (işte bu *asla* söylemeyeceği bir şeydi). Bu son "hayır" anlaşılmaz bir söz olurdu. Ama Yunan hükümetine söylenen tam da buydu işte. Alman hükümeti ne Yunanistan'a yardım etme fikrini ne de Yunanistan'ın bu kadar çok borç altında (Fransız bankalarına 75, Alman bankalarına 53 milyar euro) ödeme yapamaz hale geleceği olgusunu kavrayabiliyordu.

Çok sıkıntılı geçen beş ay boyunca Yunan devleti aşırı faizlerle borç almak zorunda kaldı, fırtınayı atlatabilecek gibi görünmeye çalışıyor, ödeme zorluğu iyice ağırlaşıyordu. Bayan Merkel son âna kadar Yunanistan'ı küçük düşürmek için hazır gibiydi. İşte o son an Mayıs

2010'da, dünya tahvil piyasasının 2008'deki Kredi Çöküşü'ne benzer bir duruma düşmesiyle geldi. Yunan borç krizi yatırımcılarda panik yaratmıştı, 2008'deki gibi borçların ödenmediği bir durumun hızla yaklaştığı düşüncesiyle *hiç kimsenin* tahvillerini almıyorlardı artık. 2 Mayıs 2010'da euro bölgesi, AMB ve IMF Yunanistan'a 110 milyar euro borç vermeyi kabul etti, ama faiz oranını, Yunan kamu maliyesinin bu krediyi ve eski borçlarını kendi kasasından ödemesini neredeyse imkansız kılan bir seviyede tuttular.

Haliyle, ağır resesyon içindeki bir ekonomiyi yöneten batık bir hükümete yeni ve pahalı borçlar yüklemenin onu, mucizevi bir şekilde borçlarını ödeyebilir hale getireceğine ikna olmayan yatırımcılar, Yunanistan'ın (ve euro bölgesindeki diğer dayanıksız devletlerin) iflas edeceği yönünde bahis oynamaya devam etti. Birkaç gün sonra da AB Avrupa Finansal İstikrar Düzeneği'ni (toksik yapısını 7. bölüm'de tartıştığımız AFİD) oluşturdu. Savaş durumları için ayrıldığı söylenen 750 milyar euro, başka bir euro bölgesi üyesinin kamu borçlarını yardım görmeden ödeyememesi halinde kullanılmak üzere beklemeye alınıyordu.

Birkaç gün sakin kalan piyasalar AFİD'i yakından inceleyip onun geçici bir tedbirden ibaret olduğu kanısına vardı. Euro krizi şiddetini arttırarak sürüyordu. Tabii böyle olmasının nedeni, açık veren ve iflasa sürüklenmekte olan bir devlete yüksek faizli yeni borçlar vermenin isabetsiz olması, hatalı yapıyı düzeltmeye kesinlikle yaramamasıydı. Küresel Minotauros 2008 Çöküşü'yle tepetaklak olduğunda, onun zehirli simulakrumunun yıkıcı potansiyeli de gün yüzüne çıkmıştı.

Eğer tespitimde yanılmıyorsam ve euro krizi bankacılık krizi olarak başlamış bir sistem hatasıysa, Avrupa'nın ilacı hastalıktan da beter bir şey demektir. Boğulmakta olan birinin yardımına iyi yüzme bilmeyen birini göndermeye benziyor bu: Hayata tutunmak için birbirine yapışıp hızla dibi boylayan iki kötü yüzücünün hazin sonunu izlersin.

Tabii sözünü ettiğimiz bu iki yüzücüden biri euro bölgesinin açık veren devletleri, diğeri de Avrupa'nın bankacılık sistemi. Yunanistan

ve İrlanda gibi devletlerin, karşılığı değersiz bir takım kağıtlar olan borçlarının ağır yükü altında kalmış bankalar kara delikler halini aldı, AMB bunlara inanılmaz miktarlarda likidite pompalamayı sürdürüyor ve tabii iş dünyasına aktarılan kredi incecik bir sızıntıdan fazlası değil. Ama AMB, ihtiyaç fazlası veren ülkeler ve IMF, bankacılık krizini tartışmaktan inatla kaçınıyor, bütün enerjilerini açık veren ülkelere ağır tasarruf önlemleri dayatmak için harcıyorlar. Sonu gelmez bir döngü bu: Tasarruf dayatmaları açık veren ülkelerin başına bela olmuş resesyonu daha da ağırlaştırdıkça, zaten batık kredilerin Yunanistan, İrlanda vb. tarafından günün birinde ödeneceğine dair bankaların duyduğu kuşkular da derinleşiyor. Yani kriz kendini yeniden üretmekte.

Yuvarlanan dağcılar ve euro krizi

Domino etkisi tabiri, euro bölgesi krizini anlatmak için sıkça kullanılan bir metafor: Açığa batmış bir ülke bir sonrakinin üstüne devrilecek ve sonunda hiçbiri ayakta kalmayacak. Ama sanırım daha iyi bir metafora başvurabiliriz: Birbirinden çok farklı bir grup dağcı dik bir yamaçta. Tek bir halatla bağlılar birbirlerine. Kimi daha çevik, kimi daha zayıf, ama hepsi de mecburi bir dayanışma içinde. Aniden deprem oluyor (2008 Çöküşü) ve içlerinden biri (ona Yunan diyelim) tutunduğu yerden fırlayıp asılı kalıyor; düşmesini engelleyen tek şey, onu diğerlerine bağlayan halat. Havada sallanan bu zor durumdaki grup üyesinin ağırlığını diğerleri paylaşmak zorunda, üstelik yerinden oynamış kayalar yukarıdan üstlerine doğru düşmeye devam ediyor. Özellikle ikinci en zayıf (ya da "marjinal") dağcının (ona İrlandalı diyelim) durumu kritik. Ve sonunda İrlandalı da dayanamıyor. Kalanların yükü iyice arttı şimdi; sıradaki "marjinal" üye de sallanmaya başladı, küçük bir düşüşün eşiğine geldi. Kalan "kurtarıcıların" halatı birazdan tekrar sert şekilde çekilecek.

Tam da bu nedenle, euro kriziyle baş edilemedi. AFİD'in yapısını Wall Street'in toksik TBS'leriyle karşılaştırmıştık (7. bölümde). Bir ülke

tahvil piyasalarından ayrılıp AFİD'e sığındığında, bir sonraki "marjinal" ülke daha yüksek faizlerle karşı karşıya kalıyor ve ortalama yük de ağırlaşmış oluyor. Berbat bir süreç bu. Trajik bir kazayı yavaşlatılmış olarak izlemeye benziyor. Ama aslında euro krizi gerçeği çok daha beter, çünkü dağcı grubu benzetmesinin kapsamadığı bir özelliği daha var: AFİD'in "alıcılar" ucuna doğru gerçekleşen her "geçişle" birlikte daha da yoğunlaşan bankacılık krizi.

Gerçekten de, uçurumdaki trajedi derinleştikçe, bankacılık alanındaki dram da yoğunlaşıyor. Bütçe açığı büyüyor; sıkı tasarruf, açık veren ekonomileri daha da daraltarak bankalardaki endişeyi arttırıyor ve olumsuz bir geri bildirimin etkisiyle, bu paralel dram uçurum yamacındaki bir sonraki "marjinal" ülkeyi tutunduğu yerden koparıp alıyor.

İşin en şaşırtıcı yanı şu: Avrupa'nın aslında bu krizi birkaç hafta içinde çözmesi mümkün. Ama nasıl? Ve eğer bu dediğim doğruysa, Avrupa neden tereddüt ediyor?

Kriz basit ve çabuk şekilde çözümlenebilecekse, Avrupa neden tereddüt ediyor?

Önce euro bölgesindeki ikili krizin (biri borçlu ülkeler, diğeri bankacılık sektöründeki sıkıntılar) nasıl beklemeden çözülebileceğini açıklayacağım. Avrupa'nın yaklaşımı başarılı olamadı, çünkü borç krizi ile bankacılık krizinin birbirini beslediğini dikkate almadığı gibi, krizin daha derindeki nedenine de gözlerini kapadı; euro bölgesinin kalbinde bir fazla aktarım mekanizmasının bulunmayışı. Üç basit adımla iyileşme sağlanabilir.

İlk adım, AMB'nin bankalara yaptığı cömert yardımları, açık veren ülkelerin o bankalara olan borçlarından önemli bir kısmının silinmesi koşuluna bağlamasıdır.[81] (AMB bunu yapabilecek pazarlık

81 Teknik açıdan böyle bir şeyi, açık veren devletlerin Avrupa bankalarındaki tahvillerini nominal değeri çok daha düşük yeni tahvillerle takas ederek yapmak mümkündü.

gücüne fazlasıyla sahiptir, çünkü Avrupa'nın fiilen iflas etmiş bankalarını sürekli olarak ayakta tutmaktadır.)

İkinci adımda AMB'nin yapacağı, anında etki edecek bir düzenlemeyle *tüm* üye ülkelerin kamu borçlarından bir bölümü nominal değer olarak Maastricht Antlaşması'nda onlara müsaade edilen borç seviyesiyle (GSYH'nin yüzde 60'ı) eşitlenir. Transfer AMB'nin çıkardığı ve üye ülkelerin garantisi altında değil, *kendi yükümlülüğü* altında olan tahvillerle finanse edilecektir. Üye ülkeler yine borçlarını ödemeye devam eder, ama en azından borcun Maastricht'le uyumlu kısmı için AMB tahvil emisyonunun mümkün kıldığı düşük faizler uygulanacaktır.

Üçüncü ve son adımda iş, diğer bir saygıdeğer AB kurumuna, Avrupa Yatırım Bankası'na (AYB) düşüyor. AYB'nin karlı projelere yatırım yapma kapasitesi Dünya Bankası'nın kapasitesinin iki katıdır. Yazık ki yeterince kullanılamıyor, çünkü mevcut kurallara göre yatırımın bir kısmını üye ülkeler karşılamak zorunda. Berbat bir durumdaki açık veren euro bölgesi devletlerinin bunu yapması mümkün değil. Ama üye ülkelere, AYB tarafından finanse edilen projelere kendi katkı paylarını AMB tarafından bu amaçla çıkarılan tahviller (bkz. adım 2) şeklinde gerçekleştirme hakkı tanınırsa, AYB euro bölgesinde eksik olan 'fazla aktarım mekanizması' rolünü üstlenebilir. AMB'nin yardımıyla Avrupa'daki ve başka yerlerdeki fazla veren ülkelerden fazlalarını ödünç alıp Avrupa'nın açık veren bölgelerine yatırım yapacaktır.

Özetle, ilk iki adımdan beklenen sonuç borç krizinin bertaraf edilmesidir; üçüncü adımın amacı ise euro bölgesine eksik halkayı sağlayarak destek olmaktır – euro bölgesinin hiçbir zaman sahip olmadığı bu mekanizmanın eksikliği, 2008 Çöküşü'nün etkisiyle euro krizinin doğmasının da nedenidir. Ama eğer bütün bu söylediklerim doğruysa, Avrupa neden böyle bir öneriyi ya da bir benzerini benimsemiyor? Önceki sayfalarda aslında cevabı var bunun, ama belki şimdi açıkça belirtmenin sırası geldi. Euro krizi hızlı ve kolay bir şekilde çözülecek olursa, Alman hükümeti, kaynayan krizin Fransa ve açık veren ülkeler karşısında kendisine sağladığı muazzam pazarlık gücünden mahrum kalır.

Aynı hususu başka türlü ifade edecek olursak, fazla veren ülkelerin şimdi bir ayağı euro bölgesinin içinde, diğeri dışındadır. Bir yandan, euro bölgesinin geri kalanını ortak para birimiyle kendilerine bağlayarak bölge içinde büyük fazlalar elde etmeyi güvenceye alıyorlar. Diğer yandan, sürüp giden krizin açık veren ülkeler üzerindeki etkisi çok ağır olduğu için, euro bölgesinden çıkma seçeneğini elde tutmanın Avrupa içi görüşmelerde kendilerine muazzam bir pazarlık gücü sağlayacağının farkındalar. Örneğin, Almanya şansölyesi ne zaman bir maddeyi gündemden çıkartmak istese, hiç muhalefetle karşılaşmadan yapabiliyor bunu. Ama kriz fazla veren ülkelerin euro bölgesinden çıkmasını engelleyecek bir şekilde bitiverse, Alman şansölyesi masa başındaki yaklaşık iki düzine görüşmeciden sadece biri olarak kalır.

Şuna dikkat edelim: Euro krizini çözmek için getirdiğim önerinin ikinci adımı, Almanya'nın euro bölgesinden ayrılmasını engeller; çünkü ortak bir kurum olan AMB büyük borçlar aldığında (çıkardığı tahvillerle), bu ortak borcu üye ülkelere ayrı ayrı tahsis etmek imkansız olacaktır.[82] Dolayısıyla, artık hiç kimse ayrılamaz. Üçüncü adım atıldığında ise, Avrupa eksikliğini çektiği fazla aktarım mekanizmasıyla donatılmış olacak ve Almanya'nın simulakrumu bir kenara atılacaktır.

Yani ekonomik açıdan bakınca euro krizinin sürmesini zorunlu kılan bir neden yok, ama bu kriz, Küresel Minotauros'un hükümranlığı sırasında Almanya'nın Avrupa içinde edindiği rolü sürdürmesine yarıyor. Ve şimdi Minotauros *kaput* olmuşken, Avrupa krizde, Almanya ise inkar etmekte.

Ejderha önce uçar, sonra endişeye kapılır

4 Aralık 2010'da Wikileaks, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile Avustralya Başbakanı Kevin Rudd arasındaki (28 Mart 2009 ya da o

82 Mesela California'nın ABD'den ayrılmak istediğini düşünelim. California kendine düşen yükümlülüğü yerine getirip sorunsuzca ayrılabilsin diye, ABD federal borçlarından hangi kısmın bu eyalete ait olduğuna nasıl karar verilecek? Verilemez. Ortak bir euro bonosu çıkarıldığında, Almanya'nın durumu da böyle olur; euro bölgesinden ayrılma işi karmakarışık hale gelir.

yakınlardaki bir tarihten) bir görüşmeyle ilgili resmi bir telgraf metnini yayınladı. Şöyle yazılmıştı: "Bakan aynı zamanda Çin'in ekonomik yükselişiyle ortaya çıkan meydan okumaya değinerek sordu: 'Siz bu bankacıya ne kadar sert davranıyorsunuz?'"

Okur, haklı olarak bu kitaptaki bir eksikliği kınayabilir, dünya ekonomisinin geleceğini anlatma iddiasına rağmen, Çin'e pek az değinildiğini düşünebilir. Tarihte dünyanın önde gelen güçlerinden biri olmuş Çin'in gösterişli bir şekilde yeniden doğuşu, şüphesiz zamanımızın büyük bir olayıdır. Geleceğimizi de ABD'nin yirminci yüzyıldaki rolü kadar etkileyecektir. Bundan kuşkum yok. Ama Çin'in yükselişinin temel niteliği ve gelecekteki etkisi, Küresel Minotauros'un biçimlendirdiği dünyayı iyice kavramadan anlaşılamaz. Çünkü uçan ejderha Küresel Minotauros'un biçim verdiği bir ortamda yetişmiştir ve onun neden olup miras bıraktığı dengesiz bir dünyada olgunlaşmak zorundadır.

Deng Xiao Ping'in Çin için çizdiği rota, Japonya'yı ve Güneydoğu Asya kaplanlarını model almıştı. Ülkenin büyüme planına yön veren temel prensip, ikili ekonomiydi: Özel ekonomik bölgeler Çin'de Singapur veya Hong Kong benzeri noktalar oluşturacaktı; sınırsız işgücü kaynağına sahip yoğun kapitalist faaliyetin sürdüğü adalardı bunlar. Bir yandan da merkez, doğrudan yatırımı yönetecek (büyük ölçüde Japon modelini esas alarak), ama aynı zamanda teknoloji transferi ve doğrudan yabancı yatırım için Batılı ve Japon çokuluslu şirketleriyle doğrudan görüşmeler yapacaktı. Çin'in küresel konumlanışı ise Güneydoğu Asya'ya benziyor, ihracata dayalı büyüme için mallarına ABD'de ve Avrupa'da talep kaynakları arıyordu.

Çin'in gerçekleştirdiği hamleyi Küresel Minotauros'a borçlu olduğunu tereddüt etmeden söyleyebiliriz. Amerikan, Avrupalı ve Japon çokuluslu şirketler bu süreçte çok önemli bir rol oynadı, Çin'de yerleşkeler oluşturup buradaki düşük maliyetlerden yararlanarak başta ABD olmak üzere bütün dünyaya ihracat yapmaya başladılar. Aynı zamanda, Çinden ithal edilen ucuz mallar Walmart tarzı Amerikan şirketlerinin, fiyatları inanılmaz ölçüde düşürmesine olanak sağladı

ve ABD'deki göreli ücret ve enerji enflasyonunu asgariye indirme girişimlerine yardımcı oldu; bu da (4. bölümde görmüş olduğumuz gibi) ABD'ye –Minotauros'u mutlu ve keyifli kılan– sermaye akışının sürmesi için kesinlikle gerekliydi.

Çin işi öğrendi, Minotauros'un en sevdiği besin kaynaklarından biri oldu. Liderleri Çin'in büyümesini etkileme potansiyeline sahip ABD politikalarını dikkat ve hevesle takip ediyordu. Özellikle 1985 Plaza Anlaşması'ndan (bunun Japonya'yı içinden çıkılmaz bir duruma düşürdüğünü görmüştük) ve 1998 Güneydoğu Asya krizinden (bu da Amerika'nın başarılı bir girişiminin sonucuydu: Kaplan ülkelerindeki mali düzenlemeler gevşetildi ve finans piyasaları Wall Street, Londra ve Avrupa bankalarının aşırılıklarına teslim edildi) önemli dersler çıkardılar.

Yaygın kabul gören güncel bir hipoteze göre Çin, para biriminin (*renminbi*, kısaltması RMB) değerini yeniden ayarlaması yönünde ABD'den gelen boğucu baskıya bu tecrübeler nedeniyle direnmektedir. Göründüğü kadarıyla 2008 Çöküşü'nden beri ABD, RMB'nin revalüasyonu için ciddi bir çaba içindedir ve bunun nedenleri 1980'lerde Japonya'yı Plaza Anlaşması'na zorlarken geçerli olan nedenlerin aynıdır. Bu konuda alışılmış açıklama, yurtiçi talebin düşmesinden telaşlanan ABD'nin resesyon ikliminde her yönetimin yapacağı gibi davrandığıdır: yurtdışındaki talebi canlandırma. Bu da genellikle devalüasyon yoluyla (ya da aynı sonucu almak üzere, başkalarını kendi paralarının değerini yükseltmeye kışkırtarak) yapılmaya çalışılır. Ama ben bir kez daha, standart açıklamanın eksik kaldığını düşünüyorum.

Merkez üsleri ağırlıkla ABD'de bulunan Amerikan şirketleri RMB'nin –yukarıda belitilen nedenlerle– RMB'nin değerinin artması yönünde baskı yapıyor gerçekten; ama haberleri duyulan Çin ile ABD arasındaki para birimi savaşlarının, zannedildiği gibi geleneksel tipte olduğu pek kesin değil. Bu konuda şüphe duymak için iki neden var. Birincisi, ABD politikacılarının Küresel Minotauros döneminin sona erdiğini ve ABD'nin ikili açığını büyütme (en azından küçültmeme) stratejisini terk etmek gerektiğini ne ölçüde kabul ettiği tam belli değil. İkincisi,

RMB'nin değeri artacak olursa, en büyük, en zengin ve en dinamik Amerikan şirketlerinden bazıları ağır bir darbe yer. Çünkü dünyaya ihraç ettikleri malların önemli bir kısmını Çin'de üretiyorlar. RMB değer kazandığında, kar marjları düşer. Her iPad'in, her HP bilgisayarın ve hatta Amerikan otomobillerinin (birçoğunun parçaları Çinde imal edilmekte) fiyatı zorunlu olarak artar. Zaten ABD hükümeti RMBde fiyat ayarlaması için Pekin'de lobi çalışması yürütürken, sayısız Batı firması da RMB'nin ABD doları karşısındaki değerinde önemli bir artış olması halinde Çin'den çekilecekleri (Hindistan'a hatta Afrika'ya taşınacakları) tehdidinde bulunuyor.

ABD-Çin ekseninin yanı sıra, Çin'in şaşırtıcı büyümesi diğer gelişmekte olan uluslar üzerinde de kalıcı bir iz bıraktı. Bazıları rekabet nedeniyle yıkıma uğradı, ama bazıları da Batı'yla ve onun çokuluslu şirketleriyle süregelen bağımlılık ilişkisinden kurtuldu. Çin'in yükselişinden dolayı en çok sıkıntı çeken ülkelerden biri Meksikadır. Meksika ABD'nin periferisinde, ücretlerin düşük olduğu bir imalatçı olmayı seçmiş, bu uğurda epey çaba harcamıştı (ayrıca, ABD ve Kanada'nın yanında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nda –NAFTA– yer alıyordu). Bu yüzden, Çin'in yükselişi Meksikalı imalatçılar için tam bir kabustu. Buna karşılık, bazı başka ülkeler için gökten inmiş bir hediye gibi oldu – zengin maden kaynaklarını Çin firmalarına satan Avustralya'dan Arjantin'e, Brezilya'dan Angola'ya (2007'de bu ülkenin, başta petrol sanayisi için olmak üzere doğrudan yatırım şeklinde aldığı fonlama, IMF'nin bütün dünyaya verdiği krediden fazlaydı) kadar.

Latin Amerika ise herhalde Çin'in Küresel Minotauros'un en büyük yemleyicisi olarak belirmesi nedeniyle kalıcı değişikliklere uğramış bir kıtadır. Arjantin ve Brezilya, tarlalarını 1,3 milyar Çinli tüketiciye besin maddesi sağlayan üretim birimlerine dönüştürdü ve Çin'in aç fabrikalarını doyuracak mineralleri aramak için toprakları eşmeye koyuldular. Çin'deki ucuz işgücü ve Çin pazarının Batı'ya açılması (Dünya Ticaret Örgütü üyeliği dolayısıyla), ülkenin ayakkabı, oyuncak ve tekstil gibi düşük katma değerli sektörlerinde faaliyet gösteren

imalatçılarına Meksikalı ve diğer Latin Amerikalı rakiplerini bertaraf etme imkanı verdi. Bu iki yönlü etki Latin Amerika'da sanayinin ortadan kalkmasına ve kıtanın temel ihtiyaç maddeleri üretimine dönmesine neden olmakta.

Gelişmeler küresel bir boyuta sahip. Çünkü Brezilya ve Arjantin –zaten yapmaya başlamış oldukları gibi– gözlerini Asya'ya çevirirse, uzun zamandır sürdürdükleri ABD ve Avrupa gıda pazarlarına girme mücadelesini (Amerikalı, Alman ve Fransız çiftçiler lehine alınmış çok ciddi korumacı önlemler yüzünden bu pazarların dışında kalıyorlardı) bir kenara bırakabilir. Latin Amerika'nın ticari faaliyet tarzındaki değişme, çok yakın zamana kadar ABD'nin arka bahçesi sayılan bütün bir bölgenin yönelimini şimdiden etkilemeye başlamıştır.

Latin Amerika hükümetleri, ülkelerinin Çin için temel ihtiyaç maddeleri üreticisine dönüşmesine karşı koymamayı seçiyor. Sanayinin yok olmasından rahatsızlık duyuyor olabilirler, ama 1998-2002 arasındaki gibi bir krize girmekten ve yine IMF'nin gelip halklarından diyet istemesindense şimdiki gelişme yeğlenebilir.

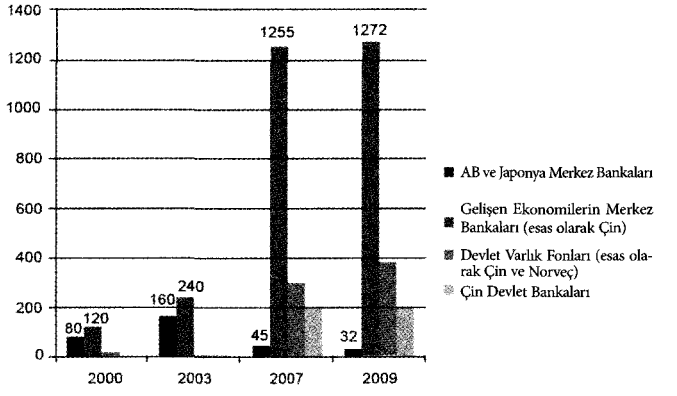
Şimdi Dışişleri Bakanı Clinton'ın alıntıladığımız sözlerine dönelim. Çin'den Amerika'nın bankacısı diye söz ederken ne kastettiği bellidir. Şekil 8.1'de görüldüğü gibi, ABD bütçe açığını finanse etmek için 2000'den beri Avrupa ve Japonya'dan çok Çin'e bel bağlamış durumda. Ama Bayan Clinton Çin'e "sert muamele etmek" derken neye işaret ediyor? Yine Pekin'e parasının değerini yükseltmesi için baskı yapmak mı kastettiği? Yoksa ABD'nin ticaret açığını Çin üzerinden azaltma amacı mı?

Muhtemelen. Ama daha da önemli bir neden, çokuluslu Amerikan şirketlerinin karlarını korumaktır. 1980'lerden itibaren üretim tesislerini Meksika ve Brezilya gibi ülkelere taşıyan bu kuruluşlar, şimdi Çin'den kaynaklanan şiddetli bir rekabetin tehdidi altında.[83]

83 Meksikalı iktisatçı Rogelipo de la O, 2009'da Australian Broadcasting Company'ye verdiği bir radyo röportajında şöyle demişti: "Uluslararası kuruluşlara bağlı güçlü şirketler bile iş hacimlerinin azalması ve marjlarının daralması karşısında çok büyük bir yılgınlığa kapılınıştı. Çin etkisi bir anlamda kesinlikle eziciydi."

Kutu 8.2
Amerika'nın bankacıları

Şekil 8.1 dört farklı yılda hem kamusal hem de özel ABD varlıklarının ABD dışındaki devlet kurumları ya da devlet denetimindeki finans kuruluşları arasındaki dağılımını gösteriyor. 2003'ten itibaren evvelce Amerika tarafından himaye edilen Avrupa ve Japonya'nın giderek onun mali destekçisi olmaktan uzaklaştığı görülmekte. Çin devletinin katkıları ise alabildiğine yükselmiş. Bu anlamda, Minotauros'un son zorlukları zaten Çin'in sahip olduğu ABD varlıkları için ciddi bir tehdit oluşturdu.

Şekil 8.1
Yabancı devlet kuruluşlarının sahip olduğu ABD varlıklarındaki artış (milyar dolar)

Çin'in müthiş büyümesi karşısında Amerika'nın içine düştüğü çıkmaz, 2008 Çöküşü nedeniyle Minotauros'un Çin'i hizaya getiremez hale gelmesinden kaynaklanıyor. O zamana kadar ticari fazlaları

Minotauros'a bağlı olan Çinliler, bu fazlaları ABD devlet borçlarını satın alarak ya da özel girişim olarak ABD'ye yatırmak zorundaydı. Ama artık Minotauros miktarı durmadan artan Çin mallarını kesinlikle 2008 öncesindeki ölçüde ememediğinden (özellikle şimdi, Çin üretimini süper hızlı tren gibi yüksek teknolojili ve büyük boyutlu ürünlere kaydırmışken), Çin de sermayesini doğruca New York'a göndermek zorunda değil.

Böyle olunca, Çin'in ABD varlıklarına hala devasa yatırımlar yapmak için bir tek nedeni kalıyor: ABD varlıklarına şimdiye kadar zaten devasa yatırımlar yapmış olması. Halkının çetin şartlarda çalışmasıyla oluşmuş birikimlerin ABD'de başlayacak bir kamu borçları kriziyle büyük bir değer kaybına uğramasını istemiyor. Diğer yandan aslında ABD hükümeti, yapılan tüm açıklamalara rağmen, RMB'yi dolara karşı değerlendirecek Plaza tipi bir anlaşmayı dayatma konusunda çoğu büyük Amerikan şirketinin desteğine sahip değil. Açıklarını Minotauros'un ateşli gençlik yıllarındaki gibi büyütemeyen ve 1985'te Japonya'ya indirdiği darbenin benzerini Çin'e karşı uygulama imkanı da olmayan ABD, Çin'e nasıl muamele edeceğine karar vermekte zorluk çekiyor.

Ama Çin de, ortada kükreyen bir Minotauros olmayınca kendi sanayi ürünlerine yeterli pazarı bulmadığı için sıkıntıda ve şaşırtıcı yollara başvurduğu görülüyor. Örneğin Brezilya merkez bankası Çin'in bu ülkeye yaptığı doğrudan yatırımların 2009'da sadece 300 milyon dolar olduğunu, 2010'da ise 17 milyar dolara fırladığını açıkladı. Neden? Ne yapmak istiyor Çin?

Şu bilinen bir şey: Brezilya ve Arjantin gibi bazı ülkeler bir süredir ejderhanın, kendilerinden demir, soya fasulyesi, petrol, et vb. satın alması sayesinde ciddi kazançlar sağlamakta. Ama Küresel Minotauros 2008'de ağır biçimde yaralanıp bu ülkeler Çin'e yaptıkları hammadde ihracatı sayesinde büyümeyi sürdürürken, para birimlerinde dolara karşı sert yükselişler gerçekleşti. Bunun üç doğrudan etkisi olmuştur.

Birincisi, Latin Amerika'daki yüksek büyüme hızları bölgeyi bu

kez ABD'den gelen yeni bir *carry trade* dalgası için cazip hale getirdi. ABD'de büyüme oranı sıfır civarında olduğundan, sermaye kaçışı olağandı zaten.

İkincisi, Brezilya ve Arjantin'in para birimleri dolara (ve sabit kur dolayısıyla RMB'ye) karşı güçlendiği için ucuzlayan Çin sınai ürünleri yığın halinde bu ülkelere aktı.

Üçüncüsü, böyle bir döngünün kalıcı olmasını isteyen Çin, Latin Amerika'ya yatırımları arttırdı. İşte bu üçüncü gelişme biraz önemli. Yakın zamana kadar Çin Afrika vb. yerlere yatırım yapıyordu ve asıl amacı, kendi ülkesindeki sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde akışını güvenceye almaktı. Brezilya gibi ülkelere yatırımlar yapması, yeni bir stratejiyle kendi Küresel Planı'nı geliştirme peşinde olabileceğini akla getiriyor! Çin, diğer ülkelerde de Çin mallarına talebin artması için sermaye akışının bir kısmını ABD dışındaki ülkelere yönlendiriyor. Çin'in diğer gelişen ülkelerle ilişkilerinin daha geniş anlamına dair ancak bazı ipuçlarından söz edilebilir. Minotauros'un 2008'de uğradığı felaketi kullanarak kendi ihraç mallarına olan talepte açılan yarığı nasıl kapatmaya çalıştığıyla ilgili bu ipuçları. Şu kadarı açık: Çin, ABD ve gelişmekte olan ülkeler bundan böyle üçlü bir tavuk oyunu[84] oynayacak. Ne kimin üstün geleceği belli ne de kimin neyi hedeflediği. Yeni, etkili, küresel bir fazla aktarım mekanizmasının (resmi ya da gayriresmi) oluşması ihtimali zayıf ve uzak görünüyor. Öyleyse, Minotauros'un dünya ekonomisine bıraktığı miras oldukça sevimsiz demektir.

---

84 Oyun teorisinin etkili oyunlarından (Mahkum Çıkmazı, Geyik Avı gibi) biridir. Korkak Tavuk Oyunu diye de bilinir. Aynı şeritte karşı yönlerden seyreden iki sürücünün dahil olduğu bir oyundur. Sonuç için farklı ihtimaller vardır. Oyunculardan biri şerit dışına çıkarsa korkak tavuk ilan edilip oyunu kaybeder. Oyuncular birlikte şerit dışına çıkmak üzere işbirliği yapabilirler ancak işbirliğine uymayan ve şeridi terk etmeyip diğerinin terk etmesini sağlayan taraf kahraman ilan edilip oyunu kazanırken diğeri yine korkak tavuk ilan edilir. –e.n

Epilog: Batı'nın iflasçılığı ile Doğu'nun kırılgan güçlülüğü arasında

Güç merkezlerindeki ruh haline baktığımızda, "Üçüncü Dünya" diye andığımız ülkelerde iyi bir kriz olduğunu söyleyebiliriz. "Gelişen ekonomilerin" büyüme süreci Avrupa ve ABD aleyhine gerçekleşiyor. Uzun zamandır kök salmış kapitalizmin bu iki odağında maalesef iflasçılık yeni sosyoekonomik "sistemi" oluşturmakta.

Küresel Minotauros'un 2008de düştüğü durum, dünya çapında yeni bir güç sıralaması ihtimalini, gündeme getirdi. Yine de Minotauros yok olmuş değil, her yanı harabeye çevirme tehditlerine devam ediyor. Yaraları belki de ölümcül, ama dünyamızın her yerinde hala damgası var. Büyük darbe yediği, Wall Street'in neredeyse tamamen çökmek üzere oluşu yüzünden bütün enerjisi emildiği sırada, Amerika'nın himaye etmeyi bırakmış olduğu ülkeler gerekeni yapamadı.

Avrupa kendi eseri olan bir krize girdi – altmış yıldır süren bütünleşme çabasını tehlikeye atan bir krize hem de. Güneydoğu Asya kendini güçlü bir komşuya eskisinden daha bağımlı halde buldu; şu farkla ki, artık Japonya'ya değil Çine bağımlıydı. Minotarus'un güçsüz düşmesinden önce zaten resesyona sürüklenmiş bulunan Japonya ise artık stagnasyonla uzlaşmış görünüyor.

ABD dışındaki büyük ekonomik güçler arasında sadece Çin, Minotauros'un tahtına talip olabilecek bir dinamizme sahip. Ama o da henüz böyle "şanlı" bir rolü üstlenemeyeceğinin farkında, kendi üretimi için gerekli talebi bile yaratamıyor. Çok yeni olan –özellikle Latin Amerika'yla bağlantılı olarak– kendi Küresel Planı'nı yaratma çabası, himayesine alması muhtemel ülkelerde (mesela Brezilya) gerilimlere yol açtı. Amerika'nın Küresel Planı çok az dirençle karşılaşmıştı, ama bunun nedeni tasarımı veya uygulanmasında yatmıyordu, o zaman ABD dışında bütün dünyanın harabe halinde olmasının sonucuydu.

Kimileri Çin'in sadece beklemekle yetinebileceğini, zamanı gelince

üstünlüğün zaten ona geçeceğini düşünüyor. Ama Çin liderleri bundan o kadar emin değil. Minotauros sonrası dünyada toplam talebin çok azalmış olduğunun farkındalar. Almanya, Japonya ve Çin'in ayakta kalabilmek için saldırganca büyüyen fazlalara ihtiyaç duyduğunu biliyorlar. Ama bu da onların fazlalarını kendi açıkları için emecek birini gerektiriyor.

Söz konusu "biri" evvelce Küresel Minotauros'tu. Ama artık o yok ve yerini alabilecek bir şey de görünmüyor. Çin hükümeti vakit kazanmak için büyüyen ekonomisini teşvik etmekte, enerjik büyümenin devam etmesini umarak para biriminin değer kazanması tehlikesinden koruyor onu. Ama geleceğe dair belirtiler de gözünden kaçmıyor, iyi belirtiler değil bunlar. Bir kere, Çin'in tüketim-GSYH oranı düşmekte; iç pazarın Çin'in devasa fabrikaları için yeterli talep yaratamayacağına dair kesin bir gösterge bu. Diğer yandan, hükümetin pompaladığı paralar gayrimenkul balonları yaratıyor. Kontrol altına alınamazlarsa patlayabilir ve ülke içinde felaket boyutunda bir çözülmeye neden olabilirler. Ama bir yandan büyümeyi kısmadan nasıl söndürürsün bir balonu? Alan Greenspan'in yanıtlayamadığı trilyonlarca dolarlık uzmanlık sorusu buydu işte. Çinli otoritelerin cevabı bulacağı da hiç kesin değil.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Minotauros'suz bir dünya

Bu kitabın ilk baskısının yazılmasının üstünden neredeyse iki yıl geçti.[85] O zaman, acı çeken canavar için iyi bir gelecek öngörmemiştik. Gelişmeler Küresel Minotauros'un yaralarının, o mucizevi fazla aktarım rolünü oynayamayacağı kadar derin olduğunu gösterdi mi peki? Amerikan, Avrupa ve hatta dünya ekonomilerinin neden sallanıp durduğuna, neden genel güvensizliğin "yeni norm" halini aldığına ilişkin elimizdeki en iyi açıklama bu mu hala?

Küresel ekonomide neyin yanlış gittiğini belirlemek isteyen bir kuramın ciddiyetle ele alınmayı hak etmesi için geçmişe ait mantıklı bir açıklama sunması yetmez. Aynı zamanda kendisini *yanlış çıkaracak* olan, gelecekteki gelişmeleri de söylemelidir. İlk baskının çekirdeğini oluşturan argüman, son iki yılın ışığı altında böyle bir sınavı geçebilir mi? Soruyu cevaplamaya çalışmadan önce, bütün kitap boyunca temel alınmış "Küresel Minotauros Hipotezi"ni açık bir dille (ve bir diyagram yardımıyla) tekrarlayalım. Okura hipotezi hatırlattıktan sonra, bunu yanlış çıkaracak bir dizi "olgu" belirteceğiz. Bölümün geri kalanındaysa, en baştaki açıklama girişiminin, yani Küresel Minotauros Hipotezi'nin, bu ampirik yanlış çıkabilme [çürütülebilme] testini başarıyla geçeceğini umuyorum. Ve eğer böyle olursa, dramın üç paralel sahnesinde, Amerika, Avrupa ve Çin'de sürmekte olan bugünkü politik tartışmalara da yararlı bir ışık tutacaktır.

85 Bu bölüm yeni baskı için yazılıp eklenmiştir.

Küresel Minotauros Hipotezi: bir özet[86]

1970'lerden itibaren ABD, dünyanın endüstriyel ürün fazlasının büyük bir kısmını emmeye başladı. Tabii Amerika'nın net ithalatı Almanya, Japonya ve Çin gibi fazla üreten ülkelerin net ihracatına karşılık düşüyordu; Amerika onların başlıca talep kaynağıydı. Buna karşılık, fazla veren ülkelerin girişimcilerinin karları, daha fazla getiri arayışıyla günü gününe Wall Street'e dönmekteydi. Wall Street bu sermaye girişini üç amaçla kullanıyordu:

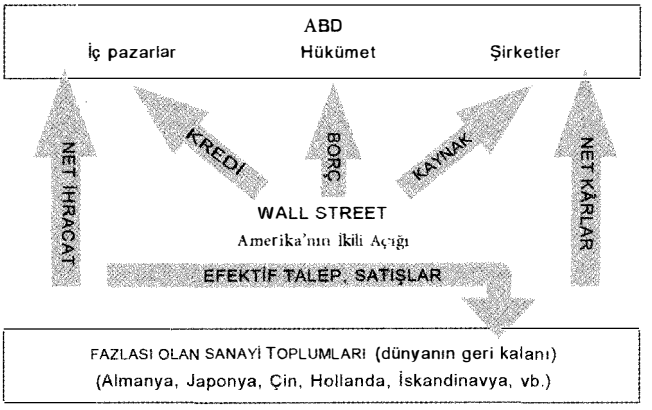
(a) Amerikalı tüketicilere kredi açmak,
(b) ABD şirketlerine doğrudan yatırımlar ve tabii
(c) ABD Hazine Tahvilleri satın almak (yani Amerikan hükümetinin açıklarını fonlamak).

Bir Küresel Minotauros'a benzettiğim bu küresel fazla aktarım mekanizmasının (KFAM) merkezinde ABD'nin iki devasa açığı bulunmaktaydı: *ticaret açığı* ve federal hükümetin *bütçe açığı*. Kitap şunu ileri sürüyor: Bunlar olmadan malların ve sermayenin dünya çapındaki dairesel dolaşımı (bkz. aşağıdaki diyagram) "kapanamazdı" ve global ekonomi istikrarsızlaşırdı.

Bu aktarım sistemi çöktü, çünkü Wall Street merkezi konumundan yararlanarak ve ABD'ye, dünyanın geri kalanından akan net karlara sırtını dayayarak muazzam özel para piramitleri oluşturdu. *Finansallaşma* olarak da bilinen Wall Street bankalarının özel para çıkarma süreci hem aktarım mekanizmasına büyük bir enerji kattı hem de yeni bir finansal canlılık saçarak ABD içindeki, Avrupa'daki (Avrupa bankaları da özel para basma trenine atlayıvermişti) ve Asya'daki talep düzeylerini iyice alevlendirdi. Gel gör ki, böylece kendi sonunu da hazırlamaktaydı.

2008 sonbaharında Wall Street'in özel para piramitleri kendiliğinden

86 Tam açıklama için 6. bölüme bakılmalıdır.

Şekil 9.1
Küresel Minotauros'un küresel fazla aktarım mekanizması

kapasitesini yitirdi. ABD bankacılık sektörü artık ülkenin ikili (ticaret ve bütçe) açığını dizginleyip Amerika içinde diğer ülkelerin net ihracatı için yeterli talebi oluşturacak finansmanı sağlayamaz olmuştu (2008 sonbaharına kadar bu finanse etme süreci, dünyanın geri kalanında net ihracat yoluyla elde edilen fazla karları çekip alıyordu). O karanlık andan itibaren dünya ekonomisinin yeniden dengesini bulması imkansız hale gelmişti – en azından alternatif bir küresel fazla aktarım mekanizması olmadıkça.

Bu kitabın ilk baskısındaki merkezi hipotez, özetle böyleydi işte. Tarihin testini geçebildi mi peki?

Minotauros öldü! Yaşasın Amerika'nın açıkları!

Küresel ekonomi Minotauros'un yerini alacak bir tür KFAM olmadan ayaklarını sağlamca basabilseydi, bu kitabın yeni bir baskısına gerek olmazdı (birinciden dolayı özür dilemek yeterli olurdu çünkü). Aynı şekilde, eğer euro bölgesi tutumlu politikalarından aldığı güçle toparlanabilseydi ya da Çin kendi içinde keşfettiği bir kuvvetle halkının

tüketim oranındaki düşüşü durdursaydı, kitabın temel direği yine çökmüş olurdu. Yazık ki olmadı böyle şeyler: Dünya, karanlık bir okyanusun bilinmeyen sularında, kötücül korku ve kaygı rüzgarlarıyla durmadan savrularak yolculuğuna devam ediyor.

Ama toparlanmanın huzur verici kanatlarını üstümüze açmamış olması, "Küresel Minotauros Hipotezi"nin doğruluğunu kanıtlamaz elbette. Son iki yılda söz konusu hipotezin hayatta kaldığı ve halen açıklayıcı bir potansiyele sahip olduğu sonucuna varabilmek için, dikkatli bir şekilde ve biraz ayrıntıya inerek onun öngörülerini belirtmeli ve sonra da bu öngörüleri olgularla karşılaştırmalıyız. Başlayalım öyleyse: Yaklaşık son iki yıla ait hangi gözlemler, bize Küresel Minotauros Hipotezi'nin hatalı olduğunu gösterir?[87]

Farz edelim ki Kriz'e rağmen Amerika'nın büyük açıkları sürdü, ama hem mal hem de sermaye olarak diğer ülkelerin net ihracatını 2008 öncesi dönemden çok da farklı olmayan ölçülerde emmeye devam ettiler. Eğer 2009 ve sonrasında bunu gözlemlemiş olsaydık, Küresel Minotauros Hipotezi çürütülmüş demekti, çünkü o zaman iki şeyi ileri sürmek imkansızlaşırdı:

(a) Küresel Minotauros'un yıkılmış olduğu ve
(b) dünya ekonomisinde sürmekte olan sıkıntılara onun ölümünün yol açtığı.

Şimdi de olgulara bakalım: Dikkate değer ilk gözlem, Amerika'nın ikili açığının sürdüğü ve tepinmeye devam ettiği. 2005 yılında, yani Minotauros, hükümranlığının zirvesindeyken, ABD'de federal hükümet bütçesi 574 milyar dolar açık vermişti. Aynı Amerikalı tüketiciler ve firmalar dünyanın geri kalanından 781 milyar dolar gibi çarpıcı bir miktarda net ithalat yapmıştı. Bu malların Amerikalı olmayan

87 İlk baskıda kullanılan verilerin çoğu en geç 2009'a aitti. Bu baskı için 2010 ve 2011 mali yılları ile 2012'nin ilk üç çeyreğine ait verilerden yararlanma imkanına sahiptik.

üreticilerinin sağladığı karların neredeyse yüzde 70'i Wall Street'e geri döndü. Ve bir kez bankacıların eline geçince, adeta jet yakıtıyla doldurularak ("finansal mühendislik" denilen uygulamayla) ABD açıklarını finanse ettiler, arta kalan kısmı da dünyanın dört köşesine ihraç edildi (ve oralarda türlü çeşitli balonlar oluşturmaya yaradılar).

2008 felaketinin ardından, Amerika'nın açıkları birbirinden hızla uzaklaştı. Her türlü gelirde (emek, sermaye ve rant gelirleri) büyük bir düşüş olmuş, varlık değerleri dibe vurmuş, ipotekli evlerin haczedilmesi ve işsizlik başını alıp yürümüştü. Dolayısıyla Amerikalıların ithal mal tüketimini kısması kaçınılmazdı. Nitekim 2005'te 781 milyar dolar olan ticaret açığı 2009'da 506 milyar dolara geriledi. Oysa aynı yıl federal hükümetin bütçe açığı (2005'te 574 milyar dolarken) 1 trilyon 400 milyar dolara fırladı, çünkü yönetim Wall Street'i desteklemeye çalıştı ve Main Street'i canlandırdı. 2011 itibariyle ticaret açığı toparlanmış, 2005'teki düzeyine (738 milyar dolarla) yaklaşmıştı; bütçe açığı ise tarihi rekor seviyesinden fazla uzaklaşmadan, ürkütücü 1 trilyon 228 milyar dolar seviyesinde sabitlendi.

Demek Kriz nedeniyle Amerika'nın açıkları dibe vurmamış, hatta toplamları hızla yükselmiş. Öyleyse şimdi şunu sormak gerekiyor: ABD 2008 sonrasında başkalarının mal ve sermaye fazlalarını aktarma işini yeterince başarıyor mu, yani dünyadaki toplam talebi, üretilen malların ihtiyacı olan düzeyde tutabiliyor mu? (2008 öncesine bakarak bunun gerekli olduğunu görüyoruz.) Resmi istatistikleri dikkatle incelediğimizde, buna verilecek cevap kesinlikle olumsuzdur. Kısacası, olgular Küresel Minotauros'un işinin bitmiş olduğunu gösteriyor. Bunu doğrulayan iki veri var.

Birincisi, Amerika dünyanın geri kalanının net ihracatını aktarma kapasitesini 2008 öncesi yoğunlukta kaybetti. Rakamlarla daha kesin ifade edersek, 2011'de Amerika, dünyanın geri kalanını net ihracatı için, 2008 Çöküşü olmasa yaratacağından yüzde *23,7 daha az talep* sağlamıştır. (Şekil 9.2'de şu açıkça görülüyor: 2011'de ABD'nin emebildiği değer, başlıca ihracatçı ülkelerin net ihracatının o yılki trend

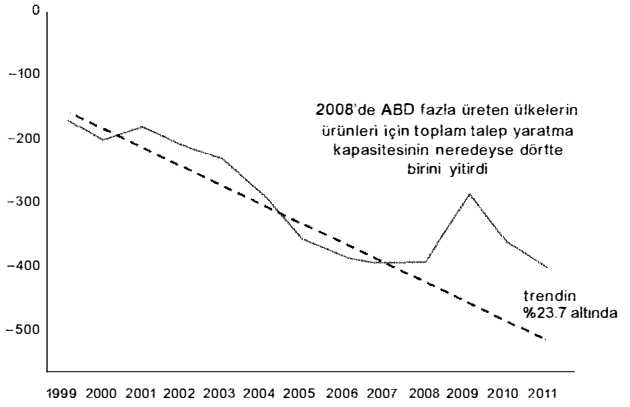
değerinden neredeyse yüzde 24 düşüktür.)

İkinci ve eşzamanlı olgu ise, Amerika'nın –Wall Street aracılığıyla– 2008 öncesi yatırım yoğunluğunu tutturacak kadar sermayeyi kendi özel sektörüne çekememesidir. Özellikle 2011'de, 2008 Çöküşü yaşanmasaydı gelinebilecek düzeye (trend düzeyine) kıyasla, ABD'de *yabancıların elindeki varlıklar yüzde 56,48 oranında azalmıştır* (bkz. Şekil 9.3). Bu çok sert düşüşün başlıca ve gerçekten dikkate değer nedeni, sonunda kredi halinde ABD kuruluşlarına ulaşan net yabancı sermaye akışının 2006'da 500 milyar dolarken, 2011'de -50 milyar dolara kadar düşmüş olmasıdır (bkz. Şekil 9.4).

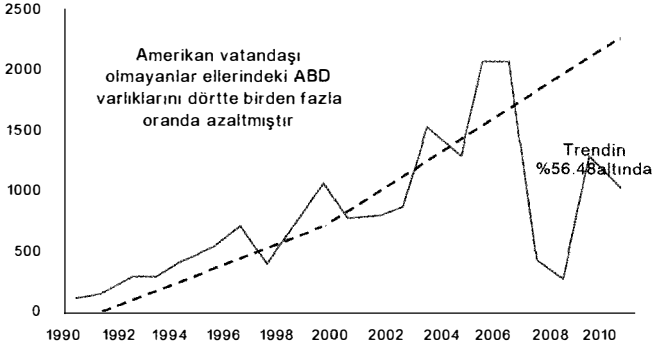
Sonuç olarak çok belirgin bir resim çıkıyor karşımıza: Kriz ABD'nin açık veren konumunu değiştirmedi. Federal bütçe açığı az-çok ikiye katlandı, ticari açık ise önce biraz düşüp sonra eski seviyesinde kaldı. Ama *ABD açıkları, artık küresel mal ve sermaye akışlarını dünya çapında dengeleyen bir mekanizma olmayı başaramıyor.* 2008'e kadar Amerika'ya ithal mallar dağ gibi yığılırken, benzer miktarlarda da sermaye girişi oluyordu (bunlar birbirini dengeliyordu böylece). 2008 sonrasında bu artık olmuyor. Amerikan pazarları yüzde 24 oranında daha az ithalat çekebiliyor (yani 2008 Çöküşü'nden önce dünyanın alışık olduğu talebin ancak yüzde 66'sını yaratabiliyorlar). Amerikan özel sektörüne giren sermaye de, Wall Street 2008'de çökmeseydi ulaşılacak olan miktardan yüzde 57 daha az.

Kısacası, o muazzam Minotauros'tan arta kalan tek şey, Amerika'nın kamu borçlarında sermaye akışının sürüyor olması (bkz. Şekil 9.5). Öyleyse, dünya düzensizlik içinde ve para, bu kargaşa döneminde kendine rezerv para biriminin bağrında güvenilir bir liman arayıp duruyor. Ama Geri Kalan Dünya Amerika'nın kurumsal şirketlerine ve emlak sektörüne sermaye pompalamadıkça ve Amerika da onlardan yaptığı ithalatı azalttıkça, emin olabiliriz ki canavar ölüdür ve kesinlikle zaruri olan fazla aktarım sürecini yeniden başlatacak bir şey onun yerini almış değildir. Hüzünle haykırıyoruz: *Küresel Minotauros öldü! Yaşasın Amerika'nın açıkları!*

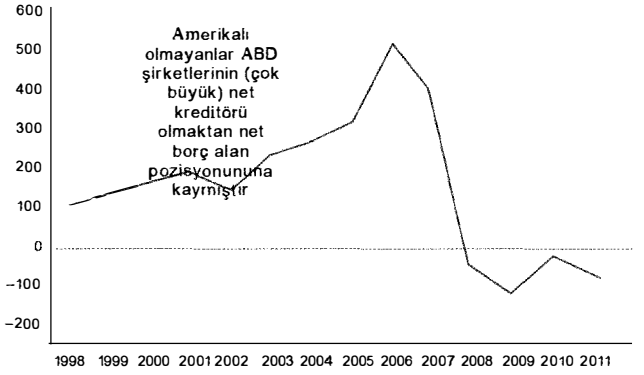
Şekillerle Minotauros'un ölümü

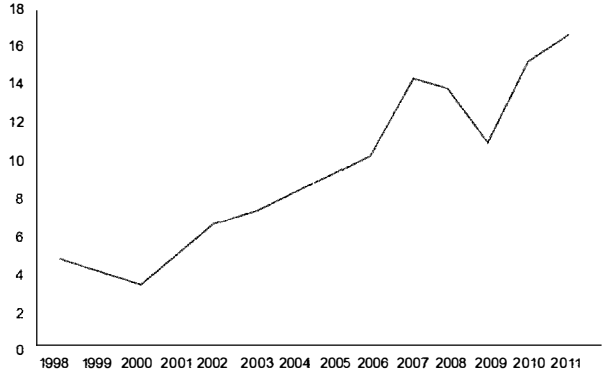
Şekil 9.2
ABD'nin fazla veren başlıca ülkeler (euro bölgesinin fazla veren üyeleri, Çin, Hong Kong, Japonya ve Kore dahil) karşısındaki ticaret açığı (milyar dolar)

Şekil 9.3
Türevler hariç ABD'deki yabancı varlıkları (milyar dolar)
Kaynak: ABD Ekonomik Analiz Dairesi

Şekil 9.4
Amerikalı olmayanların satın aldığı (net)
özel şirketler tahvilleri (milyar dolar)
Kaynak: ABD Ekonomik Analiz Dairesi

Şekil 9.5
Amerikalı olmayanlar tarafından alınan (net)
ABD tahvilleri (milyar dolar)
Kaynak: ABD Ekonomik Analiz Dairesi

Minotauros'tan sonra Amerika

Wall Street Amerika'nın ikili açığını diğer ülkelerin fazla mal ve sermayelerini aktarma amacıyla kontrol etme yeteneğini kaybedince, Amerikan ekonomisi oldukça azalmış bir ekonomik faaliyetle yetinmek zorunda kaldı. Bu kendi başına kötü bir şey sayılmayabilirdi, ama birikmiş borçlar (örneğin ödenmemiş mortgage'lar ve bankaların birbirine verdiği batık krediler) sanki hiçbir şey olmamış gibi öylece duruyor.

Düşük düzeyli ekonomik faaliyet gerçekten de iyi olabilir – eğer istihdamda hızlıca bir yükselme olursa ve düşük ücretler düşük fiyatlarla birlikte sakin ama sürekli bir toparlanmaya uygun bir tüketim düzeyi tutturabilirse. Ne var ki, bankacılık sektörü para politikasının, eski güzel günlerdeki (2008 öncesi) gibi *kendi* çıkarlarına uygun şekilde düzenlenmesinde başarılı olması, ülke içindeki büyümenin Amerikan toplumuna ulaşmamasını garanti ediyordu. Bu duruma (a) Avrupa'nın intihar edercesine Herbert Hoover tarzı[88] bir tutumlulukla oyalanmasını (kıtanın yarısı kendi Büyük Bunalımı'nın mengenelerine sıkışmışken) ve (b) Çin'in yapısal olarak iç talebi canlandıramamasını ekleyelim: Krizin bizi bırakmaması hiç de şaşırtıcı değil.

Yedinci ve sekizinci bölümlerde *iflasçılığın yükselişi* vurgulanarak anlatılmış, bankaların batmasının bankacılara, çok işlerine yarayan, ilginç ve talancı bir politik güç sağladığı belirtilmişti. Bankaların kara deliklerine orantılı şekilde gerileyen milli gelirden daha büyük bir parça koparmayı sağlayan bir güçtü bu. Amerikan kamuoyunun Geithner-Summers Planı'yla nasıl aldatılıp yanıltıldığını; Fed'in stratejisinin Wall Street'i hiçbir koşula bağlı olmadan ayağa kaldırmak amacıyla yürütülen aleni bir operasyondan ibaret olduğunu;[89] Hazine'nin gönülsüzce çıkardığı canlandırma paketinin hızla gerileyen devlet harcamaları da dikkate alındığında, Amerika'daki toplam mal ve hizmet

88 Bu, Main Street borçlarının ve/veya tüketicilere ve şirketlere verilmiş daha büyük borçların koşulsuzca silinmesi demek olurdu.

89 Başkan Hoover'in Büyük Bunalım'da oynadığı rolden 2. bölümde bahsedilmişti.

talebinin düşüşünü durdurmaya hiç yetmeyecek bir sızıntı olduğunu da görmüştük (bkz. 7. bölüm).

Obama yönetimi politik enerjisini çok çabuk yitirdi. Çöküş'ün sahnelenmesinde en büyük rolü oynamış kişilerin (Larry Summers, Tim Geithner, Ben Bernanke vb.) edepsizce suç mahalline "kurtarıcı" kılığında dönerek yeni basılmış veya borç alınmış trilyonlarca doları savurup kendi bankacı "ahbaplarına" bol keseden dağıtması, Mr. Obama'nın en sağlam destekçilerini bile durdurmaya yetti. Çıkacak sonucu tahmin etmek kolaydı: Deflasyon dönemlerinde sık sık olduğu gibi (örneğin 1930'larda), politik kazanç sağlayanlar devrimci Sol kanattan değil, Sağ kanadın kaçıkları arasından çıktı. ABDde de aşağılanan bankacıların,[90] suçlanan Fed'in, "dürüst" metal para için açıktan yapılan çağrıların[91] ve her türlü yönetime karşı hiddetli tepkilerin arasından yükselen, Tea Party oldu.

İşin ilginci, Tea Party'nin yükselişinin bu hareket tarafından suçlanan Fed'in müdahalelerini arttırmış olmasıdır. Nedeni basit. Obama yönetimi yolunu kaybedip ekonomiyi canlandıracak hiçbir anlamlı tasarıyı Kongreden geçiremez hale gelince, Amerika'nın makroekonomisini yönlendirmek için başvurulacak tek araç kalmıştı: Fed'in para politikası. Ve faiz oranları da ABD'nin 1930'lardan[92] (bkz. 2. bölüm) bu yana ilk kez likidite tuzağına yakalanmasıyla oluşmuş bir ortamda

90 Diğer yandan, Tea Party adaylarının büyük işletmelerden ve Wall Street'ten aldıkları desteklerden dolayı bir sıkıntı duyduğu yoktu.

91 Krizin tuhaf yanlarından biri de, altın ve gümüş standardını geri getirmek isteyenlere yeni bir enerji sağlamış olasıdır. Fed'in gevşek para ve denetleme politikasının (Greenspan ve Barnenke dönemlerinde) ve Wall Street'in fiilen özel para çıkarıyor olmasının, birçoklarında kimsenin karışmadığı (ve istenildiği gibi basılıp çoğaltılan) bir para arzuları uyandırmış olması anlaşılır bir şey. Yine de bunca zeki insanın çözümü, para arzının belli bir metalin (altın, gümüş vb.) miktarına bağlanmasında görmesi şaşırtıcı. Sanki altın standardının zincirleriyle bağlı bir dünyada 1930'ların Büyük Bunalımı hiç olmazmış gibi (bkz. 3. bölüm).

92 Bunun anlamı, faiz oranlarının sıfıra çok yakın olduğu ve daha fazla düşürülemediğidir (bkz. 2. bölüm). Ayrıca, bir resesyon döneminde faiz oranları sıfıra yakın olduğunda, düşen fiyatların reel faizleri tırmandırıyor olması gibi bir tehlike vardır (likidite tuzağı tam da budur).

sıkışıp kaldığından, Fed şu sonuca vardı: Amerika'yı berbat bir depresyondan ayıran tek şey *nicel gevşemeydi* (NG). Bunun nasıl bir strateji olduğunu 8. bölümde 1990'lardaki Japonya'nın kayıp onyılı bağlamında anlatmıştık.

Mr. Bernanke'nin harekete geçmesini gerektiren nedenler var mıydı? Elbette! 1990'dan 2008'e kadar Amerika'da toplam talep,[93] uzun vadeli trend düzeyine tekabül eden dar bir kanalda (yüzde 98 ile yüzde 104 arası) hareket etmişti. Ama 2009'da uçuruma yuvarlandı ve bugüne kadar toparlanamadı. Şimdilerde toplam talep, Kriz olmasaydı bulunacağı yerin (trend değerinin) yüzde 14 altında. Bu çok büyük bir fark ve iki etkenle, (a) hane halklarının borç yükleri ve (b) bankaların kredi vermeye yanaşmamasıyla birlikte yüksek işsizlik oranını kaçınılmaz kıldığı gibi, yakında pek çok Amerikalının, toplumun çatlaklarına yuvarlanarak hiçbir zaman iş bulamayacağını gösteriyor.

Mr. Bernanke Amerika'da toplam talebi tekrar biraz canlandırmak üzere NG uygulamasına geçince, farkına varmadan Tea Party'ye ve daha sonra da ana akım Cumhuriyetçilere mükemmel bir hedef sunmuş oldu. NG'yi ulusun ruhunu yozlaştıran, parasının itibarını düşüren, zaten borç uyuşturucusuna bağımlı ulusa bir doz daha verip Mephistopheles'in en zalim aracına iyice esir eden şeytanca bir girişim olarak tanıtmak için harika bir fırsat çıkmıştı. Darphaneleri çalıştırmak, geçici bir rahatlama uğruna orta vadede patlak verecek hiper-enflasyona razı olmak demekti.

Tabii bunların hiçbiri doğru değildi. NG aşağıda açıklanacak nedenlerle etkisiz olduğu için eleştirilebilir; ama Fed'in uyguladığı NG'nin Amerika'yı 1970'lerdeki gibi fiyatların hızla yükseldiği bir duruma sürükleyeceğini söylemek gülünçtür. Ne var ki, dik kafalı Sağ iş yaparken gerçeğe değil, yarattığı kokutucu izlenimlere (daha sonra kamusal olarak üretilmiş zenginliği özel mülk haline getirmek için de kullanılır bunlar) başvurur!

93 Gayrısafi yurtiçi hasılaya göre ölçülmüş olarak.

Hayra yormanın en karmaşık biçimi olarak nicel gevşeme

Bu satırlar yazılırken, nicel gevşemenin üçüncü ayağı (NG3) gündeme gelmişti. Bunun ne demek olduğuna bakmakta yarar var, çünkü ortada pek çok yanlış açıklama dolaşıyor ve bunların en önemli hatasını görmek Kriz'in doğasını kavramak bakımından öğretici değere sahip.

Kendi duyurusuna göre Fed, her ay (yeni bir açıklamaya kadar) 40 milyar dolarlık mortgage'lara dayalı kağıt varlık (mortgage'a dayalı menkul kıymetler, kısaca MDM) satın alacak. Peki kimlerden alacak bunları? Özel bankalardan ve diğer finans kuruluşlarından tabii. Ya ödemeyi nasıl yapacak? Basit: O kuruluşların Fed'de mevcut hesaplarını elektronik yoldan kredilendirerek; kredi miktarları da söz konusu kağıt parçalarını (MDM) bilançolardan çıkarmak için gerektiği kadar olacak. Ancak, bankaların Feddeki hesaplarında oluşan yeni dolar bakiyesinden müşterilere veya ticari kuruluşlara kredi açması *mümkün değil.* Bunlar sadece diğer bankalarda bulunan başka kağıt varlıklarla değiş tokuş edilebilirler. Bu nokta, NG'nin neden para basmakla aynı şey *olmadığını* anlamak bakımından çok önemli. Her ne kadar "işlemler" teknik görünse de, biraz daha yakından bakmaya değer.

Fed, X Bankası'ndan 1.000 dolarlık MDM kağıdı aldığında, 1.000 dolar bankanın bilançosundaki "varlıklar" sütunundan çıkarılır ve onun yerine X'in Fed'deki "yedek hesabında" tutulan 1.000 dolar, para olarak işlenir. Söz konusu hesaba "yedek" denmesinin nedeni Fed'in bu hesabın kullanılmasına ilişkin koymuş olduğu koşullardır. Daha kesin bir ifadeyle, Fed bu 1.000 doların sadece başka bankalara ödünç verilebilmesi ya da başka bankalardan menkul değer almak için kullanılabilmesi şartını getirmiştir. Yani Fed'in satın almış olduğu bu 1.000 dolar "değerindeki" MDM'nin ekonomiye katılması, ancak X Bankası'nın başka bir bankadan, mesela Y Bankası'ndan başka bir kağıt varlık satın almak istemesi halinde mümkün olur. Ama bunu yapsa bile, paranın gerçek ekonomiye katılması için o kağıt varlığın yeni çıkmış olması gerekir; örneğin, Y Bankası bir müşterisine 1.000 dolarlık yeni bir borç vermiştir ve bu borcu X Bankası'na aktarır. Eğer

kağıt varlık eskiyse, yani NG öncesine ait bir borçsa, NG'nin bütün yapacağı, 1.000 dolarlık bir menkul değeri bir bankanın bilançosundan diğer bankanın bilançosuna aktarmaktan ibaret kalır. 1.000 dolar da hiçbir zaman dairesel gelir akışına dahil olmaz.

Tam da bu nedenle, NG enflasyonu körükleyemez. Hatta tersine, 2012de ABD enflasyon oranının iki yıl öncekinden düşük çıkmasına yol açmıştır – hem de daha önceki çok büyük NG1 ve NG2 hacimlerine rağmen. Öyleyse, NG'nin ardında nasıl bir mantık yatıyordu? Mr. Bernanke'nin kendi açıklamasına göre, MDM'lerin Fed tarafından satın alınması bunların fiyatını yükseltecek ve şöyle bir zincirleme reaksiyon başlatacaktı:

- yükselen MDM fiyatları bunları satın alacak kişilerin talep ettiği faiz oranlarını aşağı çeker (çünkü artık MDM'ler daha cazip bir değerlenme potansiyeline sahiptir);
- MDM kağıtlarıyla bağlantılı düşük faiz oranları yeni mortgage'larda de düşük faiz oranları getirir;
- mortgage'ların faiz oranları azalınca, yeni evlere olan talep artar;
- evlere yönelik bu ek talep ev fiyatlarını yükseltir;
- yükselen ev fiyatları, evlerinin değeri o evin üstündeki ipotekten düşük olan ve mortgage kölelerine dönüşmüş Amerikalı ailelerin sayısını azaltacaktır.

Bütün bunlar gerçekleşecek olursa, bir sonraki aşamada umut edilen, Amerikan toplumundaki mortgage esareti (finansçıların diliyle "negatif özvarlık") vakalarının azalması, daha çok aileyi daha kolay para harcamaya yöneltecek, birçokları evlerini satıp daha kolay iş bulabilecekleri bölgelere taşınacak, diğerlerinin de mevcut borçları için ödedikleri paralar azalacak, harcamaları da biraz artacaktır. Beklenen önemli bir sonuç da, yatırımcıların MDM kağıtlarından şirket tahvillerine kayması, yani şirketlere daha çok doğrudan borç vermesidir. İşte, sevgili okur, Mr. Bernanke'nin NG3'ler sayesinde

ulusunun resesyondan nasıl uzaklaşacağına dair destansı teorisi böyle. Nesi yanlış bunun? Küçük bir şey atlanmış: NG'nin bu verimli çarkının dönmeye başlaması için, birçok imkansız inanışın bir araya gelmesi *zorunludur*:

- Y Bankası'nın müşterileri olan Jack ve Jill gayrimenkul pazarının orta vadede dibe vurmuş olduğuna ve işlerini kaybetmeyeceklerine güvenmelidir, ancak o zaman T Bankası'ndan mortgage kredisi istemeye cesaret edebilirler.
- Y Bankası zaten çok dolu olan "varlıklar" sütununu, Jack ve Jill'e ev alımları için kredi verme riskine girip biraz daha büyütmeye razı olmalıdır; aynı zamanda böyle şüpheli bir borcu başka bir bankanın, mesela X Bankası'nın Fed'deki NG'ye bağlı "yedek hesabını" kullanarak kendisinden satın alacağı umuduna bel bağlayacaktır.
- Jack ve Jill gibi kişilere iş veren firmalar orta ve kısa vadede X Bankası'nın gerçekten de Jack ve Jill'in mortgage kredisini Y Bankası'ndan satın alacağına inanmalı, ayrıca bu tür işlemlerin kendi ürünlerine talebi arttıracağını düşünüp yeni elemanlar almayı uygun bulmalıdır.

Lafı uzatmamak için şöyle diyelim: NG'nin, vaat ettiği gibi istihdamı arttırması ve gayrimenkul pazarını ayağa kaldırması için pek çok kişinin pek çok şeye inanıyor olması lazım. Ama zaten kendi kendini doğrulayan bir kötümserlik kol gezmekteyken, çeşitli kişilerin aklından böyle şeyler geçeceğine inanmak, mucizelere inanmaktan farksızdır. Toparlayalım. Amerika yönetilemez hale geldiğinden beri (Beyaz Saray ile Kongre'nin arası açıldığı için), resesyona karşı harekete geçme kapasitesine bir ölçüde sahip yegane devlet organı Fed'dir. NG de resesyonu biraz yavaşlatıcı etkide bulundu – en azından birileri "büyük' bir şey yapıyor göründüğü için. Kortizon gibi, ağrıları ve semptomları hafifletiyor ama tedavi etmiyordu. Doğruca insanların borç yükünü azaltacak ya da –1970'lerden itibaren– düşük seviyeleri nedeniyle problemin temel kaynaklarından biri olan (4. bölüm) düşük ücretleri

yükseltecek bir şey yapmadıkça, NG bir işe yaramazdı.

NG'nin yan etkileri hiçbir zaman Fed'in ateşli sağcı muhaliflerinin söylediği kadar toksik olamazdı belki, ama öyle oldukları yine de doğruydu. Her şeyden önce, NG bankacıları yurtdışında kredi açmaya özendirir; 1990'larda Japonya'da da NG *carry trade*'e yol açmış, ABD'ye sermaye aktarımı epeyce hızlanmıştı. Bunun bir sonucu olarak, gelişen ülkelerde (tipik bir örnek Brezilyadır) para birimi değer kazanır, dolayısıyla malların (özellikle besin maddelerinin) fiyatı yükselir, dar gelirli Amerikalıların durumu kötüye gider. Ayrıca, gelişen ülkeler hızlı sermaye girişi tehdidi altında kalır; böyle bir gelişme hızla tersine, sermaye kaçışına (Güneydoğu Asya, İrlanda ve İspanya'da görülmüş olduğu gibi) dönüşebilir ve o zaman da ardında tam bir harabe bırakır.

Belki de Amerika'nın en büyük trajedisi, kamusal tartışmaların –bu satırlar yazılmaktayken– bir çıkmaza saplanmış bulunmasıdır. Gözlerini NG'ye, yeni bir altın standardının artı ve eksilerine, federal borçların sürdürülemez oluşuna, belki de çözüm olarak hayat standardında ciddi bir azaltma yapmak gerektiğine diken, bunlara odaklanan Amerikalılar, asıl noktadan uzaklaşmıştır: Sıkıntılarının asıl nedeni, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk defa ABD'nin dünyadaki fazlaları aktarma kapasitesini yitirmiş olmasıdır. Bu aktarma işini gerçekleştirecek alternatif bir mekanizma olmadığı sürece, Amerika'nın (ve dünyanın) toparlanma olanakları ciddi ölçüde sınırlı kalacaktır.

Minotauros'tan sonra Avrupa

Önceki bölümde iflasçılığın Amerika'nın bir "icadı" olduğu kadar, Avrupa'nın da açmazı olduğunu ileri sürdük. İki kıta arasındaki fark, Amerikalıların hiç değilse euro bölgesindeki gibi büyük tasarım hatalarıyla boğuşmak zorunda olmamasıdır. Krizden en çok etkilenen eyaletlerin vatandaşlarının (örneğin Nevada veya Ohio) bir de eyalet borçları ile eyaletlerinde faaliyet göstermiş bankaların kayıpları arasındaki ölümcül kucaklaşmayı dert etmesi gerekse, ne kadar sıkıntı çekeceklerini bir düşünün! Ayrıca Amerikalılar en azından iç

bölünmeler yüzünden eli kolu bağlı bir merkez bankasıyla uğraşmak zorunda değil. Ya da para birliğinin (euro bölgesinin) içinde en ağır darbeyi almış ülkelere uzaylılarmış gibi davranma eğiliminde olan ve onlara sonunda makroekonomik yasalara uyamaz hale gelene kadar mali su işkencesi yapmak gerektiğini sanan bir Alman merkez bankası (Bundesbank) yok Amerika'da![94]

Geçtiğimiz iki yıl içinde Avrupa'da tartışmalar teknik ve küçük çaplı görünen meseleler üzerine odaklandı – hele Avrupa'nın son derece zengin tarihi arka planı düşünülürse. Yakın zamanda Avrupa Merkez Bankası'nın İtalyan ve İspanyol tahvillerini satın alacağı duyuruldu; bu işlem "şarta bağlanacak" mı acaba? AMB'nin alacağı tahviller –özel kurulların elinde bulunanlarla ilişkisi bakımından– finansçıların *pari passu* [eşit şartlarda, aynı işleme tabi olarak] dediği şekilde mi muamele görecek? AMB tüm Avrupa bankalarını mı denetleyecek, yoksa sadece "sistemik" olanları mı?

Bunlar kamu maliyesi ile para politikası arasındaki bağlantıya hastalıklı bir merak duyanlar dışında kimseyi ciddi şekilde ilgilendirecek konular değil. Öte yandan, bu sorular (ve bunlara nasıl cevaplar verildiği), muhtemelen Avrupa'nın geleceği için Vestfalya, Versailles ve hatta Roma antlaşmaları kadar önemli olacak. Çünkü Avrupa'nın bir arada mı kalacağı, yoksa 2008 Çöküşü'nün salıverdiği kötücül merkezkaç kuvvetlere yenik mi düşeceği, bu meselelere bağlı.

Yine de, öyle uzun açıklamalara girmeye gerek yok. Uzmanca terimlere girmeden basit şekilde anlatılabilecek trajik bir temel gerçeği yansıtıyorlar sadece: *Avrupa dağılmakta, çünkü mimari yapısı Minotauros'un ölüm sancılarının yarattığı şoklara dayanacak kadar sağlam değildi.* Önceki bölümün çeşitli kısımlarında euro bölgesinin kuruluşu ve yapısal hataları belirtilmiş, Avrupa tarzı iflasçılık ele

94 Burada şunu ileri sürüyorum: Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelerin kamu sektöründe yapılacak büyük kısıtlamalarla borçlarını temizlemesi şeklindeki anlamsız talep, borç deflasyonuyla bağlantılı bir depresyon döneminde makroekonomik bakımdan olanaksız bir şeyi istemektir – özellikle bu ülkeler devalüe edip zaman kazanacakları bir para birimine sahip değilse.

alınmıştı. Özellikle Avrupa'nın "yuvarlanan dağcılarından" söz ettiğimiz kısımda Yunanistan'la başlayan ve –kitabın ilk baskısı çıktıktan sonra– iki mağrur ve çok üretken Avrupa ulusuna, İspanya ve İtalya'ya kadar varmış olan domino etkisini vurgulamıştık.

8. bölümdeki analiz ışığında açıkça görülüyor ki, Madrid ve Roma'nın borçlarını ödeyemez duruma gelmesinin mali savurganlıkla bir ilgisi yok (İspanya'nın 2008'de Almanya'dan daha az borcu bulunduğunu ve İtalya'nın bütçe açıklarının hep küçük olduğunu hatırlayalım). Her şey euro bölgesi makroekonomisinin, net ihracat talebi için büyük ölçüde Küresel Minotauros'a bağımlı olmasıyla ilgili. Minotauros 2008'de devriliverip Wall Street'in parası yok olunca, iki etken Avrupa'yı yere serdi.

Etkenlerden biri, iflas etmiş bankaların ve ödeme yapamaz duruma düşmüş devletlerin (Yunanistan'la başlayıp İrlanda ve Portekiz'e sıçrayan ve sonunda İtalya ve İspanya'yı da paramparça eden bir süreç) birbiri ardınca ölümle burun buruna gelmesiydi. Diğer etken ise Minotauros'un simulakrumu (Alman ekonomisinin bu metaforik taslağı bir önceki bölümde yer almıştı) ve onun, euro bölgesinden istediği zaman çıkma opsiyonunu bırakmaya kesinlikle yanaşmayıp bu yüzden euro bölgesini sürdürülebilir şekilde onarmaya yönelik her türlü akla uygun planı reddetmesiydi.

8. bölüm iki yıl önce yazıldığından beri, Avrupa'da analiz bakımından kayda değer herhangi bir şey oldu mu peki? Aklıma euro bölgesini nihai çöküşten kurtarıp ağır ilerleyen bir çözülme sürecine sokan Avrupa liderlerinin üç hamlesi geliyor:

1. Avrupa Merkez Bankası'nın, Aralık 2011 ve Şubat 2012 arasında 1 trilyon euro basarak değersiz teminatlar karşılığında batık bankalara dağıtma kararı. Bu paranın bir kısmı (yüzde 30'dan fazla değil) bankalar tarafından mali zorluk içindeki devletlere (örneğin İtalya'ya) borç olarak verildi. LTRO diye anılan operasyon euro bölgesine sekiz veya dokuz aylık ek bir süre kazandırdı.

2. Mart 2012'de Yunanistan'ın borçlarının kısmen silinmesi. Ancak resmen, borçların herhangi bir standartla ödenmemesi anlamına gelen bu silme işlemi, ekonomi tarihinde benzersiz bir olaydır; çünkü borçlu ülkeyi, 2012 sonunda, 2011 sonunda olandan daha ağır bir borç yükü altına sokmuştur![95]
3. Ağustos 2012'de euro bölgesinin dağılmakta olduğunu itiraf eden Avrupa Merkez Bankası,[96] İtalya ve İspanyadaki ikinci el tahvilleri ayırt etmeden satın almaya hazır olduğunu duyurdu, amaç bu iki ülkenin ödediği faiz oranlarını karşılanabilir düzeyde tutmaktı. Ama Alman hükümetini de buna katabilmenin bedeli olarak, AMB başkanı Mr. Mario Draghi aynı zamanda bu "operasyonların" (artık doğrudan parasal işlemler adıyla anılıyorlar, kısaltması) müfettişler denetiminde gerçekleştirilecek kemer sıkma koşuluna bağlı olacağını da açıkladı. Böylece Avrupa'nın merkez bankası sunağın başında Almanya'nın sağında yer alarak kendi en değerli ilkesini el altından kurban etmiş oldu: merkez bankasının bağımsızlığı.[97]

Birçok okur bu kısa listeye Avrupa liderlerinin Haziran 2012'deki

95 Yaklaşık 100 milyar euroluk borç silindi, ama bir yandan da Yunanistan hem "resmi alacaklılarına" (AB ülkeleri, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonunda oluşan trio) hem de özel alacaklılarına kalan borçlarını ödemek üzere yeni borçlar almaya zorlandı. Acımasız bir resesyon tüm şiddetiyle sürmekteyken, Yunan hükümetine kamu harcamalarında kısıntılar ve korkunç boyutlarda yeni vergiler kabul ettirildi. Bu yüzden milli gelir o kadar geriledi ki, borcun milli gelire oranı daha önce görülmemiş seviyelere kadar tırmandı.

96 Tabii mevkiine dikkat eden hiçbir merkez bankası yetkilisi böyle pervasızca konuşmaz. Bay Mario Draghi'nin seçtiği ifadelerle euro bölgesinin dağılması ihtimaline açıkça işaret etmesi, artık ciddi bir "konvertibilite riski" bulunmasıyla bağlantılıydı ve bununla kastettiği, euro bölgesindeki tüm fiyatların başka, yeni ve –muhtemelen– ulusal para birimlerine dönüştürülme tehlikesiydi!

97 AMB'nin seçtiği para operasyonlarının kendi kararıyla durmayacak türden olduğu fark edildiğinde, bu kayıp açıkça görülür; söz konusu operasyonlar ancak Brüksel ya da IMF artık durdurulmaları veya kesilmeleri gerektiğini söylediğinde sona erecektir. Bu durum, ünlü "merkez bankasının bağımsızlığı fikri"nin hiçbir zaman gerçek bir ilke değil, "muhtaç" bankacılar dışında kimseye para vermemenin bahanesi olduğunu kanıtlamaya yeter.

Uzlaşma Zirvesi'ni katmadığım için tepki duymuş olabilir. İtalya ve İspanya başbakanlarının ısrarı üzerine zirve, kıtadaki bankacılık krizi ile borç krizini birbirinden ayırma kararı almıştı. Nasıl yapılabilir böyle bir şey? Euro bölgesindeki bankacılık sistemleri birleştirilir, bunlara "merkezden" sermaye pompalanır ve aktarılan bu sermayeleri söz konusu bankaların yerleşik olduğu ülkelerin ulusal borcu olarak hesaplama ısrarından vazgeçilir. Bu anlaşma tam anlamıyla uygulansaydı, zafer yürüyüşünü sürdüren euro krizini durdurmak için önemli bir adım atılmış olurdu. Ama uygulanmayacak! Birkaç gün içinde Alman liderleri, bunun olmaması için zekice ve kararlı bir kampanya başlattı. Eminim ki, şimdiye kadar varılan en önemli anlaşma olmasına rağmen başarısızlığa mahkum, dolayısıyla boşuna mürekkep harcamaya gerek yok.

Demek ki asıl şunu sormalıyız: Neden euro krizini bitirebilecek her fikre, özellikle Almanya'dan, bu kadar direnç gösteriliyor? Standart cevap, Almanya'nın, kendi desteğiyle yapılacak finansmanların, ortakları tarafından sorumlu şekilde kullanılacağına emin olmadan, çevre ülkelerine ait borçları ödemek istememesi ve federalizm yönelimli girişimlere (bankacılık birliği veya mali birlik gibi) karşı olması şeklinde. Pek çok Kuzey Avrupalının aklına yatsa da, bu görüş isabetli değil. Daha derinde yatan bir nedeni ortaya çıkaracağına inandığım bir düşünce deneyine girişelim şimdi.

Diyelim ki sıkılgan bir maliye bakanı elinde bir kontrol paneliyle süklüm püklüm şansölyenin Berlin'deki ofisine geliyor. Panelde bir sarı, bir de kırmızı düğme var. İkisinden birine basması gerektiğini söylüyor şansölyeye ve hangisine basarsa ne olacağını açıklıyor:

> *Kırmızı butona* basarsanız, Şansölyem, euro krizi hemen sona erer, bütün Avrupa'da genel bir büyüme artışı olur, her üye ülkenin borcu Maastricht sınırının altına gerileyiverir, Yunan vatandaşları (ya da İtalyanlar, Portekizliler vb.) daha fazla acı çekmez, çevre ülkelerin borçları (devlete veya bankalara ait) için Alman ve Hollandalı vergi yükümlülerinin sağlayacağı teminatlar gerekli olmaz, bütün euro

bölgesinde yüzde 3'ün altındaki seviyelerde kalır, euro bölgesinin iç dengesizlikleri azalır ve toplam yatırımlarda genel bir yükselme olur.

Sarı butona basarsanız, Şansölyem, euro bölgesindeki durum aşağı yukarı son on yılda olduğu gibi kalacaktır. Euro krizi daha kontrollü de olsa fokurdamaya devam eder. Almanya için felaket demek olan parçalanma ihtimali ciddiyetini korusa da, sarı düğmeye basmanız halinde euro bölgesinin dağılmama ihtimali daha fazla (Avrupa Merkez Bankası'nın da biraz yardımıyla). Almanya'nın faizleri son derece düşük olarak kalır ve euro güzelce baskı altında tutulur (Alman ihracatçıları açısından "güzelce"); periferinin faizleri ise iyice tırmanır ama patlama noktasına gelmez, İtalya ve İspanya, milli gelirlerini önümüzdeki üç yıl içinde yüzde 15 azaltmaya doğru ilerleyen borç-deflasyon sarmalına daha da gömülür, Fransa sürekli olarak bir yarı-iflas durumuna kayar. Kişi başına düşen GSYH, fazla veren ülkelerde yavaşça yükselirken, periferide hızla düşer. İlk "düşmüş" ülkeler (Yunanistan, İrlanda ve Portekiz) giderek küçük Letonyalara, hatta Kosovalara dönecektir: bizim insanlarımızın tatile gittiği ve ucuz gayrimenkuller satın aldığı, (milli gelirlerinin Yüzde 25 ila 40'nı kaybettikten ve nitelikli işgüçlerinin büyük kısmı yurtdışına gittikten sonra) mahvolmuş ülkelere. Genel olarak Şansölyem, sarı butonu seçerseniz, euro bölgesinde işsizlik İngiltere ve ABD'nin oldukça üstünde kalmaya devam edecek, ayartmalar güçsüz, büyüme negatif olacak ve yoksulluk durmadan çoğalacak.

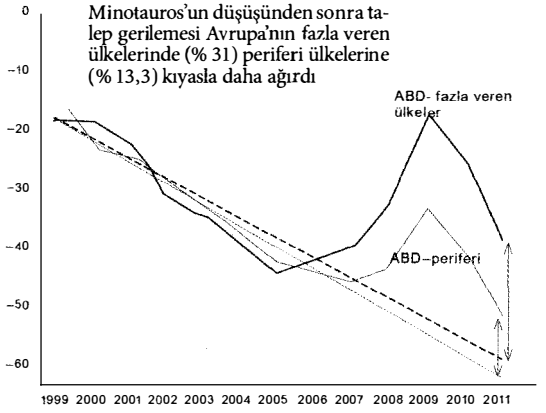
Ne dersin, sevgili okur, şansölye hangi düğmeye basmak ister sence? Ve tamamen ayrı bir başka soru: Ortalama Alman seçmen şansölyenin (şimdiki veya gelecektekiler) hangi düğmeye basmasını isterdi?

Tabii bu hem farazi hem de ampirik bir soru ve kimse kesin bir cevap veremez. Ama cevap Amerika ya da İngiltere'de olacağı kadar apaçık da değil. Sarı buton Amerikan başkanına veya İngiliz başbakanına hiç cazip gelmezdi. Oysa Alman şansölyesi için çok daha ciddi bir seçenek. Şansölye kırmızı düğmeye basmak istese bile, bunu yaptığında seçmen kitlesinden dehşetli bir tepki gelecektir. Yunanların ve İtalyanların, İspanyolların ve Portekizlilerin kendi "Büyük Bunalım"larından böyle "kolayca" kurtulmasına göz yumunca, Ren'in doğusunda ve Alpler'in

kuzeyinde çok oy almak hiç de muhtemel değildir.

İki yıldır Alman kamuoyu Kriz'in en kötü kısmının atlatıldığına ve bunun da Almanların erdemli davranıp geniş kapsamlı bir tutumluluk göstermesi ve sıkı çalışması sayesinde olduğuna inanıyor. Güneylilerin ise tersine, hercai çekirge gibi, finans rüzgarlarının soğuk fırtınalara döneceği günler için hazırlık yapmayıp savurganlık ettiğini düşünüyorlar. Bu anlayışın el ele gittiği ahlaki dürüstlük duygusu da iyi insanların kalbine ve zihnine çekirgeleri cezalandırma eğilimi yerleştirmekte; hatta onlara ceza verirken kendilerini de cezalandırmış olmaya bile (bir dereceye kadar) razılar. Bunlara eşlik eden, 2008 öncesinde euro bölgesini ve Almanya'yı güçlü kılmış olan şeye ilişkin köklü bir yanlış anlama var bir de: yani Küresel Minotauros'un yaptığı tuhaflıklarla onlarca yıl boyunca Almanya ve Hollanda gibi ülkelerin euro bölgesi içinde ve dışında net sermaye ve mal ihracatçısı olarak kalmasını (aynı zamanda kendi mallarına euro bölgesinin periferisinden gelen ABD kaynaklı talebi ithal ederek) sağlamış olmasına ilişkin.

2008 sonrası dönemin ilginç ve büyük bir gizemi, Minotauros'un ölümünün genel talep bağlamında euro bölgesinin fazla veren ülkelerini (Almanya, Hollanda, Avusturya ve Finlandiya) açık veren ülkelerden (örneğin İtalya, İspanya, İrlanda, Portekiz ve Yunanistan) *daha kötü* etkilemiş olmasıdır (bkz. şekil 9.6). Sermayenin açık veren ülkelerden birdenbire çekilmesi, onları borçlarını ödeyemez hale getirdi. Almanya gibi ülkeler ise "temellerinin" 2008 Çöküşü'nden daha ağır bir şekilde etkilendiğini görmüştü. Almanya'da ücretlerin korkunç bir baskı altında kalmasıyla (önceki bölümde tartışılmıştı) birlikte bu durum, böyle ülkelerde oluşan düşmanca hislerin daha derin nedenlerini açıklayıcıdır. Kolayca Yunanlılara ve diğer Akdenizlilere yönelik öfkeye dönüşen bu duygular karşılık da gördüğünden, Avrupa-içi düşmanlıklar yeni bir hız kazanıyor, yabancı karşıtlığına, hatta Nazizm'e (Yunanistan için akıl almaz bir şey) elverişli ortamlar gelişiyor. Dolayısıyla, düğmelerin olduğu her yerde kırmızı değil sarı butona basma eğilimi çok daha kuvvetli.

Şekil 9.6
ABD'nin euro bölgesi periferisi (İtalya, İspanya, İrlanda, Yunanistan ve Portekiz) ve euro bölgesinin fazla veren ülkeleri (Almanya, Avusturya, Hollanda ve Finlandiya) karşısında mal ticareti açığı

Kaynak: ABD Ekonomik Analiz Dairesi

Toparlarsak, Minotauros'un fazla aktarımı, euro bölgesinin hatalı mimarisinin ayakta kalması için gerekliydi. Canavar sahneden çekilince, Avrupa'daki ortak para birimi bölgesi ya yeniden tasarlanacak ya da uzun ve acılı bir dağılma dönemine girecekti. Fazla veren ülkelerin Minotauros sonrası dünyada başka bir fazla aktarım mekanizması gerektiğini (ve kendi fazlalarının bir kısmının da aktarıma gireceğini) kabul etmeye yanaşmaması, Avrupadaki ters işleyen simyanın nedenidir: Simyacı kurşunu altına çevirmeye çalışır; Avrupa'nın simyacıları ise altınla başladılar (seçkinlerinin gururu olan bir bütünleşme projesiyle), ama yakında kurşundan ibaret kurumlar kalacak ellerinde.

Minotauros'tan sonra Çin

Bu kitabın ilk baskısının son bölümünde, söylendiğine göre işleri Küresel Minotauros'tan devralmak için tetikte bekleyen uçan ejderhaya gözümüzü çevirmiştik. Ocak 2011'de kaleme alınan sonuç kısmında şöyle yazmıştım:

> Çin hükümeti vakit kazanmak için büyüyen ekonomisini teşvik etmekte, enerjik büyümenin devam etmesini umarak para biriminin değer kazanması tehlikesinden koruyor onu. Ama geleceğe dair belirtiler de gözünden kaçmıyor, iyi belirtiler değil bunlar. Bir kere, Çin'in tüketim-GSYH oranı düşmekte; iç pazarın Çin'in devasa fabrikaları için yeterli talep yaratamayacağına dair kesin bir gösterge bu. Diğer yandan, hükümetin pompaladığı paralar gayrimenkul balonları yaratıyor. Kontrol altına alınamazlarsa patlayabilir ve ülke içinde felaket boyutunda bir çözülmeye neden olabilirler. Ama bir yandan büyümeyi kısmadan nasıl söndürürsün bir balonu? Alan Greenspan'in yanıtlayamadığı trilyonlarca dolarlık uzmanlık sorusu buydu işte. Çinli otoritelerin cevabı bulacağı da hiç kesin değil.

Bunların yazılmasını izleyen dönemde, öngörülenleri doğrulayan gelişmeler oldu. Şekil 9.7 Çin'deki tüketim oranı azalmasının bir düzelme olmadan devam ettiğini gösteriyor. 2011'de elde edilen her bir

Şekil 9.7
Çin'deki toplam talebin bileşimi (GSYH'nin yüzdesi)

	1990	1995	2000	2005	2009	2011
Özel tüketim	49	44	45	40	34	29
Yatırım	35	42	36	42	48	58
Hükümet tüketimi	12	13	17	12	11	10
Net ihracat	4	1	2	6	7	3

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Dairesi.

dolar gelire karşılık Çin pazarlarına sadece 29 sent girmişti. Net ihracat yıllık yurtiçi talebe küçük bir katkı yapmakta (her ne kadar diğer yandan ülkenin yatırım kapasitesine ve dolayısıyla hızla yükselen üretime katkısı çok fazla olsa da); talepteki yetersizliği karşılama yükümlülüğü giderek daha çok yatırımlara düşüyor. Ama yukarıda alıntıladığımız paragrafta da belirtildiği gibi, yatırımın böyle öne çıkması iki kenarı keskin bir kılıç, çünkü gayrimenkul pazarlarında cin şişeden çıktı, balonlar bir süredir belli belirsiz bir tehdit oluşturmaya başladı.

Nitekim 2011'de Çinli yetkililer yeni ev kredilerinde idari koşulları sıkılaştırdı, böylece üretken yatırımları etkilemeden gereksiz şeylere ve boş binalara akan fonları azaltmayı umuyorlar (boş duran apartman dairelerini genellikle orta sınıftan çalışan kimseler büyük borçlar yaparak alıyor, ileride daha iyi fiyata satma beklentisiyle tutuyorlar – standart bir, şişmeye başlamış balon durumu).

Evlere olan talep azaldı, ama maalesef bu hükümet müdahalesinin gayrimenkul balonlarını söndürürken sınai üretimi de etkileyeceğine dair belirtiler var. Ne gibi belirtiler? Elektrik üretimi 2012 başlarındaki seviyesinde takılı kaldı. Böyle bir şey en son 2008/9'da olmuş, kısa süre sonra endüstriyel üretim de hızla düşmüş ve Pekin'i, tüketim oranını daha da kısacak düzeyde ekonomiyi teşvik girişimlerine zorlamıştı. Bundan kaçınmak için hükümet şimdi mortgage şartlarını tekrar gevşetiyor ve konut sektöründe yeni bir balon oluşması riskini göze almış oluyor.

Özetle, Avrupa'nın fazla veren ülkeleri gibi Çin'de de, Küresel Minotauros'un ölümüyle birlikte dünyadaki toplam talebin dörtte bir oranında azalmış olması, makul toparlanma ihtimallerinin önünü kesti. Hatta içinde yaşadığımız dünya daha da belirsiz ve riskli hale geldi, çünkü başvurulan çareler (Çin'de teşvik, ABD'de NG, Avrupa'da kemer sıkma) Kriz'in küçük ve sıkıcı uzantılar üretme olasılığını arttırmakta. Çünkü küresel bir aktarım mekanizması Minotauros'un küllerinden doğup onun yerini almadıkça dünya güvensiz, bunaltıcı bir yer olarak kalacak.

Yeni baskıya ek

Tarihin aktörleri

> Biz şimdi bir imparatorluğuz ve harekete geçtiğimizde kendi gerçekliğimizi yaratıyoruz. Ve siz bu gerçekliği araştırırken –ne kadar akıllıca çalışsanız da– biz tekrar harekete geçip yeni ve farklı gerçeklikler yaratacağız, siz onları da araştırabilirsiniz ve işler işte böyle gidecek. Biz tarihin aktörleriyiz... ve size, hepinize bizim yaptıklarımızı araştırmak düşüyor.[98]

Yüksek mevki sahibi bir ABD görevlisinin bu sözleri Amerika'nın savaş sonrasındaki muazzam küstahlığının özünü çok iyi yakalıyor. ABD mevcut gerçekliği yenisini yapmak üzere bir değil, iki kere parçaladı. İlk defasında zaten seçeneği yoktu. II. Dünya Savaşı, gönülsüzce üstleniyor olsa da Amerika'ya, gerçeklik-kurma rolünü yüklemişti. Buna cevap olan *Küresel Plan* parlak bir başarıydı, küresel kapitalizme en güzel çağını yaşattı. Ve Küresel Plan miadını doldurunca, ABD tereddüt ederek ya da mevcut gerçekliği "araştırarak" vakit kaybetmedi.

Onun yerine aktif bir şekilde bozulmakta olan gerçekliği dağıtmak, yeni ve fazlasıyla enerjik bir gerçeklik doğuracak dünya çapında büyük bir kriz başlatmak için yol arıyor. İşte bu yeni gerçeklik Küresel

98 Bu sözler bize, Ron Suskind tarafından Ekim 2004'te *New York Times Magazine*'deki makalesinde aktarılmıştır. Kime ait oldukları belirtilmemiştir, ama Başkan George W. Bush'un başyaverlerinden Karl Rove tarafından ve 2002 yazında söylendiğini düşünenler çoktur.

Minotauros'tu. Böylece Amerika tarihinde ikinci kez dünyayı yeniden biçimlendirmiş oluyordu – görüntü olarak değil ama sürünen bir zayıflığı görkemli bir hegemonyaya dönüştürerek.

Amerika'nın başarısının anahtarı bir küresel fazla aktarım mekanizmasının (KFAM) mutlaka gerekli olduğunu kavramış olmasıdır. Hegemonya hükmetmekten veya kaba sömürüden farklıdır. Gerçek hegemon, gücünü tazelemenin, kendisine tabi olanlardan daha çok şey çekip almaktan değil onların fazla yaratma kapasitelerine yatırım yapmaktan geçtiğini bilir. Onlardan bir şeyler almak için, karşılığında bir şeyler verme işini iyi becermelidir. Gücünü sürdürmek için fazlalarını sağlama alması gerekir, ama bunun için de fazlanın büyük bir kısmını tekrar altındakilere göndermek zorundadır.

Savaş sonrasında tek başına yarattığı iki farklı küresel gerçeklikte Amerika, tamamen kendi kontrolünde olmasını istediği, işe yarar KFAM'lar oluşturmaya büyük özen göstermişti. Küresel Plan döneminde dünyadaki fazlanın taciri olacağını varsayıyordu. Dolayısıyla hegemonyasının odağında –ticaret fazlasına dayanan– kendi fazla veren sermayesinin büyük parçalarını Japonya ve Avrupa'ya aktarmak ve planlandığı gibi bundan kazançlı çıkmak fikri vardı; kazançlı çıkıyordu, çünkü Avrupalılar ve Japonlar bu transferleri Amerikan üretimi olan veya onun kontrolündeki mal ve hizmetleri almak için kullanmaktaydı.

Amerika istemediği halde büyük bir ticaret ve bütçe açığı vermeye başlayınca, tekrar harekete geçti. Küresel Minotauros Çağı için bir giriş olacak küresel bir deprem yarattı. "Küresel Minotauros", global ticaret ve sermaye akışını ters döndüren iri yarı bir KFAM için benim kullandığım alegorik bir terim. Amerika bundan böyle diğer ülkelerdeki endüstri merkezlerine, ürünleri için yeterli talebi sağlayacak, karşılığında onların sermaye akışının yaklaşık yüzde 80'ini alacaktı. Böyle şiddetli bir dönüşüm en az on yıl süren korkunç bir dağılmaya, borç krizlerine, toplu bir istikrarsızlığa ve küresel stagflasyona yol açmıştır. Ama Amerikalı seçkinlerin gözünde bütün bunlar ödenecek makul bir

bedeldi; faturası dünyanın sosyal ekonomisine ve Amerika'nın emekçi ailelerine çıkarılacak bir geçiş maliyetinden ibaretti. Bunları yapan da şu bizim "tarihin aktörleriydi", yani birbirini izleyen Amerikan yönetimlerinin kurnaz yetkilileri.

Kendine hakim olma ve başarının tehlikeleri

Filozofların bildiği gibi kendine hakim olma, az bulunan ve hayret verici bir erdemdir. Aynı zamanda, biz güçlendikçe gevşeme eğilimi gösteren bir erdem. Bu yönüyle, güven ile başarı arasındaki ilişkiye benzer: Aramızdaki güven bağları ne kadar güçlüyse, kolektif ve bireysel başarımız o kadar büyük olur. Ama başarı, hırsı besler ve hırs güveni çözüp eriten bir şeydir. Benzer şekilde, kendine hakim olma başarıya yardım eder; ama sonra başarı insanın kendine hakim olmasını tehlikeye sokar.

İşte bu *başarı paradoksu*, kendine hakim olmayla ilgisi nedeniyle, ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra yarattığı iki "gerçekliğin" de mahvına yol açtı. İlkinde ABD yönetimi kendi negatif mühendisliğine yenik düştü. İkincide ise kendini tutamayan, Amerika'nın özel sektörü, özellikle de finans sektörüydü. Bu hataların nasıl olup da başarının içinden çıkıp fırladığını anlamak için, biri 1971'le, diğeri 2008'le ilgili iki soruyu ele alalım.

Küresel Plan'a çelme takıp ayaklarını yerden kesen ve 1971'deki krize yol açan neydi? Cevap: ABD hükümetinin başlangıçtan itibaren sahip olduğu aşırı avantajlardan yararlanırken kendine hakim olmayı beceremememesi; dünyanın rezerv dövizinin vasisi olarak istediği gibi *küresel kamu parası* basabiliyor olması.

Ya 2008'de Küresel Minotauros'u ölümcül şekilde yaralayan neydi? Yine Amerika'nın kendini tutamaması. Ama bu defa suçlu ABD yönetimi değil (her ne kadar her şeyin gözleri önünde olduğu söylenerek suçlanabilirse de), genel olarak özel sektör ve özellikle bankalardı. Amerikan finans sektörü yeni ele geçirdiği aşırı bir avantajı kullanırken, kendine hakim olma konusunda çarpıcı bir başarısızlık

sergiledi; o da küresel finansallaşmanın vasisi olarak istediği gibi *küresel özel para* basabiliyordu.

Minotauros hayatta kalabilir mi?

Kitabın ilk baskısında Minotauros'un hayatta kalabileceğine ilişkin ciddi şüphelerim olduğunu belirtmiştim. İki yıl içinde tüm dirilme umutları yok oldu. 2008 Çöküşü Amerikan ekonomisinden o kadar çok finansal malzeme emmiş, New York'ta konuşlanan finansallaşmanın enerjisini öyle tüketmiş ki, Minotauros'un yabancı sermaye üzerindeki manyetik etkisi artık geri gelemez. Wall Street ayağa kalkmış, 2006'nın atılgan günlerini aratmayacak karlar yapıyor belki; ABD hükümeti eskisinden de daha çok yabancı sermaye çekebiliyor; devrilmek için fazla büyük olan bankalar şimdi iyice büyüdü (en azından göreli olarak). Ama Wall Street'in sermayesi artık Minotauros'u gürbüz tutan yabancı sermaye tsunamilerini çekemeyecek kadar cılız. Nitekim 2012'de bankacılar yüksek sesle yakınıyor, edepsiz kar oranlarına dönmüş oldukları halde yatırımcılarına hükümetin getirmiş olduğu düzenlemeler yüzünden "yeterince" yüksek getiriler sağlayamamaktan şikayet ediyorlardı.

Aslmda bankacıların yeni gerçeklik karşısında sızlanmalarının ardında yatan, bankalarının artık dünya fazlalarını tek elden aktaramıyor olmasıdır. Dahası, 2008-2009'dan sonra ABD'de ve Avrupa'da kurulan rejim (benim *iflasçılık* dediğim "sistem") fazlasıyla içe dönük ve gerekli sermaye girişlerini sağlayabilecek kadar ilginç ve cazip değil. Küresel Minotauros'un bugünkü hali, Küresel Plan'ın 1971'den sonra kendini içinde bulduğu durumdan farklı değil: geri döndürülemez bir bozulma.

Sersemlemiş bir dünya ekonomisi

"Gelişen ekonomilerin" memnuniyet verici büyümesine rağmen, hala Batı'nın hakimiyetindeki bir dünyada yaşıyoruz. Minotauros sonrası

dönemde bunun anlamı, hayatlarımıza Minotauros'un hizmetçileri tarafından yön verildiğidir: Wall Street, Walmart, Almanya'nın eyalet tipi merkantilizmi, AB'nin bir para birliğinin fazla aktarım mekanizması olmadan gelişebileceğine dair anlamsız iddiası, ABD içinde, Avrupa içinde, Çin içinde büyümekte olan eşitsizlikler, vb. Minotauros'un olmadığı ama onun hizmetçilerinin yönettiği bir dünya mantıksız, saçma bir yerdir.

Bu saçmalığın en iyi örneği, *küresel dengesizlikler* denilen şeyle ilgili tartışmalar. Küresel dengesizlik kavramıyla, bazı ülkelerin (Almanya ve Çin ilk akla gelen örnekler) ticaret fazlası sistematik olarak büyürken, bunun bir yansıması olarak diğer bazılarında ticaret açığının büyümesi kastediliyor.[99] Tüm yorumcular bunun 2008'deki kırılmanın bir nedeni olduğunda hemfikir. Dolayısıyla küresel dengesizliklerin azalmasını istemek veya tasavvur etmek çok yerinde bir yaklaşım gibi görünüyor. Oysa doğru olan bunun tam tersi.

2008'den sonra, derin bir resesyonda bulunan Amerika'nın ticaret açığı azaldığı için küresel dengesizlikler de azaldı. Benzer şekilde, euro bölgesinin yıkıma uğramış periferisi ithal mallardan uzak durdu ve orada da bölge içi dengesizlikler gerilemekte. Ne var ki, bu tür dengelenmeler aslında dünya ekonomisini istikrarsızlaştırıyor, çünkü ticaret açığının azalması (bölge içinde ve bölgeler arasında), sermaye hareketlerindeki *daha büyük* dengesizliklerle el ele gidiyor. Üstelik ticari hesaplar dengelenirken, buna ödenemez boyuttaki borç dağlarının büyümesi ve işe yaramaz tasarruflardaki (uzun vadeli, üretken yatırımlara dönüştürülemeyecek kadar ürkek oldukları için) artış eşlik etmekte.

---

99 Meslektaşım Joseph Halevi ile birlikte 2003'te yayınladığımız bir makalede (Küresel Minotauros metaforunun ilk kez kullanıldığı yazı) Amerika'nın gittikçe büyüyen "küresel dengesizlikleri" (yani ikili açığı) üzerinde durduğumuzda, bu vurgumuz dikkate alınmamıştı. Minotauros 2008 Çöküşü'ne devrildikten sonra, herkes küresel dengesizliklerin hem uluslararası düzeyde (yani Çin'in ABD ve Avrupa karşısındaki fazlası) ve euro bölgesi içinde (yani Almanya'nın diğer euro bölgesi ülkeleri karşısındaki fazlası) kabul eder oldu.

Gerçekten de, önce küresel dengesizlik cinlerini kovan, hemen ardından da onlar olmadığı için sıkıntıya düşen tuhaf bir dünyadayız. Tabii gelişmeleri Küresel Minotauros alegorisiyle düşündüğümüzde, ortada bulmaca filan kalmaz. Bu korkunç canavar her şeye rağmen, 1971'den beri resmi bir KFAM'ın olmadığı kararsız dünyada istikrar sağlıyordu. Ama şimdi o canavar da yok ve dünyamız kalıcı bir istikrarsızlık, kronik belirsizlik ve bitmek bilmez bir debelenme halinde.

Eksik mekanizma

Küresel kapitalizm daha çok yatırım, daha iyi makineler, daha hızlı trenler, daha zekice buluşlar sayesinde istikrara kavuşturulamaz. Devlet daha akıllıca harcama ve yatırımlar yapsa her şeyin yoluna gireceğini sanan kaba Keynesçilerin düştüğü hatadır bu. Aynı şekilde, merkez bankaları fiyat istikrarına dikkat ettiğinde ve dünya ekonomisini yeniden dengeye oturtma işi arz ve talebin sihirli entrikalarına bırakıldığında da, küresel kapitalizm yitirdiği dengesine kavuşamayacaktır. Bu da özgürlükçülerin daha da tehlikeli olan yanlışıdır. Sadece küresel değil, bölgesel kapitalizmin istikrarı için gereken, küresel bir fazla aktarım mekanizmasıdır – pazarların ne kadar küreselleşmiş, ne kadar özgür ve iyi çalışır durumda olsalar da, sağlayamayacağı bir mekanizmadır bu.

Öyleyse soru şu: Amerika eksik olan KFAM'ı ortaya çıkaramıyorsa ve Avrupa da kendi dağılmasıyla fazla meşgulse, kim yapacak bu işi? Çin mi? O hiç olmaz. Çin elbette çok sıkı çalışıyor ve kayda değer bir başarıyla kısmi küreselleşmenin kendine has bir çeşitlemesini yaratıyor; böylece Pekin Hindistan, Afrika ve Latin Amerika'nın yanı sıra Avrupalı, Amerikan ve Japon çokuluslu şirketlerini de kapsayan çok geniş bir ticaret ve yatırım ağının merkezi oldu. Çin ABD, Avrupa ve Japonya yetkililerini işine karıştırmamaya ve belki kısa zamanda kendi parası renminbiyi (RMB) söz konusu ağların temel değişim aracı haline getirmeye çalışacak. Ama işte bu ağlar daha geniş bir dünya ekonomisinin içinde gömülü kalmaya mahkum ve Çin talep

üretmekteki radikal yetersizliği yüzünden onu yeniden dengelemeyi başaramaz.

Ya şimdi ne olacak? Tarihin yeni aktörleri aranıyor

Kısa sürede ortaya bir KFAM çıkmazsa, geleceği düşünmemek daha iyi. Çünkü bir taraftan da elimizde ölü Minotauros'un hizmetçilerinin zehirli ağlarına düşmüş bir Batı olacak, 2008 sonrasının zorluklarıyla baş edemeyen, durgunlaşan, gerçeklikle bağı giderek koptuğundan olgularla potansiyelleri bir araya getiremeyen ve yeni "gerçeklikler" yaratamayan Batı. Diğer tarafta ise gelişen ekonomileri göreceğiz: kısıtlamaları aşmaya, yeni "gerçeklikler" üretmeye, mevcut ufukları genişletmeye hazır insanlarla kaynıyor. Böyle iki farklı temponun olduğu, ekonomisi hızla ilerleyenler ile durgunluk yaşayan ama askeri güç üzerinde, dünyanın rezerv dövizi ve uluslararası kurumlar (BM Güvenlik Konseyi, NATO, OECD, IMF ve Dünya Bankası) üzerinde fiilen tekele sahip diğerlerinden oluşan bir dünya kolayca tutuşabilir.

Peki, eğer KFAM istikrarlı bir küresel sosyal ekonominin olmazsa olmazıysa ve o olmadan İkinci Dünya Savaşı öncesindeki radikal risklilik durumuna (üstelik modern kitle imha silahlarının yarattığı risk de buna eklenmiş olarak) dönme tehlikesi varsa, daha güzel bir gelecek alternatifi olabilir mi?

Böyle göz alıcı bir senaryo, gelişen ülkeler arasında büyük bir koalisyon oluşması ve aralarındaki planlanmış yatırım ve ticaret işlemleri temelinde fiilen KFAM meydana getirmesidir. Mesela Çin'in Brezilya'yı adeta görmezden gelip ülkenin üretken varlıklarını Brezilyalı yetkililerin onayı olmadan satın alması yerine şöyle bir sistem düşünelim: Çin'in yatırımları Brezilya hükümetiyle yapılan anlaşmalara göre yönlendirilir ve Çin'e sattığı ihtiyaç maddelerine uygun miktarda Brezilya'ya sermaye girişi ve Çin teknolojisi transferi olur. Brezilya, Çin, Arjantin, Hindistan, Türkiye ve belli Afrika ülkeleri arasında yapılacak bu tür anlaşmalar bir KFAM işlevi görerek istikrarlı büyümeyi mümkün kılacaktır. Bizim

Batı'nın iflasçılığını zor durumda bırakacak olması da işin cabası.

İkinci ve daha da parlak bir senaryoda ise Batı birden aklını başına toplar ve sonunda John Maynard Keynes'in Uluslararası Para Birimi önerisinin hakkını verir, yani Amerika'nın 1944 Bretton Woods konferansında reddettiği önerinin. Çok mu inanılmaz görünüyor? Gerçekten de öyle. Ama yine de, 2008 Çöküşü bazı zeki insanları hareketlendirdi. IMF'nin eski yöneticisi Dominique Strauss-Kahn'a bir BBC muhabiri global ekonominin nasıl yeniden biçimlendirilebileceği hakkında fikrini sormuştu. Şu şaşırtıcı cevabı aldı:

> Geçmişte hiçbir zaman, IMF gibi bir kuruluş şimdiki kadar gerekli olmadı... Keynes altmış yıl önce neyin gerekli olduğunu görmüştü; ama çok erkendi o zaman. Şimdi bunu yapmanın vakti geldi. Ve sanırım yapmaya hazırız bunu![100]

Belli ki Strauss-Kahn'ın burada sözünü ettiği, çok yanlı bir KFAM'ın yaratılmasından başka bir şey değil – tıpkı John Maynard Keynes'in 1944'te Bretton Woods konferansında önermiş olduğu gibi. Küresel Minotauros'tan farklı olarak böyle bir fazla aktarım şeması bazı zeki yetkililere ve tek bir ülkenin hesaba gelmez finans sektörüne değil, iyi işleyen bir global organizasyona dayanır ve bu organizasyon malların, karların, tasarrufların ve talebin aktarımı için gerekli parametreleri bilinçle ve saydamlıkla belirler.

İki yıl sonra, Strauss-Kahn'ın bu cesurca açıklaması dünya çapında bir politika değişikliği programı bağlamında anılmak yerine, "ünlü son sözler" arasında sayılacak bir ifade olmuştu. BBC'ye bunları söylemesinden birkaç hafta sonra Strauss-Kahn'ın kelepçe vurularak bir NYPD [New York Şehri Polis Teşkilatı] aracına bindirilmesi, 2008 sonrasında seçkinlerin düşünme tarzının ne kadar gelgitli olduğuna dair tipik, sembolik bir olaydır. O zamandan beri sözü geçen

100 17 Ocak 2011'de BBC Radyo 4'te yayınlanan "Inside the IMF – Part Two" adlı program.

politikacılar, IMF ve Dünya Bankası başkanları, genel olarak dünya kapitalizminin kahyaları 2008'den ders almamayı seçmiş görünüyor. Aşırı hız nedeniyle ceza kesilmiş sürücülerden farkları yok: Birkaç kilometre boyunca hız limitine dikkat ettikten sonra tekrar eski hızlarına dönüp "bu defa başka türlü olur" diye avutuyorlar kendilerini.

Yani belirtiler hayırlı değil. Daha önce bu kadar çok güç sahibi insanın dünya ekonomisinin ayağa kalkmak için neye ihtiyaç duyduğunu bu kadar az anladığı hiç olmamıştı. Daha önce tarihin aktörleri hiç bu kadar sıkıntı verecek şekilde ortadan kaybolmamıştı. Tek umudumuz, tarihin sık sık ortada kimse yokmuş gibi görünen durumlarda yeni olanaklar dayatıyor olması. Öyleyse, karanlıklar arasından yine de iyimserlik ışığına bir yol açalım ve şunu soralım: Küresel Minotauros'un yerine iyi tasarlanmış ve kolektif olarak üzerinde uzlaşılmış bir KFAM gelecekse, bu doğuma kim aracılık edecek? Tarihin aktörleri bu defa kim olacak?

Yukarıda böyle bir tarihi aktörün gelişen ekonomilerden çıkabileceğini söylemiştim. Ama kitabı bitirmeden önce birkaç cümleyle bir itirafta bulunmam gerekiyor: Bunun olacağına inanmıyorum. Avrupa kendi iç çekişmelerine dalmışken ve gelişen toplumlar hem Kriz nedeniyle hem de küresel çapta kalıpları yıkma geleneğine sahip olmadıkları için güçsüz kaldığına göre, eksikliği giderme işi ister istemez bir kez daha ve belki de son defa, yine ABD'ye düşüyor. Basitçe söylemem gerekirse, tam kapsamlı bir KFAM oluşturma yönünde ciddi bir ilerlemenin başka nasıl sağlanacağını göremiyorum.

Tabii bunun da önkoşulu şu: Amerika'nın etkili politikacıları "kendi" Minotauros'larınm ölümünün ne anlama geldiğini ve bunun geri çevrilemez bir durum olduğunu kavramış olmalı ve dünya ekonomisinde kalıcı bir durgunluk eğilimi öngörülerinden de etkilenerek enerjik davranabilmeli. Ancak o zaman rasyonel, istikrarlı ve yaşadığımız son Kriz'in yaratıcı potansiyelini salmasına izin verileceğine dair umut tohumları taşıyan bir kolektif gelecek şansımız olabilir.

Böyle parlak bir gelecek için Çin, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika

vb. gibi gelişen ülkelerin de önemli yapıtaşları ekleyerek katkıda bulunması *mutlaka gerekli*. Ama Amerika'nın öncülük etmesi şart. Eğer bunu yaparsa, belki yüzyıllar sonra Minotauros'unun ölümü şairlere ve mit yaratıcılarına ilham verecek, bu ölümü yeni ve sahici bir hümanizmin başlangıcı sayacaklar. Yapmazsa, bizim kuşağın postmodern 1930'ları on yıldan uzun sürmez.

Kaynakça

Attwood, M. (2008) *Payback: Debt and the shadow side of wealth,* Toronto: House of Anansi Press.

Bernanke, B. (2004) *Essays on the Great Depression,* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Condorcet, M. de (1979) *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind,* çev. June Barraclough, Westport, CT: Hyperion Press.

Deleuze, G. (1968) *Difference and Repetition,* New York: Columbia University Press.

Diamond, Jared (2002) *Tüfek, Mikrop ve Çelik,* çev. Ülker İnce, Ankara: Tübitak Yayınları.

Eliot, T. S. (1942) *Little Gidding,* Londra: Faber & Faber.

Evans-Pritchard, E. E. (1937, 1976) *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande,* Oxford: Clarendon.

Evans-Pritchard, E. E. (1940) *The Nuer: A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people,* Oxford: Clarendon.

Forsberg, A. (2000) *America and the Japanese Miracle: The Cold War context of Japan's post-war economic revival, 1950–1960,* Chapel Hill ve Londra: University of North Carolina Press.

Galbraith, J. (1998) *Created Unequal: The crisis in American pay,* New York: The Free Press.

Galbraith, J. (2008) *The Predator State: How conservatives abandoned the free market and why liberals should too,* New York: Free Press.

Greenspan, A. (2009) 'We need a better cushion against risk', *Financial Times,* 26 Mart.

Halevi, J. ve Y. Varufakis (2003) 'The Global Minotaur', *Monthly Review,* 55 (Temmuz–Ağustos): 56–74.

Halevi, J. ve Y. Varufakis (2003) 'Questions and answers on the Global Minotaur', *Monthly Review,* 55 (Aralık): 26–32.

Hobsbawm, E. (1999) *Industry and Empire: From 1750 to the present day,* gözden geçirilmiş baskı, Chris Wrigley ile, New York: New Press.

Keynes, J. M. (1920) *The Economic Consequences of the Peace,* NewYork: Harcourt Brace.

Keynes, J. M. (1932) 'The world's economic outlook', *The Atlantic Monthly,* 149 (Mayıs): 521–6.

Keynes, J. M. (2008) *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Keynes, J. M. (1980) *Activities 1940–1944. Shaping the Post-War World: The clearing union*, Vol. 25 of *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, ed. D. E. Moggridge, London: Macmillan.

Haldun, Ibn (1998) *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Kissinger, H. (1982) *Years of Upheaval*, Boston, MA: Little Brown.

Kuntz, D. (1997) *Butter and Guns*, New York: Free Press.

Lanchester, J. (2006) 'The price of pickles', *London Review of Books*, 28(12): 3–6.

Lanchester, J. (2009) 'It's finished', *London Review of Books*, 31(10): 3–13.

Lanchester, J. (2009) 'Bankocracy', *London Review of Books*, 31(21): 35–6.

Lanchester, J. (2010) *Whoops! Why everyone owes everyone and no one can pay*, Londra: Allen Lane.

Luxemburg, R. (2003) *The Accumulation of Capital*, çev. Agnes Schwarzschild, Londra: Routledge.

MacCulloch, D. (2009) *Reformation: Europe's House Divided 1490–1700*, Londra: Allen Lane.

Marx, K. (2011) *Kapital*, çev. Mehmet Selik, İstanbul, Yordam Yayınları.

Marx, K. (2004) *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

McDonald, L. ile P. Robinson (2009) *A Colossal Failure of Common Sense: The inside story of the collapse of Lehman Brothers*, Londra: Ebury.

Minsky, H. (2008) *Stabilizing an Unstable Economy*, New York: McGraw-Hill.

Parker, D. (2009) *The Official History of Privatisation*, Cilt. 1, *The Formative Years 1970–1987*, Londra: Routledge.

Reinhart, C. ve K. Rogoff (2009) *This Time Is Different: Eight centuries of financial folly*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Schumpeter, J. (2014) *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Hasan İlhan, Ankara: Alter Yayınları.

Soros, G. (2009) *The Crash of 2008 and What It Means: The new paradigm for financial markets* (gözden geçirilmiş baskı), New York: Public Affairs.

Steinbeck, J. (1961) *Gazap Üzümleri*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Varufakis, Y., J. Halevi ve N. Theocarakis (2011) *Modern Political Economics: Making sense of the post-2008 world*, Londra ve New York: Routledge.

Volcker, P. A. (1978–79) 'The political economy of the dollar', *FRBNY Quarterly Review*, Winter: 1–12.

Wachowski, Larry ve Andy (1998) '*Matrix*, numbered shooting script', 29 Mart 1998, (www.dailyscript.com'dan ulaşılabilir)

scripts/the_matrix.pdf Wolff, R. (2010) *Capitalism Hits the Fan: The global economic meltdown and what to do about it*, Northampton, MA: Olive Branch Press.

Zinn, H. (1998) *The Twentieth Century: A people's history*, New York: Harper Perennial.

Žižek, S. (2008) *Paralaks*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Encore Yayınları.

Dizin

1929 Çöküşü, 55, 60, 61, 62, 72, 130, 167, 184, 200
2008 Çöküşü, 22, 24, 28, 29, 30, 36, 37, 38, 49, 61, 78, 78, 121, 133, 135, 136, 137, 142, 148, 155, 166, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 196, 202, 209, 212, 217, 219, 221, 225, 226, 228, 231, 234, 243, 244, 254, 259, 266, 270
AA (Alternatif Akım), 56
AB (Avrupa Birliği), 91, 92, 107, 193,194, 213, 218, 222, 225, 228, 256, 267
ABD, 17, 18, 20, 21, 23, 29, 30, 38, 39, 42, 57, 59, 60, 62, 73-79, 81, 82, 84-93, 95-101, 103-106, 107, 109-114, 116-123-134, 136, 137, 139, 140, 142, 144-150, 152, 153, 154, 156, 158, 162-165, 168, 169, 171-182, 184, 186, 190, 191, 192, 196, 198, 199, 201, 204, 206, 208-213, 216, 217, 222, 229-237, 240-244, 248, 253, 258, 259, 262, 263, 265, 266, 267, 272
Acheson, Dean, 86
Adenauer, Konrad, 91
AEİÖ (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü), 5, 90, 91
Afganistan, 125, 153
AFİD (Avrupa Finansal İstikrar Düzeneği), 194-197, 226, 227
Afrika, 50, 97, 232, 236, 269, 270, 272
AIG (American Insurance Group), 170, 173, 178
AKÇT (Avrupa Kömür Ve Çelik Top luluğu), 92, 93
Akins, James 116
Almanya, 39, 78, 85-89, 91, 92-95, 97, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 110, 117, 120, 122, 124, 129, 136, 137, 149, 163, 178, 184, 186, 195, 206, 207, 209, 213-220, 222, 229, 237, 240, 255, 256, 257, 258, 267
Altın Standardı, 60, 61, 62, 79, 248, 253
AMB (Avrupa Merkez Bankası), 31, 167, 217, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 254, 255, 256, 258
Arjantin, 57, 78, 82, 182, 209, 232, 233, 235, 270
Asya, 27, 29, 85, 94, 96, 97, 104, 105, 110, 163, 168, 195, 202, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 231, 233, 237, 240, 253, 263
ATM (Automated Telling Machine) [otomatik vezne makinasi], 24, 26, 142
Avrupa Komisyonu, 176, 222
Avustralya 44, 121, 148, 167, 183, 230, 232
AYB (Avrupa Yatırım Bankası), 228
Belçika 92, 97, 140, 174, 214, 222
Bernanke, Ben, 167, 184, 248
Birinci Dünya Savaşı, 61
Blake, William, 46
Bretton Woods Konferansı, 75, 79, 109, 128, , 270
Bretton Woods Sistemi, 77, 79, 80, 82, 84, 96, 111, 112, 115
Brezilya, 178, 182, 232, 233, 235, 236, 237, 253, 270, 272
Buffet, Warren, 24
Bush, George, W., 146, 169, 172, 173, 175, 177, 178, 263

Büyük Bunalım, 27, 53, 59, 62, 72, 74, 75, 76, 85, 98, 99, 177, 247, 248, 259
Byrnes, James, 86
Carter, Jimmy, 118, 119
CEO (Chief Executive Officer) [İcra Kurulu Başkanı], 63, 65, 66, 168, 172
CIA, 87
Clinton Hillary, 229
Condorcet, Nicholas De Caritat, Marquis De, 46, 49
Connally, John, 114
DA (Doğrudan Akım), 56
De Gaulle, Charles, 93, 112
Doğu Almanya (ayrıca bkz. Almanya), 220
Doğu Asya, 27, 97, 104, 110, 163, 168, 202, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 230, 231, 237, 253
Doğu Avrupa, 127, 133, 216, 222
Draghi, Mario, 256
Durgunluk, 37, 38, 54, 116, 212, 217, 269, 272
Dünya Bankası, 76, 169, 210, 228, 269, 271
Dünya Ticaret Örgütü, 96, 232
Eisenhower, Dwight, 100
Endonezya, 95, 97, 116, 118, 208, 210
EPH (Etkin Piyasa Hipotezi), 31, 32, 33
ETDK (Ekonomik Toparlanma ve Danışma Kurulu), 199
Euro Bölgesi, 176, 184
Fed, 19, 27, 118, 119, 130, 152, 164, 167, 169, 170, 173, 175, 176, 179, 184, 191, 192, 222, 249, 251
Feodalizm, 38, 47
Finansallaşma, 11, 27, 47, 49, 53, 70, 72, 133, 177, 182, 205, 208, 215, 221, 240, 266
FMSK (Federal Mevduat Sigorta Kuruluşu), 190
Ford, Henry, 55, 56
Forrestal, James, 86
Fransa, 91, 92, 94, 95, 97, 105, 107, 112, 174, 176, 194, 206, 214, 216, 217, 218, 221, 228, 258
Fransız Devrimi, 46
G20 Grubu, 60, 178, 179, 183
G7 Grubu, 113, 170, 178
Giscard d'estaing, Valery, 112
GM (General Motor), 136, 151, 179
Goodwin, Richard, 51
Greenspan, Alan, 18, 19, 27, 28, 167, 238, 248, 261, 273
Greenwald, 145
GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla), 21, 132, 171, 178, 179, 180, 182, 194, 212, 217, 222, 228, 238, 258, 261
HBEK (Havacılık Bilgisayar Elektronik Kompleksi), 101
Heath, Edward, 113
Hindistan, 82, 97, 178, 182, 183, 232, 268, 269, 271,
Hollanda, 44, 92, 95, 97, 140, 175, 214, 222, 257, 259
IMF 76, 77, 127, 171, 175, 176, 178, 183, 194, 209, 210, 211, 222, 225, 226, 232, 233, 256, 269, 270, 271
İbn-i Haldun, 50, 51
İkinci Dünya Savaşı, 62, 72, 74, 82, 97, 100, 105, 156, 200, 253,
İngiltere, 57, 96, 164, 175, 214, 258
İrlanda, 19, 148, 152, 174, 175, 193, 194, 196, 255
İsveç, 175, 176, 198, 222
İsviçre, 168, 171, 175, 176, 198, 222
İşçi sınıfı, 45, 102, 111, 143, 147, 156
İşsizlik, 31, 52, 57, 79, 80, 82, 116, 150, 172, 177, 179, 184, 198, 201, 202, 211, 221, 243, 249, 258
İzlanda, 173, 174, 175, 176, 222
Japonya 39, 84-9, 94-8, 100, 104-7, 110, 112, 114, 115, 117-8, 120, 122, 134, 136, 149, 163,

177, 201, 203, 204-214, 230, 231, 233-5, 237, 240, 249, 253, 264, 268
Kamulaştırma, 18, 198
Kennan, George, 86, 88
Kennedy, John, 100-2
Keynes, John Maynard, 53, 54, 65, 76-7, 79, 80, 83-4, 90, 91, 99, 100, 109, 128, 177, 180, 218, 270, 272, 274
Keynesçilik, 102, 176, 182, 201, 268
KFAM (Küresel Fazla Aktarım Mekanizması), 79, 83, 99, 103, 111, 128-9, 240, 241, 264, 269-71
Kissinger, Henry, 113, 117, 125, 129, 192, 274
KOBİ, 204
Kohl, Helmut, 220
KTT (Kredi Temerrüt Takası), 170, 196
Kurtuluş Hareketleri, 97, 98, 127
Küresel Isınma, 183
Küresel Plan, 5, 6, 9, 10, 11, 71, 73, 74, 75, 77, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114 115, 116, 118, 119, 120, 127, 128, 129, 166, 200, 204, 204, 213, 218, 236, 237, 263, 264, 266
Küreselleşme, 29, 45, 145. 268
Latin Amerika, 208, 209, 222, 232, 233, 235, 236, 237, 268
Maastricht Antlaşması, 217-8, 220, 224, 228
Mao, Chairman, 94, 97, 104-5, 110, 211
Maresca, John, 125-6
Marjolin, Robert, 90
Marksizm, 201-5
Marshall Planı, 86, 89-95, 104
Marshall, George, 86, 89-95, 104
Marx, Karl, 34-6, 51, 66, 197, 201
Meksika, 208, 232-3
Merkel, Angela, 178, 224
Metalaşma, 47, 49, 53, 70-1
Minotauros miti, 40-1
NAFTA (North American Free Trade Agreement [Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması]), 232
NATO (North Atlantic Treaty Organization [Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü]), 93, 269
Neoliberalizm, 26, 37
Nietzsche, Friedrich, 35
Nixon, Richard, 113-7
Obama, Barack, 19, 142, 177-8
OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development [Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü]), 90, 269
OPEC (Organisation of the Petroleum Exporting Countries [Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü]), 115-7, 121
Ortadoğu, 86, 153
ÖAV (Özel Amaçlı Vasıta), 193-4
Özelleştirme, 156, 158 , 163,
Paulson, Henry, 172-4, 177, 188, 193, 224,
Pentagon, 82, 91, 104
Pompidou, Georges, 113, 115
RBH (Rasyonel Beklentiler Hipotezi), 31-3
Reagan, Ronald, 27, 118, 128, 153-4, 156, 158-9, 201
Resesyon, 18-9,31-3, 52, 57, 65, 67, 80, 105, 418, 169, 171-2, 175-8, 190, 198, 207, 212, 217, 223, 225-6, 231, 237, 248, 252, 256, 267
RİÇK (Reel İş Çevrim Kuramı) , 31, 33
RMB (renminbi – Çin para birimi), 231-2, 235-6, 269
Roach, Stephen, 165
Robbins, Lionel, 83

Roosevelt, Franklin, 62, 72, 75-6, 86, 88, 90, 129, 184,
Roosevelt, Theodore, 199
Rudd, Kevin, 230
Rusya, 27, 178, 183, 208,
Scholes, Myron, 30
Schopenhauer, Arthur, 35
Schuman, Robert, 92-3
Schumpeter, Joseph, 51
Sendikalar, 123, 127, 156, 179, 216, 221
Singapur, 105, 110, 213, 230
Soğuk Savaş, 86-90, 98-100, 104
Sovyetler Birliği, 74-6, 86-90, 97, 107, 126, 220
Stagflasyon, 114, 116, 265
Stalin, Joseph, 90
Strauss-Kahn, Dominique, 77, 270-1
Summers, Larry, 152, 178, 188-199, 247-8
SVKP (Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı), 190
Sweezy, Paul, 90
Tarım, 43-8, 71,
Tayland, 104, 110, 208
Tayvan, 210-3
TBS (Teminatlı BorçSenedi), 21-5
Thatcher, Margaret, 137, 156-9, 214
Truman Doktrini, 88-9, 94
Truman, Harry, 88-90
Uluslararası Çalışma Örgütü, 178
UPBB (Uluslararası Para Birimi Birliği), 77, 83, 99,
UVSY (Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi), 18, 27, 30
UYKB (Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası), 76
Üçüncü Dünya, 18, 97, 107, 125-9
Volcker, Paul, 27, 38, 113, 118-129, 140-2, 154, 159, 164-5, 199
Wachowski Larry ve Andy, 67
Wall Street, 11, 25, 28-9, 31, 37, 39, 58, 72, 74, 87, 103, 117-122, 128, 130, 133-140
Wallace, Harry, 90
Westinghouse, George, 56
White, Harry Dexter, 76, 83, 87, 128, 218
Yeni Düzen, 62, 71-6, 82-102, 104, 107, 111, 199
Yoksulluk, 34, 59, 110, 144, 146, 149-150, 182, 211, 258
Yunanistan, 12, 14, 78, 88, 97, 152, 186, 194-6, 214, 219, 223-6, 254-262

Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların ve yürütülen müzakerelerin Avrupa Birliği için hayati önem arz ettiği bu dönemde hükümetin Maliye Bakanı olarak çalışan ve SYRIZA'nın önderlerinden olan Yanis Varufakis'in bu çalışması bize kritik ipuçları sunuyor.

Finansallaşma, tamahkarlık, etkin şekilde düzenlenmemiş bankalar ... bunların tümü küresel ekonomik krizin sorumlusu olarak gösterilmiştir. Aslında her biri çok daha büyük, neredeyse mitolojik bir dramanın alt başlıklarından ibarettir. İzleri ta 1929 Bunalımı'na dek sürülebilir bu dramanın. Ama orada kalmaz. Tıpkı Girit canavarına haraç ödemeye mecbur bırakılan Atinalılar gibi, dünyanın, "Küresel Minotauros"u yani Amerika'nın bütçesini ve açıklarını finanse etmeye başladığı 1970'lere uzanır. Şimdiyse, Avrupa'da derinleşmekte olan krizden kemer sıkma politikalarına dair hararetli tartışmalara, ölümcül yara almış Minotauros'un yol açtığı sonuçlar her yanımızı sarmış halde.

www.encorekitap.com
ISBN 978-605-9949-224
9 786059 949224
ENCORE
22 TL (KDV Dahil)